Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı

ORTA ANADOLU'DAKİ HİTİT YOLLARININ SİYASİ VE DİNÎ MERKEZLERLE OLAN BAĞLANTISI

HAZIRLAYAN:
Cansın ÖZER

Yüksek Lisans Tezi

ANKARA, 2018

Orta Anadolu'daki Hitit Yollarının Siyasi ve Dinî Merkezlerle Olan Bağlantısı

Cansın ÖZER

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Cansın ÖZER tarafından hazırlanan "Orta Anadolu'daki Hitit Yollarının Siyasi ve Dini Merkezlerle Olan Bağlantısı" başlıklı bu çalışma, 16.01.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Başkan)

Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ

Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM

Doç. Dr. Ayşegül AYKURT

Yrd. Doç. Dr. Yiğit H. ERBİL(Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun üç yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

16.01.2018

Cansın Özer

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

○ **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

○ **Tezimin/Raporumun 10.05.2020 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

○ **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

○ **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

16/01/2018

Cansın Özer

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Yrd. Doç. Dr. Yiğit H. ERBİL danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Cansın ÖZER

ÖZET

ÖZER, Cansın. *Orta Anadolu'daki Hitit Yollarının Siyasi ve Dinî Merkezlerle Olan Bağlantısı,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018

Hitit yazılı belgelerinden tespit edilen Yukarı Ülke sınırları, kuzeyde Kaşkaların bulunduğu Orta Karadeniz bölgesi, güneyde Tarhuntašša ve Toroslar, batıda günümüz Afyon sınırları ile oluşan Seha ülkeleri ve Mira, güneydoğuda ise Kizzuvatna'dan oluşmaktadır. Kızılırmak ve Yeşilırmak ile sınırlandırılan bölgede, merkezde yer alan Çorum iline bağlı Boğazkale ilçesi başkent olarak seçilmiştir.

Hititlerin iskan ettikleri merkezler, mimari yapıların niteliğine göre siyasi ve/veya dinî merkez olarak adlandırılmıştır. M.Ö. 2. binin ortalarından itibaren Orta Anadolu'da hakim konuma gelen Hititler, siyasi ve/veya dinî yapılarla iskan ettikleri merkezleri şekillendirmişlerdir. Orta Anadolu'nun kuzeyinde kalan bölgede özellikle başkent niteliğindeki merkezlerin olduğu, sınıra yakın yerlerde ise çoğunlukla dinî merkezlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Politik ve dinî ögeleri içiçe kullanan Hititler, bu durumu dönem boyunca hakim oldukları her alana adapte etmişlerdir.

"Orta Anadolu'daki Hitit Yollarının Siyasi ve Dinî Merkezlerle Olan Bağlantısı" başlığı altında oluşturulan bu çalışmada, Hitit metinlerinde "Yukarı Ülke" ismi ile geçen bölgedeki merkezlerin oluşturduğu güzergah belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler

Orta Anadolu, Hititler, Güzergah, Siyasi ve/veya Dinî merkez

ABSTRACT

ÖZER, Cansın. *Hittite Roads and Their Connection with Political and Religious Centers in Centrel Anatolia*, Master's Thesis, Ankara, 2018

The Upper Land borders, which are identified from the Hittite cuneiform scripts, the northern part has constituted by Kaška's in Middle Karadeniz district, the southern part has constituted by Tarhuntašša and Toros, the western parts have constituted by Lands of Seha and Mira in modern Afyon district and the southeastern part has constituted by Kizzuvatna. The district of Boğazkale, which is located in the center of the province of Çorum, was chosen as the capital city in the region bounded by Kızılırmak and Yeşilırmak.

Inhabited settlements by Hittites was declared the capital of political or/and religious because of the quality of the architecture. They changed eh earlier settlements by their political and religious achitecture when Hittites became a dominant force in central Anatolia at the end of the middle 2 thousand B.C.. The settlements which have the qualification of capital have spread in north of the Central Anatolia beside the settlements which have the qualification of religious they have spread in borderlands. The Hittites, who used political and religious elements interbedded, adhered to this in every field they prevailed throughout the period.

In this study, which was made under the heading "Hittite Roads and Their Connection with Political and Religious Centers in Centrel Anatolia", the road which created by settlements was tried to determinate in Upper Land as named by Hittite cuneiform scripts.

Key words

Central Anatolia, Hittites, Roads, Political and/or Religious Settlements

İÇİNDEKİLER:

KABUL VE ONAY.....i

BİLDİRİM.....ii

YAYIMLAMA VE FİKİR MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....iii

ETİK BEYAN.....iv

ÖZET……..……..... v

ABSTRACT.....vi

İÇİNDEKİLER…….....…...vii

KISALTMALAR……...…….....xvi

TABLO LİSTESİ.....…….....xvii

HARİTA LİSTESİ.....xviii

LEVHA LİSTESİ.....xix

1. GİRİŞ …….....1

1 1. Konu.....…….....1

I.2. Amaç ve Kapsam.....1

1. 3. Çalışma Yöntemi ve Terminoloji.....2

1. 4. Coğrafya……..…….....5

1. 4. 1. Hitit Çekirdek Bölgesi.....…….....7

1. 4. 2. Hitit Yazılı Belgelerine Göre Yukarı Ülke Sınırları 10

1. 5. Bölgenin Araştırma Tarihçesi.....14

2. HİTİT SİYASİ TARİHİ 18

2. 1. Eski Hitit Dönemi…….....23

2. 2. Hitit İmparatorluk Dönemi…….....28

2. 3. Geç Hitit Beylikleri Dönemi……..…….....39

3. HİTİT DİNİ.....…..…….....40

4. HİTİT SİYASİ VE DİNİ MERKEZLERİNİN ORTA ANADOLU'DAKİ DAĞILIMI 49

4. 1. SİYASİ VE DİNİ MERKEZLER.....49
4. 1. 1. Boğazköy.....49
4. 1. 1. 1. Konum.....49
4. 1. 1. 2. Araştırma Tarihçesi.....49
4. 1. 1. 3. Stratigrafi.....50
4. 1. 1. 4. Mimari Buluntular.....51
4. 1. 1. 5. Küçük Buluntular.....63
4. 1. 1. 6. Değerlendirme.....64
4. 1. 2. Alacahöyük.....64
4. 1. 2. 1. Konum 64
4. 1. 2. 2. Araştırma Tarihçesi 64
4. 1. 2. 3. Stratigrafi 65
4. 1. 2. 2. Mimari Buluntular 66
4. 1. 2. 5. Küçük Buluntular 69
4. 1. 2. 6. Değerlendirme 69
4. 1. 3. Kuşaklı-Sarissa 69
4. 1. 3. 1. Konum 69
4. 1. 3. 2. Araştırma Tarihçesi 70
4. 1. 3. 3. Stratigrafi 70
4. 1. 3. 4. Mimari Buluntular 70
4. 1. 3. 5. Küçük Buluntular 73
4. 1. 3. 6. Değerlendirme 73
4. 1. 4. Ortaköy/Šapinuwa 74
4. 1. 4. 1. Konum 74
4. 1. 4. 2. Araştırma Tarihçesi 74
4. 1. 4. 3. Stratigrafi 75
4. 1. 4. 4. Mimari Buluntular 75
4. 1. 4. 5. Küçük Buluntular 78
4. 1. 4. 6. Değerlendirme 81
4. 1. 5. Maşat Höyük 81

4. 1. 5. 1.Konum 81
4. 1. 5. 2. Araştırma Tarihçesi 81
4. 1. 5. 3. Stratigrafi 82
4. 1. 5. 4. Mimari Buluntular.....82
4. 1. 5. 5. Küçük Buluntular 82
4. 1. 5. 6. Değerlendirme 83
4. 1. 6. Kayalıpınar 83
4. 1. 6. 1. Konum 83
4. 1. 6. 2. Araştırma Tarihçesi 83
4. 1. 6. 3. Stratigrafi 83
4. 1. 6. 4. Mimari Buluntular 84
4. 1. 6. 5. Küçük Buluntular 85
4. 1. 6. 6. Değerlendirme 85
4. 2. SİYASİ MERKEZLER.....85
4. 2.1. Uşaklı Höyük 86
4. 2. 1. 1. Konum 86
4. 2. 1. 2. Araştırma Tarihçesi 86
4. 2. 1. 3. Stratigrafi 87
4. 2. 1. 4. Mimari Buluntu 87
4. 2. 1. 5. Küçük Buluntular 88
4. 2. 1. 6. Değerlendirme 88
4. 2. 2. Acemhöyük 89
4. 2. 2. 1. Konum 89
4. 2. 2. 2. Araştırma Tarihçesi 89
4. 2. 2. 3. Stratigrafi 89
4. 2. 2. 4. Mimari Buluntular 90
4. 2. 2. 5. Küçük Buluntular 90
4. 2. 2. 6. Değerlendirme 91
4. 2. 3. Kül Höyük 91
4. 2. 3. 1. Konum 91

4. 2. 3. 2. Araştırma Tarihçesi 91
4. 2. 3. 3. Stratigrafi 92
4. 2. 3. 4. Mimari Buluntular 92
4. 2. 3. 5. Değerlendirme 93
4. 2. 4. Kültepe 93
4. 2. 4. 1. Konum 93
4. 2. 4. 2. Araştırma Tarihçesi 94
4. 2. 4. 3. Stratigrafi 94
4. 2. 4. 4. Mimari Buluntular.....94
4. 2. 4. 5. Küçük Buluntular.....95
4. 2. 4. 6. Değerlendirme.....96
4. 3. DİNÎ MERKEZLER.....97
4. 3. 1. İnandıktepe.. 97
4. 3. 1. 1. Konum 97
4. 3. 1. 2. Araştırma Tarihçesi 97
4. 3. 1. 3. Stratigrafi 98
4. 3. 1. 4. Mimari Buluntular.....98
4. 3. 1. 5. Küçük Buluntular 98
4. 3. 1. 6. Değerlendirme 100
4. 3. 2. Eskiyapar 101
4. 3. 2. 1. Konum 101
4. 3. 2. 2. Araştırma Tarihi 101
4. 3. 2. 3. Stratigrafi 102
4. 3. 2. 4. Mimari Buluntular 102
4. 3. 2. 5. Küçük Buluntular 103
4. 3. 2. 6. Değerlendirme 104
4. 4. DİĞER MERKEZLER.....104
4. 4. 1. Boyalıhöyük 104
4. 4. 1. 1. Konum 104
4. 4. 1. 2. Araştırma Tarihçesi 104

4. 4. 1. 3. Stratigrafi 105
4. 4. 1. 4. Mimari Buluntular.....105
4. 4. 1. 5. Küçük Buluntular 105
4. 4. 1. 6. Değerlendirme 106
4. 4. 2. Bitikhöyük 106
4. 4. 2. 1. Konum 106
4. 4. 2. 2. Araştırma Tarihçesi 106
4. 4. 2. 3. Stratigrafi 106
4. 4. 2. 4. Küçük Buluntular 107
4. 4. 2. 5. Değerlendirme 108
4. 4. 3. Hüseyindede 109
4. 4. 3. 1. Konum 109
4. 4. 3. 2. Araştırma Tarihçesi 109
4. 4. 3. 3. Stratigrafi 109
4. 4. 3. 4. Mimari Buluntular 110
4. 4. 3. 5. Küçük Buluntular 111
4. 4. 3. 6. Değerlendirme 112
4. 4. 4. Fatmaören 112
4. 4. 4. 1. Konum 112
4. 4. 4. 2. Araştırma Tarihi 113
4. 4. 4. 3. Stratigrafi 113
4. 4. 4. 4. Mimari Buluntular 113
4. 4. 4. 5. Küçük Buluntular 114
4. 4. 4. 6. Değerlendirme 114
4. 4. 5. Alişar Höyük 115
4. 4. 5. 1. Konum 115
4. 4. 5. 2. Araştırma Tarihçesi 115
4. 4. 5. 3. Stratigrafi 116
4. 4. 5. 4. Mimari Buluntular 116
4. 4. 5. 5. Küçük Buluntular 117

4. 4. 5. 6. Değerlendirme 117
4. 4. 6. Kaman Kalehöyük 117
4. 4. 6. 1. Konum 117
4. 4. 6. 2. Araştırma Tarihçesi 118
4. 4. 6. 3. Stratigrafi 118
4. 4. 6. 4. Mimari Buluntular.....118
4. 4. 6. 5. Küçük Buluntular 119
4. 4. 6. 6. Değerlendirme 120
4. 4. 5. Büklükale 120
4. 4. 5. 1. Konum 120
4. 4. 7. 2. Araştırma Tarihçesi 120
4. 4. 7. 3. Stratigrafi 121
4. 4. 7. 4. Mimari Buluntular.....121
4. 4. 7. 5. Küçük Buluntular 121
4. 4. 7. 6. Değerlendirme 122
4. 4. 8. Konya-Karahöyük 122
4. 4. 8. 1. Konum 122
4. 4. 8. 2. Araştırma Tarihçesi 122
4. 4. 8. 3. Stratigrafi 123
4. 4. 8. 4. Mimari Buluntular.....123
4. 4. 8. 5. Küçük Buluntular 124
4. 4. 8. 6. Değerlendirme 124
4. 4. 9. Yassı Höyük 125
4. 4. 9. 1. Konum 125
4. 4. 9. 2. Araştırma Tarihçesi 125
4. 4. 9. 3. Stratigrafi 125
4. 4. 9. 4. Mimari Buluntular 125
4. 4. 9. 5. Küçük Buluntular 126
4. 4. 9. 6. Değerlendirme 126
4. 4. 10. Kınık Höyük 126

4. 4. 10. 1. Konum 126
4. 4. 10. 2. Araştırma Tarihçesi 127
4. 4. 10. 3. Stratigrafi 127
4. 4. 10. 4. Mimari Buluntular 128
4. 4. 10. 6. Değerlendirme 129
4. 5. DİNÎ VE OLASI SİYASİ MERKEZ.....129
4. 5. 1. Eflatunpınar 129
4. 5. 1. 1. Konum 129
4. 5. 1. 2. Araştırma Tarihçesi 130
4. 5. 1. 3. Anıt.....130
4. 5. 1. 4. Değerlendirme 132
4. 5. 2. Yalburt 132
4. 5. 2. 1. Konum 132
4. 5. 2. 2. Araştırma Tarihçesi.....133
4. 5. 2. 3. Anıt 133
4. 5. 2. 4. Değerlendirme 134
4. 5. 3. Gavurkalesi Kaya Anıtı 135
4. 5. 3. 1. Konum 135
4. 5. 3. 2. Araştırma Tarihçesi 135
4. 5. 3. 3. Anıt 135
4. 5. 3. 4. Değerlendirme 138
4. 6. KAYA ANITLARI.....138
4. 6. 1. Köylütolu 138
4. 6 .1. 1. Konum 138
4. 6. 1. 2. Araştırma Tarihçesi 138
4. 6. 1. 3. Anıt 139
4. 6. 1. 4. Değerlendirme 139
4. 6. 2. Fasıllar Kaya Anıtı 139
4. 6. 2.1. Konum 139
4. 6. 2. 2. Araştırma Tarihçesi 139

4. 6. 2. 3. Anıt 140
4. 6. 2. 3. 1. Sphenks 140
4. 6. 2. 4. Değerlendirme 141
4. 6. 3. İmamkulu Kaya Anıtı 141
4. 6. 3. 1. Konum 141
4. 6. 3 . 2. Araştırma Tarihçesi 141
4. 6. 3. 3. Anıt 142
4. 6. 3. 4. Değerlendirme 144
4. 6. 4. Hanyeri/Gezbeli Kaya Anıtı 144
4. 6. 4. 1. Konum 144
4. 6. 4. 2. Araştırma Tarihçesi 145
4. 6. 4. 3. Anıt 145
4. 6. 4. 4. Değerlendirme 146
4. 6. 5. Fıraktin Kaya Anıtı 146
4. 6. 5. 1. Konum 146
4. 6. 5. 2. Araştırma Tarihçesi 146
4. 6. 5. 3. Anıt 147
4. 6. 5. 4. Değerlendirme 148
4. 6. 6. Hatıp Kaya Anıtı 149
4. 6. 6. 1. Konum 149
4. 6. 6. 2. Araştırma Tarihçesi 149
4. 6. 6. 3. Anıt 149
4. 6. 6. 4. Değerlendirme 150
4. 6. 7. Taşçı 150
4. 6. 7. 1. Konum 150
4. 6. 7. 2. Araştırma Tarihçesi 150
4. 6. 7. 3. Anıt 151
4. 6. 7. 4. Değerlendirme 151
4. 6. 8. Malkaya 151
4. 6. 8. 1. Konum 151

4. 6. 8. 2. Araştırma Tarihçesi 152
4. 6. 8. 3. Anıt 152
4. 6. 9. Savcılı 152
4. 6. 9. 1. Konum 152
4. 6. 9. 2. Araştırma Tarihçesi 152
4. 6. 9. 3. Anıt 152
4. 6. 10. Altınyayla 153
4. 6. 10. 1. Konum 153
4. 6. 10. 3. Anıt 153
5. HİTİT METİNLERİNDEN TESPİT EDİLEN MERKEZLERİN YER ALDIĞI GÜZERGAHLAR.....154
5. 1. Siyasi Güzergâhlar 159
5. 2. Dinî Güzergâhlar.....166
5. 2. 1. İlkbahar Bayramlarında Kullanılan Güzergâh.....170
5. 2. 2. Sonbahar Bayramlarında Kullanılan Güzergâh.....180
5. 2. 3. Diğer Bayramlarda Kullanılan Güzergâhlar.....193
6. KAYA ANITLARININ OLUŞTURDUĞU SİYASİ VE DİNİ AMAÇLI AĞ.....194
7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....198
8. KAYNAKÇA.....204
TABLOLAR.....228
HARİTALAR.....236
LEVHALAR.....244
EK 1 Orjinallik Raporu.....270
EK 2 Etik Kurul İzin Muafiyeti Raporu.....272

KISALTMALAR

bknz. : Bakınız

cm: Santimetre

fig. : Figür

km : Kilometre

lev. : Levha

m : Metre

no. : Numara

şek. : Şekil

TABLO LİSTESİ

1. Tablo 1:Karşılaştırmalı kronoloji tabloları ile oluşturulan Hitit Kral listesi.....228
2. Tablo 2: Olası hac yolları için kullanılan güzergahlar (Sir Gavaz, 2014: 62)...229
3. Tablo 3: Boğazköy ile Yukarı Şehirdeki diğer merkezler arası mesafe.....230
4. Tablo 4: Bölgesel bazda oluşturulmuş bir günlük mesafedeki merkezler.....232
5. Tablo 5: Bölgesel bazda oluşturulmuş bir günlük mesafedeki merkezler.....233

HARİTA LİSTESİ

1. Harita 1: MTA'nın düzenlediği harita üzerine yerleştirilen Hitit merkezleri....236
2. Harita 2: Orta Anadolu'daki su kaynakları haritası üzerine eklenen merkezlerin dağılım haritası.....238
3. Harita 3: Orta Anadolu'da kazısı yapılmış Hitit merkezlerinin dağılım haritası (google maps'e yazılan arayüz ile oluşturulmuştur).....239
4. Harita 4: Hitit merkezleri ile yollarının kesişimi ile oluşturulan, olası merkez lokalizasyonları haritası (google maps'e yazılan arayüz ile oluşturulmuştur)..240
5. Harita 5, a: Erken Tunç Çağı Orta Anadolu yol şebekesi (Massa, 2016: 398, fig. 3.25).....241
6. Harita 5, b: Orta Tunç Çağı ana güzergâhı (Barjamoviç, 2011: harita 1).....241
7. Harita 6: Kervan şebekesi ağı haritası ile düzenlenmiş Hitit merkezleri dağılım haritası (Çekül Vakfı Anadolu Araştırmaları, Silk Road).....242
8. Harita 7: Olası Hitit ana güzergâh haritası (google maps'e yazılan arayüz ile oluşturulmuştur).....243

LEVHA LİSTESİ

1. Levha 1, a, Hattuša genel plan (Bittel, 1975: Harita 1).....244
2. Levha 2, a, Hattuša'da Karum Dönemi'nde kullanılan yapılar/Aşağı şehir (Schachner 2013: 173, fig. 25).....245
3. Levha 2, b, Hattuša Büyükkale planı (Schachner, 2013: 169, fig. 23).....245
4. Levha 3, a, Hattuša Yukarı Şehir/Tapınaklar mahallesi, (Seeher, 2013: 324, fig. 8).....246
5. Levha 3, b, Hattuša Nişantepe (Schachner, 2013: 173, fig. 25).....246
6. Levha 3, c, Mesedi evi (Seeher, 2013: 317, fig. 3).....246
7. Levha 3, d, Güney Havuzları, (Mielke, 2013b: 144, fig. 7).....246
8. Levha 4, a, Yazılıkaya Planı, (Seeher, 2002: 5, fig. 9).....247
9. Levha 4, b ve Levha 5, a, Hitit seramik örnekleri (Bittel, 1975: 210-227).....247
10. Levha 5, b, Madeni buluntular, (Bittel, 1975: 229).....248
11. Levha 6, a, Alacahöyük genel planı, (Çınaroğlu ve Çelik, 2012: 290, harita 1).....249
12. Levha 6, b, Mabet/Saray yapısı, Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 199, fig. 2).....249
13. Levha 7, a, Alacahöyük sur kabartmaları, (Darga, 1992: 146).....250
14. Levha 7, b, Sur ve bitişiğindeki depo odasına ait çizim (Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 202, fig. 7).....250
15. Levha, 7, c, Alacahöyük baraj yapısı canlandırması, (Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 204, fig. 9).....250
16. Levha, 8, a, Kuşaklı genel planı (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 221, fig: 1).....251
17. Levha, 8, b, Kuşaklı C Yapısı'ndan ele geçen çift boğa (Darga, 1992: 27).....251
18. Levha, 8, c, Kuşaklı'da ele geçen kral mührü baskısı, (Müller-Karpe, 2002: 447, şek. 6).....251
19. Levha 9, a, Ortaköy genel planı, (Süel ve Süel, 2013: 1799, fig. 1.).....252
20. Levha 9, b, Sur duvarı ile A yapısının havadan görünüşü (Süel ve Süel, 2013: 184, fig. 10).....252
21. Levha 9, c, Ortaköy depo odası ve zemine sabitlenmiş depolama kapları (Süel ve Süel, 2013: 185, fig. 11).....252
22. Levha 10, a, Ortaköy D yapısı girişindeki orthostat, (Süel ve Süel, 2013: 186, fig. 12).....253
23. Levha 10, b, Ağılönü mevkii havadan görünümü (Süel ve Süel 2013: 189)....253
24. Levha 10, c, Ağılönü mevkii tören kabı, (Ayyıldız ve Süel, 2008: 77, res. 6)..253
25. Levha 10, d, Maşat Höyük genel planı, (Mielke, 2013b: 210).....253
26. Levha 11, a, Maşat Höyük depo odası ve sabit kaplar (Mielke, 2013: 212).....254
27. Levha, 11, b, Kayalıpınar yapı planları, (Müller-Karpe ve Kryszat, 2014: 19).....254
28. Levha, 11, c, Kayalıpınar tanrıça tasviri (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013:285).....254
29. Levha 11, d, Uşaklı'da jeomanyetik çalışmalar ile tespit edilen yapı (http://usaklihoyuk.org/prospezione-geofisica).....254

30. Levha 11, e, Uşaklı höyük A yapısı (http://usaklihoyuk.org/area-a).....254
31. Levha 12, a, Uşaklı höyük araştırmalarında ele geçen seramik örnekleri (http://usaklihoyuk.org/ceramica).....255
32. Levha 12, b, Acemhöyük saray yapısı (Özgüç, 1966: plan 1-2).....255
33. Levha 12, c, Kül Höyük Güney I tüneli, (Mermerci, 1993: 12).....255
34. Levha 12, d, Kül Höyük olası potern yapısı, (Mermerci, 1993: 15).....255
35. Levha 13, a, Kültepe yapılarının genel planı, (Kulakoğlu, 2011: 1016, fig 47.2).....256
36. Levha 13, b, Kültepe 2. yapı katı konut planı (Özgüç, 2005: 57).....256
37. Levha 13, c, Kültepe 2. yapı katı seramik örnekleri (Özgüç, 2005: 67).....256
38. Levha 13, d, Kültepe 2. yapı katı kült kabı örnekleri (Özgüç, 2005: 159,169,184).....256
39. Levha 13, e, Kültepe'de ele geçen fildişi Kubaba figürini (Özgüç, 2005: 204).....256
40. Levha, 13, f, Kültepe'de ele geçen altın plak (Kulakoğlu, 2008: 14, fig: 1).....256
41. Levha 14, a, İnandıktepe planı (Özgüç, 1985, Plan 2).....257
42. Levha 14, b, İnandıktepe kabartmalı vazosu tasvirleri (Darga, 1992; 60).....257
43. Levha, 15, a, İnandıktepe seramik örnekleri (Özgüç, 1985: 153-162).....258
44. Levha 15, b, İnandıktepe'de bulunan tapınak tasviri (Özgüç, 1985: lev. 63)....258
45. Levha 16, a, İnandıktepe mühür örnekleri (Özgüç, 1985: 64).....259
46. Levha 16, b İnandıktepe madeni eser örnekleri (Özgüç, 1985: 65).....259
47. Levha 16, c, İnandıktepe boğa figürü (Özgüç, 1985: lev. 62).....259
48. Levha 17, a, Eskiyapar genel yapı planı, (Sipahi, 2012: 13).....260
49. Levha 17, b, Eskiyapar buluntularının örnekleri (Sipahi, 2012: 14).....260
50. Levha 17, c, Eskiyapar'da bulunan Boğa aplikli kap ile tapınak biçimli kupa (Sipahi, 2012; 15-16).....260
51. Levha 18, a, Boyalı Höyük yapı planı, (Sipahi, 2010 c: Plan 5).....261
52. Levha 18, b, Boyalı Höyük seramik örnekleri (Sipahi, 2013 b: 12-15).....261
53. Levha 18, c, Boyalı Höyük küçük buluntu örnekleri (Sipahi, 2013 b: 12-15)..261
54. Levha 18, d, Bitik vazosu, (Özgüç, 1958: res. 2).....261
55. Levha 19, a, Hüseyindede yapı planı (Yıldırım, 2013: 228).....262
56. Levha 19, b, Hüseyindede seramik örnekleri (Yıldırım ve Sipahi, 2000: 332-338).....262
57. Levha 20, a, Hüseyindede 4 frizli vazosu, (Yıldırım, 2008: 58).....263
58. Levha 20, b, Hüseyindede kabartmalı vazosu, (Sipahi, 2005: 676).....263
59. Levha 20,c, Fatmaören yapı planı, (Sipahi, 2006: çiz. 1).....263
60. Levha 21, a, Alişar Höyük sitadeli ve kapısı (Gorny, 2004: fig 9 ve 11).....264
61. Levha 21, b, Alişar Höyük seramik örnekleri (Gorny, 1995: 76).....264
62. Levha 21, c, Kaman-Kalehöyük Hitit Dönemi yapıları fotoğrafı (Omura, 2013: 292).....264
63. Levha 21, d, Kaman-Kalehöyük 2 no'lu yuvarlak yapı (Omura, 2013: 293)....264
64. Levha 22, a, Kaman-Kalehöyük seramik örnekleri (Omura, 2013: 295).....265
65. Levha 22, b, Büklükale kiklopien duvar (Matsumura, 2013: 277, fig. 4).....265
66. Levha 22, c, Jeomanyetik çalışmalar ile tespit edilen Büklükale suru (Matsumura, 2013: 278).....265

67. Levha, 22, d, Konya-Karahöyük, Hitit Dönemi sur yapısı, (Naumann, 1999: 262, Res. 323).....265
68. Levha 23, a, Kınık Höyük s6 alanı ve duvar yapısı (Lonaro, 2015: 68, res. 7).266
69. Levha, 23, b, Kınık Höyük 3d modelleme ile duvar canlandırması (Castello ve D'Alfonso, 2017: 10, res. 6).....266
70. Levha 23, c, Eflatunpınar havuz yapısı genel planı (Erbil ve Mouton, 2012: 68, fig. 11).....266
71. Levha 24, a, Eflatunpınar anıtı (Erbil ve Mouton, 2012: 69, fig. 13).....267
72. Levha 24, b, Eflatunpınar havuzu güney duvarındaki platform (Özenir, 2001).....267
73. Levha 24, c, Yalburt kutsal havuzunun 3d modelleme yöntemi ile canladırılması (Karauğuz vd., 2016: 4, fig. 3).....267
74. Levha 24, d, Gavurkale fotoğrafı, (Özcan, 2014: lev, I b).....267
75. Levha 24, e, Gavurkale kabartması tanrıça tasviri çizimi (Özcan, 2014: lev, II b).....267
76. Levha, 25, a, Gavurkale'nin kuzey cephesindeki oda (Özcan, 2014: lev. XI b).....268
77. Levha 25, b, Köylütolu anıtı (Hawkins, 2013: 116, fig. 6).....268
78. Levha 25, c, Anadolu Medeniyetleri Müzesinde yer alan Fasıllar Anıtı kopyası, (Schachner, 2013: 560, fig. 51).....268
79. Levha 25, d, İmamkulu anıtının fotoğrafı (Darga, 1992: 178).....268
80. Levha 25, e, Hanyeri/Gezbel Anıtı fotoğrafı, (Darga, 1992: 181).....268
81. Levha, 26, a, Fıraktin Anıtı, (Dinçol, 2004: 40).....269
82. Levha 26, b, Hatıp kaya anıtı, (Ehringhaus, 2005, fig. 186).....269
83. Levha 26, c, Taşçı A anıtı çizimi (Darga, 1992: 180).....269
84. Levha 26, d, Malkaya anıtı (https://www.hittitemonuments.com/malkaya).....269
85. Levha 26, e, Savcılı anıtı (www.hittitemonuments.com/savcili/savcili01.jpg).269
86. Levha 26, f, Altınyayla anıtı (www.hittitemonuments.com/altinyayla).....269

1. GİRİŞ

1. 1. KONU:

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, öncelikle "Orta Anadolu" sınırlarında tespit edilen merkezler arkeolojik ve filolojik açıdan değerlendirilmiş, bu bağlamda Geç Tunç Çağı'nda Orta Anadolu'daki güzergâhlar ve nitelikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Hititler tarafından kullanıldığı düşünülen yolların tespiti için; Hitit merkezlerinin yerleşim yapılarına göre siyasi ve dinî dağılımı, daha önceki dönemlerde kullanıldığı önerilen ulaşım ağı ile Geç Tunç Çağı sonrasındaki dönemler için oluşturulan rotalar dikkate alınarak, değerlendirmeye gidilmiştir.

1. 2. AMAÇ VE KAPSAM:

Hititler Dönemi için yapılan çalışmalar her geçen gün yeni bilgilere ulaşmamızı sağlasa da tüm bilinmeyenleri aydınlatmak mümkün değildir. Bu çalışmada incelenen merkezler ve onlarla bağlantılı güzergâhlar için bu sebeple eksiklikler söz konusu olabilir. Hitit Dönemi olası ulaşım rotaları belirlenirken, sonraki dönemlerin daha kesin kanıtlarıyla oluşturulan güzergâhlardan yararlanılarak, eksik kısımların tamamlaması yapılmış; ayrıca coğrafi şekillerin oluşturduğu doğal patikalar ve yerleşim dizilimleri ulaşım ağının önerilmesine yardımcı olacağı düşünülerek incelenmiştir (Barjamovic, 2011: 66,67). Bu sayede merkezlerin siyasi ve dini önemleri üzerinden bir yol haritası çıkarmak, bu yol haritasının merkezlerle olan bağlantılarının yanında yerleşimlerin mesafe ve büyüklükleri ile anıtların bu yol güzergâhındaki konumlarını ortaya koymak ve olası yol güzergâhlarının yerleşimleri niteliği ile olan bağlantılarını tespit etmek amaçlanmıştır.

Bu amaçlar dâhilinde; Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı ve Bizans Dönemi için

önerilmiş olan ulaşım ağı ile yakın dönemde olması sebebiyle kalıcı materyallerinden daha net bilgilere sahip olduğumuz Ahiler tarafından kullanılan yollar incelenmiş, Orta Anadolu içinde yer alan Hitit Dönemi yerleşimleri ve anıtları arkeolojik ve filolojik veriler kapsamında değerlendirilmiştir.

1. 3. ÇALIŞMA YÖNTEMİ VE TERMİNOLOJİ:

"Orta Anadolu'daki Hitit Yollarının Siyasi ve Dinî Merkezlerle Olan Bağlantısı" isimli bu çalışma yedi bölüm altında incelenmiştir. Birinci bölümde; Hitit coğrafyası ve ülke sınırları, literatür taramalarına dayalı bilgiler dâhilinde tanıtılmıştır. Hititlerin çekirdek bölgesini oluşturan ve Kızılırmak kavsi içerisinde kalan Orta Anadolu merkezlerinin araştırma tarihçesine ise kronolojik sıra ile kısaca değinilmiştir.

İkinci bölüm Hitit siyasi tarihini içermektedir. Hititlerin sosyal yapısının anlaşılması ve siyasi merkezlerin tanımlanması için siyasi tarih üzerinde durulmuştur. Bu bölümde kronoloji sorunsalı ve kralların icraatları da ayrıca ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Hititlerin sosyo-kültürel yapısının anlaşılması ve dinî merkezlerin değerlendirilmesi açısından Hitit dinine değinilmiştir. Böylelikle ikinci ve üçüncü kısımlar üzerinden merkezlerin siyasi veya dinî yapısının ortaya konması hedeflenmiştir.

Dördüncü bölümde yukarıdaki tanımlamalar kullanılarak merkezler gruplandırılmış; siyasi ve dinî merkezler ile kaya anıtları tanıtılmıştır. Merkezlerin niteliği saptanırken yerleşimlerde yer alan mimari elemanların özellikleri temel alınmıştır. Mimari veriyi desteklemek adına höyüklerde ele geçen buluntulara ayrıca değinilmiştir. Kralın ikamet ettiğini kanıtlayan büyük yapıların bulunduğu ve aynı zamanda çok sayıda tapınım alanı da içeren merkezler, "siyasi ve dinî merkez" olarak adlandırılmıştır. Buna göre saray yapıları içeren fakat dinî açıdan çok öne çıkmayan merkezler "siyasi merkez" olarak

kabul edilirken; ağırlıkla tapınım alanları içeren ve ikamet için daha küçük boyutlu yapılara veya tek bir yapıya sahip merkezler ise “dinî merkez” olarak kabul edilmiştir. Dinî merkezlerin belirlenmesinde mimari yapılar kadar ele geçen kült eşyaları ile Hitit yazılı belgelerinde geçen merkez isimleri de etkili olmuştur. Araştırmacıların Hitit yazılı belgelerinden tespit ettikleri merkez isimleri yerleşimlerin niteliklerinin belirlenmesinde yardımcı olmuştur. Haritalarımızda yer alan “diğer merkezler” ise Hitit Dönemi’nde kısmen önemi azalmış ve tespit edilen buluntular dahilinde işlevi net bir şekilde ortaya çıkmamış yerleşimleri kapsamaktadır.

Bazı merkezlerin hem siyasi hem de dinî yönleri ile ön plana çıkması, ayrıca yerleşim dışında bazı kaya anıtlarının hem siyasi hem de dinî anlamlar içermesi ve yakınlarında yer alan höyükler, farklı bir tanımlamayı zorunlu kılmıştır. Bu tür yerleşim ve kaya anıtlarını içeren mevkiler “dinî ve olası siyasi merkezler” olarak adlandırılmıştır.

Beşinci ve altıncı bölümlerde Hitit yazılı metinlerinden tespit edilen olası güzergâhlar tanıtılmıştır. Siyasi güzergâhlar için kralların yıllıkları ile arşivlerden ele geçen mektuplardan yararlanılmış, ayrıca politik, askerî ve ticari önemi olan merkezlere ulaşımı sağlayan yollar da değerlendirilmiştir. Dinî güzergâhlar için, dinî bayram metinleri ile dinî anlamları olduğu düşünülen kaya anıtları ve dinî merkezlere ulaşımı sağlayan hat dikkate alınmıştır. Metinlerden tespit edilen merkezler ile yollar karşılıklı olarak değerlendirilmiş ve bu değerlendirme için önceki dönemler ile sonraki dönemlerde tespit edilen yollar da incelenmiştir. Hitit metinlerinden öğrenilen merkezlerin hepsi, günümüz yerleşimleriyle henüz eşitlenemese bile, dönemsel devamlılık üzerinden güzergâhlar için önerilere gidilmiştir (Barjamovic, 2011: 66). Hititlerde olduğu gibi diğer dönemlerde de ana yol, yan yol, taşıma yolu ve adi/patika yollar; akarsu ve göllerin hizası ile dağ eteklerinin oluşturduğu doğal patika yollardan tercih edilmiştir. Bu güzergâhların onaylanmasında Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi toplulukların yaptığı köprüler ile yol döşemeleri de göz önüne alınmıştır (Ramsay, 1890: 40-43, French, 1981: 15, Barjamovic, 2011: 65-71, Massa, 2016: 79-83). Bu veriler

yapılan araştırmaların kronolojik sırası ile; Wilhelm Ramsay (1890), David French (1954: Roma Dönemi), Gojko Barjamovic (2011: Koloni Dönemi/Orta Tunç Çağı) ve Michelle Massa (2016: Erken Tunç Çağı) tarafından değerlendirilmiştir. Böylece; hem teorik yaklaşımlar hem de arkeolojik veriler ile sonuçlar elde eden araştırmacıların önerdikleri ulaşım ağı ile Hititler için, siyasi ve dinî merkezlerinin dağılımı doğrultusunda, Hitit Dönemi'ne ait kullanılan güzergâhlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Niteliklerine göre yollar isimlendirilirken, D. French tarafından yapılan tanımlamaya sadık kalınmıştır. Buna göre:

1. Yol; bir zamanlar var olan noktalar arası her türlü ulaşım hattı
2. Yolun yönü; yolların kurulması tasarlanan ulaşım hattı
3. Ana taşıt yolu; ölçülerek ve tasarlanarak inşa edilmiş, taş döşeli bakımlı, iyi durumdaki ulaşım hattı; genişliği, 3.25 m'den az olmayan, tekerlekli taşıtlar için tasarlanmış; yan yana iki taşıtın geçebileceği şekilde düzenlenmiştir. Arazinin yol açma uygunluğuna ve arazinin engebeli oluşu durumuna göre bu yollar iki kategoriye ayrılmıştır:

(1) yol açılmaya uygun olmayan araziler sarp bir yerde ve uçuruma yakınsa genişliği 4 m (1/3 oranda azalır) ya da 3.25 m (½ oranda azalır) olur. Yolların ilk genişliği ise 6.5 m'dir,

(2) zemin çoğunlukla sert ve kayalıksa veya yörede çoğunlukla yük hayvanlarının çektiği arabaların kullanılmasının tercih edildiği durumlarda da yol genişliği 4 m (1/3 oranda azalır) ya da 3.25 m (½ oranda azalır) olabilir,

4. Yaya ve Hayvan yolu; ölçülerek ve planlı inşa edilen, taş döşeli ve bakımlı ulaşım hattıdır. Ana yollara kıyasla daha dar olan bu yollar 3,5 m'den daha kısadır. Tekerlekli hiçbir taşıta uygun olmayan bu yollarda arazi engebeli ise basamak yapılmıştır,
5. Adi taşıt yolu; geniş inşa edilmiş fakat taş döşenmemiş bakımlı ve korunan yollardır. Tekerlekli araçlar geçebilir,

6. Kervan yolu; dar, taş döşenmemiş fakat düzenli olarak bakımı yapılan ve korunan hattır,
7. Adi yol; inşa edilmemiş, taş döşenmemiş ama yol olarak bilinip kullanılan; düzenli araç geçimi sayesinde genişçe oluşmuş hattır (French, 1988-2-2; 522-523). Bu yolların antik dönemlerde de kullanıldığının anlaşılması mil taşları ve kaya anıtlarının varlığının adi yollar üzerinde tespiti ile olmaktadır (Massa, 2016: 81).

Yedinci bölüm değerlendirme ve sonuç kısmını içermektedir. Çalışmada toplanan verilerle oluşturulan haritalar ve tablolar üzerinden merkezlerin dağılımı ile güzergâhlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda bahsedilen söz konusu araştırmalar sırasında; İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Hacettepe Üniversitesi ile Bilkent Üniversitesi'nin kütüphanelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Academia ve JSTOR gibi online erişime açık veri tabanları da kullanılmıştır. Toplanan veriler ile tablo ve güzergâhların yer aldığı haritalar oluşturulurken; güncel coğrafi verilere sahip Google Maps ve Google Earths'ü temel alan özel yazılmış bir programdan da yararlanılmıştır. Patika yolların en uzak ve en kısa mesafelerinin ortalaması alınarak yolların uzunluğu metre cinsinden verilmiştir. Merkezler arası uzaklığın kaç gün sürdüğü hesaplanırken M. Massa'nın 3.30 no'lu tablosu baz alınarak bir günlük yürüme mesafesi; yüksüz insan için 40 km, öküz arabası için 48 km ve eşek için 30 km olarak önerilmiştir (Massa, 2016, Tablo, 3.20).

1. 4. COĞRAFYA:

Tüm canlı türlerinde olduğu gibi hominidler de doğaya ve onun ortaya koyduğu koşullara bağımlı olarak bir gelişim göstermişlerdir (Akurgal, 1986: 22). Evrim çizgisinin sonunda homolara evrimleşen hominidler, gerek prehistorik dönemde gerekse protohistorik dönem ve sonrasında oluşan çeşitli doğa koşullarına adapte olmuş; değişen

koşullar ile adaptasyon süreci boyunca kendisini ve çevresini geliştirerek çeşitli uygarlıklar ortaya koymuştur. Bu sebeple uygarlıkların oluşumunun, gelişiminin ve icraatlarının coğrafi koşullara bağlanması mümkün olmuştur (Memiş, 2003: 3).

Anadolu genel olarak; Karadeniz ve Akdeniz arasından büyük bir çıkıntı yapan, kuzey ve güneyden Köroğlu, Ilgaz, Canik Dağları ve Toros Dağları ile sınırlı; ortasında deniz seviyesinden yaklaşık olarak 1000 metre (m) yükseklikte kayalar bulunan yüksek bir platonun oluşturduğu yarımada olarak tanımlanmaktadır (Macqueen, 1999: 11, Gorny, 2002: 1). Anadolu yarımadası; gerek jeopolitik konumu gerekse coğrafi şartları sebebiyle Paleolitik Devir'den beri insanların yaşam alanı olmuştur. Yedi bölgesinde yedi ayrı coğrafi imkan sağlayan Anadolu yarımadası yeraltı ve yer üstü kaynakları açısından da zengin konumdadır (Atalay, 2000: 7-23). Hem Asya ve Avrupa kıtaları arasında köprü konumunda oluşu hem de zengin yeraltı ve üstü kaynaklarıyla üstün bir konumda olan Anadolu çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır (Macqueen, 1999: 11). Jeopolitik konum olarak Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir bağ olan yarımada aynı zamanda; Asya, Avrupa, Afrika ve Yakındoğu arasında bir kültür köprüsü görevi de üstlenmiş: Konumu itibariyle "Uygarlık Mozaiği" ismini almıştır (Akurgal, 1986: 29). Yoğun göç alıp farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmasına rağmen Anadolu, hem dengeli bir nüfus yapısına sahip olmuş, hem de ana hatlarıyla da olsa kültür sürekliliğine sahip olmuştur (Ünal, 2002: 54). Çeşitli topluluklara çağlar boyunca ev sahipliği yapan Anadolu yarımadasını T. Özgüç, dönemsel olarak toplulukların yerleşimlerinin kültürel dağılımını temel alarak 5 bölgeye ayırmıştır:

1. Doğu Anadolu; Van, Sivas ve Elazığ ile Malatya ovalarıyla sınırları içerisinde kalan alan (söz konusu sınır Goeytepe buluntuları ile Azerbaycan'a kadar uzatılabilir),
2. Orta Anadolu; merkezi Alacahöyük olacak şekilde; Kızılırmak ile Yeşilırmak'ın arasında kalan Alacahöyük'ün kuzeyi ve Orta Karadeniz kısmı ve Alacahöyük güneyi ile Kayseri,

3. Göller Bölgesi ve Konya,
4. Batı Anadolu,
5. Plato ile Batı Anadolu arasında kalan intikal alanı (Özgüç, 1963: 28-41).

Anadolu coğrafyasının uygarlıkların gelişiminde oynadığı rolün sebeplerini şu şekilde maddeleyebiliriz;

1. Anadolu'nun üç yanının denizlerle çevrili olması, kıyı kesimde birçok"kıyı uygarlıklarının" doğuşuna neden olmuştur,
2. Orta Anadolu'nun denizden bin metre yükseklikte bir yayla meydana getirmesi, o bölümde "bozkır uygarlıklarının" gelişmesine yol açmıştır,
3. Kuzey ve güneydeki sıra dağlar batı kıyılarında bereketli "vadi uygarlıklarının" meydana getirmiştir,
4. Kuzey ve güneydeki sıra dağlardan başka doğuda yüksek dağların ve güneydoğuda Anti-Toros Dağları'nın bulunuşu Anadolu'da "kapalı bölgeler" oluşturmuş, bunlar da çeşitli uygarlıkların gelişmesini sağlamıştır,
5. Anadolu'nun doğudan batıya 1560 km uzunlukta olması da doğu dünyasına bağlı uygarlıkların doğmasına sebep olmuştur (Akurgal, 1986: 22).

Konumu itibari ile değişik kavimlerin uğrak noktası olan Anadolu tarihi devirler ile; Hatti, Hitit, Hurri, Urartu, Frygia, Lydia, Hellen, Galat, Roma, Selçuklu ve Osmanlı gibi çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Tarihi başlangıcının ise Hatti ve Hitit Beylikleri ile olduğu; şu an için; araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Çağlar boyunca iskan görmüş olan Anadolu coğrafyasının Erken Tunç Çağı'nda (M.Ö. 3000-2000) bilinen eski adı "Hatti Ülkesi" olmuştur (Akurgal, 1986: 24, Tanju, 2004: 2).

1. 4. 1. Hitit Çekirdek Bölgesi:

Eski çağlarda, günümüzden çokta farklı olarak gelişmeyen sınır olgusu temelde coğrafi

şartların el verdiği çerçevede oluşmuştur. Buna ek olarak sınırların oluşumunda kültürel etkileşim ve bölgeye hâkim olan topluluğun yayılım alanı da en az coğrafi şartlar kadar etkilidir. Ö. Harmanşah Hitit sınır bölgeleri üzerinde yaptığı çalışmalarda bu teoriyi destekler sonuçlar elde etmiştir. Hitit sınırlarının doğal oluşumlarla eşlenmiş tanrıları baz alarak, bölgesel farklılıklar dâhilinde oluştuğunu önermiş, buna son yıllardaki Yalburt kutsal havuzu ve çevresindeki çalışmalarını örnek göstermiştir (Harmanşah, 2017: 38-40).

Coğrafi etmenlerin yanı sıra yazılı belgeler ile Hititlerin sınırları ve sınır komşuları tespit edilebilmiştir. Ele geçen tabletlerden anlaşıldığı üzere, karmaşık bir coğrafyaya sahip olan Hititler, ele geçen yazılı metinlerden öğrenilen binlerce merkez adından ötürü hâkim oldukları bölge "Hitit çekirdek bölgesi olarak" literatüre geçmiş, siyasi ve dinî merkezlere yoğun olarak rastlanılan bölge, Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan birçok merkezden oluşmuştur. Günümüzde etrafı dağlarla çevrili olan Hitit çekirdek bölgesi Anadolu'nun orta kesiminde yer almaktadır. Fazla engebe içermeyen bölgede geniş alanlar kaplayan plato ve ovalar bulunmaktadır. Kızılırmak ve Yeşilırmak'ın suladığı bölgede ayrıca Tuz Gölü de yer almaktadır. Orta Anadolu'nun kuzeyinde kalan ve Kızılırmak ile Yeşilırmak tarafından sulanan bölgenin aynı zamanda volkanik dağların bulunduğu, volkanik kayaçlarla çevrelenmiş bir bölge olması, konum ve iklimi itibariyle tahıl üretimi ve hayvancılığa elverişli alanları ekonominin daha çok tarım ve hayvancılık çerçevesinde gelişmesine sebep olmuştur. Yerleşimler tıpkı Hitit Dönemi'nde olduğu gibi günümüzde de hala akarsuların kenarlarında yoğunlaşmıştır (Atalay, 2000: 22,23, Alp, 2002: 45, Gorny, 2002: 43, Hazenbos, 2003: 191). Günümüz sınırları baz alındığında Orta Karadeniz Bölgesi sınırları dâhilinde kalan Çorum ilini, dönemin kültürel ve siyasi bütünlüğü göz önüne alındığında Tunç Çağları boyunca Orta Anadolu sınırlarına dâhil etmek mümkündür (Özgüç, 1963: 22-38).

Günümüzde olduğu gibi günümüzden yaklaşık olarak 5000 yıl önce de aynı coğrafyanın zengin doğal kaynaklara sahip olduğu ve bölgede yaşayan toplulukların, şehir

devletlerinden oluşan bir yönetim sistemi kullandıkları Mezopotamya'daki Akad kralı Sargon (M.Ö. 2340-2284) ve torunu Naramsin'e ait çivi yazılı metinlerden de bilinmektedir. Orta Anadolu'nun her dönemde çeşitli kavimler ve topluluklar için merkezi konumda yer aldığını söylemek yanlış olmaz (Gorny, 2002: 43, Tanju, 2004: 2, Schachner, 2012: 25-26).

Dönemlere göre kısaca bakıldığında; Neolitik Dönem'de Çatalhöyük (Konya), Erken ve Orta Tunç Çağ'larında Kültepe/Kaniş (Kayseri), Orta ve Geç Tunç Çağ'larında da Boğazköy, Alacahöyük (Çorum) gibi merkezlerin oluşturduğu üçgende farklı dönemlerde görülen, fakat kendi zaman dilimlerinde Anadolu coğrafyasındaki en gelişmiş topluluklar oldukları bilinen grupların yaşadığı bu alan, arkeolojik veriler ile de önemlerini ortaya koymuştur (Macqueen, 1999: 11-22).

Erken Tunç Çağı'nda Alacahöyük'te tespit edilen Kral mezarları (Baltacıoğlu, 2002), zengin buluntuları ile Resuloğlu yerleşimi (Yıldırım, 2010) ve Eskiyapar (Sipahi, 2013a); Orta Tunç Çağı'nda ise (Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde) Orta Anadolu'da yönetici konumdaki Kültepe (Özgüç, 2005) dönemler boyunca önemi yansıtan merkezlerdir. Assurlular ile ticareti elinde tutan ve dönemin başkenti olan merkez olarak Kültepe, Orta Anadolu'da âdeta ticaret yollarının kesişiminde yer alan bir yerleşim olmuştur. Doğal yol güzergâhında bulunan söz konusu merkez dönem içerisinde, Assur'dan gelen malların Anadolu'ya yayılması için kilit konumda yer almaktaydı. M.Ö. 2. binde önem arz eden Kaneš, Hititlerin tarih sahnesinde kendilerini göstermesi ile başkent olma özelliğini kaybetmiş ve M.Ö. 1200'e kadar Hattuša bu görevi devralmıştır. Hem Koloni Dönemi'nde kilit görev üstlenen hem de Hitit Dönemi'nde de önemli konumda sayılan diğer bazı Orta Anadolu merkezleri ise; Acemhöyük/Purušhanda, Konya-Karahöyük gibi kral ve saray maiyetinden mühim kişilerin yaşadığı düşünülen yerleşimlerdir. Her biri Koloni Dönemi ve Hititler arasında bağlantı kurulmasına yardım eden bu merkezler, birçok konuda (şehirciliğin gelişimi, ekonomik yapı, sanattaki gelişim, sosyo-kültürel yapı) araştırmacılara ışık tutmakta ve

halen devam eden çalışmalar ile yeni veriler sunmaya da devam etmektedir (Gorny, 2002: 43-47, Kulakoğlu, 2011: 1014-1015).

M.Ö. 17. yy ikinci yarısına tarihlenen ve Geç Tunç Çağı'nda merkez konumda olan Boğazköy, dönem içerisinde beylikleri tek elden yöneten Hititlere başkent olmuştur. Merkezin doğusunda kalan Kuşaklı yerleşimi de krallara ev sahipliği yapan idari yapıları, dini yapıları ve arşiv odası ile dönemin gösterişli merkezlerinden biri olmuştur. Dönem içerisinde yayılım yalnız Çorum ve çevresinde olmayıp özellikle kaya yontuları ile birçok merkez Orta Anadolu'ya yayılmış durumdadır (Seeher, 2011 b: 378- 380).

Özetle; Orta Anadolu tarihi dönemler boyunca yerleşim için tercih edilen bir bölge olmuştur.

1. 4. 2. Hitit Yazılı Belgelerine Göre Yukarı Ülke Sınırları:

Hititlerin sınırlarının öğrenilmesine yardımcı olan anlaşma ve arazi bağış metinleri; Boğazköy, Ortaköy, Kuşaklı ve Maşat Höyük'te bulunan arşivlerden ele geçmiştir. Bu metinlerden özellikle diplomatik antlaşmalar ve krali mektuplar olarak tanımlanırken, ülke sınırlarının anlaşılmasını da mümkün kılmıştır (Alparslan, 2013: 48-49).
Tabletlerdeki merkezlerin isimleri eşlenirken araştırmacılar öncelikle Antik Çağlardaki, hatta günümüzdeki merkez isimlerinin fonetik benzerliklerini dikkate almış ve ardından merkezlerin tespit edilen lokalizasyonu ile adları karşılaştırılarak önerilerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda fonetik olarak eşlenen merkezlerden bazıları şu şekildedir; Arinna/Alacahöyük, Tahurpa/Eskiyapar, Zippalanda/Uşaklı Höyük, Matilla/Tahirabat Höyük, Katapa/Gazipaşa Tumbul Höyük, Nirhanta/Budaközü Çayı, Haranašša/Yassı Höyük, Šapinuwa/Ortaköy, Sarissa/Kuşaklı, Hattuša/Boğazköy, Neša/Kaneš/Kültepe, Lušna/Lystra/Hatunsaray. Bu isimlerin tespitinde ve Hitit sınırlarının belirlenmesinde, Boğazköy'de ele geçirilen bronz tablet önemli rol oynamış, bu sayede Aşağı ve Yukarı Ülke sınırları anlaşılmaya çalışılmıştır (Ünal, 1993: 13-17,

Alp, 2002: 48-50, Dinçol ve Dinçol, 2005: 2-3, Hawkins, 2013: 105).

35x23,5 cm boyutlarındaki çivi yazılı bronz tablet 8-10 mm kalınlığındadır. Köşelerine açılan deliklerin içerisinden birer metal halka geçirilen tablet 13 halkadan oluşan zincir ile bu iki halkaya bağlanmıştır. Çift taraflı yazılan tabletin her iki yüzünde de iki sütunda yazı bulunmaktadır. 28 paragraf ve 382 satırdan oluşan, sağlam halde ele geçirilen bronz tablet Hitit Büyük Kralı IV. Tuthaliya ve Tarhuntašša ülkesi kralı Büyük Kral Kurunta arasında imzalanan antlaşmadır. Hatıp-Kurunta anıtının keşfi ile Tarhuntašša Bölgesi ve bronz tabletin sunduğu bilgiler sayesinde soru işaretlerinin bir kısmı çözülmüştür. Öncesinde birçok araştırmacı Tarhuntašša'nın konumunu tespit etmeye çalışmış ve bu bağlamda değişik öneriler sunmuşlardır: R. Forrer'e göre Develi Karahisar'ın 6 km güneybatısında Zencibarkale'de, A. Goetze'ye göre Batı Kilikya'da Torosların güneyinde, J. Garstang'a göre Suğla Çayı civarında, C. Laroche'a göre Kilikya Toroslarında, J. Garstang'a göre Çarşamba Çayı üzerinde, A. Schuler'a göre Konya'nın güneyinde, M. Mellink'e göre Ceyhan Irmağı üzerinde Sirkeli'de, M. Forlanini'ye göre Kilikya'nın batısındaki dağlık kısma ve J. Börker Klähn ise Dağlık Kilikya'da olduğu önerilmiştir. Klasik tüm diğer antlaşmalar gibi bu antlaşma da IV. Tuthaliya ve Kurunta'nın soylarını saymaları ile başlamış ve en sonunda Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ve Hatti ülkesinin Fırtına Tanrısının mührü ile bitirilmiştir. 3-9. satırlarda iki ülke arasındaki sınırlar net bir şekilde verilmiştir. Bu metin ile Tarhuntašša'nın batı sınırı[1] kesin olarak anlaşılmıştır. Ülkenin batı sınırını Lukka/Lykia ülkesinde yer alan Parha/Perge merkezleri ile bunların arasında kalan Kaštaraya/Kestros/Aksu Nehri oluşturmaktadır. Kaštaraya Nehri'nin kuzeyinde ise Hatti ülkesi sınırları içerisindeki Pedašša/Pisidia yer almaktadır. Sınırın doğuya doğru uzantısı sayılırken ismi geçen Arimmatta (pınar havuzu) birçok araştırmacı tarafından Beyşehir sınırları içerisindeki Eflatunpınar ile eşleştirilse de bu konu halen tartışmaya açıktır. Tablette geçen bir diğer pınar havuzu olan "*KASKAL.KUR watar hinnaruwaš*"

1 Tablette Tarhuntašša hakkındaki satırların derlemesi ve konumu hakındaki yorumlar için bknz; Alp, 1995: 15-18

jeoloji terimi olan "*maar*" ile filolojik olarak benzetilerek, Meke Gölü olduğu önerilmiştir. Kuzey sınırının doğu ucu ise Şaliya bölgesi; Yüksek Dağ'dır. Başka bir metinden bu bölgenin (Şaliya) Hatti ülkesi ile Kizzuvatna sınırı olduğu bilinmektedir. Metinde geçen Yüksek Dağ'ın "*pargawaz HUR.SAG-az*" Bolkar Dağı olduğu ve bu dağ etekleri ile sınırın devam ettiği anlaşılmıştır. Devam eden dağ etekleri Bolkar ile aynı dağ sırasında yer alan Orta Torosların güney-batıya doğru devam edişi Bolkar ile Yüksek Dağın eşitlenmesi fikrini desteklemektedir. Bu dağ sırası Tarhuntašša'nın doğu sınırını oluşturmaktadır. Tam güney sınırı verilmeden önce metinde "*arunaz pedaz*" "denizi gören yer" ifadesi geçmektedir. Kıyı şeridine gelmeden denizi gören yerler düşünüldüğünde iki merkez önerilmiştir; Lamos/Limonluk Çayının batısındaki Elauissa Sebaste ve Korykos/Kızkalesi. Her iki merkezin birer limanı ve karşılarında da birer adası vardır. Anadolu'da Hitit liman merkezi olduğu düşünülen Ura'nın ise, Tarhuntašša güney sınırının önünden geçen bir merkez olduğu düşünülmektedir. Ura merkezinin klasik dönemlerde de önemini koruduğu ve Hitit Dönemi'nde olduğu gibi Roma Dönemi'nde de bir yol ile limanı iç kesimlere bağladığı tahmin edilmektedir. Merkezin isminin antlaşma metinlerinde geçmemesi, kralın bu önemli limanı bir vasalına bırakmayacağı düşüncesi ile açıklanmıştır. Ülkenin güney doğu sınırının ucunda ise Šaranduwa/Kelenderis/Gilindire'nin olduğu önerilmektedir. Bu merkezden sonra, güney sınırının devamını deniz belirlemektedir. Nehirler vasıtası ile yapılan sınırlandırma ise; Hatti ülkesi sınırlarındaki yüksek dağ Šaliya'dan başlayan, Hulaya Nehri ülkeleri, Usaula Haššuwanta bölgesinde; Mila, Palmata, Hašhaša, Šura ve Šimmuwanata, Nara arazisi içerisindeki; Hawaliya Walwara, Harhašuwanta, Tarapa, Šarnanta, Tupiša, Paraiyašša, Šalluša, Tatta ve Daša ülkesi sınırında; Mata, Šanhata, Šurimma, Šaranduwa, Ištapanna ülkelerinin Tarhuntašša kralına ait olduğu yönündedir. Ülkenin güneybatı sınırını Kast(a)raya/Kestros/Aksu Nehri oluşturmaktadır. Günümüz sınırları ile Kızıldağ-Karadağ ile başlayan ve Göksu Nehri üzerinde kalan Mut ve Karaman ile Çarşamba Nehri'nin Tarhuntašša sınırlarını oluşturduğu düşünülmektedir(Alp, 1995: 12-26, Dinçol ve Dinçol, 2005: 6-8, Schachner, 2010: 664, Yakar, 2014: 501-503, Maner, 2016: 9, Harmanşah, 2017: 41).

Metinlerde doğu Kapadokya'nın dağlarla kaplı bölgesi, kuzeyde Kaška sınırına kadar "Yukarı Ülke" olarak adlandırılmıştır (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 220). Bronz Tabletten elde edilen bilgiye göre Akşehir, Tarhuntašša ülkesi sınırının kuzeybatısında, Hitit İmparatorluğu'na bağlı Pedašša (Pitašša)'nın kuzeyinde yer almaktadır. Bölgenin Hitit Dönemi'ndeki adı henüz bilinmemektedir. Tarhuntašša'yı bazı araştırmacılar daha güneye, Antalya civarına[2] lokalize etse de çoğunlukla kabul edilen görüş Kızıldağ çevresinde yer aldığıdır[3]. Söz konusu merkezin tam konumunun tespit edilememiş olması, Tarhuntašša'dan yola çıkarak belirlenen diğer merkezlerin de lokalizasyonunu etkilemektedir (Alp, 2002: 51, Özsait ve Özsait, 2008: 595).

A. Goetze, J. Garstang, G. Güterbock, S. Alp, J. Yakar, C. Laroche, P. Neve, H. Otten ve R. Gurney gibi Hitit coğrafyası hakkında yayınları olan araştırmacıların çalışmaları ile güncel araştırmaları derleyen J. Hazenbos'a göre ise Hitit coğrafyası şu şekildedir; kuzeyde Hattuša ve Karadeniz arasında kalan dağların oluşturduğu Pontik bölgede Hititlerin Kaškalar yüzünden tamamen hâkim olamadıkları bir bölge yer almaktadır. Dolayısıyla Hitit kuzey sınırını bu dağ silsilesi oluşturmaktadır. Sınırın ötesinde Hititler için önemli bir kült merkezi olan Nerik yer alsa dahi, merkezin Kaškaların etkin olmadığı dönemde yeniden düzenlendiği yazılı metinlerden bilinmektedir (Singer, 2002: 40-43, Matthews ve Glatz, 2009: 53). Yukarı Ülke olarak bilinen Hitit Çekirdek bölgesinin güney sınırını oluşturan Toros dağları ile sınırlanan bölgede, Yukarı Ülkenin sınır komşusu olarak güneyinde Tarhuntašša, güneydoğusunda ise Kizzuvatna yer alırken, Torosların güneydoğusunda farklı bir krallık olan Hurri-Mitanni (günümüzdeki ismi ile Kuzey Suriye bölgesi) yer almaktadır. Batı sınırında; günümüz Afyon sınırlarından başlayarak, Šeha ülkesi merkezleri ve Mira ile komşudur. J. Hazenbos'a göre Yukarı Ülke, Anadolu platosunun kuzeyi olarak tanımlanabilmektedir. Kızılırmak

2 Sirkeli, Keben gibi anıtlar da Tarhuntašša ülkesi içerisinde yer aldıkları için bu tezi desteklemektedir (Yakar ,2014: 507).

3 Bir başka görüş ise Tarhuntašša kralının Ugarit'e gönderdiği mektuptan yola çıkarak önerilen; Tarhudaašša isimli bir başka kent daha olduğu ve bu iki kentin metinlerde karıştırıldığı bu yüzden farklı lokalizasyonlar oluşturduğuna yönelik ihtimaldir (Alp, 1995: 25-26)

(Maraššantia) kavsi içerisinde kalan ve bölge merkezinde yer alan Hattuša, Arinna, Katapa, onların doğusunda Karahna, Maşat Höyük, Tapiqqa, Anziliia, Šapinuwa ve Yeşilırmak (Zuliia) ile sınırlanmaktadır (Hazenbos, 2003: 192-198).

1. 5. BÖLGENİN ARAŞTIRMA TARİHÇESİ:

Orta Anadolu steplerinin kuzeyindeki birçok bölgede küçük ve diğer bölgelere nispeten daha kısa süreli iskan edilen alanlarda, bölgesel ilk yerleşimlerin izleri görülmüştür. Yerleşimlerin diğer bölgelere kıyasla daha kısa süreli olmasının sebebi ham maddelerin coğrafi şartlar sebebiyle daha çabuk tükenebilir olmasıdır. İlk yerleşimler daha çok aile fertlerinin bir arada yaşadığı ve tarıma dayalı ekonomiye sahip topluluklardan oluşmuştur. Kült amaçlı yapılar ise bu dönemlerde ortak kullanılan yapılardır (Seeher, 2013: 314). Bu çalışmanın coğrafi sınırlarını oluşturan Orta Anadolu Bölgesi'ne ait arkeolojik çalışmalar dönemlere göre kendi içinde kronolojik olarak aşağıda özetlenmiştir.

1963-1991 yıllarında arasında gerçekleştirilen Çayönü kazısı (R. Braidwood ve H. Çambel 1980) ve 1967'de J. Mellart'ın Çatalhöyük çalışmaları ile Orta Anadolu'da Neolitik izleri görülmeye başlanmıştır. 1961-1967 Canhasan kazısı ile Orta Anadolu'da Neolitik Çağ'ın gelişim evreleri daha iyi anlaşılmaya başlanmış ayrıca D. French'in uyguladığı bilimsel yöntemler ile arkeolojik çalışmalar, bölge arkeolojisine yeni bir soluk kazandırmıştır (French, 1998). Bölgede yürütülen çalışmalara, Aşıklı Höyük (I. Todd, 1998) ve Erbaba (Duru, 1999) höyüklerinin de eklenmesi, aynı zamanda teknoloji ile gelişen araştırma yöntemlerine dayalı verilerin yeniden değerlendirilmesi, Orta Anadolu Neolitik Çağı hakkında daha kesin bilgi edinilmesini mümkün kılmıştır (Matthews, 2011: 46-48). Buna göre tarih öncesi yerleşmeler ovalardan ziyade platolarda tespit edilmiştir. Az sayıda taş temelli küçük evlerden oluşan yerleşim yapısının genel mimari plan olduğu, yapılan kazı çalışmaları sonucunda anlaşılmıştır. Tarım ve hayvancılık yapıldığına dair izlerin yanı sıra bölgesel hammaddelerin işlenip,

işlenen maddenin kullanıldığı görülmüştür. Ham madde sıkıntısı sebebiyle daha küçük birimler halinde oluşan tarih öncesi yerleşim sistemi bu sebeple genel Anadolu yerleşim modelinden bölgesel olarak ayrılmaktadır.

1926'da Chicago Oriental Institute tarafından Alişar Höyük (Gorny, 1995) kazısı başlatılmış ve Orta Anadolu'nun Kalkolitik Çağı hakkında bilgilere ulaşılmaya başlanmıştır. 1950'lere gelindiğinde, o dönem Bakır Çağ[4] olarak adlandırılan ve ona göre tarihlendirilen malzeme grupları, Alişar Höyük (Z. Koşay) ile Büyük Güllücek (Koşay ve Akok, 1966) ve Polatlı'dan (Schoop, 2011) ele geçmiştir. Orta Anadolu'nun kuzey kesiminin Kalkolitik Çağı hakkındaki bilgiler, Boğazköy'ün kuzeyinde yapılan yüzey araştırmaları esnasında keşfedilen Çamlıbel Tarlası (Schoop, 2011) ve Alacahöyük'te (Çınaroğlu ve Çelik, 2012) açığa çıkarılan Kalkolitik tabakası ile iyice şekillenmeye başlamıştır (Matthews, 2011: 46-47, Schoop, 2011: 137-160, Schachner, 2017: 29-30).

Orta Anadolu Bölgesi Erken Tunç Çağı araştırmaları Ahlatlıbel (Koşay ve Akok, 1966), Etiyokuşu ve Karaoğlan (O. Arık, 1950) gibi merkezlerin araştırılmasıyla arkeoloji literatüründe yer almaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda Alacahöyük kral mezarlarının keşfi (Koşay, 1953) ise Orta Anadolu Erken Tunç Çağı'nın değişen sosyal yapısını anlamaya yardımcı olmuştur. Son dönem çalışmalarında ise Resuloğlu (Yıldırım, 2012), Eskiyapar (Sipahi, 2013), Kültepe (Chantre, 1893, Özgüç, 2005, Kulakoğlu, 2014) gibi Orta Anadolu'nun kuzeyinde ve doğusunda bulunan yerleşimlerde yapılan çalışmalar, M.Ö. 3. bin ile daha karmaşık bir toplumsal yapıya kavuşan Orta Anadolu'da sınıfsal farklılıklar, gelişen zanaatcılık ve büyük boyutlu kamu yapılarının izlerini sunmuştur. Dolayısıyla kompleks yapılar bölgede yaygın bir hale gelmeye başlamıştır. Buna ek olarak kült alanlarının da ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Nüfusun artması ile toplumsal iş bölümü ortaya çıkmış ve mimari de

4 Günümüzde Bakır Çağ kavramı Erken Tunç Çağı'nın erken evresi olarak adlandırılmıştır (Matthews, 2011: 47)

bundan etkilenmiştir (Matthews, 2011: 46-48, Seeher, 2013: 314, Schachner, 2017: 29-30).

Akadca tabletlerin çözümlenmesi ile araştırmacılar gözlerini Assurlu tüccarların karumlar kurduğu Anadolu'ya, dolayısıyla Kayseri'ye çevirmişlerdir. Kültepe (Chantre, 1893, Özgüç, 2005, Kulakoğlu, 2014) Konya-Karahöyük (Alp, 1957), Acemhöyük (Özgüç, 1966), Boğazköy (Bittel, 1970) ve Alişar (Gorny, 1995) gibi merkezlerde Assur kolonilerine ait verilerin bulunmasıyla, Orta Anadolu'nun Orta Tunç Çağı hakkındaki bilgiler de şekillenmeye başlamıştır (Özgüç, 2005: 6, Matthews ve Glatz, 2009: 53, Matthews, 2011: 43-44).

Bölgede Hititler ile, beyliklerin birleştiği bir sistem ilk kez ortaya çıkmıştır. Hitit İmparatorluk Dönemi ile Hititler kendi yerleşim sistemlerine göre yeniden planlanan şehirler inşa etmişlerdir (Schachner, 2006: 160-163).

1834'te C. Texier'in Boğazköy/Hattuša'yı tespiti ile Hititlerin asıl merkezlerinin Orta Anadolu'da olduğu anlaşılmış ve 1932'de K. Bittel'in sistemli kazılara başlaması ile merkez hakkında toplanan verilerin düzenli şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır. 1932'de başlayan Boğazköy kazısı, K. Bittel, P. Neve, J. Seeher ve A. Schachner ile kesintisiz devam etmiş, araştırmalar Sitadel, Aşağı Şehir, Yukarı Şehir ve Yazılıkaya çevresinde yoğunlaşmıştır. 1966'da R. Temizsoy'un İnandıktepe'de gerçekleştirdiği kurtarma kazısı (Özgüç, 1988) Eski Hitit Dönemi'ne ait daha küçük boyutlu yerleşimler ve dini uygulamalar hakkında verilerin elde edilmesini sağlamıştır. II. Dünya Savaşı ile ara verilen çalışmalar, savaş sonrasında tekrar devam etmiştir. 1980'lerde T. Özgüç tarafından çalışılan Maşat Höyük'te (Alp, 1977, Özgüç, 1978) Hititlere ait mimari tespit edilmiş, Hüseyindede (Yıldırım, 2005), Fatmaören (Sipahi, 2006) ve Boyalı höyük (Sipahi, 2010 c) merkezlerinin tespiti de Orta Anadolu'nun Hitit Dönemi'ndeki yapısı hakkında ele geçen veriler artmıştır. Sonraki yıllarda Ortaköy (Süel, 2002), Kuşaklı (Müller-Karpe, 2002) ve Eflatunpınar (Erbil ve Mouton 2012, Erbil, 2017) gibi diğer

merkezler ile kaya anıtlarının da detaylı araştırılmasıyla Orta Anadolu'nun Geç Tunç Çağı ve Hititlerin sosyo-kültürel ve dini uygulamaları hakkındaki bilgiler daha net şekillenmeye başlamıştır (Schachner, 2010: 663, Matthews, 2011: 38-43).

Bölgenin Demir Çağı'na ait araştırmalar, 20. yy'da Körte kardeşlerin Yassıhöyük'ü tespiti ile şekillenmeye başlamıştır. Tespit ettikleri merkezin Friglerin başkenti olan Gordion olduğu anlaşılmıştır. 1941'de ise Z. Koşay tarafından Pazarlı'da yapılan çalışmalar ile Boğazköy, Alacahöyük, Alişar ve Gavurkalesi (Lumsden, 1998) gibi merkezlerde de Frig tabakaları tespit edilmiş bu sayede Demir Çağı hakkındaki bilgiler de artmaya başlamıştır (Matthews, 2011: 45). Bu araştırmalara göre bölgedeki gelişim, mimari olarak Erken Tunç Çağı'ndan itibaren kesintisiz olarak[5] Boğazköy'den (C. Texier, 1984-A. Schachner, 2006-), Hitit İmparatorluk Dönemi'ne kadar Acemhöyük (N. Özgüç, 1962-A. Öztan 1989-), Kültepe (M. Chantre, 1893-F. Kulakoğlu 2006-) ve Konya- Karahöyük'ten (S. Alp, 1966); İmparatorluk Dönemi sonrasında ise Kuşaklı (A. Müller-Karpe, 1994-) ve Ortaköy'den (A. Süel, 1993-) izlenebilmektedir (Schachner, 2013: 154-155).

5 K. Bittel'e göre; lanetten sonra bir yüzyıl boyunca yerleşim olmamıştır (Bittel, 1983 : 58).

2. HİTİT SİYASİ TARİHİ

Herodotos M.Ö. 5. yy'de İzmir'in 28 km kadar doğusunda Karabel'de yer alan anıtı ziyaret etmiştir. Ziyareti esnasında karşılaştığı insan kabartmasını ve yanında yer alan yazıtı Mısırlı olarak yorumlayan Herodotos; bu insan figürünün Mısırlı prens Sesostris olduğunu önermiştir. Herodotos'un söylediklerini merak ederek 1834 yılında yola çıkan C. Texier, araştırma gezileri esnasında Ankara'nın 150 km doğusunda yer alan kalıntıları duymuş ve incelemek üzere bölgeye gitmiştir. Bölgeye ulaşan C. Texier ilk olarak günümüzde "Kral Kapısı" olarak adlandırılan, Boğazköy'ün görkemli kapılarından biriyle karşılaşmış ve devamı olup olmadığını merak etmiştir. Bu merak ile Boğazköy'ün yakınındaki günümüzde Yazılıkaya olarak adlandırılan ve başkentin kutsal alanı olduğu önerilen mevkiiye ulaşmış; buradaki yazı ve figürlerin ne olduğunu merak ederek araştırmasını sonuçlandırmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen hala Mısır etkisi ile oluştuğu düşünülen bu buluntulara bakış açısının değişmesi ancak 1876'da H. Sayce'ın, *Society of Biblical Archaeology* konferansında yaptığı konuşma sayesinde olmuştur. O güne kadar İncil'de geçen ve küçük *Kenanlı* bir kavim olarak görülen Hititlerin neredeyse tüm Ortadoğu'ya hakim bir hükümdarlık olduğunu belirtmesi ile Hititlerin bilim dünyasındaki yeri değişmiştir. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında ise C. Texier'in keşfettiği bölgede kazı çalışmalarına başlayan H. Winckler, bulduğu tabletler sayesinde A. Sayce'in teorisini kanıtlama yolundaki ilk adımı atmıştır. Kazılar esnasında bulduğu tabletleri çeviren H. Winckler, II. Ramses ve Hattušili'nin imzaladığı Akadca metni bulmuş böylece hem A. Sayce'in teorisini kanıtlamış hem de tabletlerden ele geçen bilgilerle araştırmaya başladığı bölgenin Hititlerin başkenti olan Hattuša (Boğazköy) olduğunu kanıtlamıştır (Bryce, 2002: 17-19).

Yaklaşık olarak M.Ö. 2000'lerde, Hititler Anadolu'ya gelmeden önce Anadolu'da köklü uygarlıklar hüküm sürmekteydi. O zamanların gelişmiş uygarlıkları olduğu kabul edilen Mezopotamya ve Mısır'da bile olmayan şekilde Anadolu'da; tarih öncesi devirler olan; Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağ'larının safaları kesintisiz yaşanmış

ve Neolitik Çağ'dan itibaren yüksek bir kent kültürü görülmüştür. Sonraki dönemlerde maden işçiliği açısından Mezopotamya'yla yarışacak kalitede eserler üreten bir toplumun Anadolu'da yaşadığı ve isimlerinin Hattiler olduğu anlaşılmıştır. Hattilerin madeni eserlerinin en güzel örneklerini Erken Tunç Çağı'nın sonlarına tarihlenen Alacahöyük kral mezarlarından ele geçen madeni buluntular oluşturmaktadır (Macqueen, 1999: 34, Baltacıoğlu 2002: 92-100, Ünal, 2002: 54).

Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda zaten Anadolu'da yaşayan Asianik kökenli Hatti ve Hurrilerin yanında Anadolu'ya göçen ve varlıklarını göstermeye başlayan topluluklar da vardır. Orta Tunç Çağı'na ait yazılı belgelerden anlaşıldığı üzere bu topluluklar Hint-Avrupalı[6] kavimler olan; Hititler, Palalar ve Luviler gibi etnik gruplardır. Bu etnik gruplar birbiriyle akraba olan dili konuşan kavimler olup; konuştukları dilin gramatik özellikleri nedeniyle Hint-Avrupa kökenine dayandırılmışlardır (Ünal, 2003: 65, Bilgi, 2012: 338). Madame B. Chantre Alacahöyük kazısı esnasında şehri çevreleyen sur duvarının tasvirler içeren ortostatlarını bulduğunda Hititlerin kökeni hakkında şu notu yazmıştır; "*Bu heykellerin ait olduğu Hititlerin hangi ırka sahip olduğu araştırılıyor; Tevrat'ın Khetaları ya da Hititleriyle bir tutuluyor. Bununla birlikte, konuyu derinlemesine araştıran araştırmacılara göre, öyle anlaşılıyor ki, Hititler ne Aryandı ne de Sami. Hem Mısır anıtları hem de kendi kabartma taş blokları üzerindeki figürler bu görüşü doğruluyor ve Hititlerin kökünün Turanlı olduğu anlaşılıyor. Sakalsız yüzlerine, örgülü saçlarına, ağır bakışlarına bakılırsa, bu halk Moğol kökenli. Bu insanlar hiç bir zaman güzel değildi, ama yüzyıllar boyunca tipleri değişti, Samilerle ilişki içinde oldular, az çok onların biçimini aldılar. Bu halkı konu alan bilgince incelemelere göre, İsrailliler örgütlenmeden, hatta Kenan iline gelmeden önce Mısırlılara karşı mücadelede önemli rol oynadılar. Öyle anlaşılıyor ki, Hititler ve Amoriler; Filistin dağlarında iç içe yaşıyorlardı.*" (Başgelen, 2008: 83).

Anadolu'ya nüfus göçü ile gelen etnik gruplar, yerli Anadolu halkı ve ticaret için gelmiş

6 Genel kanıya göre Hint-Avrupa ana yurdu Tuna'dan Karadeniz'in kuzey eteklerine kadar uzanan bölgeyi temsil ettiği gibi aynı zamanda kurgan olarak bilinen arkeolojik kültürle de bağlantılıdır (Macqueen, 1999: 27).

olan Assurlu tüccarlarla aynı sur içerisinde birlikte yaşamışlardır; bu nedenle birbirlerini kültürel ve siyasi açılardan etkilemişlerdir. Kuzey Mezopotamya'dan gelen bu Assurlu kavim sayesinde Anadolu'ya yazı girmiş ve tarihi kayıt etmek yaklaşık 4000 yıl önce Anadolu'da başlamıştır (Darga, 1992: 11, Ünal, 2003: 11-30, 65, Veendof, Eidem, 2008; 131-146).

Assurlu tüccarlar başkent Kaneš ve rotadaki mühim ikinci ticaret noktası olan Hattuša başta olmak üzere Anadolulu halk ile birlikte yaşadığı kırka yakın merkeze ticari yerleşim ağı kurmuşlardır. Bu karışık siyasi yapı M.Ö. 1800-1700'ler de çatlak vermiştir. Yaklaşık M.Ö. 1835'te Anadolu kaynaklı ilk iç karışıklık askerî ittifak olarak çıkmış, üç yıl ticarete ara verilmiş ve ardından Kaneš tekrar eskisi gibi toparlanamamıştır. Bu karışıklık ile oluşan hem siyasi hem de ticari boşluk sonrasında Orta Anadolu'da merkezi bir güce ihtiyaç duyulmuştur (Bilgi, 2012: 361, Van den Hout, 2013: 22).

Boğazköy arşivlerinden ele geçen belgeler ışığında, Kuššara kenti kralı Pithana'nın hükümdarlığı süresince zengin kentleri ele geçirerek siyasi sınırlarını genişletmeye dair adımlar attığı, fakat kralın bunu gerçekleştiremeyip oğlu Anitta'nın bu hedefe ulaştığı öğrenilmiştir. Anitta başkenti Kuššara'dan Kültepe'ye taşıyarak, Orta Anadolu'da siyasi bütünlüğü sağlayan ilk kral olmuştur. Kurduğu siyasi birliği Kültepe'de sarayından yönetmiştir (Bilgi, 2012: 361, Van den Hout, 2013: 22). Kaneş'ten ele geçen Eski Assurca yazılı belgelerden öğrenilen bu bilgilerden ve bu tabletlerden okunan Hint-Avrupa kökenli sözcüklerden, Hitit şehirlerinin ve şahıs adlarının görülmesi merkezde Hititlerin etkili olduğunu kanıtlamıştır (Darga, 1992: 11,12). Fakat buna rağmen Hatti krallarının Hititlerle olan ilişkisi hala tam olarak bilinmemektedir (Bilgi, 2012: 361). Boğazköy arşivlerinden ele geçen ve iyi korunup kopyaları yapılmış olan Anitta'nın metni olarak tanımlanan tablette, Anitta yaptığı icraatları anlattığı gibi ele geçirdiği Boğazköy'ü kimse iskan etmesin diye lanetlediğini yazdırmıştır. Yazılan bu belge araştırmacılara göre Eski Hitit dili özellikleri taşımaktadır. Anadolu'daki beylikleri bir

araya toplayıp tek elden yönetmeye başlayan bu kralın, icraatlarını anlattığı belgeyi çok iyi saklayıp kopyalarını bile yaptırmış olması, Hititlerin kökenlerini bu krala dayandırmış olduğu fikrini desteklemiştir (Darga, 1992: 12, Klengel, 2011: 31-41).

Boğazköy'den ele geçen metinler sayesinde başta basit bir kronoloji oluşturulsa da ele geçen verilerin artması araştırmacıların Hititlerin yaşadıkları dönemi isimlendirmesinde ve tarih aralığı vermelerinde karmaşalara neden olmuştur. Hitit kronoloji belirlenirken çağdaşları olan büyük hanedanlıklardan Mısır ve Babil hanedanlarının tahta çıkış tarihleri ile dönemsel özellikleri temel alınmıştır. Buna ek olarak kralların yıllıklarından belirlenen tahta çıkış tarihleri de kronolojinin belirlenmesi de etkili olmuştur (Genz ve Mielke, 2011: 18-19) (tablo 1).

Anitta'nın kurduğu krallığın çöküşünden sonra Anadolu'da 75 yıllık otorite boşluğu görülmüştür. Bu boşluğun ardından Hattuša'nın I. Labarna ardından imparatorluğa adını veren I. Hattušili ve ardılı I. Muršili'nın yönetimine geçmesi ile; Hititler M.Ö. 1650 de Orta Anadolu'da varlığını yoğun olarak hissettirmeye başlamıştır. Hititlerin ilk kralı olarak bildiğimiz I. Hattušili vasiyetnamesinde yaptığı icraatları anlatmış ve icraatlarından birinin de başkenti Kaneš'ten Boğazköy'e taşımak olduğunu söylemiştir (Forlanini, 2010: 115-135, Bilgi, 2012: 361).

Anadolu yerli halkının yok olmayıp asimile olarak yaşamlarını sürdürmesinde Hititlerin hoşgörülü yaklaşımı etkili olmuştur. Bu hoşgörülü yaklaşım ile hem yerli halk hem de çevre kültürler kaynaşmış, bölgenin kültür özellikleri oluşurken önceki kültürlerin özellikleri Hititler, tarafından kendi kültürel özelliklerine eklenmiştir. Hititlerin kısa sürede güçlü bir imparatorluğa dönüşmesinde Anadolu'nun hem zengin ham maddelere sahip olması hem de Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Orta Anadolu'nun ticaretin kalbi konumunda oluşu etkili olmalıdır (Ünal, 2003: 54).

Orta Tunç Çağı sonlarından itibaren Anadolu'ya hakim olmaya başlayan Hititler, Geç

Tunç Çağı ile bir imparatorluk olmuş ve sınırlarını Anadolu dışına kadar taşımıştır (Bilgi, 2012: 338). Orta Tunç Çağı sonları için kullanılan adlandırma olan Eski Hitit Dönemi'nin Hatti etkileri ile Hitit İmparatorluk Dönemi diye adlandırılan dönemin de daha çok Hurri etkileri ile şekillendiği anlaşılmıştır (Ünal, 2003: 11-30). Kralın belirlenmesinin ataerkil düzene dayandığı Hititlerde, yönetimde kral kadar kraliçe de zaman zaman etkili[7] olmuştur. Krali kan bağı ile aktarılan yönetim şekline sahip olan Hititler, Anadolu'da ilk imparatorluğu oluşturmuşlardır. Dış kaynaklı yazılı belgelerden öğrenildiği üzere; Deniz Kavimleri Göçü diye adlandırılan göç dalgasıyla, M.Ö. 1190'da Hitit İmparatorluğu yıkılmış ve güneydoğu Anadolu'da beylikler halinde yaşayarak kültürlerini devam ettirmişlerdir (Yiğit, 2003: 141, Bilgi, 2012: 33).

Özetle, Hatti bölgesi olarak adlandırılan Orta Anadolu coğrafyasında yayılım gösteren Hititler, Anadolu'da bulunan çeşitli beylikleri tek birlik altında toplayarak hükümdarlıklarını oluşturmuşlardır. Kendilerini Nešalı olarak tanımlayan bu kavimin tarih sahnesine ilk çıkışları; çoğu araştırmacı tarafından kabul edilen; M.Ö. 1650'den çok önce Anadolu'ya girdiklerinde olmuş ve sonrasında hem yerel hem de çevresel kültürleri kendi kültürel değerleri ile harmanlayarak, kendi isimlerini verdikleri bir dönemi oluşturmuşlardır (Bryce, 2002: 24).

Hititlerin siyasi gelişimi üç ana başlık altında incelenmektedir;

1. Eski Hitit Dönemi
2. Hitit İmparatorluk Dönemi
3. Geç Hitit Beylikler Dönemi

---

7 Šapinuwa'da ele geçen bir mektupta; "*Efendi Büyük Kral' a ve Kraliçe'ye söyle: Köleniz rahip şöyle der: 'Güneşimin ve kraliçemin huzurunda her şey iyi olsun ve Güneşimi ve Kraliçe'yi tanrılar hayatta tutsunlar, sağlık, sıhhat, kudret, yaşam, kuvvet versinler ve onları korusunlar.*." (Süel, A. ve M, Süel 2013: 183).

2. 1. ESKİ HİTİT DÖNEMİ:

Kuššara Krallığı ile başlayan Hitit siyasi tarihi, Hitit tahtında görülen Pušarumma sülalesinden gelen krallarla devam etmiştir. İlk Hitit kralları kimi araştırmacılar tarafından Pithana ve oğlu Anitta olarak kabul edilmiştir. Genel kabul edilen yargı ise Anitta'nın sülalesinden gelen kralların Hitit İmparatorluğunu kurduğudur. Bu sülaleden bahsedilen en eski yazılı kaynaklardan biri Boğazköy/Hattuša arşivinde bulunan I. Hattušili'nin vasiyetnamesidir. Bu vasiyetnameden anlaşıldığı üzere, Pušarumma'nın iki oğlu arasında bir taht mücadelesi yaşanmıştır. Mücadele sonucu galip gelen Labarna tahta geçmiş ve tahta geçtikten sonra Anitta'nın lanetine rağmen Hattuša'yı hakimiyetine almıştır. Telepinu'nun yaklaşık M.Ö. 1500'de çıkarttığı fermanda ise Labarna Anadolu'nun güneyinde yer alan bazı şehirlere başarılı seferler düzenleyen bir komutan olarak anlatılmış; hatta Labarna'nın Batı Anadolu'da yer alan Arzawa'ya da seferler düzenlemiş olabileceği öğrenilmiştir. Bu başarılarının ardından adının Hattuša'yı fetheden anlamında Hattušili olarak değiştirildiği bazı araştırmacılar tarafından kabul edilse de Hattušili ile Labarna'nın ayrı iki kral olduğu ve Labarna'nın seferlerinin Hattušili'nin Güneybatı Anadolu ve Kuzey Suriye seferlerine zemin oluşturduğu da son araştırmalar ile ortaya çıkarılmıştır (Sayce, 1890, McMahon, 1989: 65-66 Memiş, 2003: 80,81, Yiğit, 2003: 142, Bryce, 2005: 41-59 Van den Hout, 2013; 24).

I. Hattušili daha çok kendisi ve icraatları ile ilgili bilgiler bıraktığı vasiyetnamesinden tanınmaktadır. Vasiyetnamesi dışında kral yıllıklarından da öğrenilen bilgiler mevcuttur. Hattušili zamanında Anadolu Hurrili kavimlerin saldırısı altındadır ve bu sebeple kral Hurri akınları ile uğraşmak zorunda kalmıştır (Memiş,2003: 83, Bryce, 2005:62). Buna rağmen yaptığı savaşlarla Anadolu'da bütünlüğü sağlamıştır (Darga, 1992: 12). Akınlarla uğraşmanın yanı sıra, tüm dönem krallıklarını cezbeden Yakındoğu'nun, kültürel ve siyasi merkezi olan Mezopotamya'nın hem kara hem de deniz ticaret ağının girişi niteliğindeki Suriye'ye yönelmiş, Alalakh'ı fethetmiştir. Arzawa'ya da sefer

düzenleyen kral burada da başarılı olmuştur. Batı seferini fırsat bilen Hurriler intikam için ayaklanmış fakat Hattušili ikinci bir Suriye seferi ile hem ticaret ağını ele geçirmesini sağlayan Halep'i zapt etmiş hem de Hurrileri bastırmıştır. Bu sayede Kuzey Suriye'nin denetimini ele geçirmiş ve ekonomik güç elde etmiştir. Fakat Halep antlaşmasında yer alan "*Muršili, Halep şehrini zapt ederek intikamını aldı*" ibaresi Halep'i asıl zapt edenin Hattušili'nin oğlu Muršili olduğu ve Muršili'nin babasını savaşta kaybettiğinin düşünülmesine neden olmuştur. Çünkü kralın ölüm sebebi yazılı belgeler ve arkeolojik veriler ışığında takip edilememektedir. I. Hattušili vasiyetnamesinde kendisinden sonra tahta oğlunun geçeceğini belirtmiştir. Fakat ele geçen metinlerden kendi oğulları ona isyan ettiği için; tahta geçecek oğul olarak bahsettiği Muršili'nin, aslında evlat edindiği torunu olduğu anlaşılmış, dolayısıyla tahtı torununa bırakmıştır (Memiş, 2003: 83,84, Yiğit, 2003: 144-145, Bryce, 2005: 68-85, Van den Hout, 2013: 24).

I. Muršili; kısa süreli saltanatına rağmen başarılı bir kral olmuştur. Kendisi hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da genç yaşta tahta geçtiği ve Pimpira adlı bir naibin rehberliğinde görevine başladığı bilinmektedir. Babasından devraldığı sınırları korumuş, Yamhat krallığının kalesi olan Halep'i tamamen almış, fakat Babil'i yağmaladıktan sonra merkezi kendi yönetmek yerine Kassitlere bırakmıştır. Suriye'deki başarıları Hititlerin çivi yazısı ile tanışmasını sağlamıştır. Tüm başarılarına rağmen Muršili Hattuša'ya dönerken, M.Ö. 1595'te, kız kardeşinin kocası olan Hantili ve öz oğlu Zidanta tarafından öldürülmüştür (Darga, 1992: 12, Bryce, 2005: 90-91, 96-98, Van den Hout, 2013: 24-25). Muršili'nin Babil'i zapt etmesi ile Mezopotamya'nın kapıları Hititlere açılmıştır (Memiş, 2003: 85, Bryce, 2005: 86, 97-99).

I. Muršili'nin öldürülmesi ile Hititler de taht kavgaları yaşanmaya başlamış ve 50 yıllık siyasi gerileme olmuştur (Darga, 1992: 12, Van den Hout, 2013: 25). Muršili'nin ölümüne vesile olan Hantili pişmanlık göstermesine rağmen tahta geçse de başarılı olamamıştır. Hitit tahtında Pušaruma sülalesinin oturması da böylece son bulmuştur.

Hantili yönetimde başarılı olamamış aynı zamanda bu dönemde Hurrilerin etkisi artmış ve Hitit sınırları tam anlamıyla korunamamıştır. Krallık için es geçileceğinden korkan Zidanta ise Hantili'yi, oğlu Piseni'yi ve tüm hizmetkarlarını öldürtmüştür. Hantili ve sonrasında tahtta görülen I. Zidanta (oğlu Ammunaš tarafından öldürülmüş), I. Ammunaš[8] ve I. Huzziaš[9] isimli krallarda siyasi düzeni sağlayamayıp, her biri öncekini öldürerek hem tahtta hak iddia etmiş hem de her biri hükümdarlıklarını ilan etmiştir. Hititlerin yaşadığı bu bir nevi çöküş dönemi "Gasp Krallar Dönemi'' olarak adlandırılmıştır (Darga, 1992: 12,13, Memiş, 2003: 85, Bryce, 2005: 86-89,100, Van den Hout, 2013: 25-26).

Telepinu; Huzziya'nın kayınbiraderi olan Telepinu, kralın kendisini ve eşini öldüreceğini haber alınca harekete geçip; Huzziya ve beş erkek kardeşini sürgüne göndermiştir[10].Kargaşa devri Telepinu'nun kral olarak tahta geçmesi ile son bulmuştur.Bu dönem ile ilgili bilgileri Telepinu'nun yazdırmış olduğu ve kendi adıyla anılan fermandan öğrenilmektedir. Telepinu fermanında hem kendi icraatlarını anlatmış hem de kendinden önceki kralların yaptıkları ve dönemin durumunu özet niteliğinde sunmuştur; "*Kral ailesinde kan (cinayet) çoğaldı. Kraliçe Ctapariya öldü. Tekrar geldi. Prens Ammuna da öldü. Tanrının insanları da (şöyle) dediler: 'İşte Hattuša'da kan çoğaldı.' Ben Telipinu Hattuša'da meclisi (toplantıya) çağırdım. Bu andan itibaren Hattuša'da kraliyet ailesinin çocuğuna hiç kimse kötülük yapmasın. Ona bıçak çekmesin. Birinci sıradaki prens kral olsun. Eğer birinci sıradaki prens yoksa kim ikinci sıradaki oğul ise o kral olsun. Eğer bir prens yoksa, kim birinci sıradaki kız ise, ona bir içgüveyi alsınlar ve o kral olsun*.''. Kral "Gasp Krallar" zamanında yaşananlardan da yola çıkarak krallık ailesi içinde baş gösteren ve yaşanması muhtemel olan cinayetlere son vermek için veraset yasası çıkarmıştır. Bu yasa ile tahta çıkış sırasını belirlemiş; bir düzen oluşturmuştur (Yiğit, 2003: 143, Bryce, 2005: 88, Fontanille, 2005: 23-24, Van

8 Kral Amunnaš hem isyanları bastıramamış hem de tarım ve hayvancılıkta gerilemelere neden olmuş (Van den Hout, 2013: 26)
9 Bilinen bir diğer adı Huzziya olan bu kralın soyu kaynaklarda verilmemiştir (Van den Hout, 2013: 26).
10 Telepinu'nun bu şiddet karşıtı tutumu hakkında detaylı bilgi için Van den Hout, 1997.

den Hout, 2013: 25-26). Telepinu siyasi yaptırımlarının yanı sıra; Kizzuvatna Kralı İšputahšu ile bir anlaşma yapıp Hititlerin gücünü kaybettiği güney sınırlarında güvenliği sağlamış, bu sayede zapt etmek dışında yeni bir politika izlemiş, Hititlerin ilk politik anlaşmasını imzalamıştır. İcraatlarının yanı sıra Telepinu'nun adı ölümlerinden sonra tanrılaşan kralların isimlerinin yer aldığı adak listelerinde de geçmektedir (Darga, 1992: 13, Bryce, 2005: 89, 104-106).

Telepinu'nun da isminin geçtiği adak listelerinden II. Tuthaliya'ya kadar olan kralların isimlerini bilmekteyiz. Hattuša arşivinden ele geçen bu metinlerden öğrendiğimize göre, Telepinu ve II. Tuthaliya arasında yer alan dönemde Tahurwaili, Alluwamna, II. Hantili, II. Zidanta, II. Huzziya, II. Muwattalli, I. Tuthaliya ve I. Arnuwanda isimli krallar tahta geçmiştir. Ancak adı geçen krallar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Telipinu'dan sonra tahta geçen Alluwamna ve oğlu II. Hantili döneminde Hatti Ülkesi'nin düşman işgaline maruz kaldığı öğrenilmiştir. Tahurwaili[11] isimli kralın döneminde ise Hititlerin kült merkezi olan Nerik Kaškaların eline geçmiştir (Bryce, 2005: 100-103, Wilhelm, 2009: 227). II. Zidanta'dan sonraki kral olan II. Huzziya'nın adı yalnızca arazi bağış belgelerinde ve I. Muwattalli tarafından öldürülüşü küçük bir tarihi kayıtta yer almaktadır. Muwattalli'nin iki yüksek rütbeli memur tarafından öldürüldüğü ise yine yazılı belgelerden bilinmektedir (Bryce, 2005: 121, Klengel, 2011: 31-41).

I. Tuthaliya; kralın tahta geçmesi ile Hititler yeniden sınırları dışında faaliyetler göstermeye başlamıştır. Tuthaliya, Hurri isimli Kizzuvatnalı Nikalmati ile evlenmiştir. Bu evlilik ile Hitit siyasi ve dinî yapısında Hurri etkileri ağır basmaya başlamıştır. I. Tuthaliya ilk olarak batıya seferler düzenlemiş ve Ahhiyawa'ya ulaşarak Mikenlerle temasa geçmiştir. Başarılı batı seferlerine olan minnetini Fırtına Tanrısına adadığı iki yazılı kılıç ile göstermiştir. Kuzeyde Hatti ülkesini işgal eden Kaškalar geri püskürtülmüştür. Güneydoğuda bir Kizzuvatna hakimiyeti gerekli olduğu için kral

11 Kralın ismi yalnız arazi bağış belgelerinde geçip, sunu listelerinde adı geçmemektedir (Van den Hout, 2013: 27).

Šunaššura ile antlaşma yaparak Hurri etkisine giren Išuwa ve Halep'i tekrar topraklarına katmıştır (Beckman, 1999: 17-26, Bryce, 2005: 123-129). Tuthaliya tahttayken ortağı I. Arnuwanda[12] ile birçok sefere çıkmış, kendisinden sonra da Arnuwanda tahta geçmiştir (Bryce, 2005:129).

Arnuwanda'nın tahta geçişi ile Hititler yine toprak kaybetmeye başlamıştır. Kendilerini anlaşmalardan bağımsız gören Kaškalı topluluklar birçok akın yaparak Hititlerin toprak bütünlüğünü bozmuş, Arnuwanda şehir idarecilerine yeni talimatlar verse de savunmada başarısız olmuştur. Ardından tahta geçen oğlu II. Tuthaliya babasının saltanatı esnasında tukhanti[13] unvanı ile yönetimde yer almıştır. II. Tuthaliya tahta geçmeden önce bir müddet aynı dönemlerde II. Hattušili isimli bir kralın tahta geçmiş olabileceği kesin olmamakla birlikte araştırmacılar arasında tartışılmaktadır. II. Tuthaliya, Kaška tehdidi ve Kizzuvatna'nın Mitanni'ye katılmasıyla uğraşmıştır. Mitanni kralı I. Artatama kızını IV. Tuthmosis ile evlendirerek ilişkilerini güçlendirmiş ve Hititlerin Suriye'deki olası başarılarına karşı Mısır'ın yanında yer almıştır (Bryce, 2005: 132-135, 142-144).

Hitit Devleti bu kargaşa döneminde batıdan, kuzeyden ve güneyden gelen saldırılar ile gücünü yitirmiş, yok olma eşiğine gelmiştir. Bu kargaşa dönemi esnasında Ön Asya dünyası muhtemelen Zagros Dağları üzerinden gelen Hint-Avrupa kökenli, muhtemelen Hurrili olan yeni bir kavimle, Mitannilerle tanışmıştır. Mitanniler, yukarı Fırat ve onun kolu olan Habur'un oluşturduğu üçgende kurulmuştur. Ve bu dönemde, Mitanniler Mısır'dan sonra ikinci bir siyasal güç olarak Ön Asya dünyasındaki yerlerini almışlardır. Kaškalar ise güneye doğru iyice ilerleyerek başkente kadar yağmalamalar yapmış; kral ve mahiyeti bir süreliğine başkenti terk edip Šamuha'ya yerleşmiştir. Bu gerilimli dönem ve Hititlerin Kaškalara karşı olan tutumları Maşat Höyük'te ele geçen mektuplardan öğrenilmiştir (Alp, 1991, Darga, 1992: 13,14, Van den Hout, 2013: 26-30, Murat, 2016).

12 I. Arnuwanda, I. Tuthaliya'nın kızı Ašmunikal'in kocasıdır. Tuthaliya damadını önce evlatlık oğlu ardından da varisi ilan etmiştir (Van den Hout, 2013:29).
13 Kraldan sonraki kişiye (prense) ait unvan.

2. 2. Hitit İmparatorluk Dönemi:

M.Ö. 1350 ile Hititlerin gerileme dönemi tersine dönmüştür. Bu geri dönüşte etken olan kişinin babası tahtta iken görevde olan ama varis olarak görülmeyen I. Šuppiluliuma'dır. Bu dönemde ele geçirilen mühürler üzerinde bir değişiklik göze çarpmıştır: Kraliçelerin adları Hurrilidir. Yalnızca buna bakılarak Hititlerin imparatorluk döneminde Hurriler ile yakın ilişkide oldukları söylenebilmektedir (Darga, 1992: 16).

II. Tuthaliya; imparatorluğun başlangıcı olarak kabul edilen bu kralla Hitit devleti yeniden toparlanmaya başlamıştır. Çok sayıda askerî sefer düzenleyerek siyasi sınırları genişletmiştir. Önceki krallardan farklı olarak Batı Anadolu'ya seferler düzenlemiştir. Fakat Hititler için Kuzey Suriye'nin ele geçirilmesi adeta bir devlet politikası haline gelmiştir. Bu durum Kuzey Suriye üzerindeki hâkimiyet mücadelesi için Mitanni Devleti ile Hitit Devleti'ni karşı karşıya getirmiştir. II. Tuthaliya Kizzuvatna, Kargamış ve Halep'e akınlardüzenleyerek bölgedeki Hitit gücünü garantiye almıştır (Darga,1992:16, Bryce, 2005: 148-149).

II. Tuthaliya kendisinden sonraki varis olarak III. fakat kayıtlarda Genç Tuthaliya olarak geçen oğlunu önermiştir. Hatta Genç Tuthaliya'ya resmen ant içilmiş ve yönetici sınıfı üyeleri de krala bağlılık yemini etmiştir. Fakat Genç Tuthaliya çok kısa süre tahtta kalmış; kendisinin nasıl tahttan indirildiği bilinmese de öldürüldüğü ve destekçilerinin Allašiya'ya sürgüne gönderildiği bilinmektedir (Bryce, 2005: 153, Van den Hout, 2013: 30-31).

I. Arnuvanda;mühürlerinde kendisinin Tuthaliya'nın oğlu olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda eşinin de adı hemen hemen her mühürde yer almaktadır; bu sebeple Arnuvanda ve Ašmunikal krali çifti olarak bilinmektedir. Bu dönemde Hitit Devleti Kuzey Suriye'deki egemenliğini yeniden Mitanni Devletine devretmiştir. Kabileler halinde yaşayan Kaškalar Hatti memleketine saldırarak, Kuzey Anadolu'da yer alan ve

kült merkezi olarak tabletlerde geçen Nerik şehrini ele geçirmişlerdir. Kaškalarla olan mücadelede arazi bağışlarıyla hem barış sağlanmış hem de Kaškalar Hititlere bağlı hale getirilmiştir (Darga, 1992: 16, De Martino, 2006: 49, Murat, 2016).

Bu krala ait mühür baskılarında veliaht prensin adının da yer aldığı ve isminin Tuthaliya olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Tuthaliya'nın tahtta çok kısa bir süre kaldığı, Šuppiluliuma tarafından öldürülüp tahta kendisinin (Šuppiluliuma'nın) geçtiği ve Hititlerin imparatorluk yolunda hızla ilerlediği, Šuppiluliuma'nın oğlu Muršili'nin yazıtlarından öğrenilmiştir (Darga, 1992: 16, Singer, 2002: 62, Bryce, 2005: 154).

I. Šuppiluliuma;Anadolu topraklarında asayişi sağlamış, imparatorluğu yeniden ayağa kaldırmıştır. Kral ilk icraat olarak Arzawa askerlerini ve Kaškaları geri püskürtmüştür. Kuzeydoğu'da ise babasının Azzi-Hayaša bölgesinde yaptığı antlaşmaları devam ettirmiştir. Šuppiluliuma'nın Kizzuvatna ve Azzi-Hayaša kralları ile yaptığı antlaşmalar yapılan kazılar çalışmaları sonucunda ele geçmiştir. Bu anlaşmalardan anlaşıldığı üzere Hayaša prensi Hukkanas'a Šuppiluliuma'nın kız kardeşi verilerek, barış antlaşması sağlanmış ve akrabalık bağları ile de desteklenmiştir (Beckman, 1999: 26-34, Memiş, 2003: 99, Bryce, 2005: 149-151). Kizzuvatna Krallığı ile yapılan bu antlaşmayla Šuppiluliuma Kuzey Suriye üzerinde baskı kurabilmiştir. Kargamış ve Halpa'yı ele geçirerek bu şehirleri oğulları Biyašili ve Telepinu'nun yönetimine vermiştir. Mitanni ve Mısır arasındaki karışıklıktan yararlanarak Hurrilerin mevcut sıkıntılarını arttırmış ve Assur ile Babil'in Hurri topraklarına yanaşmasına sebep olmuştur. Bu sayede tüm Suriye'yi ve Fırat'ın batısındaki toprakları ele geçirme imkânı elde etmiş, Karkamiš'ı fethederek zaferini taçlandırmıştır. Suriye üzerine düzenlemiş olduğu sefer ile Mitanni kralını mağlup etmiş ve başkent Vassukani'yi ele geçirmiş, Mitanni Devleti'ni yıkmıştır. Ancak Babil'e kaçmış olan Tušratta'nın oğlu Mattivaza, Šuppiluliuma'ya sığınınca Hitit kralı onu affetmiş ve Mitanni krallığını yeniden teslim ederek Mattivaza'yı tahta oturtmuştur. Böylece Šuppiluliuma Mitanni Devletini Assur tehlikesine karşı tampon bölge olarak kullanmıştır. Savaşlar dışında iki kızından birini Mitanni kralı ile diğerini

de Arzawa'nın eski kralı ile evlendirmiş, kız kardeşlerinden birini de Hayaša hükümdarına göndermiştir. İki oğlunu Halep ve Karkamıš'ta siyasi pozisyonlarda görevlere yerleştirerek diplomatik yolla doğu sınırını güvence altına almıştır (Memiş, 2003: 101,102, Bryce, 2005: 157-158, Van den Hout, 2013: 31).

Šuppiluliuma'nın uzun süren krallığı döneminde oluşturduğu Hitit Devleti, Babil[14] ve Mısır'la eşit bir seviyeye gelmiştir (Akurgal, 2005: 81, Bryce, 2005: 155-156). Fakat Hitit Devleti, Karkamıš kuşatması ile uğraşırken, Šuppiluliuma Mısır kraliçesi Dahamunzu'dan (bazı araştırmacılara göre Tutankhamun'un eşi) bir mektup almıştır. Dahamunzu Šuppiluliuma'nın birçok oğlu olduğundan bahsetmiş ve bunların bir tanesiyle evlenmek istediğini dile getirmiştir (Bryce, 2005: 181). Kuşkulu davransa da Šuppiluliuma oğullarından Zannanza'yı Mısır'a göndermeyi kabul etmiştir. Ancak Zannanza Mısır'a ulaşmadan, kraliçenin düşmanları tarafından yolda öldürülmüştür (Bryce, 2005: 182). Šuppiluliuma evlat acısını hafifletmek için Mısır'a intikam seferi düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Hatti memleketine getirilen esirler arasında veba salgını yayılmış, ardından veba ülkeyi kırıp geçirmiştir. Šuppiluliuma da veba hastalığına yakalanmış ve Kaškalar'la savaşırken ölmüştür (Memiş, 2003: 105, Bryce, 2005: 183, 188, Van den Hout, 2013: 31-32).

Šuppiluliuma'dan sonra oğlu II. Arnuvanda tahta çıkmıştır. Fakat bu kral da babası gibi veba sebebiyle ölmüş ve tahta II. Muršili geçmiştir(Bryce, 2005: 91).

II. Muršili; iyi bir kumandan, dinî törenlere önem veren sufi bir kral ve bir tarih yazarıdır. Bu sebeple de dönemin tarihi gelişiminin en iyi izlenebildiği kral olmuştur. Kral olduğu dönemde devam eden veba salgınından kurtulmak için, kendisinden önceki kralın birçok suç işlediği ve tanrılara yeterli saygı göstermediğini düşünerek Šuppiluliuma'nın cezası olan bu salgını kendi üzerine alıp tanrılara yalvarmış ve

14 I. Šuppiluliuma son siyasi girişim olarak Kassit kralı II. Burnaburias'ın kızı olan Babilli prenses ile evlenmiştir (Van den Hout, 2013: 31).

salgından halkını kurtarmıştır. Vebayı tanrıların cezası olarak benimseyen kral, sürekli kara büyü yaptığını düşündüğü üvey annesini[15] bile kahinler izin vermesine rağmen öldürdüğü için veba gelip onu ve halkını tekrar bulmasın diye, annesini sürgüne yollamıştır. Eşi Gaššulawiya'nın ölümünden sonra Hurri ismi taşıyan Danuhepa ile evlenmiştir. Tüm bu aksilikleri tanrıların cezası olarak gören Muršili dinî yönü yüksek, seferlerinden önce Arinna'nın Güneş Tanrıçasına adaklarda bulunup dualar eden bir kral olmuştur (Bryce, 2005: 205-206). Hastalık yüzünden arka arkaya gelen ölümler ile iç karışıklığa sürüklenen imparatorluğu toparladıktan sonra, kendini önce dinî görevleri yerine getirmeye vermiş ardından seferlerine başlamıştır. Egemenliğinin ilk yıllarında Kaškalarla savaşmıştır. Ardından Arzawa'ya yönelse de başarılı olamamıştır (Darga, 1992: 18, Singer, 2002: 47-79, Bryce, 2005: 193-194, Van den Hout, 2013:32-33). Ancak tüm başarılarına rağmen genç bir kralın yönetimi, vasal kralların ayaklanmasına sebep olmuştur (Bryce, 2005: 192).

II. Muršili'nin en önemli askerî girişimi Arzawa'nın fethidir. Karışıklıktan faydalanmak isteyen Arzawa kralı Uhhazi, Ahhiyava'nın yardımı ile diğer komşu krallıkları da toplayıp Muršili'ye karşı Arzawa koalisyonunu oluşturmuştur. Fakat bu birliği Muršili iktidarının üçüncü ve dördüncü yıllarında dağıtıp ardından Millewanda'yı da ele geçirmiştir. Fetihten sonra Arzawa'yı tek bir kişiye bırakmak yerine bölgeyi Seha Irmağı Ülkesi, Mira Ülkesi ve Hapalla (Haballa) Ülkesi olmak üzere üç alana bölerek başlarına kendi istediği vasal kralları geçirip onlarla antlaşmalar yapmıştır (Beckmann, 1999: 69-86, Memiş, 2003: 105, Bryce, 2005: 194-197). II. Muršili, Batı Anadolu'da önlemler aldıktan sonra tekrar Kaškalar ve Hayašalılar'a karşı savaşmıştır. Amurru Krallığı ile antlaşma yaparak tampon bölge olmasını sağlanmıştır. Tampon devletçiklerle Hatti ülkesi ilişkileri yeniden pekiştirilmiştir. Fakat Mısır firavunu Horemheb'in sayesinde Nuhašše ve Kadeš kralları Hititlerin aleyhine dönmüş, başlarda

15 Tawananna ismi ile bilinen kraliçe yönetimde aktif olarak rol oynamaktadır. Fakat hem eşi Šuppililiuma hem de üvey oğlu Arnuvanda onun yönetimde yardımcı olduğu dönemde öldüğü için Muršili üvey annesinden şeytan olarak bahsetmektedir (Bryce, 2005: 207, (KBo xiv 4 (CTH 70)).

Karkamış valisi Piyaššili (Sarrikušuh yani Muršili'nin kardeşi) ile Ugarit kralı II. Nikamaddu güçlerini birleştirmesine rağmen Karkamış valisinin ve Halep kralının kardeşi Telepinu'nun da ölümü Hititleri bölgede zor durumda bırakmıştır. Kargamış'ta II. Muršili'nin zor durumda kaldığını gören Assur kralı, Karkamış'ı zapt etmiştir. Krallığının dokuzuncu yılında Muršili tekrar bütünlük sağlayarak, yeğenleri Šahurunuwa'yı Amurru'ya, Talmišarruma'yı Ugarit'e vali yaparak yeniden vasalları ile antlaşmalar imzalamıştır. Tam bu sırada Hayaša memleketi de ayaklanmıştır. Krallığının on birinci yılında Azzi-Hayaša ile sorunlarını çözmüştür. Anlaşmayı silah zoruna tercih eden Muršili burayı da yeni bir antlaşma ile kendine sadık hale getirmiştir. Bu isyanların bastırılması ile varisine sakin ve istikrarlı bir imparatorluk bırakmıştır. Dört oğlundan biri kral olurken (II. Muvatalli) en genç oğlu da (III. Hattušili) ordu komutanı ve Yukarı Ülke'nin valisi olmuştur (Beckman, 1999: 59-69, Bryce, 2005: 197-205, 221, De Martino, 2006: 60-63, Van den Hout, 2013: 32-35).

II. Muvatalli; Muršili ve ilk eşi Gaššulawiya'nın dört oğlundan biri olan Muvatalli üvey annesi Danuhepa ile birlikte babasının yerine tahta geçmiştir. Krala ait dinî belgeler daha çok tanınmaktadır. Kardeşi Hattušili komutan olarak kuzeyde Kaškaları bastırmıştır. Willuša kralı Alakšandu, Arzawa'da çıkan isyanı bastırması için Muvatalli'yi çağırmıştır. Çıkan bu karışıklığın sebebi, Ahhiyava kralının desteğini alan Arzawalı bir kraliyet üyesi olan Piyamaradu'nun Willuša'yı kendine geçici üs yapıp Hitit topraklarına karşı saldırması olmuştur. Batı komşuları ile olan karışıklıkları çözümlemeye dair kardeşi ile seferler yapmış ve ikili antlaşmalarla çözüme ulaştırmıştır. Fakat bu olaylar sürerken Šeha ülkesi kralının tutumu hoşuna gitmediğinden onu azledip yerine, kız kardeşinin kocası Manapatarhunta'nın oğlu Mašduri'yi geçirmiştir. Din işleri ile yoğun olarak ilgilenen Muršili, Hattuša'da kalıp kuzeydeki Kaška tehdidine karşı kardeşi Hattušili'yi Yukarı Ülkenin askerî valisi yapmıştır (Darga, 1992: 19, Beckman, 1999: 87-93, Bryce, 2005: 222-224, 232-233). Kuzey Suriye ve Hanigalbat'taki icraatları hakkında yazılı belge bulunmayan kralın kaybolan antlaşma yerine yeniden Halep kralı Talmišarruma ile antlaşma imzalamıştır.

Yakındoğu'nun iki büyük gücü olan Mısır ve Hititler bu dönemde karşı karşıya gelmiştir. İstikrarsız Amurru döneminden çıkan Mısır, I. Seti ve II. Ramses önderliğinde Suriye'de kaybettikleri toprakları yeniden kazanmak için harekete geçmiştir. I. Seti ile Amurru ülkesi ve Kadeš'i geri almış, bu başarıdan cesaret alan II. Ramses'te büyük bir askerî güçle Kadeš'e Muwatalli ile karşılaşmak için çıkartma yapmıştır (Beckman, 1999: 93-95, Bryce, 2005: 221-222, De Martino, 2006: 63, Van den Hout, 2013: 35). Bu durumu tehlikeli bulan kral II. Muvatalli başkenti Hattuša'dan Aşağı Ülkeye taşımıştır (Darga, 1992: 19, Bryce, 2005: 230-231, Van den Hout, 2013: 35). Mısır seferi için hazırlıklar başlamıştır. Mısır'ın I. Šuppiluliuma döneminden beri Hititlerin elinde olan Kuzey Suriye'yi ele geçirme isteği ile de iki büyük devletin karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Kuzey Suriye'deki Amurru Krallığının Mısır nüfusu altına girmesiyle savaş başlamıştır. Mısır ve Hitit devleti arasındaki bu savaş, Ramses'in beşinci krallık yılında Kadeş'te yapılmıştır. Kadeş Savaşı ile ilgili kaynaklar daha çok Mısır tarafına aittir. Savaşla ilgili Hitit belgeleri çok daha az sayıdadır. Hitit arşivlerinde Kadeş'ten sadece Hitit sarayı ile firavunun sarayı arasında yazılmış birkaç mektupta, III. Hattuşili'nin müdafaa namesinin önsözünde ve kimi uluslararası antlaşmalarda bahsedilmiştir. Mısır kaynaklarında firavunun zaferinden bahsedilse bile iki tarafta aslında birbirine üstünlük sağlayamamıştır. Fakat Mısır kaynaklarından öğrenildiğine göre Hititler, Hattušili'nin Kaška ordusu ile birleşerek oluşturduğu 48.000 kişilik ordu ile savaşa gitmiş buna rağmen Mısır bunu müdafaa etmeyi başarmıştır. Savaştan karlı çıkan taraf Hitit devleti olmuştur. Öyle ki, Amurru Krallığı savaştan sonra da Hitit devleti egemenliğinde kalmıştır. Savaştan sonra aniden ölen kral kendi yerine geçmesi için oğlu Urhi-Tešup'u çocukluğundan beri yetiştirmişti. Öbür oğlu Kurunta'yı da yetiştirmesi için kardeşi Hattušili'ye güvenmiş ve yanına kuzeye yollamış bu sayede her iki oğlunu da küçük yaştan itibaren krallık için hazırlamıştır (Memiş, 2003: 113, De Martino, 2006: 63, Van den Hout, 2013:35-37).

III. Muršili / Urhi-Tešup; başkenti tekrar Hattuša'ya taşımış ve sadece 7 yıl tahtta kalmıştır (Darga, 1992: 19, Memiş, 2003: 116). III. Hattušili'nin yazıtlarından

bildiğimiz üzere kendisi çok başarılı bir kral değildir ve bizzat amcası III. Hattušili tarafından tahttan indirilmiştir. Hattušili, Urhi-Tešup tahta çıktığında hala kuzeyde Hakpiš ve Nerik şehirlerinin genel valisiydi ve yeğeni tahta tamamen yasal olarak çıkmış olmasına rağmen kendisi tahtta hak iddia etmiştir. Hattušili'ye göre Muršili amcasını öldürme girişiminde bulunmuş bu sebeple de esir alınmıştır. Esaret altındaki kral, kaçma girişiminde bulunmuş yakalanınca da Allašia'ya gönderilmiştir. Sonu hazin olan kralın kısa hükümdarlığı süresince Assur kralı ile yazışıp birbirlerine karşılıklı elçiler gönderdikleri ve kız kardeşini Šeha ülkesi kralına eş olarak verdiği sonraki kralların vesikalarından öğrenilmiştir (Darga, 1992: 19, Bryce, 2005: 252-253).

III. Hattuşili; Urhi-Tešup tahttan çekilmiş olmasına rağmen kendi yetiştirdiği yeğeni Kurunta'nın intikam isteğinde olabileceğini düşünerek yeğenini Aşağı Ülkeye vali olarak atamış, kendisi başkenti yeniden yukarı ülkeye taşımıştır (Bryce, 2005: 253). Bu sayede Kurunta'ya hem "tukhanti" unvanı vermiş hem de kraldan sonra üçüncü en yüksek mevkiye atayarak onu hem iktidar merkezinde hem de hoşnut tutmayı planlamıştır. Amca yeğen arasındaki ilişkinin vasal krallık ve "Büyük Kral" arasındaki ilişki ile aynı olduğu aralarındaki antlaşma metinlerinden anlaşılmaktadır (Bryce, 2005: 260-262). Hattušili'nin metinlerinden çoğu tahtı nasıl gasp ettiği ve bunu nasıl meşrulaştırdığı üzerinedir.Hititler bu dönemde altın çağını yaşamıştır. Kendisi Hurrili bir rahibin kızı olan Puduhepa ile evlenmiştir (Darga, 1992: 19, Bryce, 2005: 2246, 250, Van den Hout, 2013: 36-37). Hem kral hem de kraliçe dinî işlerle ilgilenmiş, birçok adak ve dua metni bırakmışlardır. Puduhepa mühürlerde kendi başına da görülmektedir; kendisinin gerçek "tavananna" olduğu bu şekilde anlaşılmıştır (Darga, 1992: 19-20). Bu dönemde akılcı politikalar izlenmiştir. Assur tahtına geçen I. Salmaneser, Fırat'ı aşıp Anadolu'ya girmiş ve Hattušili ile karşı karşıya gelmiştir (Bryce, 2005: 256-259). Bu durum Hitit ve Mısır ilişkilerini farklı bir yola itmiş ve barış görüşmeleri başlamıştır. Bu görüşmeler başarılı olmuş ve Hattušili ile II. Ramses arasında bir eşitlik antlaşması imzalanmıştır. Her iki taraf ve eşleri karşılıklı mektuplaşmış hatta Hattušili kızını Mısır'a yalnızca cariye olarak değil kraliçe olmak üzere göndermiştir (Beckman, 1999:

128-138, Bryce, 2005: 266-268). Bu dönemde Assur ve Babil ile de iyi ilişkiler kurulmuştur. Mısır ile barışçıl yoldan anlaşarak Kadeş Antlaşması'nı imzalamışlardır (Akurgal, 2005: 96, Darga, 1992: 21, De Martino, 2006: 71, Memiş, 2005: 116-118, Van den Hout, 2013: 37). Bu ılımlı ortamı sınayan tek bir olay olmuştur. Bu olay, tahttan önce Nuhašše'ye sürülüp burada Babil kralı Kadašman-turgu'nun desteğini alıp ayaklanmayı planlayan ama Hattušili'nin bu durumu öğrenmesi ile başarısız olup bu sefer deniz aşırı ülke Allašiya'ya sürülen Urhi-Tešup'un Mısır'a gidişidir. Bu durum diplomatik yöntemlerle sorunsuz aşılmıştır (Klengel, 2011: 41-43, Van den Hout, 2013: 38). Yeğeninin atadığı Amurru kralı olan Bentešina ile yönetici hanedanının istediği antlaşmayı imzalamıştır. Kızlarından birini Bentešina ile evlendirmiş, onun kızlarından birini de oğlu Nerikkaili'ye alarak antlaşmayı kan bağı ile mühürlemişlerdir (Beckman, 1999: 100-103).

Hattušili başarılı bir komutan olduğundan ordusunu silahsız da olsa sağlamlaştıracak önlemler almıştır. Buna rağmen Lukka ülkesindeki Piyamaradu isyanını bastırmak için sefere çıktığı da bilinmektedir. Tawagala mektubu ismi verilen metinde Ahhiyavalı kraldan Piyamaradu'yu istemiştir. Bu olayın çıkış sebebinin Piyamaradu'nun vasal kral olarak tanınmak istemesi ve Hattušili'nin onu red etmesi olduğu araştırmacılar tarafından düşünülmektedir (Hoffner, 2009: 296-313).

Hattušili'nin başkentte oğullarını kral olmak için yetiştirdiği metinlerden anlaşılsa da henüz oğullarının ismi belirlenememiş, fakat Tuthaliya'nın büyük kardeşi olduğu bilinen oğlunu ilk başta "tukhanti" olarak gösterdiği ve komutan yardımcısı yaptığı bilinmektedir. Sonrasında bu kardeşin rütbesi düşürülmüş ve Tuthaliya, Hattušili'nin naibi olarak krallığa atanmıştır (Van den Hout, 2013: 38).

IV. Tuthaliya; Hattušili ve Puduhepa'nın oğlu olduğunu mühürlerinde özellikle belirtmiştir. Bir süre babasının yanında kral IV. Tuthaliya olarak imparatorluğu yönetmiştir. Babası gibi kendisi de Kurunta'nın yapacaklarından korkmuş, bu sebeple

babası ile aynı politikayı izleyerek antlaşmalar ile ilişkiyi devam ettirmiş, hatta Hitit tarihinin önemli bir belgesi olan bronz tablet IV. Tuthaliya ve Kurunta[16] arasında imzalanmıştır (Beckman, 1999: 114-123, Bryce, 2005: 273).

Babasının ölümünden sonra kısa süreli karışıklık yaşansa da siyasi denge kralın zamanında devam ederken, güçlenen Assur dış tehlike olarak kendini belli etmeye başlamıştır. Mısır ile barışın devamı için Tuthaliya tahta çıktıktan sonra kızlarından birini Ramses ile evlenmesi için Mısır'a göndermiş ve iki saray arasında dostane yazışmalar devam etmiştir. Doğuda iyi giden Assur ilişkisi Salmaneser'in ölümü ve yerine I. Tukulti Ninurta'nın gelmesi ile değişmiş, Assur ile savaşa girilse de Assur'un içerisinde baş gösteren taht kavgaları sebebiyle az hasarla atlatılmış, Tuthaliya Hanigalbat'taki kendisine ait kısmı kaybetmiş, Amurru kralından Assur'a ticari boykot uygulamasını istemiştir (Beckman, 1999: 114-123, Bryce, 2005: 297-298). Doğudaki kriz atlatılsa da Batı Anadolu'da yer alan beyliklerin ayaklanması devam etmiştir. Ancak kralın Aššuwa'ya yaptığı iki seferden de ganimetle dönmesi galibiyet aldığını kanıtlamaktadır. Kral, Šeha Nehri Ülkesi'ndeki isyanı bastırmış, Wiluša'nın, muhtemelen Ahhiyava zoru ile uzaklaştırılan ve Hititlerin müttefiki Mira kralı Tarkasnawa'ya sığınan, kralı Walmu'ya yardım etmiştir. Yaptırdığı Yalburt kutsal havuzunda Lukka'ya sefere çıktığını anlatmıştır (Hoffner, 2009: 313-321). Aynı zamanda kendilerinden bağımsızlaşan Allašiya adasını da yeniden kontrolü altına almış bu sayede zayıflayan deniz ticaretini elinde tutmayı başarmıştır. Kral Assur'a karşı önlem olarak Amurru kralı ile anlaşmış ve Assur'a ambargo uygulatmıştır.

IV. Tuthaliya Anne ve babasının din ile olan bağlantısını sürdürmüş dinsel işlevlere ve dinî yapıların gelişimine kendisini adamıştır. Yukarı Ülkenin inşasından sorumlu olan kral Yazılıkaya başta olmak üzere birçok yazılı ve dinî nitelikli anıtlar yaptırmış aynı

16 Boğazköy'de farklı konumlarda ele geçen 12 mühür baskısı labarna unvanını ve Kurunta'nın ismini içermektedir. Bu kimi araştırmacılar tarafından Kurunta'nın bir dönem başkentte yönetimde yer aldığı yönünde yorumlansada bazı araştırmacılar Kurunta'nın isyancılarla başkente gelip tahta geçtiği fakat sonrasında krala sadık kişilerce tahttan indirildiği şeklinde yorumlanmıştır (Dinçol ve Dinçol, 2005: 5)

zamanda, yasaları yeniden düzene koyup resmi belgelerin kopyalarını da yaptırmıştır (Bryce, 2005: 323-325). İyi gidişata rağmen Anadolu'da yaşanan büyük kuraklık sonucunda kıtlık baş göstermiştir. Bu sıkıntı kardeş krallık Mısır'ın tahıl yardımlarıyla geçici olarak halledilmiştir. Bu dönemde kıtlık dışında Kurunta ile ilgili sıkıntılarda yaşanmıştır. Kurunta "büyük kral'' olduğuna dair ciddi kanıtlar bırakmıştır, fakat bu durum araştırmacılar tarafından iki şekilde ele alınmıştır; ilki Kurunta Tuthaliya tahttayken boşluktan yararlanıp tahta geçtiği veya Tuthaliya'dan sonra tahta çıktığıdır. Diğeri ise, Kurunta Tarhuntašša'nın en önemli kralı olarak kabul edilen görüştür (Darga, 1992: 22, Van den Hout, 2013.38-41, Harmanşah, 2017: 41).

Anadolu'da yaşanan kuraklığın yanı sıra, doğu ve batının ilk kez karşı karşıya geldiği Troya Savaşı bu kral zamanında yaşanmıştır. Kuraklık sebebiyle imparatorluğun dört bir yanında isyanlar çıkmaya başlamıştır (Memiş, 2003: 120-123, Bryce, 2005: 299-300). Batı Anadolu'daki beylikler ve Arzawa memleketi birleşip bir koalisyon oluşturmuş ve Hititlere karşı savaş açmışlardır (Darga, 1992: 22,23, Bryce, 2005: 304-308).

IV. Tuthaliya'nın ölümünün ardından tahta oğlu III. Arnuvanda geçmiştir. Kısa süre tahtta kalmış olan kral hakkında pek fazla bilgi yoktur. III. Arnuvanda'nın ölümüyle yerine IV. Tuthaliya'nın diğer oğlu II. Šuppiluliuma kral olmuştur. Bu kral zamanında, Anadolu'da başlayan karışıklıklar daha da artmıştır (Memiş, 2003: 124, Bryce, 2005: 327). Šuppiluliuma Hitit İmparatorluğu'nun son kralı olarak bilinmekte ve ismi Hititlerin çöküşü ile birlikte anılmaktadır. Fakat kralın belki de karışıklıklar ile tahta çıktığı ve yönetici zümreye yeminler etmek zorunda kaldığı düşünülürse, çöküş ile anılan kralın aslında yirmi yıl kadar bir süre tahtta yer aldığı anlaşılmaktadır. Ele geçen metinlerde kendisinin büyük kral olma görevini iyi bir şekilde yerine getirdiği, hatta Karkamıš kralı Talmitešup ile bir antlaşma yaptığı ve Hattuša'da en az bir yazıtın kendisine atfedildiği anlaşılmıştır. II. Šuppiluliuma asıl olarak güneydeki sorunlar ile uğraşmak zorunda kalmış ve Allašiya'ya giderek burada denizde ve adada düşmanlarını yenmiş hatta bu düşmanlar Deniz kavimleri ile ilişkilendirilmiştir. Šuppiluliuma'nın bu

zaferden sonra donanmasını Lukka Ülkesi'ne göndermeyi emrettiği Ugarit'te ele geçen yazışmalardan öğrenilmiştir. Kralın nasıl öldüğü veya ardılının kim olduğu ise henüz bilinmemektedir (Van den Hout, 2013: 41).

M.Ö. yaklaşık olarak 1200'lerde "Deniz Kavimleri'' olarak adlandırılan grubun Anadolu'ya gelmesiyle Hititlerin Orta Anadolu'daki siyasi otoritesi tamamen sarsıldığı ve imparatorluğun dağıldığı önerilmektedir. Son yapılan çalışmalar ile "Deniz Kavimleri" olarak adlandırılan bu topluluğun Batı Anadolu'da yaşayan topluluklar olduğu önerilmektedir (Zangger ve Woudhuizen, 2018: 10-11, 23-26). Söz konusu grubun Mezopotamya'nın kuzeyine kadar etkili olduğu ancak Mısır firavunu III. Ramses tarafından püskürtüldüğü Mısır'da ele geçen yazılı belgeler ile öğrenilmiştir (Darga, 1992: 23, Bryce, 2005: 333-340).

Kıtlık ve Deniz Kavimleri olarak adlandırılan yağmacı kavimler ile birlikte iç karışıklıkların da yüzyıllar boyunca sürmesi, Hitit İmparatorluğu'nun zayıflayıp yıkılmasına sebep olmuştur. Bu yıkım Mısır ve Ugarit'te ele geçen metinlerden öğrenilmiştir. Mezopotamya'ya kadar ilerleyen ve Deniz Kavimleri olarak adlandırılan bu yağmacı kavimin saldırısına maruz kalan Mısır, Assur ve Babil krallıkları aynı kıtlık dönemini yaşamasına rağmen ayakta kalabilmiştir. Fakat Boğazköy'de, Büyükkale'de rastlanılan büyük silolar ve bunların etrafının güçlendirilmesi, Hititlerin ritüel faaliyetlerinden ziyade bu kıtlığa karşı önlem olarak bu depoları kullandıklarını düşündürtse de kıtlık dönemini atlatmada başarılı olamamışlardır. Fakat terk edilen merkezlerde yaşayan küçük toplulukların ihtiyaçlarını gidermelerine bu geniş silolar yardımcı olmuş olmalıdır (Klengel, 2002; 107-108). III. Ramses'in şu sözleri Hititlerin yıkılışının o dönemde tamamen bu gelen yabancı kavimler ile bağdaştırıldığını kanıtlamaktadır; "*...birdenbire devletler yıkılıp dağıldılar. Hiçbir ülke onların (deniz kavimleri) silahları karşısında dayanamadı: Hatti, Kizzuvatna, Karkamış, Arzawa, Allašiya...*'' (Darga, 1992: 23, Klengel, 2002; 107-108, Peker, 2013: 78, Van den Hout, 2013: 43).

2. 3. Geç Hitit Beylikleri Dönemi:

Dağılan Hitit İmparatorluğu Anadolu'yu tamamen terketmemiş, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (Konya ovası, Karahöyük ve Karkamıš) küçük beylikler halinde yerli halk ile karışarak varlıklarını bir süre daha sürdürmüşlerdir. Bu dönem, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kültürel gelişimine de katkı sağlamıştır. Hatta Karkamıš kralı Kuzitešup'un, I. Šuppiluliuma'nın soyu ile doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Kızıldağ ve yakınındaki yazıtlarda ismi geçen Hartapu ise kendisini Muršili'nin oğlu olarak nitelendirmektedir (Van den Hout, 2013: 43).

Orta Anadolu'da Frigler, Doğu Anadolu'da Urartular bu dönemde Hitit beylikleri ile eş zamanlı olarak gelişim göstermişlerdir. Anadolu'da yeni görülen bu etnik gruplar Anadolu'nun kültürel yapısını değiştirmişlerdir. Demir Çağı'nın geç evrelerinde Yakındoğu'da hakim güç konumuna gelen Aramiler ve Assurlular tarafından Hitit beylikleri tamamen işgal edilmiş ve Anadolu'dan Hitit izleri silinmiş, güneydoğuda küçük krallıklar halinde yaşayan ve "büyük kral" unvanında hak talep eden bu küçük krallıkları Hatti Ülkeleri olarak adlandırmışlardır (Bilgi, 2012: 339, Bryce, 2012, Van den Hout, 2013: 44).

Görülüyor ki, Hititlerin tarih sahnesinde yer aldıkları dönem boyunca en büyük başarıları, yerli medeniyeti kabul edip, sonrasında lokal kavramları kendi medeniyetleri ve sanatları haline getirmeleri olmuştur (Özgüç, 1964: 23-27).

3. HİTİT DİNİ:

Din olgusu; insanlar ile var olduklarına inandıkları tanrıları arasındaki ilişkilerin tümü olarak tanımlanabilmektedir. Dinin bel kemiğini oluşturan unsurlar ise peygamberler, kahinler ve trans halindeki kişilerin tanrılar ile geçtikleri iletişim sonucunda öğrendiklerini söyledikleri tanrının buyruklarıyla oluşturulan ve belirli forma oturtulan ayinler, dualar ve bayramlardır. Irk, tür, zaman, mekan ve mezhep fark etmeksizin insan kendinden kudretli bir varlığın olduğunu kabul etmiştir. Her dönemde yazılı veya görsel eşyalar ile tanrıya ibadet gerçekleştirilmiş, kurallar ile de yazılı hale getirilerek bütünleştirilmiştir (Ünal, 2002: 74). Avcı–toplayıcı toplulukların görüldüğü tarih öncesi devirlerde insan için en güçlü unsur doğa koşullarıydı. Tarihi devirler de ise söz birliği etmişçesine, Anadolu, Mezopotamya ve Ege Dünyası dinlerinin temelinde dünyanın var oluşu gökyüzünü simgeleyen erkek tanrısal varlıkla, yer yüzünü simgeleyen dişi tanrısal varlığın birleşmesi üzerinden açıklanmış; önce tanrılar ardından da insanlar bu sıra ile var olmuştur (Ünal, 2002: 74, De Martino, 2013: 413).

Anadolu toprakları hem doğu hem de batı göç yolları üzerinde yer aldığı için çeşitli insan topluluklarına ev sahipliği yaparak kültürel çeşitliliğe sahip olmuştur. Hem çok tanrılı hem de tek tanrılı dinlerin görüldüğü Anadolu'da her zaman ortak olan nokta ise, galip tarafın mağlup olan tarafın dinini tamamen ret etmeyip kendi patheonuna katmasıdır (Memiş, 2005: 61).

Anadolu'da prehistorik devirlerden beri görülen magna mater (ana tanrıça) kültü M.Ö. 3. bin ve 2. binin başlarında olduğu gibi, Hitit dininde de önemli bir yer işgal etmiştir. Magna mater kültü dışında Anadolulu diye kesin olarak tanımlayacağımız devamlılığı olan bir diğer özellik, tanrısal varlıkların hayvanlarla veya silahlarla sembolize edilmesidir. Hayvanlardan aslan, boğa, yaban domuzu, pars, geyik gibileri tanrıları simgelemektedir. Hatti ve Luvi kökenli dinsel olguların Hitit dininde yer alması da bu simgeselliği desteklemektedir. Nitekim Orta Anadolu'da izole bir kültürden ziyade

çoklu etnik yapıdan etkilenmiş bir kültür olgusunun oluşmasında Hitit dininin rolü oldukça önemli olmuştur (Haas, 2002: 438, Ünal, 2002: 74-75, Taracha, 2008: 858). Hititlerin yerleştikleri topraklarda asimile olup melez kültür, melez sanat, melez politika ve melez din oluşturdukları arkeolojik veriler ile anlaşılmıştır. Anadolu (Hatti) dininin Hitit dinine temel oluşu da bu şekilde açıklanmaktadır (Ünal, 2002: 66).

Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yazılı metinlerden öğrenildiği üzere bine yakın tanrı ve tanrıça Hitit panteonunda yer almaktadır. Bu tanrı ve tanrıçalar kendi aralarında belli bir hiyerarşik yapıya sahiptir (Bilgi, 2012: 387). Bu tanrıların hepsi yerli olmayıp, diğer kavimlerden alınmış yabancı unsurları taşıyanları da vardır (Haas, 1987: 32-57). Dinin bine yakın tanrıdan oluşması kavimler arası etkileşimden doğduğu kadar birçok unsuru tanrısallaştırmalarıyla da alakalı olmuştur. Tanrıların ve tanrısal varlıkların bu kadar çok olmasını araştırmacılar iki temel nedene dayandırmaktadır. Bu nedenlerden ilki; Hitit Krallığı'nın kültür farklılıkları olan, Kizzuvatna, Suriye ve Batı Anadolu ekseninde genişlemesi ve bu ülkelerin tanrılarını kendi panteonlarına dahil etmeleridir. İkincisi ise; Anadolu'da zaten var olan çok beylikli sistemi tek elden yöneten Hititlerin, Hattilerin de yaptığı gibi diğer eski tanrıları da panteonlarına katmalarıdır. Bu çok sayıda tanrının varlığı, tapınımı ve hangi durumda hangi tanrıya dua edileceğinin karışmasına sebep olduğu için çoğunlukla rahiplere gidilerek katı kurallar çerçevesinde planlanmış dualarla, ritüellerle gerekli tanrıya sesleniş gerçekleştirilmiştir (Bryce, 2002: 149-150, Doğan Alparslan, 2009: 119-120, De Martino, 2013: 410).

Özellikle, Boğazköy arşivinin keşfedilmesiyle binlerce tablet bulunmuş, Hitit dini ve bu dinin uygulamaları hakkındaki bilgiler daha net hale gelmiştir. Devletler arası anlaşmalarda, yemin ve dua metinlerinde Hitit krallarının kendi koruyucu tanrılarını da hiyerarşik sıraları ile saymaları, tanrıların isimlerinin ve hiyerarşik düzenlerinin belirlenmesini sağlamıştır. Bu hiyerarşik sıra kimi zaman antlaşmanın imzalandığı ülkeye veya yerel konuma göre değişebildiği gibi, yerel krallığın tanrıları Hititlerin büyük tanrılarından önce de yazılabilmekteydi. Bu metinlerde gördüğümüz bazı tanrıları

sayacak olursak;

→ Gökyüzünün Güneş Tanrısı

→ Arinna'nın Güneş Tanrıçası (Hepat)

→ Pek çok kentin Fırtına Tanrıları (başta Tešup) ve onlarla bağlantılı olarak; Fırtına Tanrısı'nın arabasını çeken Hurri ve Şerri; üzerine bastığı Nanni ve Hazzi Dağları.

başta gelirken onların ardından gelen koruyucu tanrılar;

- Šarruma
- Allanzu
- Kunzišali
- İnara
- Kuruntiya
- Šaušga
- Inar
- Zithariya
- Karzi
- Hapantaliya
- Ea
- Telepinu
- Pirwa
- Aškašepa
- Nisaba
- İštanu
- Sin
- Išara

- Telepinu
- Teteshapi
- Apara
- Katahha
- Kubaba
- Vurunkatte
- Ammama
- Hallara
- Huwaššana
- Nara
- Napšara
- Ammunhi
- Kumarbi
- Kamrusepa
- Arma
- Anu
- Antu
- Enlil
- Ninlil

gelmektedir. Bu tanrıların yanı sıra Hititler dağ, akarsular, kaynaklar, kısacası coğrafi unsurlar ile doğa olaylarını da kutsal saymışlardır. Coğrafi unsurları kutsal saymalarının bir sebebi de tanrıların buralarda ikamet ettiklerine inanmaları olmuştur (Arıkan, 1998: 273, Beckman, 2002: 133-134, Haas, 2002: 439, Ünal, 2002: 77, De Martino, 2013: 412, Schwemer, 2013: 432).

Hititlerin baş tanrısı olan Fırtına Tanrısı aslen Anadolulu kavimlerin de baş tanrısı olan gökyüzü ile alakalı hatta fonetik olarak da benzerlik gösteren, eş ve benzer özelliklere

sahip tanrıdır. Hattilerin Taru olarak isimlendirdikleri şimşek ve gök ile bağlantılı olan Fırtına Tanrısı Hatti halkına yağmur bahşederek üretimlerini garanti altına alıp, tarlalarını şenlendirdiği gibi insanların hayatını da koruduğu ele geçen metinlerden anlaşılmıştır. Luwiler aynı özelliklere sahip tanrıyı Tarhunza olarak, Hurriler ise Tešop olarak isimlendirmişlerdir. Hititler de ise bu tanrı, Fırtına Tanrısı Tarhuna (Tarhunta) olarak adlandırılıp, aynı zamanda onun eşi olan Hatti kökenli Güneş Tanrıçası ile birlikte birçok anıt, tasvirli eserler ve yazılı belgelerde yer alır. Göğü simgeleyen Fırtına Tanrısı ile hem göğü hem de yeraltı dünyasını simgeleyen Güneş Tanrıçası kral ile kraliçenin koruyucuları olarak da yönetimde rol almışlardır. Dindeki bu karışıklığın temel sebebi olarak çoğu araştırmacı I. Tuthaliya'nın Kizzuvatna'yı hakimiyetine alması ve Kizzuvatna panteonunu Hitit panteonuna sokmasını göstermektedir (Bryce, 2005: 123). Dolayısıyla krallar aracılığıyla ülkeye bolluk ve bereketi getiren tanrısal varlıkların aynı zamanda ülkeyi yenilgi ve salgınla cezalandırma hakkına da sahip oldukları metinlerden anlaşılmıştır. Gök ile alakalı özelliklere sahip olan Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası hem hayat veren hem de hayata son veren özelliklere sahipti. Bu tanrı tanrıça çifti statü veya özellik olarak değişmemelerine rağmen, M.Ö. 13. yy sonrası daha çok Suriye-Hurri kökenli isimler olduğu düşünülen Tešup (Fırtına Tanrısı) ve eşi Hepat (Arinna'nın Güneş Tanrıçası) olarak metinlerde geçmeye başlamıştır. Tanrı tanrıça çiftinin yanı sıra araştırmacılar tarafından çiftin çocukları olduğu düşünülen; Šarruma, Allanzu ve Kunzišali de III. Hattušili ve sonrasında gelen kraliyet ailesi tarafından panteonun önemli üyeleri olarak görülmüşlerdir. Hitit panteonundaki tanrılar, özellikle fırtına tanrıları, bölge bölge ismen farklılık gösterseler de tanrısal özellik olarak neredeyse birebir aynıdır. Bu tanrı çokluğunu gidermek ve karışıklığı durdurmak için III. Hattušili'nin eşi Puduhepa, başrahibe rolü ile tanrıları özellikle Hurrili benzerleri ile birleştirerek bir reform hareketi yapmış, tanrılar arasındaki karmaşıklığı azaltmıştır. M.Ö. 13. yy'da gerçekleşen bu reform hareketi ile Hititlerin Fırtına Tanrısı artık resmen Tešup ve karısı olan Arinna'nın güneş tanrıçası ise Hepat ile eşitlenmiştir (Houwink ten Cate, 1969: 81-98, Ünal, 2002: 77, Brandau ve Schickert, 2003: 55-77). Tešup Hititlere göre, dağların tepesinde yaşar ve bir çift öküzün çektiği araba ile

dolaşırdı. Fakat dinî reform sonrasında bile bölgesel (Nerik, Samuha, Zipppalanda Fırtına tanrıları gibi) ve kişisel Fırtına Tanrıları varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Baş tanrı ve tanrıça ile onların çocuklarından sonra neredeyse en çok rastlanılan ve hemen hemen her anlaşma metninde adı geçen bir diğer tanrı ise Güneş tanrısıdır. Güneş tanrısının bu kadar vurgulanmasının temel sebebi hem iyiliği hem de kötülüğü temsil ettiği gibi aynı zamanda her yere ulaşabildiğine inanılmasıdır. Hititlerin inancına göre, güneş tanrısı hem yeryüzünde faniler arasından hem de gökyüzünde tanrılar arasından istediği herkese istediği zaman ulaşabilmektedir. Hattilerden beri varlığını sürdüren bir diğer mühim tanrı ise, bazı araştırmacılar tarafından Tešup'un kardeşi olduğu söylenen İštar'dır. Tıpkı güneş ile özdeştirilen tanrılar gibi o da çift cinsiyetlidir. Aşk (kadın) ve savaşı (erkek) simgeleyen bu tanrı, metinlere göre hasta bir çocuk olan III. Hattušili'nin iyileşip tahtı ele geçirişine yardım etmiştir. Savaş alanında da düşmanı etkisiz hale getiren tanrıçanın panteonda önemli bir yere sahip olduğu tanrıların sayıldığı metinlerdeki sırasından anlaşılmaktadır. Panteonda yer alan diğer birçok tanrı hakkında ise yalnızca isim ve unvan bilgileri bulunmaktadır (Macqueen, 1959: 171-173, Haas, 1994: 423, Beckman, 2002: 134-135, Bryce, 2002: 152-165, Taracha, 2008: 858-860, De Martino, 2013: 411).

Dönemin tanrıları hakkında bilinen bilgilere kil tabletlerin dışında mühürlerden, ortostatlardan, kaya yontularından, heykellerden ve bu tasvirli eserler üzerlerinde yer alan çivi veya hiyeroglif yazılı metinlerden ulaşılmıştır. Tanrı metinleri olarak geçen bu belgelerden, tanrıların kendilerine has kıyafetleri, hayvanları, silahları ve sembolleri öğrenilmiştir. Tanrılar hakkında özel detaylar bu kaynaklardan öğrenilebildiği gibi aynı zamanda dinle alakalı, tanrıları mutlu etmek için yapılan ritüeller de başta tabletler olmak üzere, mühürler, kaya kabartmaları ve kabartmalı vazolar gibi görsel materyallerden de anlaşılmıştır (Ünal, 2002: 84, Beckman, 2002: 133-134).

M.Ö. 13. yy'de ise asimilasyon başlayarak tanrılar vasıflarına ve atribütlerine göre gruplanmış; sayıları bine yaklaşan tanrılara tapınak yapılması ve onlara ait şehirlerin

belirlenmesi imkansız olduğundan hiyerarşik düzende başta gelen tanrılara ait tapınaklar yapılıp şehirler atanmış, vasfı düşük olan tanrılara da açık hava tapınım alanlarında ve huwaşi taşlarında tapınım yapılmıştır. Tanrılar kimi zaman insan kimi zaman hayvan formunda tasvir edilmiş ve tapınım alanlarında törenleri yapılıp, bazen de huwaşi taşları gibi açık hava tapınım alanlarında da ritüeller gerçekleştirilmiştir (Haas, 1994: 642, Bryce, 2002: 150-152, Haas, 2002: 442, Ünal, 2002: 74-76, De Martino, 2013: 410).

Tüm bu çoklu tanrı inancına rağmen Hitit dini temelinde basit bir yapıya sahiptir. İnanç sisteminin temelinde Eski Roma dini ile benzerlik gösteren; "*ben sana veriyorum ama bunun karşılığında sen de bana bir şeyler vermelisin*" olgusu yatar. Hititlere göre tanrılar, insanlara bağımlıdırlar. Kendilerine ibadet edilmesi, her gün yiyecek içecek sunulması, bayram merasimleri ve dinî ayinlerin zamanında yapılması karşılığında insanlara yardım ellerini uzatmaktadırlar. Bu karşılıklı çıkar ilişkisi dahilinde dua, adak ve büyü metinleri oluşturulmuş, tanrılara bir istedikleri olduğunda adaklar adayıp dualar etmişlerdir. Tanrılar da rüyalarda görünerek veya doğa olayları ile ulaşarak cevap vermişlerdir. Bu iletişim yalnızca semboller yoluyla olup mesajların yorumlaması için zaman zaman, derin bilgiye sahip bilge kişiye başvurulması gerekmiştir. Bilge, yalnızca tanrılar tarafından gönderilen mesajları yorumlamakla değil aynı zamanda dinî ritüellerin uygulanmasında da merkezi noktada yer almıştır. Din ile alakalı metinlere yalnızca kral, maiyeti ve tapınak görevlilerinin başındaki kişi erişme hakkına sahiptir. Dolayısıyla halktan herhangi birinin veya başka ülkelerin yöneticilerinin bu uygulama metinlerine ulaşma hakkı olmadığı gibi bu sayede kendilerine göre uygulamalar yapmaları da yasaktır (Haas, 1994: 640, Beckman, 2002: 133-134, Bryce, 2002: 166-169, Ünal, 2002: 78-80).

Hititlere göre tanrılar da tıpkı insanlar gibi, yiyen, içen, eğlenen, kızan ve seven bireylerdir. Akrabaları ve kendi aralarında oluşturduklar grupların yanı sıra, aralarında hiyerarşik bir sistem olan tanrıların, bir nevi Hititli krallar ile aynı özellikte olduğu yani insanlaştırıldığının en iyi örneğini yazılı belgelerden de tanımaktayız:

"*Hiçbir domuz ya da köpek (tapınak) mutfağı yanına yaklaşmayacak. İnsan aklı ile tanrı aklı farklı olur mu? Hayır! Bu konuda olamaz. Onların aklı birdir ve aynıdır: Bir hizmetkâr efendisini beklerken temizlenir ve temiz (giysiler) giyinir. Efendisine içmek ve yemek için (bir şeyler) verir. Ve efendi yiyip içtiği için kafası rahattır ve bu yüzden köleye lütufkâr davranmaya meyillidir. Ancak her an ihmal edilirse kızmaz mı? Fakat bir tanrının aklı farklı mıdır?*" (Bryce, 2002: 154. Ünal, 2002: 80, De Martino, 2013: 410, Schwemer, 2013: 432).

Görüldüğü gibi insan ve tanrı arasındaki ilişki, sahip ve köle arasındaki ilişkiye benzemektedir. Köle ne kadar iyi hizmet sunarsa sahip de onu o kadar ödüllendirir. Basit söylemiyle ödül ve ceza yöntemi ile ilerleyen kral-tanrı ilişkisi aynı zamanda kral ve tanrı arasında sağlanabilen iletişimle kralı halkı karşısında yüceltmektedir. Kral, tanrılardan sonra gelen yönetici olarak onların sözlerini aktarıp, isteklerini yerine getiren, hatta öldüğü zaman tanrılar katına yükselerek tanrısal özellikler kazanan kişi olmuştur. Kralın bu özelliklerinin tanrıların belirlediği krali soy ile ona doğal olarak geçmektedir (Beckman, 2002: 135-136, Bryce, 2002: 33-35, 154-156, Ünal,2002:84).

Tanrıların evi olarak bilinen tapınaklar, Hititler tarafından basit söylemiyle "tanrıların yeryüzüne indikleri zaman geçici olarak ikamet ettikleri evleri" olarak görülür. Tanrılar bu sayede evrenin ve yeryüzünün çeşitli bölgelerinde yaşayabildikleri gibi isterlerse bu evlerde ikamet de edebilirler. Hititler, Tanrılar her zaman yanlarında olsun ve yeryüzündeki evlerinde otursunlar diye tapınakları hep temiz tutmuş, her zaman süslemiş, düzenli tütsü yakmış, değerli adaklar bırakmışlardır. Bazı ritüeller için tanrıları tapınaklara çağırabildikleri düşünülen rahipler, aynı zamanda tanrılar evlerine lütfettiklerinde onların temizliğinden yiyeceklerine kadar her şeylerinden sorumlu tapınak görevlileridir. Görevli rahip tanrı tapınakta bulunduğu müddetçe, onu güzel kokulu yağlarla yağlar, yıkar ve yemeğini hazır etmekten yükümlüdür. Tapınaklarla ilgili ele geçen metinlerden anlaşıldığı üzere, tapınağın bakımı, adak listeleri, tanrı heykellerinin bakımı ve tapınak görevlileri ile ilgili bilgiler son derece titizlikle

hazırlanmıştır. Yine aynı metinlerden kült işlevlerinin ne denli önemli olduğu da anlaşılmaktadır. Her bir tanrıya nasıl tapınılması gerektiği detaylı olarak anlatılıp, tanrıların evi olan tapınaklar ve tanrıların memnuniyetinin kralın iktidarının teminatını oluşturduğu bu yazılı kaynaklardan açıkça anlaşılabilmektedir. Tüm talimatların ortak noktası ise tanrılarla ilgili herhangi bir işlemi yapıcak kişinin temiz olmasıdır. Temizlik kavramı fiziksel olduğu kadar ruhanî arınmayı da kapsamaktadır. Kirli hiçbir şey veya kişinin tanrıların karşısına çıkması yasaktır. Tanrılar "evlerine" geldiklerinde rahipler tanrıları yıkar, yağlar ve bakımını gerçekleştirirler[17]. Yine yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre, net olan bu talimatlara uyulmadığı zaman kişi veya kişiler ağır şekilde cezalandırılmıştır. Tapınaklar tanrıların evi olduğu kadar dinî işlerde görev alan, rahip, müzisyen ve katip gibi mesleklere sahip kişiler için de hem bir okul hem de yaşam alanı olmuştur. Kendilerine ait depoları, atölyeleri bulunan tapınaklar aynı zamanda birer yaşam alanı ve Hitit ekonomi sisteminin önemli birer parçası da olmuşlardır. Daha önce bahsedildiği gibi, Puduhepa'nın yaptığı ayrıntılı dinî reform sonrasında tapınak ve içindeki yetkililer kraldan habersiz, yönetimden bağımsız karar alamaz ve herhangi bir uygulama yapamaz hale getirilmiştir. Aynı şekilde tanrılardan sorumlu kişilerin izni olmadan tapınağa girilmesi de mümkün değildir (Beckman, 2002: 136-137, Bryce, 2002: 169-172, Ünal, 2002: 86-87, Schwemer, 2013: 432, Seeher, 2013: 320-321).

Özetle Hitit dini, aile bağları ve hiyerarşik sistemi ile Mezopotamya, karmaşık serüvenleri ile Suriye mitolojisi, kökeni ve doğa-insan-tanrı arasındaki ilişki ile Anadolu dininin unsurlarından harmanlanmıştır. Başlarda Anadolulu özellikler baskın iken M.Ö. 13. yy sonrası Mezopotamya ve Suriye'den gelen özellikler inanç sisteminde baskın hale gelmiştir (Van Loon, 1985: 36).

17 Bu işlem tapınakta yer alan ve tanrının "evine" geldiğinde ruhunun içerisine girdiğine inandıkları heykellerine yapılırdı (Beckman, 2002: 137).

4. HİTİT SİYASİ VE DİNÎ MERKEZLERİNİN ORTA ANADOLU'DA DAĞILIMI

4. 1. SİYASİ VE DİNÎ MERKEZLER:

Kralın ikamet ettiğini kanıtlayan büyük yapıların bulunduğu ve aynı zamanda çok sayıda tapınım alanı içeren merkezler bu başlık altında incelenmiştir.

4. 1. 1. Boğazköy:

4. 1. 1. 1. Konum:

Merkez, Ankara'nın 150 km doğusunda, Çorum ilinin güneyinde yer alan Boğazkale ilçesinde tespit edilmiştir. M.Ö. II. binden beri iskan edilen bu merkezi Hititler M.Ö. 1650'lerde başkentleri yapmıştır. Kent bir ovanın güney bitiminde tümsekler, çukurlar ve kaya kütlelerinin biçimlendirdiği, engebeli bir yamaç arazisi üzerinde yer almaktadır. İki vadi arasında oluşu kentin savunmasını kolaylaştırmıştır (Schachner, 2012: 26, Seeher, 2011: 11).

4. 1. 1. 2. Araştırma Tarihçesi:

Merkez ilk kez 1834 yılında C. Texier tarafından gezilmiş ve dünyaya tanıtılmıştır. Kalıntılarla Hitit devleti arasında ilk kez bir bağ kuran kişi A. Sayce'tır (Sayce, 1890). Bu zamana kadar Hitit'lerin merkezinin Kuzey Suriye olduğu sanılmaktaydı (Hogarth, 1924: 3). 1882'de C. Human, O. Puchstein ile Boğazköy'e gelmiş ve ilk kez toplu bir plan çalışması yapmıştır. Halen Pergamon Müzesi'nde bulunan Yazılıkaya'nın kalıplarını da çıkarmışlardır (Texier, 1997, Seeher, 2002: 98). E. Chantre ilk test kazısını 1893-1894'te gerçekleştirmiş, 1905 yılında ise Makridi Bey ve H. Winckler Boğazköy'ü gezmişler ve 1917 yılına kadar devam eden kazı çalışmalarını yürütmüşlerdir. 1932

yılında ise Alman Arkeoloji Enstitüsü adına K. Bittel tarafından başlatılan sistemli kazılar ve B. Hrozny tarafından çözümlenmeye başlayan tabletler ile oluşan sistemli araştırmaya, II. Dünya savaşı sırasında bir süre ara verilmiş ve ardından araştırmalar yeniden başlanmıştır. 1978 yılına kadar çalışmalar aralıksız sürdürülmüştür. 1978 yılından 1993 yılına kadar Dr. Peter Neve başkanlığında yürütülen kazı çalışmalarını, 1994 yılından itibaren Dr. J. Seeher üstlenmiştir. 100 yıllık araştırma tarihçesine sahip merkez 2006'dan beri Doç. Dr. A. Schachner tarafından kazılmaktadır (Mielke, 2011b: 1032-1035).

4. 1. 1. 3. Stratigrafi:

I	Bizans Çağı
II	Roma Çağı
III	Galat Dönemi
IV	Frig Dönemi
V	Hitit Dönemi
VI	Assur Ticaret Kolonileri Çağı
VII	Erken Tunç Çağı

(Bittel, 1970: 1)

Bittel, Naumann ve Neve'nin 20. yy'ın ikinci yarısında oluşturdukları kronoloji tablosu 21. yy'daki çalışmalar ışığında aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

Yukarı Şehir	Büyükkale	Büyükkale	Aşağı Şehir
Klasik Dönem	Klasik Dönem	I.	Klasik Dönem
Demir Çağı	Demir Çağı	II. III. a	Demir Çağı
Hitit İmparatorluk Dönemi	Hitit İmparatorluk Dönemi	III. b IV. a	Hitit İmparatorluk Dönemi
Eski Hitit Dönemi	Orta Hitit Dönemi	IV. b	Orta Hitit Dönemi
Koloni Dönemi	Eski Hitit Dönemi	IV. c	Eski Hitit Dönemi
Erken Tunç Çağı	Koloni Dönemi	IV. d	Erken Hitit Dönemi[18]
	Erken Tunç Çağı	V.	Koloni Dönemi
			Erken Tunç Çağı

Yerleşimde ayrıca kayalıklara kurulmuş yapılar ana kaya üzerine oturtulduğu için söz konusu kısımlarda Koloni Dönemi öncesine ait kalıntılara rastlanmamıştır (Seeher, 2006: 198-209, Jakar, 2011: 62-84, Schachner, 2015, 226-228, Schachner, 2017: 31-36).

4. 1. 1. 4. Mimari Buluntular:

Merkez mimari buluntuları Aşağı şehir, Yukarı şehir ve Büyükkale olarak üç kısımda incelenmiştir (lev. 1., a).

Aşağı şehir, bir önceki dönemde karum olarak kullanılan kısımda dönem içerisinde kullanılan mimari yapıların üzerine Hititler yerleştiği alandır. Çoğunlukla bu yapıları restore ederek iskana devam etmişlerdir (Lev. 2, a). Hitit döneminde Büyükkale olarak adlandırılan saray yapısının bulunduğu kısım Koloni Dönemi'nde de beylerin mahiyetleri ile iskan etmeyi tercih ettikleri alan olmuştur (Schachner, 2011: 56-68).

Eski Hitit Dönemi başlangıcında, anıtsal halininin temelleri oluşturulan sur yapısının kendisi ile bağlantılı olan Kesikkaya'nın güneyinde, devasa depo yapıları tespit

18 Söz konusu Erken Hitit tanımı henüz yaygınlaşmamış olmasına rağmen A. Schachner'in makalesine sadık kalınarak bu kronolojide yer verilmiştir. Detay için. Bknz, Schachner, 2017: 31-32

edilmiştir. Aşağı şehirde eski yapılar üzerine yerleşme olduğu için köklü değişim izleri burada görülmemektedir (lev. 2. a). Burada en dikkat çekici yapı Büyük Tapınak'tır. Söz konusu yapı, kentin güneydoğusundaki yükselti üzerinde yer alan Büyükkale'nin kuzeydoğusunda ve Büyükkale'ye kıyasla daha alçak bir araziye inşa edilmiştir. Bu tapınağa 1 No'lu Tapınak da denilmektedir. Yapı, 65x42 m boyutlarında olup Hattuša'nın en büyük yapı kompleksidir. Tapınakta 82 odadan oluşan depo alanları mevcuttur. Bunlar eklendiğinde tapınağın, 14.500 m^2'lik bir alanı kapladığını söylemek mümkündür. Söz konusu bu kompleks yapının ana girişi güneybatıdaki kapıdandır. Bunun dışında diğer yönlerde de birer giriş kapısı bulunmaktadır. Büyük tapınağa giriş, kademeli giriş kapısından iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Buraya gelen ziyaretçiler önce anıtsal dış kapıdan geçmek zorundaydılar. Tapınak alanına açılan güneydoğudaki anıtsal kapının sağında ve solunda çok sayıda küçük odacıklar yer almaktadır. Araştırmacılar bu odacıkların bekçilere ayrıldığını düşünmektedir. Tapınağın avlusuna giriş ise ikinci bir anıtsal kapı ile sağlanmaktadır. Kazılarda kapı kısmında bulunan ahşap izlerden, bu kapının ahşap olduğu anlaşılmıştır. İki tarafta da payeli hollerin bulunduğu giriş kapısı üzerinde bir hol, bu holün iki yanında da birer oda bulunmaktadır. Kapı yapısından sonra 27x20 m boyutlarında üzeri açık bir iç avlu bulunmaktadır. Tapınağın diğer mekanları ise üzeri düz damlı olmak kaydıyla kapalıdır. Avlunun etrafında bulunan odacıklarda tapınak görevlilerinin kaldığı ya da bu odaların depo olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Fırtına Tanrısı ve Arinna Şehri Güneş Tanrıçası adına düzenlenen dinî törenler ve bayramların büyük bir kısmının iç avluda gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Avlunun kuzeydoğu köşesinde bulunan, sunak olarak kullanıldığı düşünülen ayrı bir yapısının kaide blokları günümüze kadar korunmuştur. Bu bloklar, tapınağın diğer duvarlarında kullanılan kireçtaşından değil de, sert ve koyu yeşil renkli gabro taşından yapılmıştır. Avlunun kuzeyinde bulunan üç granit paye ile iki duvar payesi, bir koridorun kenarını oluşturmaktadır. Buradan iki kapıyla beş odadan oluşan bir oda dizisine girilir ve tapınağın en kutsal mekanı olan cellalara geçiş buradan yapılmaktadır. Tapınağın "cella" odalarında tanrı heykelleri, yan odalarında ise değerli ve gerekli kült eşyaları yer alır. Doğu kült odasının arka

duvarında, büyük bir taş blok ele geçirilmiştir. Bu blok üzerinde büyük ihtimalle tanrı heykeli yer almıştır. Odada, oldukça geniş pencere açıklıkları bulunsada, pencerelerin odanın kutsallığını koruma amacıyla ahşap kepenklerle kapatıldığı düşünülmektedir. Pencere açıklıkları sadece odaya günışığının girmesini sağlamıyor, aynı zamanda tanrı heykelini doğal bir ışıkla aydınlatmış olmalıdır. Tapınakta herhangi bir merdiven sahanlığı bulunmadığı için yapının tek katlı olduğu düşünülmektedir. Tapınağın arşiv odası olduğu düşünülen 10-12 no'lu oldukça fazla sayıda çivi yazılı pişmiş toprak tabletler gün ışığına çıkarılmıştır. Arşivlerin saklandığı odada bulunan rafların ahşaptan yapıldığı elde edilen veriler sayesinde düşünülmektedir. Güneydoğu, batı ve güneybatıda yer alan magazinlerin ikişer, kuzeydoğu ve kuzeybatı magazinlerinin ise üçer katlı olarak yapıldıkları, kazılarda bulunan merdivenli kısımlar sayesinde anlaşılmıştır (Bittel, 1975: 44-47, Schachner, 2013: 163-164, Seeher, 2013: 314-315).

Büyük Tapınak'ta yapılan kazılarda, yapının güney kesiminde, ana yapıdan bir sokakla ayrılan ve işlik olduğu düşünülen mekanlar, 5300 m^2'lik bir alana yayılmıştır. Çivi yazılı tabletlere göre burası, tapınakta görevli dansçı, akrobat, aşçı, zanaatkâr gibi personelin kaldığı ve üretim yaptığı yerlerdir. Tapınaktaki bu odaların büyük bir bölümüne doğrudan giriş yer almamaktadır. Bir odaya girmek için diğer odaların içinden geçmek gereklidir. Hitit tapınaklarının, sadece tanrının korunduğu dinî mekanlar ya da tanrının evi değil, aynı zamanda krallığa ait pek çok aktivitenin de yapıldığı mekanlar olduğu buluntular ışığında anlaşılmıştır. Depoları, atölyeleri, dansçıları, akrobatları, müzisyenleri, rahipleri, rahibeleri ve zanaatkârlarıyla birlikte tam anlamıyla bir kurum gibi çalışan bu tapınakların en güzel örneğni Büyük Tapınak oluşturmuştur. Avlu etrafına toplanan küçük odalardan oluşan bu konut yapıları önce üstü açık olarak yapılmış, fakat sonra üzeri açık yapılar kapatılıp, taş döşem bir yol ile birbirlerinden ayrılmıştır. Yolun her iki yanından atık su kanalı geçmekte, bu künklerden yalnızca kirli su boşaltılıp temiz suyun alımı ise merkez etrafında yer alan havuzlardan sağlanmaktadır (Bittel, 1975: 44-47, Schachner, 2011: 71-82, Schachner, 2013: 163-165, Seeher, 2013: 314-315).

Büyükkale; şehrin en yüksek noktasına inşa edilmiş saray yapısı ikinci bir sur ile şehrin diğer kısımlarından ayrılmaktadır (lev. 2, b). M.Ö. 17 yy'da kullanılmaya başlayıp, M.Ö. 14-13. yy'da son halini almıştır (Seeher, 2013: 319). Yapının temelini 3 büyük avlu oluşturmaktadır. Avlulara eklenen odalar ile yapı son halini almıştır. Surdan ilk avluya kadar uzanan viyadük sayesinde kralın at arabası ile sarayın içine kadar girebildiği düşünülmektedir. Saray yapısının bu girişi dışında batı ve güneydoğusunda birer giriş kapısı daha bulunmaktadır. Bir avludan diğerine geçiş ancak uzun koridorlarla yapılmaktadır. Bu sayede saraya gelen kişi veya kişiler gözlem altında tutulabilmiştir. Sarayın ilk avlusu karşılama ile alakalı odalarla çevrilidir. Bu giriş kısmı kralın karşılama mekanı olarak anılmaktadır. Avlu etrafındaki odalar; depo yapısı (H), saray görevlilerinin odası (M ve N) ve dinî odalar (B ve C) olarak tanımlanmıştır. C odasının ortasında kült ile alakalı olduğu düşünülen havuz yapısı bulunmuştur. Büyük kademeli bir kapıdan girilen ikinci avlu yalnızca bazı üst düzey görevlilerin girebildiği kısımdır. Avlu etrafındaki odalar; arşiv (A), bazı idari yapılar ile kralın sütunlu kabul odası (D)'ndan oluşmaktadır. D yapısının altında bir bodrum odası olduğu anlaşılmış ve burada üst katı destekleyen ahşap dikmelere ait izler bulunmuştur. Kabul odası ile aynı hizada olup, yapıdan bağımsız olarak şehri gören yerde lokalize olmuş; E ve F yapılarının ise kral ve ailesinin ikamet ettiği konutlar olduğu düşünülmektedir. Bu E ve F yapılarının duvarları Büyükkale sarayına göre daha kalın yapılmıştır. G yapısı ise hem güney suruna geçişi sağlamakta hem de 24 m uzunluğunda bir havuza sahiptir. Bu yapıda çeşitli betimler ve geometrik desenler içeren renkli sıva izleri de tespit edilmiştir. Söz konusu yapıdaki süslemelerin benzerleri 9 No'lu tapınakta da görülmüştür. Sarayın yalnız temeli bulunan odaları ise metinlerden yola çıkılarak; depo, mutfak, silah deposu, ahır ve atölye oldukları düşünülmüştür (Schachner, 2013: 170, Seeher, 2013: 319-320).

Büyükkale eteğinde tespit edilen Batı Yapısı 52x23 m boyutlarında olup 3000'in üzerinde yönetici ve yüksek düzey memurlara ait mühür ve baskıları bulunduğu için arşiv olarak yorumlanmıştır. Dar ve uzun mekanlardan oluşan Kuzey Yapısının ise ahır olduğu düşünülmektedir. Bu yapıların Büyükkale ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir

(Seeher, 2013: 320).

Şehrin kuzey kısmında surun dışında yer alan, Osmankayası olarak bilinen mevkiide basit toprak mezarlar ve urneler bulunmuştur. Bu mezarlık alanının halk için yapıldığı düşünülmektedir (Schachner, 2013: 169-170, Seeher, 2013: 319-320).

Yukarı şehir, yerleşimin çoğunlukla tapınaklardan oluşan kısımdır. Başkent taşındıktan sonra yeniden inşaat dönemi geçirmiştir. Bu dönemde tapınak yapıları çoğunlukla atölyelere dönüştürülmüş; sonradan tekrar başkente dönülmesi ile yeni dinî alanlar inşa edilmiştir (lev. 3, a). Tapınak Mahallesi olarak adlandırılan, 30'dan fazla tapınak içeren alan, Hattuša'nın aynı zamanda bir tapınak ve kült kenti olduğunu göstermektedir. Yukarı Şehir'de temelde 3 yapı evresi görülmektedir: Birincisi, surların ilk yapım aşaması ile çağdaş olan evre, ikincisi surların tahrip olması ve tahribatın iç kısımlara az da olsa tadilatından sonra yeniden imar faaliyetlerinin yapıldığı evre, üçüncü ve son evre ise dinsel amaçlar dışında sivil mimarilerin de yapıldığı evredir. Yukarı şehir kapılar ile bağlantılı olarak temelde üç bölgeye ayrılmıştır; Sfenksli Kapı'nın hemen bitişiğindeki merkez bölgesi ile doğu ve batıdaki Kral Kapısı ve Aslanlı Kapı yakınlarındaki bölgeler. Kentin güney kesiminde uzanan surlar, tahribat nedeniyle çift sıra olarak devam etmekte ve başkente giriş bu surlar üzerinde bulunan dört kapıdan sağlanmaktadır (lev. 1, a). Her gece mühürlenen kapılar sabah görevliler tarafından açılmaktadır. Hitit kapı mimarisinde bulunan iki kule ve geçit odası kademeli giriş sistemini oluşturup, kentin güvenliğinin sağlanmasına verilen önemi ortaya koymaktadır. Şehre girişi sağlayan Sfenksli Kapı, Aslanlı Kapı ve Kral Kapısı oldukça görkemli yapılardır. İsmini hala içine girilebilen tek poternden alan Yer Kapı ise, başkentin en güneyinde ve en yüksek noktasında bulunmaktadır. 71 m uzunluğundaki bu kapının, törensel amaçla kullanıldığı bazı araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Yer Kapı setinin ortasında Sfenksli Kapı yer alır. Bu kapı ismini üzerinde bulunan Sfenks heykellerinden almıştır. Yalnızca yaya geçişi için yapıldığı düşünülen yapı, 6,5x5,5 m boyutlarında olup bir kapısı ve yalnızca bir kulesi ile diğer yapılardan ayrılır.

Kapıya ismini veren sfenksler ise hem içte hem dışta ikişer tane olup toplamda dört adettir (Bittel, 1970: 53, Darga, 1985: 148, Naumann, 1999: 264-265, Seeher, 2002: 73-74). Güneydoğuda bulunan kapı ise Kral kapısı olarak adlandırılmıştır. Bu kapının iç yanında bir savaşçı kabartması bulunmaktadır. Figür uzun, beline kadar inen arkalıklı sivri başlığı ve yanaklıklı, çift boynuzlu başlık taşır, üzerinde ise kısa etek, sağ elinde de bir savaş baltası taşımakta ve belinde eğri bir kılıç bulunmaktadır, saçları uzundur. Göğüs kılları belirgin bir şekilde işlenen tasvirin ayaklarında herhangi bir ayakkabı yoktur. İlk zamanlarda bu figür, bir kral sanıldığından kapı Kral Kapısı olarak adlandırılmıştır. Fakat miğferindeki boynuzun tanrı simgesi olarak kullanılması nedeniyle kabartmanın, Tuthaliya'nın koruyucu tanrısı Šarruma olduğu düşünülmektedir. Tanrının kent girişindeki varlığı, Hititlere göre yol göstericiliği ve koruyuculuğuyla, krala ilerideki askerî seferlerde her zaman yanında olacağının teminatını vermektedir. Kral kapısı, kentin iç kısmına doğru açılmaktadır. İki kule arasındaki kapı girişi sivri kemer biçimi ile dikkat çekmektedir. Kulelerin konumu bir saldırı anında düşmanı çapraz ateş altında bırakacak şekildedir (Naumann, 1999: 504, Seeher, 2002: 73-74).

Kentin güneybatı kesiminden giriş ve çıkışları sağlayan kapı ise Aslanlı Kapı'dır. Buraya Aslanlı Kapı denmesinin sebebi, dış kapı pervazında, kentten dışarı doğru bakan bir çift aslanın yer almasıdır. İki kule arasında bulunan kapı yapısı; ön avlu ve kapı odasından oluşmaktadır. Resmi ziyaretçilerin büyük bir olasılıkla kente bu kapıdan giriş yaptıkları söylenmektedir (Schirmer, 1982;21, Seeher, 2002: 95). Şehrin ayrıca Yukarı Batı Kapısı ve Aşağı Batı Kapısı diye adlandırılan kapıları da mevcuttur. Giriş kapıları içte ve dışta olmak üzere iki tanedir. Hem giriş holü hem de ikişer adet odaları vardır. Her iki kapınında sağında ve solunda kuleler yer almaktadır (Naumann, 1999: 288).

Yukarı şehrin kuzeydoğu kesiminde bulunan ve kraliyet ailesinin ikamet ettiği saraydan Tapınaklar Mahallesi'ne geçişte, Nişantepe adı verilmiş kayalık yer almaktadır (lev. 3, a). II. Šuppiluliuma, bu kaya üzerine babası IV. Tuthaliya'nın Yazılıkaya inşaatını ve

kendisinin Kıbrıs seferini anlatan, on bir satırlık bir hiyeroglif metin yazdırmıştır. Söz konusu tepe Sfenksli Kapı, Kral Kapısı ve Aslanlı Kapı'nın eksenlerinin buluştuğu noktada yer alması sebebiyle de önem arz etmektedir. Bu nedenle Nişantepe'nin aslında Yukarı Kent'in tamamına hakim bir konumda yer aldığını söylemek mümkündür. Yapılan kazılar esnasında Yer Kapı'nın hemen aşağısında bulunan düz alanda birden fazla tapınak yapısı tespit edilmiştir. III. Hattuşili döneminde yapılan bu Tapınak Mahallesi, M.Ö. 13. yy'da tam bir kült alanına dönüştürülmüştür (lev. 3, a). Tapınak Mahallesi, kuzeyde bulunan Nişantepe ve Sarıkale'ye kadar uzanmaktadır. İlk evrede yalnızca 4 no'lu tapınak olduğu, ikinci evrede ise yaklaşık 30 adet tapınak olduğu tespit edilmiştir. Güneydoğuda yer alan 2 ve 3 no'lu tapınaklar ile doğudaki 5 no'lu tapınak da bu alanın içerisinde bulunmaktadır. Tapınak mahallesinden uzakta bulunan 30 no'lu tapınağa ek olarak daha kuzeyde 7 no'lu tapınak yer almaktadır. Buna rağmen Yukarı şehirde daha fazla kutsal alanın olduğu düşünülmektedir. Tapınakların boyutları birbirinden farklıdır. Bazıları 1200-1500 m^2 iken, bazıları da 400-600 m^2 'lik daha küçük boyutlu yapılardır. Oda sayıları açısından da farklılık gösteren yapıların her biri, başka bir tanrı için inşa edilmiştir. Duvarların sıvalı ve renkli oldukları yapılan kazılarda tespit edilmiştir. 2, 3 ve 4 no'lu tapınakların 13. yy'dan daha eski bir dönemde inşa edildikleri ve daha serbest bir plan tipine sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca, M.Ö. 13. yy sonlarına doğru tapınakların işlevleri de kısmen değişmiştir. Bu zamana kadar halk, kentin dışındaki bir yerleşimde yaşamaktayken bu dönemde, muhtemelen artan tehditlerden dolayı halk, Yukarı Şehrin Tapınaklar Mahallesi'ne taşınmıştır (Schachner, 2013: 158). Burada bulunan yapıların kimi özel kapılara sahipken, büyük boyutlu olanları ise birkaç yapıyı içine alan bir duvarla çevrilmiştir. Tapınakların büyük bir kısmı hem birbirine çok yakın hem de bağımsız yapı özelliklerini koruyacak kadar uzaktır.

Yukarı şehrin en büyük 3 tapınağı 2, 3 ve 5 no'lu tapınaklardı. 2 ve 3 no'lu tapınaklar merkezde bulunurken, 5 no'lu tapınak daha doğuda Kral Kapı'sına daha yakın bir alanda yer almaktadır. Yaklaşık 3000 m^2'lik alana sahip 5 no'lu tapınağın boyutları, 1

no'lu tapınağa yakındır. İlk kazılarda buranın saray olduğu düşünülse de sonraları ortaya çıkarılan kutsal odalar ve tapınak planına uygun yapısıyla söz konusu yapının, bir saray olamayacağı anlaşılmıştır. Tapınağın giriş kapılarının bulunduğu doğu ve kuzey cepheleri oldukça görkemlidir. İç avluda bulunan kutsal oda da 1 no'lu tapınaktakine benzer özelliktedir. Kazılar esnasında bu yapıda da 1 no'lu tapınakta olduğu gibi iki kutsal odanın bulunduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla buranın iki tanrıya adanmış bir tapınak olduğu sonucuna varılmıştır (Schachner, 2013: 158, Seeher, 2013: 325). Bu tapınağın Hatti Ülkesi Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçası'na atfedildiği düşünülmektedir. 1 no'lu tapınağın temenosunun içerisinde yer alan A evindeki stelin üzerinde bir savaşçı kabartması ele geçirilmiştir. Mızrağı, eteği, başındaki şapkası ve küpesiyle birlikte bir elini yukarı kaldırmış olarak tasvir edilen bu stelin üzerindeki hiyeroglif yazısından, Tuthaliya ismi okunmuştur. Ancak Hitit siyasi tarihinde Tuthaliya ismini taşıyan dört büyük kral olduğu için bu tasvirin hangi krala ait olduğu tespit edilememiştir. Tabletlerden ve arkeolojik verilerden elde edilen buluntulara göre, bu kabartmanın Yukarı Şehir'deki Tapınak Mahallesi'nin son şeklini almasında büyük katkıları olan kral IV. Tuthaliya'ya ait olduğu düşünülmektedir (Neve, 2000: 29). Kral Kapısı yakınında bulunan 5 no'lu tapınak gibi Aslanlı Kapı yakınında da ufak bir yükselti üzerine kurulmuş olan 30x40 m ölçülerindeki 30 no'lu tapınak ise genel tapınak planı olan iç avlulu planı yansıtmaktadır. İmparatorluk döneminin sonlarında tahrip olan yapı, tekrar kullanılmamış, krallığın son dönemlerinde evlerin kullandığı bir taş ocağı olarak kullanılmıştır (Bittel, 1975: 44-47, Neve, 2000: 21-29, Schachner, 2013: 158, Seeher, 2013: 325).

Yukarı şehirde yer alan Güney kale (Südburg); Büyükkale'ye giden tapınaklar alanının bir uzantısı gibidir (lev. 3, b). Merkezin geçirdiği son iskan döneminde, yeniden dinî yapıların inşa edildiği dönem, yapılar oluşturulmuştur. Eski görkemine kavuşturulmaya çalışılan alanda havuz yapısının yanına, 1 ve 2 no'lu odalar ile 31 no'lu tapınak eklenmiştir. 2 no'lu oda da yer alan yazıt, yakınındaki Nişantaş'ta bulunan yazıt ile aynı amaca hizmet etmektedir (Alp, 2000). Odaların etrafına yerleştirildiği havuz yapısı

Güney Kale'den, Kral kapısına doğru güneydoğu istikametinde uzanır ve 6000 m^2 'lik bir alanı kapsamaktadır. Dikdörtgen biçimli havuzun tadilat evreleri ve etrafında bulunan seramikler yapının Geç Tunç Çağı'na tarihlendirmesine yardımcı olmuştur (Erbil, 2008: 120-123, Hawkins, 2014: 114). Havuz ilk olarak su toplama amacı ile yapılmış, fakat işlevini kaybettikten sonra odalar eklenerek havuza kutsallık kazandırılmıştır. 31 No'lu tapınak yapısı Güney Kale'nin kuzey bölümünde yer almaktadır. Tüm Hitit tapınakları gibi büyük bir iç avluya sahip olan yapı yoğun şekilde tahrip olmuştur (Schachner, 2014: 172).

1 No'lu oda asfalt yolun hemen yanında yer alan odadır ve Yakındoğu'nun en eski taş tonuzlu yapılarından biridir. 4 m derinlikte ve 3 m yüksekliktedir. Odanın duvarları içe doğru meyilli örülerek kubbe biçimi verilmiştir. Mekan topraktan yapılma bir setin güneybatı ucuna yapışık inşa edilmiştir. Oda yazıtı olmasa da 2 no'lu oda ile aynı planda olup, havuzun batı ucunda yer alması sebebiyle aynı işlevde olduğu düşünülmüştür (Seeher, 2002: 86-91, Erbil, 2008: 120-122, Hawkins, 2014: 114). 2 No'lu oda, ilk bulunduğunda mezar odası sanılan yapı daha sonra yeraltı dünyasının sembolik girişi olarak yorumlanmıştır. Odanın kireçtaşı bloklarının temelleri korunmuşken kalan çoğunluğu Demir Çağı'nda inşa edilen sura malzeme olmuştur (Naumann, 1999: 267, Seeher, 2011: 100). Odanın her iki yanında yer alan destek duvarından doğuda olanı Frig suruna kadar uzanıp burada kaybolmuştur. Odanın kuzey kısmı giriş için kullanılmıştır. Restorasyon çalışmalarından sonra kumtaşı ile tamamlanan odanın yüksekliğinin 4 m olduğu görülmüştür. Oda girişinde 2 m genişlikte 3,3 m yüksekliğindeyken; arkada 1,6 m genişlikte ve 3,1 m yüksekliktedir. Odanın taban seviyesi ise havuzun tabanının 1 m altındadır. Odadan girilince hemen sol tarafta II. Šuppiluliuma'ya ait bir kabartma bulunmaktadır. Uzun sivri başlığı ile işlenen kral tanrısallaştırılmıştır. Boynuzlu başlığının ucundan bir püskülsarkmaktadır. Başlığının hemen önünde "*Šuppiluliuma büyük kral*" yazılıdır. Tipik Hititli fizyonomisi ile işlenen figür, bir elinde mızrağın bir elinde de yayı ile savaşçı formunda işlenmiştir. Kral kabartmasının hemen karşısında kralın icraatlarını anlatan bir yazıt yer almaktadır. Yazıt

altı satırlık olup Luvi hiyeroglifi ile yazılmıştır. Yazım tekniği bu strophedon (öküzün tarlayı sürdüğü gibi) olduğu için bazı harfler terstir.

Yazıtta;

1. *Tüm Hattililer düşman birlikleri ile karşılaştığında*
2. *Wiyanawanda, Tamina, Masa, Lukka, Ikkuna, (eylem) boyunca hüküm süren eski büyük krallar*
3. *Fakat şimdi tüm tanrılar; Arinna'nın güneş tanrıçası, Hatti'nin fırtına tanrısı, Army'nin fırtına tanrısı, Sauska'nın merkezleri, fırtına tanrısı, Sapinuwa'nın fırtına tanrısı, Hatti'nin tanrıları; Šuppiluliuma, büyük kral, kahramanla birlikte olsun*
4. *O düşman birliklerine maruz kaldığında; Wiyanawanda, Tamina, Masa, Lukka, Ikkuna*
5. *Tüm Hatti liderleri Hatti kara sınırına yöneldiğinde O, Hatti kara sınırını düşmanlardan uzaklaştırdı.*
6. *Šuppiluliuma, Büyük kral, Kahraman, bunun üzerine tüm Hatti'yi yeniden inşa etti*
7. *A şehri, Harahsu/Salahsu, B arazisi, Tahurpa,/Taharippa, Hammasa, Tihihasa, Tarahna*
8. *O bunları yeniden inşa etti.*
9. *Mt. Tapapanuwa'da o düşman birliklerini esir etti.*
10. *Šupiluliuma, Büyük kral, Kahraman, düşmalarına boyun eğdirdi*
11. *Tapapanuwa tepesi teslim oldu*
12. *Bundan sonra Tapapanuwa tepesi liderleri Hatti'ye hizmet etti*

13. Tarhuntassa şehri düşman güçlerine boyun eğdi ve esir oldu

14. (Onların) ataları geçmişte kimseye diz çökmedi

15. Šuppiluliuma, Büyük kral, Kahraman, düşman birliklerine boyun eğdirdi

16. (O) Tarhuntassa liderlerini boyun eğdirip uzaklaştırdı

17. (O) boş merkezleri yeniden inşa ettirdi

18. (O) Tarhuntassa, Hursama ve Katapa tanrılarına sunu/ritüel yaptı

19. Ve bir de o yıl kendi kutsal kara yolunu (Tanrısal toprak yol) yaptı

yazılıdır (Hawkins, 1995: 22, Goedegebuure, 2011: 1,2).

Yazıt J. Hawkins'e göre aynı zamanda bir inşa yazıtıdır (Hawkins, 1995: 22, Seeher, 2011: 106). Fakat burada görülen (DİNGİR) KASKAL KUL: Kutsal yol, SCALPRUM: Bir amaç için yapılan yapı ve DEUS: Tanrı diagramlarının olması odanın kutsal bir amaç için yapıldığını da kanıtlamaktadır. Kral çeşitli tanrılarında isteği ve desteği ile birçok ülkeyi fethetmiş ve oralara düzen getirmiş, yeni şehirler (veya şehri yeniden) kurmuştur. Son cümledeki tanrısal yol tanımı dikkat çekicidir. Bazı araştırmacılar yazıtta anlatılan tüm bu icraatların bir yılda yapıldığı anlamını çıkartmıştır. Odada bir de arka duvarda güneş tanrısı tasviri yer almaktadır. Güneş tanrısı her zamanki gibi takke biçimli başlığı, uzun mantosu, sivri ayakkabıları ile elinde lituusu ve başı üzerinde kanatlı güneş kursu ile tasvir edilmiştir. Diagramı olmasa da tasvir ediliş biçiminden güneş tanrısı olduğu bellidir. Bir elinde ankh işareti tutan figür alçak kabartma tekniği ile yapılmıştır (Seheer, 2011: 105). Güneş tanrısı tasvirinin önünde bir de dikdörtgen çukur yer almaktadır. Çukur; 0,40 m genişliğinde ve 0,50 m derinliğindedir, içi moloz doludur (Erbil, 2008: 120-123, Erbil ve Mouton, 2012: 54-58, Hawkins, 2014: 114, Schachner, 2014: 172).

Söz konusu yapılar dışında Yukarı Şehrin ikinci inşa aşamasını atölyeler alanı oluşturur.

Atölyeler taş temel üzerine kerpiç bloklardan yapılmış yapılardan oluşmaktadır. Bu yapılar diğer yapılara kıyasla daha özensiz yapılmışlardır. Oda sayılarında veya boyutlarında herhangi bir ortaklık görülmemiş, dolayısıyla ihtiyaç doğrultusunda yapıların oluştuğu anlaşılmıştır. Bir yapı ise diğerlerinden farklı olarak dikkat çekmektedir. J. Seeher tarafından askerî kışla olarak yorumlanmıştır. Batıda yer alan bu yapıda üç konuttan oluşan katı bir plan uygulanmıştır. Kareye yakın planlı iki konut ortalarında ocak yer alan büyük boyutlu mekanlar ile üç sıra halinde inşa edilmiş, daha küçük odalardan oluşmuştur. Diğer yapı ise oda planı olarak bu iki yapı ile aynı, fakat boyutu diğer yapıların yarısı kadardır (18x18/9x18). Bu alanda savaş aletleri ele geçmiştir (Seeher, 2013: 316). Batı kısımda yer alan Mešedi Evi olarak adlandırılan bir yapı bulunmuştur (lev. 3, c). Bu yapı 25x20 m ölçülerinde olup 20'nin üzerinde odaya sahiptir. Bu yapının en üst düzey memurlara ait olduğu hafirlerce düşünülmüştür. Yapıda aynı zamanda kült kaplarının da bulunması tapınımın özel mülklerde de yapıldığını göstermiştir. Yamaç Evi olarak adlandırılan yapı ise 32x36 m ölçülerindedir ve içerisinden çok sayıda tablet ele geçmiştir (Seeher, 2013: 317).

Merkezde bu yapılar dışında Tapınaklar Mahalesi'nin hem güneydoğusunda hem de doğusunda suni su hazneleri yer alır. Güney Havuzları olarak adlandırılan bu havuzlar kuraklık dönemlerine karşı bir önlem olarak yapılmış olmalıdır (lev. 3, c). Bu tip havuz ve tahıl depolarının özellikle Hititler ile yaygınlaşması, Hititlerin Orta Anadolu iklim şartlarına adaptasyonu olarak yorumlanmıştır (Schachner, 2013: 159).

Başkentin 2 km kuzeydoğusunda yer alan Yazılıkaya başkentin en önemli kutsal alanıdır (lev. 4, a). Hem doğal kayalık yapısı hem de Hititlerin bu yapıya uydurdukları mimari eklemeler ile eşsiz bir doğal tapınak alanı yaratmışlardır. Hititler, yontu sanatındaki uzmanlıklarını kayalar üzerinde göstermiş ve bu alanı adeta tüm tanrılarının evi olacak şekilde işlemişlerdir (Seeher, 2011: 33).

A odası olarak adlandırılan kısımda pantheona ait en önemli tanrıların betimlenmesi, burayı hem onların evi haline getirmiş hem de buraya gelen kralın tüm tanrılar ile

buluşmasını sağlamış olmalıdır (Seeher, 2011: 33). B odasının ölümden sonraki olgulara hitap ettiği de düşünülmektedir. Kralın ölümünden sonra yapılan ayinlere ilişkin oluşumlar da bu kısımda yer alış olmalıdır. B odasının Yazılıkaya'yı yaptırmış olan IV. Tuthaliya'nın "hequr" yapısı olduğunu düşünen araştırmacılarda vardır. Aynı zamanda bu kutsal alanda kralla alakalı tasvirlerin olması sebebiyle alanın kralın kendisini meşrulaştırmak için yaptırdığı anıtsal yapılardan biri olma ihtimali de düşünülmüştür (Darga, 1992: 154, 165, Emre, 2002: 489, Schachner, 2013: 165-166)[19].

Bunlardan başka, Yazılıkaya ile şehrin doğu suru arasında kalan kısımda birbirinden farklı yapılar ve suni bir havuz da bulunmuştur. Söz konusu alanın tarım alanı olduğu düşünülmektedir (Schachner, 2011: 99-109).

4. 1. 1. 5. Küçük Buluntular:

Merkezde bulunan arşivden ele geçen tabletler dinî, kült içerikli, fal ve büyü metinleri ayrıca diplomasi belgelerinden oluşur. Yazıtlar, merkezin siyasi ve dinî başkent olduğunu kanıtlar nitelikltedir. Merkezde bulunan seramik buluntuları ise, çoğunlukla basit olarak nitelendirilen gri seramiklerden oluşmaktadır. Bu gruba oranla daha az sayıda kırmızı ve beyaz astarlı, kaliteli bir grup da bulunmuştur. Form olarak, testiler, mataralar, çanaklar (keskin omuzlu ve derin çanaklar), lenger, vazolar (kabartmalı vazo parçaları), maşrapa, küp, "goldlimmerware" sayılabilir (lev. 4. b, lev. 5, a). Ayrıca tam veya tam tamamlanabilir olmasa da kabartmalı vazolara ait parçalar[20] da ele geçmiş ve bu parçalar araştırmacılar tarafından Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Bittel, 1975a: 210-220, Darga, 1992: 64-66). Bunların dışında askerî olduğu düşünülen yapılarda hançer ve ok ucu gibi savaş malzemeleri de ele geçmiştir (Bittel, 1975a: 220-229) (lev. 5, b).

19 Yazılıkaya hakkında detaylı bir çalışma için, Seeher, 2011.
20 Selimli'de ele geçen kabartmalı vazo parçası ikonografik olarak Boğazköy'de ele geçen parçalarla benzetilmiş bu sebeple Eski Hitit dönemine tarihlendiği önerilmiştir (Darga, 1992: 62).

4. 1. 1. 6. Değerlendirme:

Boğazköy'de hem Tapınaklar Mahallesi hem Büyük Tapınak hem de Yazılıkaya'nın bulunması "Bin Tanrılı Halk" olarak bilinen Hititlerin başkentlerinde siyasi özellikler kadar dinî oluşumlara da önem verdiğini göstermektedir. Kutsal alanlar ile siyasi yapılar merkezde iç içe inşa edilmiştir (Schachner, 2011: 114-118, Schachner, 2013: 166). Hem siyasi hem de dinî amaca hizmet eden yapıların varlığı devlet-din ilişkisinin güçlülüğüne işaret etmekte ve başkent Hattuša'nın siyasi olduğu kadar dinî yönden gücünü de ortaya koymaktadır.

4. 1. 2. Alacahöyük:

4. 1. 2. 1. Konum:

182 km'lik kısmı Çorum sınırları dahilinde olan Kızılırmak'ın oluşturduğu kavis içersinde kalan merkez, Çorum'a 59 km, Ankara'ya ise 210 km mesafedeki Çorum ilinin Alaca ilçesinde tespit edilmiştir. Kızılırmak'ın kollarından biri olan Delice Suyu'na Sungurlu ilçesinin akarsuyu olan Budak Özü Deresi karışır. Aynı dereyi besleyen kollardan bir diğeri de Alacahöyük'ün yanından geçen ve çeşmelerin suyu ile çoğalan Haram Özü; biraz ileride Karakaya Özü'ne karışıp daha sonra da Sungurlu yakınlarında Boğazköy'den inen Budak Özü ile birleşir ve Kızılırmak'a ulaşır (Çilingiroğlu ve Çelik, 2010: 86).

4. 1. 2. 2. Araştırma Tarihçesi:

Alacahöyük[21] bilim dünyasına ilk kez 1835 yılında, W. C. Hamilton tarafından tanıtılmıştır. Bu tarihten itibaren G. Perrot (1861), W. Ramsey (1881) ve E. Chantre

21 Merkezin eski isminin Arinna olduğu hem tabletlerden öğrenilen dinî uygulamaların yapımı açısından hem de Boğazköy'e uzaklığı dikkate alındığında araştırmacılar tarafından önerilmiştir (Erkut, 1992)

1893) de Anadolu'ya yaptıkları gezileri esnasında bölgeyi ziyaret etmişlerdir. Kentte ilk bilimsel kazı çalışmaları, 1907 yılında T. Makridi tarafından başlatılmıştır. Makridi, alanda yaklaşık 15 (on beş) gün çalışmış ve kazı faaliyetlerini ağırlıklı olarak Sfenksli Kapı yakınlarında sürdürerek buradaki kabartmaları ortaya çıkartmıştır. T. Makridi'den sonra bölgeyi pek çok bilim adamı ziyaret etmiş ve çeşitli yayınlar hazırlamışlardır. 1935 yılında R. O. Arık, kentteki ilk sistemli kazılara başlamış ve yukarıda da bahsettiğimiz Eski Tunç Çağı'na ait mezarlara rastlamıştır (Baltacıoğlu, 2002: 91-92). O dönemde mezarlardan çıkarılan ve güneş kursu olarak bilinen eserler, dünya çapında ses getirmiştir. 1936 yılında kazıyı devralan Prof. Dr. H. Z. Koşay, uzun yıllar bölgede çalışmıştır. Sonraki yıllarda kazı ekibine katılan mimar ve arkeolog M. Akok, H. Z. Koşay'ın vefat etmesi üzerine 1983 yılına kadar Alacahöyük kazılarını yürütmüştür. M. Akok, Hitit Dönemi Mabet-Saray binasını onarmıştır. Üçüncü dönem kazıları, 1996'de Prof. Dr. A. Çınaroğlu yönetiminde başlamış ve halen devam etmektedir (Sevin, 2003: 163, Çınaroğlu ve Çelik, 2009: 64, Öztan, 2011: 67).

4. 1. 2. 3. Stratigrafi:

I.	Hellenistik Dönem Bizans Dönemi Osmanlı Dönemi
II.	Frig Dönemi
III.- IV.	Hitit Dönemi
IV.	Orta Tunç Çağı (geçiş evresi)
V.	Erken Tunç Çağı
VI.	Geç Kalkolitik

(Akok, 1979: 107, Çınaroğlu ve Çelik, 2012: 4-9, Çınaroğlu ve Çelik, 2016: 8-30).

4. 1. 2. 4. Mimari Buluntular:

Eski adının Arinna olduğu düşünülen merkezde bulunan ve "mabet-saray" olarak adlandırılan yapıya sfenksli kapıdan girilmektedir. 55x29 m genişliğindeki yapının merkezinde avlu yer almakta ve yapı kuzey yönünde genişlemektedir (lev. 6, a). Yapının sadece avlusu ve batı kanadı sağlam olarak tespit edilebilmiştir. Avlu 76x10-17 m genişliğindedir ve kuzey kısmına sonradan 4 oda eklenmiştir. Bu dört odanın ahır olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Naumann, 1999: 410). Avluya girildikten sonra sağdaki ilk büyük oda 12x12 m büyüklüğündeki bir kabul salonunu barındırması sebebiyle, sarayın resmi bölümü olarak nitelendirilmiştir. Bunlar dışındaki odaların kullanım amaçları bilinmese de, kuzeybatı köşede bulunan bir odanın içerisinde, ortası yarım ay şeklinde oyulmuş 2x2x0,5 m ebatlarındaki taş dikkati çekmektedir. Bu odayı Z. Koşay, tapınak kısmının en kutsal odası olarak nitelendirmiş ve buranın bir mabet-saray yapısı olduğunu belirtmiştir (lev. 6, b) (Naumann, 1999: 410, Sevin, 2003: 163, Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 196-199, Çınaroğlu, 2015: 25).

Sfenksli kapı; diğer Hitit kapılarında olduğu gibi iki kule arasına yerleştirilmiş odalar, ön avlu ve kabartmalarla süslü mimari elemandır. Kulelerin ön yüzü ve kapı odasındaki ortostatların kimi yerlerde iki katlı kabartmalarla kaplı olması, bu kapı yapısının en dikkat çekici özelliğini oluşturmaktadır. Güneydoğuya dönük olan kapının iki yanında yer alan kulelerin üst katı nöbetçi odası olarak yapılmıştır. Ayrıca, kentin en zayıf noktalarından birinde bulunan bu kapıyı korumak amacıyla, kulelerin üç tarafında, askerlerin ok ve yay atmalarını sağlayacak pencereler açılmış dolayısıyla savunma sistemi güçlendirilmiştir. Kapının iki yanında bulunan ve 2 m'yi aşan yekpare bloklar üzerinde sfenksler yer almaktadır. Bu sfenksler morfolojik olarak Mısır'dan bilinen örnekler ile benzerlik göstermektedir. Hititlere göre kapıya ismini veren bu sfenksler kenti kötülüklerden korumaktaydı. Bunlar, Boğazköy'deki örneklere nazaran daha sağlam ve daha keskin çizgilere sahiptir. Kapının doğu ve batısında yer alan sfenksler birbirinden farklı inşa edilmiştir. Doğu sfenksi bitirilmemiş, ayak pençeleri net bir

biçimde gösterilmemişken, batı sfenksinin pençeleri aslan pençesi şeklinde sonlandırılmıştır, parmakları bile işlenmiştir. Kapının yan kısımlarında da kabartmalar devam etmektedir. Kapının doğu kısımda pençelerinde tavşan taşıyan çiftbaşlı kartal ve kentin içine doğru yönelmiş bir tanrıçanın ayaklarıyla elbisesinin alt kısmı görülmektedir. Batı kısımdaysa kentin dışına yönelmiş uzun giysisi ile bir tanrıça olduğu düşünülen kabartma yer almaktadır. Bu kapı da diğer Hitit kapıları gibi her gece kent muhafızı tarafından mühürlenip, her sabah bu mühür açılmaktaymış. Sfenksli kapının kente bakan kısımlarında bitmemiş halde sfenks veya aslan protomları görülmektedir. Yalnızca kapı geçitleri değil kapı kulelerinin dışa ve avluya bakan yüzleri de iki sıra halinde kabartmalarla süslenmiştir. Kapının her iki yanında yer alan kulelerin ön yüzleri iki katlı ve kabartmalı ortostatlarla oluşturulmuş, alt sırasında kült ve törensel işler ile ilgili tasvirler yer alırken, üst sırada ise av sahneleri betimlenmiştir (lev. 7. a). Alacahöyük kabartmaları alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır. K. Bittel bu kabartmaların boyalı da olduğunu önermektedir (Darga, 1992: 133). Sfenksli Kapının batı kulesinin alt kısmı, dikdörtgene yakın düzgün kesme taşlardan yapılmış olup burada genellikle kült törenleri ile alakalı bir sahne anlatılmaktadır. Üst kısım ise daha büyük ve alttakilere uygun biçimde kesilmiş şekilsiz taşlardan oluşmaktadır. Burada ise av sahneleri tasvir edilmiştir. Doğu kısımdaki ilk bloğun alt katında bir erkek geyik avı tasvir edilmiştir. Tasvirde sol dizi üzerinde çökmüş, elinde ok ve yay bulunan avcı, silahını avına doğru tutmaktadır. Geyik ise, bir kaptan çıkan üç yapraklı bir bitkiyi yemektedir. Geyiğin burnundaki halka ve bu halkaya bağlı bir ip dikkati çekmektedir. Ancak parçaların eksik olması sebebiyle ipin nerede bittiği bilinmemektedir. M. Mellink, bu ipin avcının beline bağlı olabileceğini önermiştir (Mellink, 1972: 18). Sahnenin devamının işlendiği diğer blokta ise; üç erkek geyik ile bir yavru geyik telaşlı bir biçimde tasvir edilmiştir. Hatta bu geyiklerden bir tanesi arkasına bakmaktadır. Geyik avı sahnesinin hemen üzerinde ise yabandomuzu avı sahnesi yer almaktadır. Bu kabartmanın devamı tamamlanmamış olmasına rağmen araştırmacılar tarafından libasyon sahnesi ile ilişkilendirilmiştir (Baltacıoğlu, 2006: 24). Ayrıca yüksek alanın hemen önünde üzerinde bir şeyler asılı olan bir ağaç yer almaktadır (Mellink, 1972: 18).

Sfenksli kapının doğu kanadı üzerindeki sahneler, batıdakilere nazaran daha fazla tahrip olmuştur. Buna rağmen bu kısımda da kült törenleri ile alakalı tasvirler olduğu net olarak anlaşılmıştır. Doğu sfenksinin güney tarafında, Fırtına Tanrısının eşi Arinna Şehri Güneş Tanrıçası kabartması mevcuttur. Bu sahnede kral ve kraliçenin, tahtında oturan tanrıçaya tapınmaları tasvir edilmiştir. Tanrıça, arkalıksız bir tahtta oturmuş vaziyettedir ve uzun giysi ile betimlenen tanrıçanın örtüsü tacından ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Sol elinde ayna, sağ elinde ağız hizasında küçük bir kadeh tutmaktadır. Tapınım sahnesinin solunda kılıç yutan bir adam ve merdivenin önünde gösterilmiş bir kişi bulunmaktadır. Bu sahnelerin üst kısmındaki frizde iki büyük blok üzerinde, her birinde iki sıra halinde av sahneleri tasvir edilmiştir. Bu kabartmalardan yola çıkarak araştırmacılar merkezin bahar bayramı törenlerinin yapıldığı alan olduğu ve merkezin savunma duvarında anlatılanların da bu bayramla bağlantılı olduğu konusunda hem fikir olmuşlardır (Mellink, 1972: 15, Darga, 1992: 131-158, Baltacıoğlu, 1995: 1, Naumann, 1999: 296, Baltacıoğlu, 2006; 24).

Sfenksli kapının 50 m kuzeydoğusunda yer alan maden atölyesi Koloni Dönemi'nde ve Eski Hitit Dönemi'nde kullanılmıştır (Çınaroğlu ve Çelik, 2012: 285, Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 200). Merkezde 2013 yılında bulunan istinat duvarının devamı aranırken D4 olarak adlandırılan yapı bulunup morfolojik özelliklerinden ötürü araştırmacılar tarafından Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (lev. 7, b) (Çınaroğlu, 2015: 16-18). Höyükte bulunan ve hafirlerce B yapısı olarak adlandırılan güney kısımda bulunan, avlu ve ona eklenen kare biçimli üç oda ile birlikte yapı Hitit konut mimarisini yansıtmaktadır (Çınaroğlu, 2015: 25). Merkezde ayrıca, depolama amacına hizmet eden Hitit İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen 3 tahıl deposu ve Gölpınar Hitit Barajı olarak bilinen; etrafı taşlarla çevrili ve su geçirmemesi için hem kenarları hem de tabanı killi toprakla sıvanmış havuz yapısı bulunmuştur (lev. 7, c). Söz konusu yapıların kıtlık dönemlerinde tahıl ve su ihtiyacını karşılamak için merkezde inşa edildiği öne sürülmüştür. Havuz yapısının batı kısmında muhtemelen üzerine heykel konulmuş olan üç kaide tespit edilmiştir. Kaideler dışında havuzda bir de yazıt bulunmuştur. Yazıtın

üzerinde tanrıça ve Hepatu yazılı olduğu görülmüş, havuzun III. Hattušili'nin eşi Puduhepa tarafından koruyucu tanrıçası Hepat'a ithafen yaptırıldığı düşünülmüştür (Dinçol ve Dinçol, 2008: 171 , Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 202-203).

4. 1. 2. 5. Küçük Buluntular:

Merkez de, özellikle atölye olarak adlandırılan yapının bulunduğu mevkiide Eski Hitit seramikleri bulunmuştur. Bunların dışında; cüruf ve pota kalıntıları, üfleç parçaları, kalıp ve taş aletler ile bu aletler aracılığıyla yapılmış olan; altın düğmeler, gümüş ve tunç başlı iğneler, Luwi yazılı bir mühür baskısı da ele geçmiştir (Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 202-203, Çınaroğlu, 2015: 12).

4. 1. 2. 6. Değerlendirme:

Hem merkez buluntularına bakıldığında hem de yazılı metinler değerlendirildiğinde Alacahöyük'ün Hititler için çok önemli hem dinî hem de siyasi nitelikli bir merkez olduğu söylenebilir. Kabartmalarının içeriğinden ötürü araştırmacılar yerleşimin bahar bayramlarının yapıldığı ana merkez olduğunu düşünmüştür. Merkezde yer alan saray yapısı da olasılıkla bahar bayramlarında merkeze gelen kralın ikamet etmesi için anıtsal bir yapı olarak yapılmıştır (Çınaroğlu ve Çelik, 2013: 196-199).

4. 1. 3. Kuşaklı-Sarissa:

4. 1. 3. 1. Konum:

Boğazköy'den 200 km uzaklıkta yer alan merkez, Sivas'ın 50 km güneybatısında yöresel adı Kuşaklı olan mevkiide tespit edilmiştir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 220). Güney kısmı sürülmemiş arazi ile çevrili yüksek bir vadide yer alan höyüğün tepe noktası 1650 m'dir ve başkent Boğazköy'den 500 m daha yüksek olduğu

anlaşılmıştır. 235X237 m boyutlarındaki höyüğün eski adının Sarissa olduğu, merkezde ele geçen tabletten anlaşılmıştır (Müller-Karpe, 2002: 145).

4. 1. 3. 2. Araştırma Tarihçesi:

Kuşaklı'da ilk kazı çalışmaları, 1992 yılında Sivas Müze Müdürlüğü tarafından Altınyayla ilçesinin Başören köyünün 4 km doğusunda başlatılmıştır. 1994 yılından itibaren de Almanya Marburg Üniversitesi adına, Prof. Dr. A. Müller-Karpe tarafından çalışmalar devam ettirilmektedir. Kalıntılar genel olarak, kentin doğu kenarında, 2000 metre yüksekliğindeki dağ ile sınırlanan bir vadide ve zirve kısmı deniz seviyesinden yaklaşık 1650 metre yükseklikteki doğal bir tepe üzerinde tespit edilmiştir. 19 yıldır devam eden kazılarda, Hitit tapınağı olan C binası, saray yapısı ve kentin dört kapısından ikisi olan güneybatı ve kuzeybatı kapıları ortaya çıkarılmıştır (Müller-karpe ve Müller-Karpe, 2004: 32).

4. 1. 3. 3. Stratigrafi:

IV.	Demir Çağı
III.	Hitit İmparatorluk Çağı
II.	Orta Hitit
I.	Eski Hitit Çağı

M.Ö. 16. yy'da Hititler tarafından kurulan merkez M.Ö. 1200'lerde Hitit İmparatorluğu yıkılana kadar ayakta kalmıştır. M.Ö. 7-6.yy'a kadar yeniden iskan görmeyen merkez bu dönemde kale olarak kullanılmıştır (Müller-Karpe, 2002: 154, Schachner, 2017: 35).

4. 1. 3. 4. Mimari Buluntular:

Höyüğe adım atıldığında ilk olarak şehri çepeçevre saran 1,5 km uzunluğundaki

savunma duvarı ile karşılaşılmaktadır (lev. 8, a). Höyüğün şekline uygun olarak sur duvarı da oval biçimlidir ve yığma toprakla desteklenmiştir. Sandık sur sistemi ile örülen duvarda sandıkların oluşturduğu odaların bir kısmı toprakla doldurulmuşken bir kısmı da boş bırakılarak depo olarak kullanılmıştır. Sur duvarına yaklaşık olarak 25 m'de bir çıkıntı eklenerek sur kule ile desteklenmiş; surun desteklendiği gibi sura destek olan yığma toprakta hatıl destekli kerpiç ile örülerek güçlendirilmiştir. Bu savunma sisteminin koçbaşına karşı en dayanıklı sistem olduğu düşünülmektedir. Merkeze giriş için birbirine paralel yönde yerleştirilen 4 kapıdan yapılmaktadır. Üç aşamalı girişe sahip olan güneydoğu kapısında çalışılmıştır. 3,20 m genişliğindeki kapı yapısında bullaların ele geçmesi, merkez girişlerinin mühür ile kapatıldığını kanıtlamıştır (Müller-Karpe, 1999: 448, Müller-Karpe, 2002: 470, Müller-Karpe ve Müller-karpe, 2004: 32).

A Yapısı; Demir Çağı'nda yoğun tahrip olan yapının güneydoğu duvarının yanında B yapısı açığa çıkarılmış, yapılarda yoğun tablet ele geçmesi sebebiyle arşiv oldukları düşünülmüştür (Müller-Karpe, 2002: 146). Yapıya doğudan dar bir koridor ile girilip orta odaya ulaşılmaktadır. Holün her iki yanında ise küçük odalar yer almaktadır (lev. 8, a). Yapıda ana kült odasına rastlanılmamış, daha ziyade konut mimarisine uygun olduğu düşünülmüştür. B Yapısı da benzer plana sahip olup hafirler tarafından her iki yapı da önce arşiv olarak yorumlansa da son araştırmalarla "rahip evi" olduğu anlaşılmıştır (Müller- Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 223).

C yapısı; 1995 yılında çalışmalara başlanmıştır. Diğer yapılardan farklı olarak 4660 m^2'lik alanı kaplayan yapıda 110 civarında oda bulunmaktadır (lev. 8, a). Yapının güneydoğu kanadının en az iki katlı olduğu düşünülse de genel olarak yapının kaç katlı olduğu anlaşılmamıştır. Yapıda kuzeydoğu ve güneydoğu da olmak üzere iki anıtsal giriş bulunmaktadır. Yapının merkezini oluşturan dikdörtgen planlı avlunun kuzeydoğu ve güneydoğusunun iç cephesi sütunlu galeri ile çevrilidir. Revaklı kısımdan ön odaya, oradan da 210 m2'lik aditona geçilmektedir. Aditonun altında yer alan bodrum katında,

iki mekan tespit edilmiştir (lev. 8, b) (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 223). Söz konusu yapının kuzeydoğu girişine komşu olan yapısı önünde ise çok sayıda çömlek, kase ve testiler bulunmuştur. Ele geçen kapların içlerinde kömürleşmiş kalıntılar tespit edilmiştir. İncelenen kömürleşmiş tohumların arpa ve arpa çimeninden oluştuğu tespit edilmiş, bu komşu yapı bira üretim atölyesi olarak değerlendirilmiştir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 223).

Kuzey terasta bir tapınak yapısı daha bulunmuştur. Plan olarak C yapısına benzeyen bu yapı, daha küçük boyutlu olup her iki yapının da Fırtına Tanrısı'na ait tapınaklar olduğu araştırmacılar tarafından önerilmiştir. 51 odalı bu yapının merkezinde revaklı bir avlu yer alır. Yapının ana girişi ise yamaca bakan üst tarafta bulunmaktadır (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 225).

Merkezin batısında yapılan kazı çalışmalarında 53 odalı, boyutları 36x54 m olan bir yapı tespit edilmiştir. Tespit edilen yapıda odalar merkezi avlu etrafında çevrelenmiştir. Avlunun altında seramik künkler ile yapılmış, atık su boşaltma sistemi tespit edilmiştir. Yapı tamamen açığa çıkarıldığında temel planının Boğazköy tapınakları ile benzediği görülmüştür. Yapının batısında yer alan, birbirine paralel iki dar oda muhtemelen ana kült odasıdır. Olasılıkla burada tanrı, tanrıça çiftine tapınım yapılmaktadır. Yapının yangın ile tahrip olduğu yanarak korunmuş kerpiçlerden anlaşıldığı gibi, tahribat sonrasında tamir edilip yeniden iskan edildiği de tespit edilmiştir (Müller-Karpe, 2002: 151).

Dinî yapılar dışında merkezde oturma mahallesi, konutlar alanı, iki büyük erzak deposu, at ahırı (dar, uzun paralel yapıda at gömülerinin bulunması buranın ahır olarak yorumlanmasına sebep olmuştur) ve iki şehir kapısı daha bulunmuştur. Kuzeybatı kapısının önünde M.Ö. 16. yy'a tarihlenen bir baraj da yer almaktadır (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 225, Müller-Karpe, 2004: 141-144).

4. 1. 3. 5. Küçük Buluntular:

Merkezde özellikle A ve B yapılarında tabletler ele geçmiştir. Bu tabletler, kült metinleri, kuş falı, tapınak ile alakalı envanter ve tapınak görevlileri listesi ile tapınakta yapılan törenler hakkında bilgiler içermektedir. Bunların yanı sıra siyasi içerikli (lev. 8, c) metinlerde ele geçmiş hatta bir mektup sayesinde merkezin isminin Sarissa olduğu anlaşılmıştır[22] (Wilhelm, 1997). 9 no'lu yapının zemininde; hayvan ve bitkisel motifler yaygın olarak işlenmiş ve yapıda krallara ait 65 adet mühür ele geçmiştir. C yapısının depo odasında *insitu* halde bira yapım kapları tespit edilmiştir. Yapının aditonu altında yer alan depoda çift boğa figürü ele geçmiştir. Bunların dışında, çift kral işaretli çömlekler, çift yonca ağızlı kap, iki derin içme kasesi gibi çift kaplar da ele geçen buluntular arasındadır (Müller-Karpe, 2002: 151,154, Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 224).

4. 1. 3. 6. Değerlendirme:

Araştırmacılar merkezin orta boyutlu bir Hitit kenti olduğunu ve diğer Hitit kentleri gibi önceki dönem kalıntıları üzerine yerleşilmeyip, M.Ö. 16. yy'da planlı olarak sıfırdan inşa edildiğini önermişlerdir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 225). M.Ö. 14. yy başlarında kent kısa süreli işgal edilip yangın ile tahrip olmasına rağmen onarılmıştır ve bu durum merkezin Hititler için olan önemini kanıtlar niteliktedir. Hitit imparatorluğunun yıkılması ile bu merkez de yıkılmıştır. Ele geçen metinler sayesinde bahar bayramlarında kralın uğraması gereken önemli merkezlerden biri olduğu anlaşılmıştır (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 225).

22 Tabletler hakkında detaylı bilgi Wilhelm, 1997'den edinilebilir.

4. 1. 4. Ortaköy/Šapinuwa:

4. 1. 4. 1. Konum:

Höyük, Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Çorum ilinin 53 km güneydoğusunda, Ortaköy ilçe merkezinin 3 km güneybatısında tespit edilmiştir. 9 km^2'lik alana yayılan merkez, Özderesi Vadisi'nin kuzey sınırında, Çekerek Nehri kolunda uzanmaktadır. Yerleşim aynı zamanda tepeler ve doğal su kaynakları ile çevrili Sungurlu Vadisi'ne de 5 km uzaklıktadır. Prof. Dr. A. Süel araştırmaları doğrultusunda Hititlerin merkezde doğu-batı doğrultusunda 3 km, güney-kuzey doğrultusunda 2,5 km yayılarak yeni bir şehir oluşturduklarını tespit etmiştir (Süel ve Süel, 2013:192-193). Güneyde akan dere yoluna paralel muhtemel bir ticaret yoluna ait izler de bulunan merkez aynı zamanda, Kafkaslardan Anadolu'ya girişi sağlayan Kelkit-Yeşilırmak Vadisi yolu üzerindedir (Süel, 2002: 157, Süel ve Süel, 2013:192-193).

Etrafı dağlık arazi ile çevrili olan yerleşim Hitit metinlerinden bilinen; Haluna, Hazalmuna, Lapašunwa, Maršuna, Šarva, Tahanzi isimli tanrısal dağlar ile çevrilmiştir (Süel, 2008: 832).

Söz konusu merkezde bulunan ve A yapısı olarak adlandırılan binanın kuş uçumu 600 m kuzeyinde, kazı alanının yanında yer alan Ağılönü Mevkii'nin de yerleşimle alakalı bir alan olduğu hafirler belirtilmiştir. 30.000 m^2 genişliğe sahip alan, kuzeybatıdan güneydoğuya doğru yarım ada şeklinde uzanmıştır. Alanın üç yanı derin sel yarıkları ile çevrilidir (Ayyıldız ve Süel, 2008: 63).

4. 1. 4. 2. Araştırma Tarihçesi:

Ortaköy/Şapinuva kenti ilk olarak 1987 yılında, Hititolog Prof. Dr. A. Süel ve ekibi

tarafından yapılan yüzey araştırmaları esnasında tespit edilmiş ve 1990 yılında Kültür Bakanlığı'nın izni ile Ankara Üniversitesi adına kazılmaya başlanmıştır. Öncelikle kurtarma kazıları şeklinde başlayan araştırmalar, 1993 yılında sistemli hale gelmiştir. A. Süel, M. Süel çiftinin başkanlığında yürütülen kazılar halen devam etmektedir (Süel ve Süel, 2013: 179).

Ağılönü Mevkii çalışmaları ise ilk olarak 2000'de merkezin doğu kenarında Süel çifti başkanlığında başlamış ve halen devam etmektedir (Süel, 2008: 829).

4. 1. 4. 3. Stratigrafi:

I	Roma Çağı
II	Eski Hitit Dönemi Orta Hitit Dönemi Hitit İmparatorluk Dönemi
III	Erken Tunç Çağı

(Süel, 2008: 830-832)

4. 1. 4. 4. Mimari Buluntular:

Yerleşimin tepesinde idari yapılar, batı kesimde ise dinî ve askerî alanlar yer almaktadır. Hitit yerleşimi önceki dönem mimari kalıntılarının üzerine kurulmuştur (lev. 9, a). Dağlar ile çevrili konumda yer alan merkez, doğal olarak korunmaya sahip olmasına rağmen sur yapısı da bulunmaktadır (Süel, 2002: 157, Gavaz ve Süel, 2008: 737, Süel ve Süel, 2013: 178).

Sur; merkezde ortaya çıkarılan A, B, C, D yapılarından, C yapısının güneybatı köşesine 2 m uzaklıkta, kuzeybatı güneydoğu yönünde uzanan bir duvar olarak açığa çıkarılmıştır. Birbirine 110 cm aralıkla paralel devam eden iki duvar, sandık sur sistemi ile örülmüştür. Surun temeli kırma taşlarla doldurulmuştur ve sur içerisinden su kanalı

geçmektedir. Saray yapısı olduğu tahmin edilen A yapısı etrafında ayrıca, bir koruma duvarı daha yer almaktadır (lev. 9, b). Yapının duvarlarına paralel şekilde örülen sandık sur duvarı 5 m genişliğinde ve 29,5 m uzunluğundadır. Duvarlar 1,5 m, sandıklar ise 2 m genişliğe sahiptir. Her iki surun da güney ve kuzey yönlerinde tahribat izleri tespit edilmiştir (Süel, 2005: 245-246, Süel ve Süel, 2013: 185).

A yapısı; 2500 m^2 alana yayılan yapı, kireçtaşı ve kumtaşı büyük bloklarla inşa edilmiştir. Ayrıca yapının idari bir yapı olduğu düşünülmektedir (Süel ve Süel, 2013: 184). Merkezin en hakim konumunda yer alan yapı simetrik inşa edilmiştir. Duvar kalıntılarının 10 m uzağa kadar yayılması nedeniyle hafirler bu yapının iki katlı olduğunu düşünmüşlerdir. Kiklopik duvar örgü tekniği ile yapılan bina usta işçiliği ile Hitit mimarisinin ne kadar ilerlediğinin kanıtlarındandır. Duvarların iç ve dış yüzleri düzgün taşlarla oluşturulurken arada oluşan boşluklar küçük taşlarla doldurulmuştur. Temel üzerine kireçtaşı veya kum taşından yapılmış ortostatlar yerleştilmiş ve duvar bu taşlar üzerinde yükselmiştir. Yapının zemin taşlarının farklı olması, zemin katın varlığını düşündürtmüştür. 20 odalı yapının odaları çeşitli ihtiyaçlara yönelik olup, ele geçen buluntulardan hem dinî hem de siyasi önemde bir yapı olduğu anlaşılmıştır. Yapı 1200° C'ye ulaşan sıcaklıkta bir yangın geçirerek tahrip olmuştur (Süel, 2002: 160-162, Sir Gavaz ve Süel, 2008: 738, Süel ve Kıymat, 2008: 457, 460, Süel ve Süel, 2013: 184).

B yapısı; yangınla tahrip olan A yapısının pişerek güçlenen kerpiç blokları ile oluşturulmuştur. Temelinde iki katman bulunan yapı, 2-3 cm plaster kaplı kerpiç duvarlara sahiptir. Bir odası tamamen pithos kaplarla dolu olan yapının depo olarak kullanıldığı düşünülmektedir. 1200 m^2'lik alana yayılan yapıda 70'in üzerinde depolama kabı zemine sabitlenmiş olarak bulunmuştur (lev. 9, c). Araştırmalar sonucunda tüm bu kapların 1-1,5 ton malzeme alabilecek kapasitede olduğu anlaşılmıştır (Süel, 2002: 162, Süel ve Kıymat, 2008: 460, Süel ve Süel, 2013: 185)

C ve D binaları; dinî özellikli olduğu düşünülen bu iki yapıdan D binası 450 m^2'lik alana yayılmıştır. Bu yapının girişinde iki ortostat yer almaktadır (lev 10, a). Arınma ile

ilgili sığ bir havuz da bu yapıda bulunmuştur. C binası ise hafirler tarafından ele geçen buluntular ışığında bir tören alanı olarak önerilmiş ve yapının muhtemelen üzerine heykel konulan bir kaideye sahip olduğu hafirlerce belirtilmiştir (Süel ve Kıymat, 2008: 460, Süel ve Süel, 2013: 185).

Ağılönü Mevkii: Kuzey-güney yönünde uzanan taş döşem ile bu yol etrafına yerleştirilmiş atölyeler mevcuttur (lev. 10, b). Özellikle sokağın batısına konumlanan işliklerin girişinde, öğütme taşları ve ocaklar yer alırken içlerinde de öğütme taşları, ocak, tandır ve küpler bulunmuştur. İşliklerin ardından yol batıya doğru devam ederek burada kesintiye uğramıştır. Bu kısımda sokağın sol tarafında batı yönde devam eden balçık (pisé) tekniğinde yapılmış duvar bulunmaktadır. Sokağın sonundan ise dar bir geçit ile başka bir sokağa ulaşılmaktadır. Bu sokak daralarak güneye doğru uzanmakta ve doğu yönünde işlikler yer almaktadır. Bundan yola çıkarak araştırmacılar dönem içerisinde dar sokağın üzerinin kapalı olduğunu ve malzemelerin burada depolandığını önermiştir (Süel, 2008: 829-830). Merkezin kuzey ve kuzeybatı kısmında yapılan çalışmalarda araştırmacılar abidevi görünümlü düzgün inşa edilmiş ve uğradığı tahribata rağmen 1500 m^2'lik alana yayılmış bir yapı ile karşılaşmışlardır. Özel hazırlanmış kırma taşlarla kat kat döşenen duvar 15-17 cm kalınlığında kil harç ile birleştirilmiştir. Sağlam kalan duvarın yüksekliği 2,5 m'dir. Hafilerce yapının çatı kısmının yağmur ve kar sularını uzaklaştıran özel bir teknik ile inşa edildiği düşünülmüştür. Yapının kuzey ve doğu kenarları boydan boya hendek ile sınırlanmış olup; hendeğin içinin yanık tabaka toprağı ile dolu olduğu anlaşılmıştır. Taş döşemin doğu-kuzey yönünde hendeği desteklemek için istinat duvarı bulunurken, güney-batı yönünde kaymayı önlemek için taş dolgu istinat olarak kullanılmıştır. Taş dolguya bitişik kiklopien tarzda inşa edilmiş bir duvar daha bulunmuş ve bu duvarın güneyinde kalan avlunun duvar sayesinde abidevi bir görünüm sergilediği belirtilmiştir. Bina 4 olarak adlandırılan ve taş döşemin güneydoğusunda bulunan yapının enkazı temizlenince, bina 3 olarak adlandırılan, kerpiç duvarı ile taşıyıcı dikmelerin boşluklarına rastlanılan bir yapı daha bulunmuştur. Bina, kuzey ve güney olmak üzere iki kanatlı olup, her iki kanadın mimari planı aynıdır.

Simetrik planlı yapının batısındaki avlu üzerinden rampa ile iki kanat arasına girilmekte, rampanın bittiği yerde kuzey ve güney kanatlarının girişi rampa sonunda bulunan dar bir aralığa açılmaktadır. Kuzeyde kapı girişinden sonra giriş holüne, holden sonra da ortasında kerpiç bir sunak bulunan salona geçilmektedir. Bu salona sağda, batıda ve kuzeyde bağlanan birer oda daha bulunmaktadır. Güney kanadında ise kapı girişinden hole oradan da ortasında sunak olan salona ulaşılır. Güney yönünde salona iki küçük oda açılmaktadır. Her iki oda da doğu duvarı önünde çakıl döşeli 2x1 m'lik bir bölüm yer alır. Bu kısmın su ile ilgili bir bölüm olduğu düşünülmüştür (Ayyıldız ve Süel, 2008: 64, Süel, 2008: 829-833).

Her iki orta mekanda da kerpiçten yapılmış, sıva ve badana izi belli birer sunak bulunmuştur. Kuzey binasındaki sunağın hemen yanında ise seki parçası tespit edilmiştir. Taş döşemin güneyinde yaklaşık 50 m boyutlarında bir avlu tespit edilmiş olup bu avlunun tanrılara adak için kullanıldığı öne sürülmüş ve alanda irili ufaklı çok sayıda çukur[23] tespit edilmiştir (Ayyıldız ve Süel, 2008: 64, Süel, 2008: 829-833).

4. 1. 4. 5. Küçük Buluntular:

Šapinuwa'da çeşitli içeriklerde 4000'e yakın tablet ele geçmiştir. İçerikler gibi metinler de birçok dilde yazılmıştır. Büyük çoğunluğu mektuplardan oluşan arşivin yaklaşık 1500 kadarı mektuplardan oluşur. Hurrice metinler çoğunlukla "itkalzi ritüeli"[24] ile alakalıdır (600 kadarı). Akadca tabletler aynı zamanda çift dillidir. Hititçe-Hurrice, Hititçe-Akadca ve Hititçe-Hattice olarak çift dille yazılmış metinler de mevcuttur. İçerik olarak, dinî metinler, siyasi metinler, beddualar, büyüler, fallar ve askerî metinler tespit edilmiştir. Merkezin arşivi Boğazköy'den sonraki en büyük Hitit arşividir (Süel ve Süel, 2013: 183-184).

23 Bu çukurların detaylı çalışması; Süel, M. (2010), "Ortaköy-Šapinuwa Ağılönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları'', *Arkeoloji ve Sanat yayınları* sayı: 134, Mayıs-Ağustos, 31-52

24 Ağız yıkama ritüeli olarak bilinen arınma ile alakalı bu ritüel hakkında detaylı bilgi için Archi, 2003: 12

En önemli buluntu grubunu ise mektuplar oluşturmaktadır. Mektuplar sayesinde iç ve dış politika hakkında bilgiler edinilmiştir. Bu metinlerden M.Ö. 14. yy başlarından itibaren III. Tuthaliya ve eşi Taduhepa, annesi ile kraliyeti yöneten I. Šuppiluliuma'nın burada yaşadığı anlaşılmıştır. M.Ö. 13. yy'da II. Muršili buradaki sarayda hayatına devam etmeye karar vermiştir. Birçok metinde "*Efendim Büyük Kral'a söyle! Şehirde her şey afiyettedir, düşmandan korunmuştur*" ifadesinin geçmesi, yönetimin en azından bir süre buradan olduğunun düşünülmesine sebep olmuştur. Krali üyeler arasında olan yazışmalardan ise merkezde yazlık saray olduğu ve kral, kraliçe çiftinin burada yaşadığı anlaşılmıştır (Süel, 2002: 163-164, Süel ve Süel, 2013: 183-184).

Seramik; çok iyi fırınlanmış, koyu gri renkli, açık kahverengi ve kırmızımsı kahverengi renklerinde olan kaplar iyi kalitedir. Günlük kullanım kaplarının dış kısımları perdahlıdır. Kap formları; küpler, tabaklar, hydralar, büyük ve küçük akıtacaklı testiler, pithoslar ile adak çömleklerinden oluşur. B binasının depo olduğunun düşünülmesine sebep olan zemine sabitlenmiş kırka yakın pithoslarda yiyecek ve içecek depolanmıştır (lev. 9, c). Bu pithosların orta kısmı 110-130 cm genişliğindedir. Daha küçük boyutlu olanlar ve bu pithos kaplar, plasterin ile 2-3-4 veya 6'lı gruplar halinde 30-40 cm kalınlığındaki dolgu ile zemine sabitlenmiştir (Süel ve Kıymat, 2008: 458).

Hurri dilinde "ağız temizleme ritüeli" olarak geçen törenin merkezde yapılmış olabileceği hem kült içerikli metinlerden hem de ele geçen kol biçimli kaplardan ötürü düşünülmüştür. Kol biçimli kaplar; avuç içerisinde küçük bir kap tutan dirsekten kesik ve sağ kol biçiminde yapılmış kaplardır. Dip kısmı yarım yuvarlak veya düz olarak biten ve tas tutan el kısmı açık olan kapların en uzunu 70 cm'dir. Dip kısmı yere konulduğunda dik durabilen örnekler de mevcuttur. Bilek kısımlarında 2-7 adet bilezik bulunan bu kapların parmakları bitişik veya ayrık olsa bile plastik bir görünüme sahiptir. Avuç içerisinde yer alan kaplar yayvan ve derin olarak iki formdadır. Tırnakları bile gerçekçi bir üslupta yapılan grup özenli, ince taneli kil ile hamuru oluşturulmuş, kiremit kırmızısı ve açık kahverengi olarak boyanmış ve perdahlanmıştır. Kaplar ağaç bir kalıba sarılarak üretilmiş olsa da ağız kısımları el yapımı olup sonradan gövdeye eklenmiştir

(Süel, 2002: 163, Süel ve Kıymat, 2008: 458).

Metal buluntular ise; ok uçları, hançerler ve saplı baltalardan oluşur. Az sayıda altın eser de bulunan merkezde aynı zamanda üçgen şekilli adak ile alakalı olduğu düşünülen altın, obsidyen, kireçtaşı, pişmiş toprak gibi çeşitli maddelerden yapılmış üçgen formlu buluntular da ele geçmiştir (Süel, 2002: 163, Sir Gavaz ve Süel, 2008: 739).

Ağılönü Mevkii; tespit edilen çukurlar içerisinde hayvan kemikleri ve hayvan biçimli kaplar ele geçmiştir. Taş döşemin yanında yer alan hendek içerisinde; adak kapları, kaideli vazolar, tabaklar, testiler, ritonlar ve bunlardan farklı olarak, iyi fırınlanmış, uzun boyunlu testinin ağız kısımları, kaliteli hamurdan imal edilmiş perdahlı ve iyi fırınlanmış iki adet aslan başı ele geçen buluntular arasındadır (Süel, 2008: 832). Güney kanattaki sunakta "pencereli" bir kap bulunmuştur (lev. 10, c). Bu kap genel Hitit seramik repertuarından farklıdır. 66 cm yüksekliğe sahip kabın ağız çapı 20 cm'dir. Uzun silindir boyunlu kabın üst yuvarlak kısmı ve en geniş yeri 32 cm çapındadır[25]. Kap üzerinde yer alan pencereler 4 adet olup, karşılıklı yerleştirilmiştir. Pencereler birbirine bakar şekilde, ikisi üçgen (taban 6,5 cm yükseklik 8,4 cm), diğer ikisi ise dikdörtgen (9x9,7 cm) biçimli olarak yapılmıştır. Pencereler şekillendirilirken hafifçe dışa doğru bastırılıp ovallık verilmiş ve el izleri net bir şekilde kap üzerinde görülmüştür. Kabın hamuru kirli olup, taş ve kireç parçaları hamurda belirgindir. Kabın boyun ve üst gövde kısmı elle şekillendirilmiş, alt kısmı ise çark ile yapılmıştır. Yanmanın etkisi ile kabın dış yüzeyinde açık kiremit renk ve siyah izler görülmektedir. Kabın içerisindeki izlerden de bazı kokulu ot ve tohumları ile yağların yakıldığı anlaşılmıştır. Metinlerde tütsülük veya buhurdanlık olarak geçen bu kapların ritüel kaplar olarak kullanıldıkları bilinmektedir (Ayyıldız ve Süel, 2008: 65-67).

25 Ağız kısmının yere konduğu hafirlerce düşünüldüğü için ölçümler bu şekilde verilmiştir (Ayyıldız ve Süel, 2008: 65)

4. 1. 4. 6. Değerlendirme:

Merkezde idari, dinî ve ticari birçok yapı tespit edilmiştir. Yerleşim Boğazköy gibi çok yönlü bir merkez olmalıdır. Yazılı metinlerden merkezde krali çiftin yaşadığı ve bir dönem ülkeyi buradan yönettikleri anlaşılmıştır. Birçok tablette Büyük Kral ifadesi geçtiği için hafirler merkezin bir başkent olduğunu da öne sürmektedir (Süel ve Süel, 2013: 178-179).

4. 1. 5. Maşat Höyük:

4. 1. 5. 1. Konum:

Eski isminin "Tapigga" olduğu düşünülen merkez, Boğazköy'ün 150 km doğusunda, Kaşkalarla en uzun sınırın paylaşıldığı bir konumda yer almaktadır. Yerli halkın *höyük tepe* dediği merkez; Zile'nin kuş uçumu 20 km güneyinde, günümüzde Yalınyazı ismi ile bilinen Maşat Köyü'nün 1500 m batısında yer almaktadır (Özgüç, 1978: 1, Mielke, 2013: 208).

Yaklaşık olarak 224x400 m genişliğindeki oval biçimli höyük, 30 m yüksekliğe sahiptir. Fakat höyüğün orijinal boyutlarının çok daha geniş olduğu ve yerleşimin günümüz köy sınırlanın altında devam ettiği düşünülmektedir (Mielke, 2013: 209).

4. 1. 5. 2. Araştırma Tarihçesi:

1943 yılında yüzeyde bulunan bir tablet ile höyük tespit edilmiştir. 1973 yılında Prof. Dr. T. Özgüç başkanlığında, Türk Tarih Kurumu ve Ankara Üniversitesi desteği ile kazılar başlamış 1984 yılına kadar sürdürülmüştür (Mielke, 2013: 208-209).

4. 1. 5. 3. Stratigrafi:

VI	Demir Çağı
V	Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Hitit
IV	Hitit Dönemi
III	Hitit Dönemi
II	Hitit Dönemi
I	Erken Tunç Çağı

(Mielke, 2013: 209-210).

4. 1. 5. 4. Mimari Buluntular:

En az 100x80 m uzunluğunda ve 40 odalı bir "saray" yapısı, merkezin en gösterişli mimari buluntusunu oluşturur (lev. 10, d). Yapı ana kaya üzerine oturtulmuştur. Saray yapısı olarak adlandırılan bu mimari yapının en az iki katlı olduğu ve bir adet de bodrum katında depo kısmı olduğu düşünülmüştür. Avlunun hemen altında yer alan bodrum katında büyük boyutlu küplerin bulunması, burasının depo olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Yapının ana mimari elemanı olan avlu ise diğer Hitit saray örneklerinde olduğu gibi sütunlu bir galeri ile çevrilidir. Avlu etrafında birkaç kanada yayılmış halde ek odalar da bulunmaktadır. Sarayın en önemli kısmı olan arşiv odası güneybatı köşede yer alır. Güneyde yapıyı korumak için istinat duvarı inşa edilmiştir. Bu duvarın dış kısmında kalan ve daha küçük boyutlu konut yapılarının oluşturduğu alan ise "Aşağı Şehir" olarak yorumlanmıştır. Yerleşim Hitit Dönemi içerisinde bir yangın geçirse de hemen sonrasında yeniden inşa edilmiştir (Özgüç, 1978: 3-17, Mielke, 2013: 210-214).

4. 1. 5. 5. Küçük Buluntular:

Hitit Dönemi'ne tarihlenen küpler, Miken çanak-çömlekleri, çok uzun boylu testiler, mataralar, çanaklar ve kapaklar önemli buluntuları oluşturur (lev. 11, a) (Özgüç,

1978:8). Ayrıca arşiv odasından çok sayıda tablet de ele geçmiştir.

4. 1. 5. 6. Değerlendirme:

Diğer merkezlerle karşılaştırıldığında Hitit çekirdek bölgesinde yer alan siyasi merkezlerle benzer yapı ve buluntulara sahip olan bir yerleşimdir. Merkezde yer alan kısmen küçük boyutlu saray yapısı, ekonomide aynı zamanda sarayın önemini göstermektedir (Mielke, 2013b: 143).

4. 1. 6. Kayalıpınar:

4. 1. 6. 1. Konum:

Kızılırmak'ın kıyısında yer alan merkez; Sivas'ın 50 km uzaklığında, Yıldızeli ilçesinin Kayalıpınar Köyü'nde tespit edilmiştir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 282).

4. 1. 6. 2. Araştırma Tarihçesi:

Merkezde 2005 yılından beri Kültür ve Turizm bakanlığının desteği ile Almanya Marburg Philipps Üniversitesi adına Doç. Dr. V. Müller-Karpe başkanlığında kazılar yapılmaktadır. Merkezin eski adının Samuha olduğu 2014 yılı kazı sezonunda anlaşılmıştır (Müller-Karpe ve Kryszat, 2014: 11).

4. 1. 6. 3. Stratigrafi:

Merkezde ele geçen malzeme değerlendirildiğinde; Roma Dönemi, Bizans Dönemi, Hitit Dönemi, Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Kalkolitik Çağ'da iskân edildiği anlaşılmıştır (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 282-287).

4. 1. 6. 4. Mimari Buluntular:

Sistemli kazılar öncesinde merkezde jeofizik çalışması yapılmış, anıtsal bir yapının varlığı bu çalışma ile tespit edilmiştir. Jeomanyetik çalışmalarla tespit edilen yapılar doğrultusunda başlanılan kazıda, kuzey-güney istikametindeki büyük boyutlu yapılar açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapılardan güneydoğuda tespit edileni A binası, kuzeydoğudaki ise B binası olarak adlandırılmıştır (lev. 11, b). Yapılar plan olarak benzer olduğundan, 65x50 m genişliğindeki bu iki yapının bir yapı kompleksine ait olduğu düşünülmüştür. A binası; tepenin güney yamacına inşa edilmiş, dış duvarları alanın engebesine uydurulmuştur. Yapının temeli önceki dönemin mimari kalıntıları üzerine oturtulmuş; yuvarlak taşlar ile dolgu yapılmış ve üzerine temel taşları konularak 1,80 m genişliğindeki temel oluşturulmuştur. B binası; içi dar mekânlara bölünen, dikdörtgen biçimli dar ve uzun planlı yapı temelinin dik olmamasından ötürü, ayrılan odalarının çarpık planlı yapılması ile dikkat çekmiştir (lev. 11, b). B binasının inşaatından önce alan düzeltilmiş, dolayısıyla altında yer alan yapı katları yok edilmiştir. Yapının güneydoğu kanadı yamaca denk geldiği için yığma toprak ile desteklenmiştir. Bodrum katı tespit edilen yapının kaç katlı olduğu henüz tespit edilememiştir. 2005 kazı sezonunda Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen, "Tamura'nın Evi" olarak bilinen bir yapı tespit edilmiştir[26] (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 282-283, Müller-Karpe, 2014: 309).

Merkezde tespit edilen D yapısının temel taşları bulunmuştur (lev. 11, b). Henüz güney kanadı ortaya çıkarılan kompleks yapı, mimari özelliklerinin Kuşaklı C yapısı ile benzer olması sebebiyle Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. (Müller-Karpe ve Kryszat, 2014: 22-24).

26 Yapı içerisinde ele geçen tabletlerden Tamura ismi okunduğu için merkezin Eski Hitit Dönemi'ne kesin tarihlemesi yapılabilmiştir (Müller-Karpe, 2014:309).

4. 1. 6. 5. Küçük Buluntular:

B binasının bodrum katında muhtemelen dönem içerisindeki yangın ile bu kata yuvarlanmış olan, Kıbrıs tipi testiler, yerli testiler ve küpler bulunmuştur. Bulunan malzeme Orta Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Merkezde ayrıca tabletler ve yazılı içeren mühürler de ele geçmiştir. Tabletler çoğunlukla kült içerikli olmasına rağmen bir tablette Çukurova ve Halep'e yapılan seferlerden bahsedilmiş, ayrıca merkezin isminin Samuha olduğu[27] anlaşılmıştır. Küçük buluntuların dışında A binasının girişinde Alacahöyük kabartmalı ortostatlarından tanıdık olan oturan tanrıça figürünü içeren, 1,20 m yükseklikte bir kabartma bulunmuştur (lev. 11, c). Tamura'nın evi isimli yapıda mühür baskıları[28], kap kapamaları ve tablet ele geçmiştir (Müller-Karpe ve Müller-Karpe, 2013: 283-285, Müller-Karpe, 2014: 309-310, Müller-Karpe ve Kryszat, 2014: 30-35).

4. 1. 6. 6. Değerlendirme:

Merkezde hem Assurlu tüccarlara ait hem de Hititlere ait mühürler bulunması merkezin her iki dönemde de önemli ve siyasi konumda olduğunu düşündürmektedir. Eski ismi Samuha olan merkezde aynı zamanda kült içerikli metinler olması, merkezin Hititlerin siyasi ve dinî özellikli merkezlerinden biri olduğunu düşündürtmüş.

4. 2. SİYASİ MERKEZLER:

Saray yapıları içeren fakat dinî alanların az sayıda bulunduğu merkezler bu başlık altında incelenmitşir.

---

27 Metin için bknz; Müller-Karpe ve Kryszat, 2014: 36-38.
28 Mühürlerin detaylı incelemesi için; Müller-karpe, 2014: 311-314.

4. 2. 1. Uşaklı Höyük:

4. 2. 1. 1. Konum:

Ankara'nın 270 km doğusunda yer alan höyük, Eğri Öz Deresi ve Kerkenes Dağı'nın kuzeyini kapsayan yüzey araştırması esnasında keşfedilmiştir. Yozgat ili, Sorgun ilçesinde yer alan höyüğün, eskiden ismi Kuşaklı olarak bilinmektedir. Höyük konumu gereği günümüz Sivas-Ankara ve Kayseri-Sivas yollarının ortasında yer alıp, aynı zamanda Kapadokya, Pontus, Doğu Anadolu ve Batı Anadolu'yu birbirine bağlayan önemli bir ulaşım ağı üzerindedir. Güneyinde yarım daire şeklinde uzanan tepeler, kuzeyinde ise güneyinden geçen doğal su kaynakları ile beslenen Kötü Dere ve Eğri Öz Deresi yer alır. Höyük, Kerkenes Dağı'na yürüme mesafesinde olup Zirzili Dağı'nın güneyinde yer almaktadır (Mazzoni ve Pecchioli, 2015: 36, Salvani, Salvi, Cartocci ve Magnani, 2015: 20, Mazzoni, Torri, D'Agostino ve Orsi, 2016: 43, 46).

4. 2. 1. 2. Araştırma Tarihçesi:

2008 yılında Floransa Üniversitesi öncülüğünde Uşaklı Höyük sit alanında başlayan yüzey araştırmaları ile çevrenin Orta Kalkolitik Çağı'ndan Osmanlı Dönemi'ne kadar kesintisiz iskan gördüğünü önermişlerdir. Uşaklı Höyük için ise Orta Tunç Çağı ile Bizans Dönemi arasında kesintisiz iskan olduğu anlaşılmıştır (Agostino ve Orsi, 2015: 36). Bu kesintisiz iskana höyüğün konumu sebep olmuş olmalıdır. Uşaklı Höyük'ün hem yol güzergâhlarına hakim konumda hem de çevresel faktörleri en iyi değerlendirebilecek stratejik bir noktada bulunması bu durumu güçlendirmiştir (Agostino ve Orsi, 2015: 36). Hem konumu gereği hem de yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen en büyük yerleşim alanı olması sebebiyle 2013 yılında Uşaklı Höyük'te kazı çalışmalarına başlanılmıştır. Ayrıca höyük ve çevresinde 2008-2012 yılları arasında Prof. Dr. S. Mazzoni başkanlığında jeomorfolojik ve jeofizik çalışmaları da yapılmıştır. 2013 kazı sezonunda Hititlere ait mimari elemanlara

rastlayan kazı ekibi aynı zamanda filolojik çalışmalara başlamalarına sebep olan tabletlere de ulaşılmıştır (Agostino ve Orsi, 2015: 36, Mazzoni, Tori, D'Agostino ve Orsi, 2016: 42).

4. 2. 1. 3. Stratigrafi:

Höyükte yapılan arkeolojik, jeomorfolojik ve jeomanyetik çalışmalar ile şu tabakalar tespit edilmiştir:

Bizans Dönemi
Geç Roma Çağı
Demir Çağı
Geç Tunç Çağı
Orta Tunç Çağı

(Mazzoni, Tori, D'Agostino ve Orsi, 2016: 42).

4. 2. 1. 4. Mimari Buluntular:

Höyükte yapılan jeomanyetik çalışmalar esnasında tespit edilen anomaliler ile mimarinin geleceği yer önceden tespit edilmiştir. Kazılara başlandığında tespit edilen duvar ve oda kalıntılarının Roma/Bizans dönemleri ile Hitit Dönemi'ne ait olduğu anlaşılmıştır (Mazzoni ve Pecchioli, 2015: 37-39).

Jeomanyetik çalışmalarında Hititlere ait büyük boyutlu binalar (lev. 11, d) tespit eden ekip ilk olarak A alanındaki en büyük yapıyı kazma kararı almıştır. Yapı II olarak adlandırılan 6000 m^2 alana yayılmış, 10 odalı yapı (lev. 11, e), taş temel üzerine masif zeminden oluşmakta ve Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir (Mazzoni, Torri, D'Agostino ve Orsi, 2015: 44). Yapının doğu kanadı arazinin sahibi tarafından tarım faaliyetleri ile yoğun şekilde tahrip edilmiştir. Tahribata rağmen ele geçen bulgular dahilinde

araştırmacılar doğu kanadındaki oda ve avluların farklı boyutlarda olduğunu ve farklı amaçlara hizmet etmiş olabileceklerini önermişlerdir (Mazzoni, Torri, D'Agostino ve Orsi, 2015: 44).

Höyüğün D Alanı olarak adlandırılan kısmında, hisarların yüksek yamacında jeoelektrik yöntemi ile tespit edilen bir Hitit yapısı bulunmatadır. 2015 yılı itibari ile alanda başlayan çalışmalar ile yapıyı açığa çıkaran araştırmacılar yapı tekniği ve yapının civarında bulunan buluntular ile söz konusu yapıyı Hitit Saray yapısı olarak değerlendirmişlerdir (Mazzoni, Torri, D'Agostino ve Orsi, 2015: 46).

4. 2. 1. 5. Küçük Buluntular:

Höyükte hem yüzey araştırmaları ile hem de kazı çalışmaları esnasında çok sayıda malzeme toplanmıştır. Hititlere tarihlenen malzeme grubundan en dikkat çekenleri, şenlik ve kehanet metinleri ile mitlerin yazıldığı tabletlerdir. Yerleşimde hem bu kadar tablet bulunması hem de büyük yapılara rastlanılması, hafilerce merkezin önemine işaret etmektedir. Çok sayıda ele geçen Orta Anadolu'dan tanınan hem el yapımı hem de seri üretime ait Hitit kap parçaları (vazolar, tabaklar, kaseler, çömlekler gibi) burada da ele geçmiş ve ayrıca kilden baskı mühürler de bulunmuştur (lev. 12, a) (Mazzoni, Torri, D'Agostino ve Orsi, 2015: 43).

4. 2. 1. 6. Değerlendirme:

Höyük yapılan araştırmalar dahilinde hafirler tarafından siyasi, idari (büyük yapılar ile) ve dinî (ele geçen tabletlerin çokluğu sebebiyle) fonksiyonlara sahip önemli bir merkez olarak değerlendirilmiştir (Mazzoni, Torri, D'Agostino ve Orsi, 2015: 43).

4. 2. 2. Acemhöyük:

4. 2. 2. 1. Konum:

Ankara'nın 225 km güneyinde, Aksaray'ın 18 km kuzeybatısında, Alasakallı mahallesinde yer alan merkez; Kültepe'nin kuzeybatısında, Konya'nın kuzeydoğusunda ve Tuz Gölü'nün güneyindedir (Özgüç, 1966: 2). 700x600 m boyutlarındaki oval biçimli höyük, 20 m yüksekliğe sahip olan höyüğün Hitit Dönemindeki isminin Purušattum olduğu düşünülmktedir (Özgüç, 1966: 3).

4. 2. 2. 2. Araştırma Tarihçesi:

Acemhöyük kazıları 1962'de Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü desteği ile Prof. Dr. N. Özgüç tarafından başlatılmış 1988'e kadar devam etmiştir. Verilen aradan sonra 1989 yılı itibari ile Türk Tarih Kurumu ve Ankara Üniversitesi desteği ile Prof. Dr. A. Öztan'ın başkanlığında kazılar tekrar başlamış ve halen devam etmektedir (Öztan, 2003: 39).

4. 2. 2. 3. Stratigrafi:

0	Osmanlı Dönemi
I	Helenistik/Roma Çağı
II	M.Ö. 2. bin
III	Assur Ticaret Kolonileri Çağı
IV	Assur Ticaret Kolonileri Çağı
V	Erken Tunç Çağı

(Özgüç, 1966: 2-3, Öztan, 2003: 39-41)

4. 2. 2. 4. Mimari Buluntular:

Höyüğün en tepesinde yapılan kazılarda daha çok, Sarıkaya sarayı ve bu sarayın kuzeydoğusunda yer alan, Hatipler sarayı olarak adlandırılan yapılar tespit edilmiştir. Yapılan jeofizik çalışmaları ile yanmış tabakaya ait kısımda bir saray yapısına daha rastlanıldığı belirtilmiştir (Öztan, 2003: 39). Yanık saray yapısının yanında pişmiş topraktan yapılmış tekne biçimli, iç içe eklenmiş künk ortaya çıkarılmıştır. Künk sisteminin Anadolu'daki en erken örneğidir (Öztan, 2003: 41).

Sarıkaya ve Hatipler sarayı hem mimari özellikleri hem de içlerinde ele geçen mühür baskılarının Hititli öğeler içermesi sebebiyle Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (lev. 12, b). İri taş bloklardan oluşan temel üzerine kerpiç duvar örülerek oluşturulan Sarıkaya sarayı, kalın ağaç hatıllar ile desteklenmiştir. Çöken mimari öğelerden sarayın en az iki katlı olduğu anlaşılmıştır. Sarayın depo odasında ise bullalar ve depolama kapları ele geçmiştir. Yoğun tahribata sebep olan yangının izleri bu merkezde de görülmüştür. Hafirlerce yapı yöneticinin sarayı olarak yorumlanmıştır (Özgüç, 1966: 9-11).

IV. yapı katında küçük bir alanda bulunan taş temelli kerpiç duvar ile yükselen, diğer yapılara nispeten daha küçük boyutlu konutlar tespit edilmiştir. Konutların içerisinden Hitit döneminin basit yapılı seramikleri ele geçmiştir. (Özgüç, 1966: 26).

4. 2. 2. 5. Küçük Buluntular:

Merkezde fildişi eserler, oyun tahtası ve küçük figürünler ele geçmiştir fakat bu buluntular merkezi Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenmiş ve merkezin Koloni Dönemi'ndeki önemini vurgulamaktadır. Hitit Dönemi'ne tarihlenen buluntular ise; çanaklar, tek dik kulplu çanaklar, üçayaklı çanaklar, kapaklı iri vazolar, çift kulplu vazolar, emzikli vazolar, çömlekler, küpler, gaga ağızlı testiler, yuvarlak ağızlı testiler, çaydanlık, sepetkulplu çaydanlıklar, ibrikler, fincanlar, maşrapa, kantaroslar, tencereler,

iri küpler, kap kaidesi, üzüm salkımı biçimli kaplar, yonca ağızlı testiler, çizme ve hayvan biçimli kaplardır. Buluntular tarihlenirken, dönemsel özelliklerden ziyade bölgesel benzerlikleri bakımından değerlendirilmiştir (Emre, 1966: 53-98).

4. 2. 2. 6. Değerlendirme:

Merkezde yapılan kazılarda Hitit Dönemi'ne tarihlenen buluntuların az olması, yerleşimin henüz Hitit Dönemi'ndeki niteliğinin kesin olarak anlaşılmamasına neden olmuştur. Hitit öncesi dönemde önemli olan diğer merkezler gibi Acemhöyük de Hititler için sembolik öneme sahip olan ve bu yüzden kontrol altına alınan merkezler arasında sayılabilmektedir. S. Alp ise merkezin Hititlerin ilk başkenti olan Kuššara olduğunu düşünmektedir (Grozny, 1995:77, Alp, 2002: 49).

4. 2. 3. Külhöyük:

4. 2. 3. 1. Konum:

Ankara'nın 55 km güneyinde, Haymana'nın 17 km batısında, Oyaca kasabasının 4 km doğusunda yer alan merkez kaçak kazılar ile yoğun tahribata uğramıştır. Höyük 250x200 m'lik alana yayılmış ve 22 m yüksekliğe sahiptir (Mermerci, 1993: 3, Demirdelen, 2002: 113).

4. 2. 3. 2. Araştırma Tarihçesi:

Merkez kaçak kazılar yüzünden yoğun tahribata uğradığı için Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından müdahale edilerek 1992 yılı itibari ile dönemin müze müdürü İ. Temizsoy tarafından kazı çalışmalarına başlanmıştır (Çetin, 2003: 86).

4. 2. 3. 3. Stratigrafi:

Külhöyük'te yapılan çalışmalarda sırası ile Frig Dönemi, Hitit İmparatorluk Çağı, Eski Hitit Dönemi, Assur Ticaret Kolonileri Çağı ve Eski Tunç Çağı tabakaları tespit edilmiştir (Mermerci, 1993: 21, Temizsoy, 1995: 422, Çetin, 2003: 86).

4. 2. 3. 4. Mimari Buluntular:

Araştırmanın ilk yılında kaçak kazılar ile yoğun olarak tahrip edilmiş, hafire göre anıtsal bir yapı kompleksi olduğu düşünülen yapı tespit edilmiştir. Bu yapıda andezit ve merkezin yakınındaki taş ocağından çıkarılan taşlar kullanılmıştır. Yapının yanında bulunan tünel höyüğün tepesinde yer alan bir odaya ulaşmaktadır (Mermerci, 1993: 4).

Batı I ve güney I olarak adlandırılan iki tünel tespit edilmiştir. Batı I tüneli; 27,5 m uzunluğunda, 2 m genişliğinde; sonunda 4x4 m genişliğinde bir oda bulunan yapıdır. Tünelin ucunda 7 adet basamak saptanmıştır. Bu tünel ve sonundaki odanın Hititlerin "özel ölü dinlendirme odası'' olduğu düşünülmüştür. Güney I tüneli olarak adlandırılan yapı, kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiştir. 25,5 m uzunluğundadır (lev. 12, c). Bindirme taş tekniği ile kalkerden yapılmıştır. Tünel olarak adlandırılan yapının doğu duvarı dik, batı duvarı doğu duvarına doğru eğimli biçimde yapılmıştır. Toprak altında kalan bu yapının üzerinde Hitit suru tespit edilmiştir. Surun altında olan bu yapı hem yapım tekniği hem de konumu sebebiyle Boğazköy'den bilinen potern yapısına benzemektedir (lev. 12, d) (Mermerci, 1993: 5, Temizsoy, Kaya vd., 2000: 27).

Höyüğün kuzeydoğusunda yapılan kaçak kazılar sonucu yüzeyde tespit edilen taş döşemin Hititlere ait sur yapısı olduğu anlaşılmıştır. Andezit bloklarla kiklopien tarzda örülen duvar yoğun tahrip olmuştur. Sur duvarının devamını bulmak için yapılan çalışmalarda duvara bitişik iki payanda duvarı ortaya çıkarılmıştır. Kalın duvarın doğu ucunda, basamak görünümlü yaklaşık 1 m uzunluğunda tek sıra taş örgülü destek duvarı

bulunmuş, farklı noktalarda destek duvarlarının devam ettiği anlaşılmıştır. Sura eklenen destek duvarlarının bazıları dik bazıları ise eğimli olarak yapılmıştır. Sur duvarının geçtiği eğimli yerlerin bazılarında yamaç kaplama taşları açığa çıkarılmış ve duvarın Hititlere ait olduğu kesinleştirilmiştir. Sur duvarının doğu bitişiğinde, oval biçimli 1.40 m çapta yapılmış, kulübe olduğu düşünülen bir yapı açığa çıkarılmıştır (Temizsoy, Kaya, vd., 2000: 27).

Batı I tünelinin 1,70 m batısında yer alan, 2,5 m genişliğinde ve 2 m yüksekliğinde ana kayanın tepe noktasına 90x55 m genişliğe sahip oval biçimli 1-2 m derinliğinde bir çukur bulunmuştur. Bu çukur araştırmacılar tarafından heykel kaidesi olarak yorumlanmıştır. Kaidenin bulunduğu kayalığın yakınında yeraltı suyu geçmektedir. Kaide olduğu düşünülen bu kayalık, Gavurkale-Külhöyük yolu üzerindedir (Mermerci, 1993: 6)

4. 2. 3. 5. Değerlendirme:

Höyükteki araştırmaların henüz yetersiz olması sebebiyle kesin sonuçlara varılamasa bile, merkezin siyasi işlevde olduğu buluntular ışığında düşünülmüştür (Mermerci, 1993: 7).

4. 2. 4. Kültepe:

4. 2. 4. 1. Konum:

Eski adı Kanesh olan merkez Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda, bugünkü Karahöyük Köyü'nün yanında yer almaktadır. 2,5 km'lik alana yayılan yerleşim Yakındoğu için önemli bir konumdadır (Kulakoğlu, 2014: 85).

4. 2. 4. 2. Araştırma Tarihçesi:

J. Perrot'un (1880) Anadolu'da erken dönemlerde mimariden başka bir şey bulunmadığı teorisi, höyükte ilk kazı çalışmalarının 1893 yılında E. Chantre tarafından yapılmasıyla değişmiştir. 1906 yılında H. Winckler ve H. Grothe gibi araştırmacıların merkezde çalışmasının ardından 1925 yılında B. Hrozny yerleşimde çalışmıştır. Hitit çivi yazısını okuyan B. Hrozny, Kültepe tabletlerinin araştırmasını da yapmıştır. 1948 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına Prof. Dr. T. Özgüç tarafından ilk sistemli kazılara başlanmış, 2006 yılından beri ise Prof. Dr. F. Kulakoğlu başkanlığında yürütülen kazılar halen devam etmektedir (Kulakoğlu, 2011: 1013, Kulakoğlu, 2014: 85).

4. 2. 4. 3. Stratigrafi:

I-II. Yapı katı	Roma Çağı
IV-III. Yapı katı	Demir Çağı
V-VI. Yapı katı	Koloni Dönemi ve Hitit Dönemi
VI-X. Yapı katı	Koloni Dönemi
XI-XVIII. Yapı katı	Erken Tunç Çağları

(Özgüç, 2005: x-xii, Kulakoğlu, 2011: 1014, Jakar, 2011: 62-84).

4. 2. 4. 4. Mimari Buluntular:

Merkezde mimari buluntuların kullanımında devamlılık söz konusudur. II. yapı katına ait tabakalarda tespit edilen yapılarda, diğer yapılarda olduğu gibi, temel taşları korunmuş durumdadır (lev. 13, a). I. kat yapılarından farklı olarak II. kat yapılarında çift sıra duvarlar ile ahşap hatıl destekli duvar örgü tekniği görülmüştür. Ahşap hatıl desteği merkezin geçirdiği yangın esnasında körük etkisi görmüş, özellikle Hitit Dönemi'ne tarihlenen yapıların tarihlemesini zorlaştırmıştır. Mimari yapılar ise dikdörtgen planlı

büyük odaya açılan küçük oda ile birlikte iki odalı küçük evlerden oluşmaktadır (lev. 13, b). Evlerde I. kattan farklı olarak, mutfak kısmında ocakların yanında ve kapıların bitişiğinde yarım duvarlar örülüdür (Özgüç, 2005: 53-57, Kulakoğlu, 2011: 1018, 1020). Mimari özelliklerin yanı sıra ikinci kat evleri zenginliği ön plana çıkaran yapılar olup, hemen hemen hepsinde ana mekândan ayrı bir oda daha oluşturularak, kilitli arşiv odaları ile depo odaları inşa edilmiştir (Özgüç, 2005: 72). İnce işçilik gerektiren malzemelerin üretimi, aynı yapı planına sahip olan atölye mahallesinde işlenmiştir. Bu yapıların atölye olarak adlandırılmasının sebebi, ele geçen buluntular dâhilinde olmuş ve atölyelerin yer aldığı mahallenin ana alana açıldığı belirtilmiştir (Özgüç, 2005: 83-84).

4. 2. 4. 5. Küçük Buluntular:

Merkezde toplanan seramik grubu buluntularından II. yapı katına ait olanlar Alişar III grubu boyalı örnekler ile benzetilerek, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmiştir (Kulakoğlu, 2011: 1015). Bu seramikler; kaba yapılı mutfak kapları, "goldglimmerware", gaga ağızlı testiler, çaydanlıklar, emzikli ve emzik ucu hayvan başı biçimli kaplar, büyük boyutlu çömlekler, disk kaideli yatay veya dikey kulplu kraterler, tek renkli mataralar, boya bezekli Suriye kökenli şişeler ile yonca ağızlı testilerdir (lev. 13, c). Bunların yanı sıra merkezde ele geçen hayvan aplikli kaplar ile hayvan biçimli kült kapları da Eski Hitit Dönemi'nde kullanılmıştır (lev. 13, d). Hitit ikonografisinden bilinen ucu kıvrık ayakkabılar biçimindeki kaplar genelde çift olarak ele geçmiştir (Özgüç, 2005: 116-201, Kulakoğlu, 2011: 1022).

Mezarlarda bulunan kozmetik kapları da Hitit sanatının eserleridir. Ayrıca ele geçen figürünler arasında Hitit sanatının "temeli" denilebilecek eserler bulunmuştur. Bunlardan biri olan fildişi tanrıça heykelciği I-b yapı katında bir mezardan ele geçmiştir (lev. 13, e). Tanrıça Kubaba olduğu düşünülen tasvire ikonografik olarak bakıldığında; yuvarlak başlığı, yüz fizyonomisinden büyük işlenen kulakları ve gözleri, belirgin

elmacık kemikleri ile Hepat figürünlerini hatırlatmaktadır (Özgüç, 2005: 205-20, Kulakoğlu, 2011: 1021).

Mezarlardan az sayıda da olsa madeni buluntular ele geçmiştir. Bakır ve tunç kaplar, ok ucu, mızrak ucu, hançer, yassı balta, kolcuklu balta, sap delikli balta, savaş baltaları ve kılıçlar bulunmuştur. Silahlara ait taş kalıplar ise tepede II. yapı katına ait tabakada görülmüştür (Özgüç, 2005: 215-220). Silahlara ait kalıpların yanı sıra hayvanlar hakimesi ve göğüslerini tutan kadın figürünlerine ait taş kalıplar da tespit edilmiştir (Özgüç, 2005: 39-40). Ayrıca Hitit dönemine tarihlenen ve Fırtına Tanrısı tasvirlerine benzeyen bir figürün yer aldığı madeni plaka ele geçmiştir. 4,1x3 cm boyutundaki Kral Kapısı'ndaki tasvire benzetilen altın plakta; aslan üzerine basan, olasılıkla tanrı figürü tasvir edilmiştir (lev. 13, f). Kültepe sanatının doğallığını yansıtan eserde figür; kafası ve ayakları profilden, vücudu cepheden işlenmiştir. Uzun, konik bir başlık giyen figür; büyük gözlü ve büyük bir buruna sahip olup, uzun bir sakalla tasvir edilmiştir. Üst vücudu çıplak işlenen figür, sağ eli ile omzuna dayadığı sap delikli bir baltayı tutarken sol elini ileri doğru uzatmış; ayakları gözükmeyen bir aslan figürünü tutmaktadır. Kısa etekli tasvir edilen tanrının dizleri ve bacak kasları belirgin işlenmiş olup ayakları çıplaktır (Kulakoğlu, 2008: 13-15). Bu plaka dışında merkezde bulunan silindir ve damga mühür örneklerinden Eski Assur ve Anadolu üslubu olarak adlandırılan gruba ait olanlar Hititler ile çağdaş buluntu grubunu oluşturmaktadır (Özgüç, 2005: 257, 269, Kulakoğlu, 2011: 1028)

4. 2. 4. 6. Değerlendirme:

Merkezde bulunan eserleri T. Özgüç, Koloni Dönemi'nde yaşayan halk ile Hititlerin ortak icraatı olarak yorumlamıştır (Özgüç, 2005: 115). Merkezde açığa çıkarılan "Yeni Saray" isimli yapının Hitit saraylarının öncülüğü olduğu "Eski Saray'ın" ise Hititlerle çağdaş olduğu fakat yangından kaynaklı yoğun tahribat sebebi ile kesin olarak anlaşılamadığı belirtilmiştir (Özgüç, 2005: 88,105). Ayrıca merkezde ele geçen sanat

eserlerinin Hitit sanatının öncüsü olduğu düşünülmektedir (Kulakoğlu, 2008: 15). Metinlerden Hitit krallarının kökenlerini Kültepe'ye dayandırdıkları bilinmektedir. Dolayısıyla merkez önceki dönemde siyasi öneme sahip olup, prestij sebebiyle iskâna devam edilen merkezlerden olmalıdır. Ayrıca Acemhöyük sarayı ile merkezde açığa çıkan söz konusu saray arasında benzerlik kurulmuş, sarayda yer alan büyük depo odaları sebebiyle söz konusu yapının merkezin ekonomisindeki önemi vurgulanmıştır (Özgüç, 2005: 103, Kulakoğlu, 2011: 1028). F. Kulakoğlu merkezin Geç Hitit Dönemi'nde yeniden onarılarak iskân edildiğini belirtmiştir (Kulakoğlu, 2011:1019).

4. 3. DİNÎ MERKEZLER:

Tapınım alanları içeren ve ikamet için daha küçük boyutlu yapılara veya tek bir yapıya sahip merkezler bu başlık altında incelenmiştir.

4. 3. 1. İnandıktepe:

4. 3. 1. 1. Konum:

Merkez Ankara-Çankırı yolunun 109 km'sinde, Çankırı'nın 22 km güneyinde, İnandık köyüne yakın konumdadır. Merkezde yer alan höyük eski bir kilisenin bulunduğu yerde olduğu için "Aia Vasil" olarak da bilinmektedir. Merkez Terme Çayı'nın yanındaki ovadan geçen eski yola hakim konumdadır. Aynı zamanda Boğazköy'ün 30 km kuzey doğusunda yer alır. Bir diğer kabartmalı vazo barındıran Bitik Höyük ve İnandıktepe'nin arası 110 km'dir. 70x156 m boyutlarında yumurta biçimli höyük deniz seviyesinden 724 m yüksekliktedir (Özgüç, 1988: XXI).

4. 3. 1. 2. Araştırma Tarihçesi:

Dinî yapısı 1960 yılındaki çalışmalarda tespit edilen merkezde 1966-1967 yılları

arasında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi müdürü Raci Temizsoy başkanlığında kurtarma kazıları yapılmıştır (Özgüç, 1988: XXII).

4. 3. 1. 3. Stratigrafi:

I	Bizans Dönemi (kilise)
II	Frig Dönemi
III	M.Ö. 15-13. yy'lar
IV	Hitit Dönemi (tapınak yapısı)
V	Eski Hitit Dönemi

(Özgüç, 1988: 1-8)

4. 3. 1. 4. Mimari Buluntular:

Tepeye tamamen yayılan ve araştırmacılara göre tapınak olarak tanımlanan bir yapı kompleksi tespit edilmiştir (lev. 14, a). İki avlu etrafında ihtiyaca göre eklenmiş bitişik odalardan oluşan yapı, inşa edilirken tepenin engebeli yapısına uydurulmuştur. Engebeli araziye uydurulan odalar, Hitit mimarisinden farklı olarak asimetrik yapılmıştır. Büyük bir yangın ile tahrip olup terk edilmiş olan yapının en büyük eksikliği cellasının bulunamamış olmasıdır. Araştırmacılar buna sebep olarak cella kısmının tahrip olan alanda yer almasını göstermektedir (Özgüç, 1988: 1-8, Sipahi, 2013: 730).

4. 3. 1. 5. Küçük Buluntular:

Merkezde Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen birçok küçük buluntu ele geçmiştir. Bunlar; seramik örnekleri, kabartmalı vazo parçaları (lev. 14, b, lev. 15, a) pişmiş toprak boğa figürinleri, tapınak modeli, damga mühürler, tunç iğneler, iki tunç bıçak parçası, ok ucu, kargı ucudur (lev. 15, b, lev. 16, a,b,c). Merkezde kabartmalı vazo kadar önemli bir de

tablet ele geçmiştir: Tabletin bir arazi bağış belgesi[29] olduğu anlaşılmıştır.

Kabartmalı vazo; merkezde bulunan yapının kuzey kesiminde bulunmuş ve yapının tahribatı (yangında çökmüş) ile bozulmuştur. Vazonun yüksekliği 82 cm, ağız çapı 43 cm'dir. İyi elenmiş hamur kum katkılıdır. İyi pişmiş olmasına rağmen özünde kahverengimsi gri bir şerit vardır. Cidar kalınlığı 1,2 cm'dir. Koyu kırmızı, kalın astarlı, parlak perdahlıdır. İçi soluk kırmızı renkli olup çark izleri belirgindir. Uzun iç bükey silindir boyunlu, oval gövdeli ve yuvarlak diplidir. Ağız kenarı dışa çekiktir. 2 cm genişliğindeki dört simetrik kulp yerleştirilmiştir. Kulplar kabın boyun kısmından gövdenin en geniş kısmına doğru dikey şekilde aplik edilmiştir. Gövde birbirine paralel kırmızı astarlı altı adet kabartma ile frizlere ayrılmıştır. Kulplar ise boyun kısmında yer alan frizi dört ayrı alana bölmektedir (Özgüç, 1988: 16).

Vazonun ağız kısmını çepeçevre saran bir boru, dikdörtgen biçimli bir hazneye ve vazonun içine doğru bakan boğa başlarına bağlıdır. Havuzdan konulan sıvı boğa başlarının ağzından kaba akmaktadır. Boğaların yüz detayları ve boynuzları verilmiştir (Özgüç, 1988: 17).

Kabartmalar sonradan yapılıp vazoya henüz ikisi de ıslakken yapıştırılmıştır. Kabartmalar için kullanılan hamurun kumu ince elenmiştir. Vazo dördü kabartmalı, ikisi geometrik nakışlı altı frizden oluşmaktadır. Kabartmalarda tasvir edilen insanların tenleri kırmızı, saçları siyahtır. Figürlerin bazılarının ayakkabıları kırmızı, bazılarının ise krem renklidir. Dört figürün elbisesi siyah, kalanları krem renkli olup kabartmalarda yer alan vazolar ise kırmızıdır. Figürlerin taşıdığı adak eşyaları da kırmızıdır. Erkekler kısa veya uzun elbise giyerken kadınlar daima uzun elbise giymektedir. Vazo frizlerinde yer alan konular (lev. 14, b);

29 Bknz; Balkan, 1973.

1. En alt friz 11 cm genişliğindedir. Tören için yapılan hazırlıklar anlatılmıştır.
2. İkinci friz 13,5 cm yüksekliğe sahiptir. İki frizi ayıran küçük friz baklava desenler ile süslüdür. Bu friz kulpların arasında kalan dört sahneden oluşmaktadır. Tanrının sembolü olan boğaya dolayısıyla Fırtına tanrısına yapılan adak anlatılmıştır.
3. Üçüncü friz 13 cm genişliğindedir. Olasılıkla kutsal evlilik töreni tasvir edilmektedir.
4. Dördüncü friz 10,5 cm genişliğindedir. Kutsal birleşme sahnesi anlatılmıştır.

Tasvirler hareket halinde verilmiş, sabit olanlar bile bir iş yaparken betimlenmişlerdir. Tüm figürler bir ahenk içindedir ve her biri bir bütünün parçasıdır. Hitit metinlerinden bilindiği üzere tören esnasında sunaklar süslenmektedir, bu vazoda da sunaklar süslüdür (Özgüç, 1988: 17-42). Vazo üzerinde tasvir edilen törenin *šašnumaš arnumaš* (yatağa götürme, bereket bayramı) olduğu metinlerden elde edilen bilgiler ışığında düşünülmektedir (Alp, 1999: 19, Ünal, 2002: 97-98).

4. 3. 1. 6. Değerlendirme:

Merkezin Hitit tarihindeki yeri araştırmacılar arasında hala tartışılan bir konudur. T. Özgüç yapının Fırtına Tanrısı'na ait bir tapınak olduğunu kesin bir şekilde söylese bile, D. P. Mielke hem yapıyı farklı bir tarihe vermiş (M.Ö. 1600'ler) hem de buranın Hitit soylusuna ait taşra konutu olduğunu önermiştir (Mielke, 2013: 217).

4. 3. 2. Eskiyapar:

4. 3. 2. 1. Konum:

Boğazköy, Alacahöyük ve Ortaköy'ün ortasında yer alan merkez, Çorum ili, Alaca ilçesinin 5 km batısında, Boğazköy'ün 25 km kuzeydoğusunda, Alacahöyük'ün 20 km güneydoğusunda Hüseyinabad Ovası'nda tespit edilmiştir. Merkezin kuzeyinden geçen günümüz karayolu Hüseyinabad Ovası boyunca doğu-kuzeydoğu yönünde giderek Maşat Höyük'e doğru devam etmektedir. Eskiyapar'ın batısından giden yol izlendiğinde ise Kırıkkale-Çorum yoluna ulaşılmaktadır (Sipahi, 2010: 80).

Höyük 280x320 m ölçülerinde ve 12 m yüksekliğe sahiptir. Ölçülebilen kısmın yanı sıra hafirler merkezin M.Ö. 3. binde daha geniş bir alana yayıldığını, şu an tarlalarla kaplı olan alanın altına kadar höyüğün uzandığını tespit etmiştir (Sipahi, 2013: 240-241).

4. 3. 2. 2. Araştırma Tarihi:

W. J. Hamilton 19. yy. ilk yarısında araştırmalarında Eskiyapar'dan bahsetmiştir. J. G. C. Anderson 1903 yılındaki çalışmasında Eskiyapar'ı konu almış, J. Garstang 1926'da höyük üzerinde değerlendirmeler yapan bir diğer araştırmacı olmuştur. İlk kazı çalışması sondaj biçiminde 1945 yılında E. Akurgal tarafından gerçekleştirilmiştir. 1968 yılında boğa kabartmalı vazo parçasının yöre halkı tarafından Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne teslim edilmesi ile merkez dikkatleri çekmiş; aynı yıl müze müdürü R. Temizer başkanlığında Eskiyapar'da ilk sistemli kazılara başlanmıştır. Merkezde Erken Tunç Çağı'ndan Roma Dönemine kadar tabakalar bulunmuş, 1969 yılında Roma, Galat ve Frig tabakaları temizlenerek 1970'te Hitit kazıları için höyük hazırlanmıştır. 1982'e kadar devam eden kazı çalışmalarına ara verilmiş ve 1983-1984 yılları arasında köy höyük üzerinden taşınmıştır (Mellink, 1970: 161).

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından gerçekleştirilen ve 15 yıl süren ilk dönem kazılarında ele geçen A ve B olarak nitelendirilen Eski Tunç Çağ hazinesi Höyüğün Hatti Çağı'ndaki önemini ve Ege'den Mezopotamya'ya kadar uzanan ilişkileri belgelemesi bakımından oldukça önemli olmuştur (Sipahi, 2010: 80-81). Verilen aradan sonra çalışmalar Çorum Müzesi tarafından 1989-1991 ve 1992 yılları arasında yapılmıştır. Üçüncü dönem kazıları ise 2010 yılında Prof. Dr. T. Sipahi başkanlığında başlamış ve halen devam etmektedir (Ediz, 1994: 109-116, Sipahi, 2010: 84, Sipahi, 2013: 243).

4. 3. 2. 3. Stratigrafi:

I	Frig Çağı
II	Orta Hitit Dönemi
III	Eski Hitit Dönemi
IV	Eski Hitit Dönemi
V	Eski Hitit Dönemi
VI	Erken Tunç Çağı
VII	Erken Tunç Çağı

Merkezde farklı kısımlarda; Demir Çağı, Helenistik, Roma ve Galatlara ait izler de tespit edilmiştir (Mellink, 1970: 161, Özgüç, 1988: 49, Sipahi, 2014: 51).

4. 3. 2. 4. Mimari Buluntular:

Eski ve Orta Hitit[30] dönemlerine tarihlenen konut mimarisi merkez tespit edilmiştir (lev. 17, a). Höyüğün kuzeydoğu kısmında açığa çıkarılan yapılar arasında yer alan taş döşem kuzey yamacın doğu kesimine doğru devam etmektedir. Merkezde Hititlere tarihlenen yanmış kerpiç izleri ile küllü toprak dolgusu tespit edilmiştir(Sipahi, 1994: 110-111). Bu

30 Orta Hitit Dönemine ait yapıların Kaška akınları yüzünden tahrip olduğu araştırmacılar tarafından düşünülmektedir (Sipahi, 2012b: 12)

kısımda idari veya dinî yapılardan ve konutlardan oluşan yapıların olduğu düşünülmektedir. (Mellink, 1975: 204, Sipahi, 2013: 247-249). Ayrıca Erken Tunç Çağı'na ait sur duvarının üzerine Hitit surunun inşa edildiği elde edilen veriler sayesinde önerilmiştir (Mellink, 1972b: 170).

4. 3. 2. 5. Küçük Buluntular:

2011 kazı sezonu içersinde yazı karakteri sebebiyle Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenen; Tahurpa ve Arinna isimlerinin geçtiği bir tablet bulunmuş ve hafirlerce bir arşivin varlığının düşünülmesine sebep olmuştur. Tabletin bulunduğu taş döşemin yanında bir de hançer bulunmuştur. Bu buluntular da hafirin dinî ve siyasi yapıların varlığını düşündüğü fikrini desteklemiştir. Merkezde; yuvarlak ağızlı uzun boyunlu testiler, mataralar, vazolar, çömlekler, orta boy küpler, çeşitli boylarda tabaklar ele geçmiştir. Bu genel seramik buluntularının yanı sıra merkezde Fırtına Tanrısı'na tapınım yapıldığının düşünülmesine sebep olan boğa kabartmalı kaplar, boğa biçimli ritonlar ve tapınak tasvirli kap[31] ile en az 8 adet kaba ait kabartmalı parçalar ele geçirilmiş ve bunlar merkezin Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirildiğini kesinleştiren buluntular olmuştur (lev. 17, b,c). Bu kabartmalı kapların üzerindeki betimler ile kırların koruyucu tanrısına, fırtına tanrısına ve ana tanrıçaya ait tapınımların merkezde yapıldığı fikri desteklenmiştir (Sipahi, 2012b: 9, Sipahi, 2013: 245-247).

Merkezin Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenmesine sebep olan buluntular ise; hançer, banyo kabı ve bu kap etrafında ele geçen boğa boynuz ve kemikleri olmuştur (Sipahi, 2012b: 10)

31 Bu yuvarlak kupa biçimli kabın içerisinde; yuvarlak başlığı ile oturan bir tanrıça ve önünde bir masa üzerinde ballı ekmek olduğu düşünülen adağı bulunmakadır. Bu eserin dikkat çekmesinin nedeni; Tahurpa kentinde Hitit kraliçesinin, Arinna'nın güneş tanrıçasına heykelleri ve güneş kurslarını kurban ettiği ritüeli araştırmacılara hatırlatması; merkezin isminin Tahurpa olduğunu destekler niteliktedir (Sipahi, 2012b: 8).

4. 3. 2. 6. Değerlendirme:

Hem yapılan kazı çalışmaları hem de yüzey araştırmaları sonucunda hafir, Eskiyapar'ın da yer aldığı; Boğazköy'den Alacahöyük'e giden yol üzerinde yer alan irili ufaklı başka yerleşimlerinde bulunduğu Eskiyapar'ın dinî işlevli bir merkez olduğu ve kült törenleri için kralın uğradığı duraklardan biri olduğunu önermiştir. Tespit edilen küçük buluntulardaki dinî işlev de bu fikri desteklemektedir. Bir diğer öneri ise; Hitit öncesi dönemlerde önem arz eden merkezlerden biri olan Eskiyapar'ın, Hititler için sembolik değeri olduğu bu sebeple, buraya yerleşen Anadolulu halkı da kendilerine benzettikleri düşüncesidir (Gorny, 1995:77, Sipahi, 2012a: 53, Sipahi, 2012b: 10).

4. 4. DİĞER MERKEZLER:

Hitit Dönemi'nde kısmen önemi azalmış ve tespit edilen buluntular dahilinde işlevi net bir şekilde ortaya çıkmamış yerleşimler bu başlık altında incelenmiştir.

4. 4. 1. Boyalı Höyük:

4. 4. 1. 1. Konum:

Merkez Çorum'un güneybatısında, Sungurlu ilçesinin kuzeybatısında, Yörüklü belde merkezinin 2 km doğusunda yer almaktadır. Höyük, Yörüklünün genişlemesiyle artık bir mahallesi haline gelen eski Gül oluk Köyü'nün 450 metre doğusunda; Kaledere Tokullu Vadisi'nin orta kesiminde, en bereketli noktada yer almaktadır (Sipahi, 2013: 279).

4. 4. 1. 2. Araştırma Tarihçesi:

1998 yılında yüzey araştırmaları esnasında tespit edilen merkezde; 2004-2007 yılları

arasında Çorum Müzesi adına İ. Ediz, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nden Prof. Dr. T. Sipahi ve Prof. Dr. T. Yıldırım başkanlığında kazılar yapılmıştır (Sipahi,2013: 254).

4. 4. 1. 3. Stratigrafi:

Höyüğün güney kesiminde yoğun yerleşim tespit edilmiş ve yüzeyden toplanan malzemeden; Roma Dönemi, Demir Çağı, Hitit Çağı ve Erken Tunç Çağı'na ait malzeme ele geçmiş ve hem seramik malzemenin hem de yer yer mimarinin iç içe geçtiği görülmüştür (Sipahi, 2008: 729, Sipahi, 2013: 254).

4. 4. 1. 4. Mimari Buluntular:

Höyükte görülen mimari buluntular engebeli zemine uygun olarak yerleştirilen Eski Hitit Dönemi konut mimarisinden oluşmaktadır (lev. 18, a). Hitit konutu merkezdeki tek mimari öğedir. Yapı batı-güneybatı doğrultusunda uzanmaktadır. Hafirler yapıya A yapısı ismini vermiştir. 42x25 m ölçülerindeki kompleks yapı 44 odalıdır. Yapının oluşturulmasında merkezin yakınındaki taş ocağından kesilen konglomera taşlar, kireçtaşı, çay taşı ve kum taşı kullanılmıştır. Temeli geniş, duvarları ise temel taşlarına nispeten daha küçük taşlarla örülen duvarda destek amacı ile aralara yuvarlak taşlar konulmuştur. Merkezde bu yapıdan başka bir konuta rastlanılmamıştır (Sipahi, 2008: 729).

4. 4. 1. 5. Küçük Buluntular:

Merkezde boğa kabartması içeren kap parçaları ile iyi kalite seramikler ele geçmiştir. Bulunan formlar; çanaklar, kâseler, tabaklar, çeşitli testiler, mataralar (birinin içerisinde çörekotu bal karışımı bulunmuş), bardaklar, fincanlar, maşrapalar, çömlekler, küpler (içlerindeki kömürleşmiş malzeme analiz edilince arpa, burçak ve mürdümük tohumları

tespit edilmiştir) ele geçmiş ve sign royal parçaları (lev. 18, b) bulunmuştur (Sipahi, 2008: 703, Sipahi, 2013: 256).

Diğer küçük buluntular ise; küre, piramit, oval ve vazo başlı iğneler, dokuma ağırlığı ve ağırşaklar, kemik eserlerdir (lev. 18, c) (Sipahi, 2013: 260).

4. 4. 1. 6. Değerlendirme:

Buluntular ışığında hafir merkezi toprak bağışlanan yerel bir yöneticinin ikamet alanı olarak yorumlamıştır (Sipahi, 2013: 261).

4. 4. 2. Bitik Höyük:

4. 4. 2. 1. Konum:

Ankara'nın 42 km kuzeybatısında, Kazan ilçesinin Bitik mahallesinde tespit edilen höyük, köylüler tarafından bulunan vazo parçası ile arkeoloji dünyasına kazandırılmıştır. Höyük, 240x250 m olup, 18 m yüksekliğindedir (Özgüç, 1958: 1).

4. 4. 2. 2. Araştırma Tarihçesi:

Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne götürülen vazo parçası dönem müze müdürü R. O. Arık'ın dikkatini çekmiş ve 1942 yılında kazıların başlamasına vesile olmuştur (Özgüç, 1958: 1).

4. 4. 2. 3. Stratigrafi:

Höyükte ele geçen buluntular ışığında; Klasik Dönem, Frig Çağı, Hitit Çağı ve Eski Tunç çağlarına tarihleme yapılmıştır (Özgüç, 1958: 2-3).

4. 4. 2. 4. Küçük Buluntular:

Merkezde Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen seramikler olsa da asıl araştırma sebebi kabartmalı vazodur. Vazonun hamuru çok ince kumlu ve iyi elenmiştir. Kaliteli hamura sahip vazo aynı zamanda iyi fırınlanmıştır. Çark yapımı olan vazonun iç yüzünden çark izleri bellidir, hamuru soluk kırmızı renklidir. Vazo muhtemelen yumurta gövdeli olup; geniş ağızlı ve dar bir boyun kısmına sahiptir. Boyundan gövdenin en geniş kısmına sabitlenen dört adet dikey kulpu vardır. Bulunan parçalardan vazonun 6 adet kabartmalı ve boyalı kısma sahip olduğu anlaşılmıştır. Bulunan parçaların üst iki sıraya ait olduğu düşünülmektedir (Özgüç, 1958: 2). Muhtemelen insan tasvirleri olan kısımlar daha genişken sadece boya bezekli olup sahneleri ayırmak için yapılan kısmı daha dardır.

Boyalı kısımlar krem astar üzerine yapılmıştır. Ayırma bantları kahverengimsi kırmızı renkli ve baklava motiflidir. 3,5 cm genişlikteki şeridi 1,5 cm'lik yiv takip etmektedir. 3 cm genişliğindeki bir başka bantta aynı süslenişle diğer banda paralel yapılmıştır. Fakat ayırma bantlarını ve üzerindeki motifleri kapatacak şekilde yapılmıştır (Özgüç, 1958: 2).

Vazonun kabartmaları vazo yapıldıktan sonra yapılmış ve her iki hamurda tam kurumadan üzerine aplik edilmiştir. Kabartmaların yapıldığı hamur çok ince kumlu ve temizdir (Özgüç, 1958: 2). Bu kabartmaların büyüklüğüne bakılarak vazonun üç bölümlü olduğu tahmin edilmiştir (lev. 18, d) (Özgüç, 1958: 3).

1. Ortadaki kısım; frizin kalınlığı 13,5 cm'dir. Aynı kısa aralıklarla işlenen figürlerin boyu bandı tamamen kaplayacak şekildedir. Bantta görülen 6 insan figürünün yalnızca ikisi tamdır. Ritüele hazırlık aşamasının tasvir edildiği kısım olduğu düşünülmektedir (Özgüç, 1958: 3).
2. Birinci sahne yani en üstte yer alan ana sahnenin vazonun boyun kısmı olduğu

düşünülmektedir. Söz konusu frizde kutsal evlilik sahnesi tasvir edilmiş olmalıdır (Özgüç, 1958: 6).

3. En alttaki sahnede ise sadece üst kısmı korunan frizde iki erkek başı ve ellerindeki sivri uçlu hançer veya bıçak olma ihtimali olan aletleri taşıyan figürler olmalıdır. Tüm işlenen figürler tek bir sanatçının elinden çıkma olup, tasvirlerde üslup birliği bulunmaktadır (Özgüç, 1958: 7).

Tasvirlere bakınca anlamları nettir. Ortadaki sahnede yer alan figürler dua ve kurban takdimi sahnesini oluşturmaktadır. Ellerindeki kapların türü ve iki figürün ellerinde taşıdığı lituus bu figürlerin dinî bir törene hizmet ettiğini anlatmaktadır. Ellerinde lituus olan figürlerin tanrı ve tanrıça veya kral kraliçe çifti olma ihtimali veya dinî lider mi oldukları kesin bilinmemektedir. Üst frizde yer alan balkonda bulunan figürlerin bir kurban yemeği yemediği, ortada altar veya masa olmadığından ötürü düşünülmüştür. Bu çiftin tanrı veya tanrıçalardan biri olmadığı ise herhangi bir tipte serpuş veya adribütleri olmadığı için kesindir.

Tasvirlerde balkon içinde verilen figürlerin daha küçük boyutlu olma sebebinin perspektif için mi yoksa heykelcik olmaları nedeniyle mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Vazo hem form olarak hem motif olarak incelendiğinde, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Özgüç, 1958: 8). Vazonun *haššantali haššumaš* (yaratılış, bereket bayramı) törenleri için yapıldığı düşünülmektedir (Dinçol, 1982: 112, Akurgal, 2000: 131).

4. 4. 2. 5. Değerlendirme:

Merkezin dinî bir yapı olduğu konusunda kesin bir şey söylenemese de, bağlantılı olduğu Hüseyindede ve Fatmaören gibi merkezlerle değerlendirildiğinde buranın yerel rahip tarafından yönetilen tapınak merkezi olduğu söylenebilmektedir. Aynı zamanda

birçok araştırmacı merkezde ele geçen tören tasvirli vazonun bayram törenleri hakkında bilgi verdiğini önermektedir (Van Loon, 1985:11, Sipahi, 2008: 725,731).

4. 4. 3. Hüseyindede:

4. 4. 3. 1. Konum:

Çorum ili, Sungurlu ilçesinin 30 km kuzeybatısındaki Yörüklü kasabasına 2,5 km uzaklıkta yer alan Hüseyindede tepesinde höyük yer almaktadır. Bu merkez Boğazköy'e 44 km, İnandıktepe'ye ise 60 km uzaklıktadır (Yıldırım, 2013: 228).

Kabartmalı vazo parçasının bulunması ile dikkat çeken höyük; ana kaya üzerine kurulmuş ve engebeli kayaya yayılmış mimari yapılardan oluşmaktadır.

4. 4. 3. 2. Araştırma Tarihçesi:

1996-1997 yıllarında yapılan Çorum Bölgesi Yüzey Araştırması'nda tespit edilen merkez, 1997-2003 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyeleri Prof. Dr. T. Sipahi, Prof. Dr. T. Yıldırım ve Çorum Müze müdürü İ. Ediz başkanlığındaki bir ekipçe yürütülmüştür (Yıldırım, 2008: 58).

4. 4. 3. 3. Stratigrafi:

Merkezdeki buluntulardan Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir ve tek tabakalıdır. Merkez ayrıca Roma Dönemi'nde kısmen nekropol alanı olarak kullanılmıştır (Sipahi, 2013: 231).

4. 4. 3. 4. Mimari Buluntular:

Hüseyindede Tepesi'nin Ağburun isimli güney kesiminde ve güneybatı yamacında kısmen korunmuş dinî yapı ortaya çıkarılmıştır (lev. 19, a). Hafirlerce dinî yapı olarak düşünülen yapının yanında, konut olarak adlandırılan daha küçük boyutlu yapılar da bulunmuştur (Sipahi, 2005: 314).

I No'lu yapı 22,5x16 m ölçüsündedir. İçerisinden kült ile alakalı buluntular ele geçmiştir. Engebeli kayalık araziye uydurularak inşa edilen yapının iki katlı olduğu düşünülmektedir. Çok odalı kompleks yapı biçiminde olan I No'lu yapının temeli ve duvarları andezit ve kalkerden yapılmış büyük blok taşlar ile oluşturulmuş, duvarların iç kısımları ise çamurla sıvanmıştır. Yapı kompleksinin güneyindeki odalar depo odalarıdır ve nispeten daha iyi korunmuştur. Kuzey kısımda ise yapının ana kısmı olan avlu yer almaktadır. Yapının kuzey kısmında yoğun bir tahribat olmasının sebebi, burada bulunan Roma Dönemi'ne tarihlenen mezardır. Mezar, yapı kompleksinin kuzeyde devam edip etmediğinin anlaşılamamasının da sebebidir. Buna rağmen kuzeybatıda açığa çıkarılan duvarın, yapı ile benzer mimari özellikler göstermesi hafirlerce iki kısmın bağlantılı olduğu yönünde yorumlanmıştır. Doğuda yer alan IV No'lu mekan, ana kaya üzerine oyulmuştur. Burada 70 cm genişliğinde insitu olarak bulunmuş üç sıra temel taşı açığa çıkarılmıştır (Yıldırım, 2000: 45-49, Yıldırım ve Sipahi, 2004: 53, Yıldırım, 2013: 228-229).

Merkezdeki diğer yapılar, benzer mimari veren bir sokağın iki yanına dizilmiş çok odalı, küçük avlulu ve avlu etrafına eklenmiş, kare, dikdörtgen veya L biçimli odalardan oluşan Hitit konut mimarisi örnekleridir. Sokağın ucunda ise yuvarlak planlı iki adet fırın açığa çıkarılmıştır (Yıldırım ve Sipahi, 2001: 314-316).

4. 4. 3. 5. Küçük Buluntular:

Tepe yerleşiminde ince elenmiş kumlu, temiz hamurlu, mikalı bazı örneklerde ise küçük taş katkılı çok iyi pişirilmiş, çark yapımı seramikler ele geçmiştir. Kap formları olarak; yuvarlak ağızlı testiler, çanaklar (basit, yuvarlatılmış ağız kenarlı, çekik ağız kenarlı), lenger parçası, mutfak kapları, sepetkulplu kaplar, maşrapa ve küpler ele geçmiştir (lev. 19, b). Ayrıca, merkezin işlevinin anlaşılmasına ve araştırılmasına sebep olan kabartmalı kaplara ait parçalar da bulunmuştur (Yıldırım ve Sipahi, 2001: 317-320, Sipahi, 2006; 314).

Kabartmalı vazo; 86 cm yüksekliğe sahip vazo, kırmızı astarlı olup, İnandıktepe vazosunda olduğu gibi siyah ve krem renkler ile kabartmalar renklendirilmiştir. Diğer kabartmalı kap örneklerinde olduğu gibi dört frizden oluşmaktadır. Vazonun ağız kenarında içini çevreleyen bir boru ve bu boruyla bağlantılı karşılıklı dört adet boğa başı ve dikdörtgen bir tekne aplik edilmiştir (lev 20, a). Genel olarak vazo incelendiğinde, kutsal evlilik töreninin betimlendiği bir kap olduğu söylenebilmektedir. Vazoda yer alan tasvirler;

1. Vazonun alt sırasında bulunan frizde tören için kurban edilecek boğalar tasvir edilmiştir.
2. Orta iki frizde İnandık Vazosu ile benzer konu işlenmiştir. Müzik eşliğinde tanrının vekiline yapılan hayvan adakları betimlenmiştir.
3. Üçüncü frizde kutsal evlilik sahnesi tasvir edilmiştir. Bu evlilik müzikli seremoni eşliğinde yine bir mabet yapısında gerçekleştirilmektedir (Yıldırım, 2005: 342-345).
4. En üst frizde ise müzik eşliğinde danslarla devam eden törene boğanın çektiği kağnı ile götürülen daha küçük figürler vardır. Bu sırada asıl dikkat çeken müzik aletleri çalan figürler arasındaki elleri havada şaklatır gibi duran kadın figürüdür (Yıldırım, 2001: 3-5).

Diğer kabartmalı vazo ise; Ege-Anadolu ilişkilerine önemli bir kanıt olan tek frizden oluşan kabartmalı bir kült kabıdır (lev. 20, b). Frizde; en solda ayakta dikilen iki kadın figürü, bellerindeki süslü kemerle dikkat çekmektedir. Onların hemen önünde çalpara çalan kadın ve erkek figürleri yer almaktadır. Onların ardından gelen saz çalan erkek figürü, ellerinde çalparaları ile çömelmiş şekilde onları çalan karşılıklı iki figür ile bir de onlara sırtını dönmüş yine elinde çalpara olan bir diğer erkek figür yer almaktadır. Vazonun en mühim ve Ege ile bağlantısı olduğu düşünülen sahnesi ise en sağda yer alan boğa dansı/akrobasisi sahnesidir. Sinematografik yapılan bu sahnede aynı figürün boğa üzerinden atlayışının tasvir edildiği düşünülmektedir. Söz konusu sahnenin benzeri Knossos sarayından bilinmektedir (Yıldırım, 2001: 2, Yıldırım, 2005: 235-240, Sipahi, 2005: 661-664).

4. 4. 3. 6. Değerlendirme:

Hem tepe yerleşimi olması hem de ele geçen buluntular sebebiyle hafirler merkezin tapınak-saray gibi özel bir yapıya sahip olduğunu düşünmektedir. Bu fikrin yanı sıra, merkezin büyük bir merkez olmaktan ziyade daha küçük boyutlu bir taşra merkezi olduğu ve bölge beyine ait bir saray yapısı içerdiği veya rahipler tarafından yönetilebilen küçük boyutlu tapınak kentlerinden biri olduğu da önerilen fikirler arasındadır. Bir diğer öneri ise merkezin büyük bir kentin kutsal alanı olduğu veya birden fazla irili ufaklı yerleşimlerden oluşan bölgesel bir yerleşimin parçası olduğu yönündedir (Sipahi, 2006: 445, Yıldırım, 2009: 236-237, Yıldırım, 2013: 230).

4. 4. 4. Fatmaören:

4. 4. 4. 1. Konum:

Çorum ili, Sungurlu ilçesi, Yörüklü beldesinin batısında İnandıktepe'ye ulaşan doğal yol güzergâhı üzerinde yer alan Fatmaören; aynı yol güzergâhı izlendiğinde Boyalı

Höyük'ün doğusundan, Kaledere Beldesi'nin güneyinden devam ederek Boğazköy'e ulaşmaktadır (Sipahi, 2010c: 87). Deniz seviyesinden 685 m yükseklikte olan merkez, engebeli araziye yayılan konutlardan oluşmaktadır (Sipahi, 2013: 445).

4. 4. 4. 2. Araştırma Tarihi:

Çorum ilinde 1999 yılında T. Sipahi ve T. Yıldırım tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tespit edilen bir diğer merkez de Fatmaören yerleşimidir. 2003 yılı itibari ile Çorum Müzesi adına, Türk Tarih Kurumu desteği ile Prof. Dr. T. Sipahi başkanlığında kazılara başlanmıştır (Yıldırım ve Sipahi, 1999: 435-436, Sipahi, 2010c: 87).

4. 4. 4. 3. Stratigrafi:

Merkez ele geçen buluntular ışığında Eski Hitit Dönemi, Demir Çağı tabakaları tespit edilmiş ve az sayıda Klasik Dönem seramikleri de toplanmıştır (Sipahi, 2006: 446).

4. 4. 4. 4. Mimari Buluntular:

Merkezde sistemli kazılar başlar başlamaz zeminin biraz altından mimari buluntular gelmeye başlamıştır. İkinci kazı yılında mimari tamamen açığa çıkarılmış ve yapının engebeli araziye uydurularak inşa edilmiş büyük bir yapı kompleksi olduğu anlaşılmıştır (lev. 20, c). Bu yapı kompleksi dikdörtgen planlı, iki büyük odadan oluşmaktadır. İhtiyaca göre eklenen odalardan kuzeybatıdakiler ana kaya üzerine oturtulmuştur. Hem engebeli araziye düzmüş görünüm vermek hem de temel taşları ile uydurmak için ana kaya düzeltilmiş ve dışta kalan kısımları taş blokmuş gibi şekillendirilmiştir. Temele kıyasla daha küçük boyutlu taşlarla duvarın örüldüğü düşünülmektedir. Kayalık alandan çıkarılan yeşil taş merkezdeki yapılarda yer yer kullanılmıştır (Sipahi, 2004: 445).

D yapısı olarak adlandırılan büyük odanın kuzeydoğusundaki duvar takip edilerek, 25.5 m uzunluğundaki bir başka duvar bulunmuştur. Bu duvar yapıyla hem bağlantılı hem de bağımsız olan diğer odaların bulunmasını sağlamıştır. Duvarın kuzeydoğu köşesinde bulunan odanın içerisinde iç bölme oluşturmak için daha küçük boyutlu taşlardan bir duvar daha oluşturulmuştur. Bu yapılarda genellikle hem duvar örgü teknikleri hem de yapıların boyutları aynı iken kuzeydoğu kesiminde, güneyde yer alan odanın duvarları yuvarlak dere taşlarından yapılmıştır.

Höyüğün tepesinde yapılan sondaj kazısında tahrip olmuş bir yapı daha tespit edilmiş ve bu yapıda kazılara başlanmıştır. Taş döşem duvar ile ocak yapısı tespit edilmiştir. Yapının duvar örgü tekniği D yapısı ile aynı olduğundan bu iki yapının birbiri ile bağlantılı düşünülmüştür (Sipahi, 2006: 446).

4. 4. 4. 5. Küçük Buluntular:

Merkezden az sayıda seramik buluntu ele geçmiş ve bunlar Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Sipahi, 2006: 445-446).

4. 4. 4. 6. Değerlendirme:

Hüseyindede, Fatmaören ve Boyalı höyük buluntuları karşılaştırıldığında, merkezlerin daha ziyade istasyon niteliğindeki bölgesel görevlilere ait (çoğunlukla dinî liderlere/rahiplere ait) yerleşim alanları olma ihtimali düşünülmüştür (Sipahi, 2008: 725,731).

4. 4. 5. Alişar Höyük:

4. 4. 5. 1. Konum:

Ankara'nın 200 km doğusunda, Boğazköy'ün 85 km güneydoğusunda ve Yozgat'ın 45 km güneydoğusunda yer alan merkez, modern Sargun ve Sarıkaya köylerinin ortasında bulunmaktadır. Boğazköy-Kültepe yol güzergâhı üzerinde yer alan yerleşim; 520x350 m alana yayılmış ve yaklaşık 30 m yüksekliğe sahiptir (Yakar, 1985: 198, Gorny, 1995: 65, Gorny, 2004: 13-14).

4. 4. 5. 2. Araştırma Tarihçesi:

Merkezde ilk kazı çalışması 1927-1932 yılları arasında Oriental Instutite of the University of Chicago'nun desteği ile H. H. Von der Osten başkanlığında gerçekleştirilmiş, ardından 1993 yılında R. L. Gorny'e kazı devredilmiştir. Bir müddet TAY projesi kapsamında höyükte araştırmalar yapılmıştır (Yakar, 1985: 198).

Merkezde bulunan tabletler merkezin isminin: Am-ku-a, Am-ku-wa, A-am-ku-a, A-am-ku-wa, A-ku-a, A-ku-wa olduğunun önerilmesini sağlamıştır. Hitit dönemi ile değiştirilen merkez yönetiminin ismi Hitit dilinde söylenirken m'nin değişip n'ye dönüşmesi çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmiş, merkezin ismi de Ankuwa olarak eşitlenmiştir (Ünal, 1981: 435).

4. 4. 5. 3. Stratigrafi:

0	Geç Kalkolitik Çağı/Erken Tunç Çağı
I-a	Geç Kalkolitik/Erken Tunç Çağı
I-b	Erken Tunç Çağı
II.	Eski Hitit Dönemi
III.	Orta Hitit Dönemi/Geçiş Dönemi
IV.	Hitit İmparatorluk Çağı
V.	Frig/Med/Pers
VI.	Helenistik/Galat/Roma/Bizans
VII.	Selçuklu/Osmanlı

(van den Hout, 1982: 72, Gorny, 1995: 66-72, Gorny, 2004; 23-24, Jakar, 2011: 62-84) .

4. 4. 5. 4. Mimari Buluntular:

Merkezde Assur Ticaret Kolonileri Çağı sonu ve Eski Hitit Dönemi başına tarihlenen "mansion'' isimli yapı açığa çıkarılmıştır. Höyüğün kuzeybatısında yer alan yapı içerisinde Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen tablet bulunmuştur. Yapının yangın geçirerek yoğun tahribata uğradığı ve bu tahribattan sonra yeniden onarıldığı, bu onarım sırasında anıtsallığını kaybetse bile Hitit mimari özelliklerini taşımaya başladığı görülmüştür. Merkezde, Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen sitadel duvarı bulunmuştur (lev. 21, a). Duvarın devamı bulunmasa da morfolojik açıdan Hitit İmparatorluk Dönemi savunma mimarisi ile benzerlik gösterdiği belirtilmiştir. İstinat duvarlarının savunma sistemlerinde kullanımının Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu'da yaygın hale gelmesi, bu duvarın Hitit Dönemi'ne tarihlenmesi için bir diğer nedendir. Sitadel duvarında tespit edilen kapı geçidi de morfolojik benzerliğinden ötürü Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenmiştir. (Gorny, 1995: 74, Gorny, 2004: 20-21).

4. 4. 5. 5. Küçük Buluntular:

Merkezin Hititlere ait tabakasının saptanmasında mimari buluntulardan ziyade ele geçen seramik grubu malzemeler etkili olmuştur. Höyüğün kuzeydoğusunda yer alan çukurlardan, özellikle 18 No'lu çukurda ele geçen "goldlimmerware'' grubu kaplar tarihleme için etkili olmuştur. Bir diğer tarihleyici seramik grubu ise "mansion'' olarak adlandırılan yapıda ele geçen kabartmalı kap parçalarıdır (lev. 21, b). Bu seramik buluntu grubu merkezin Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmesini sağlamıştır (Gorny, 1995: 74, 78).

4. 4. 5. 6. Değerlendirme:

Antik isminin Ankuva olduğu düşünülen yerleşime ait Hitit Dönemi buluntuları çağdaşlarına göre daha az olduğu için merkezin Hitit tarihindeki konumu hakkında kesin bilgi elde etmek henüz zordur. Fakat araştırmacılar merkezin Acemhöyük veya Eskiyapar gibi Hitit öncesi dönemlerde mühim siyasi işlevi olan, siyasi anlamlarından ötürü hâkimiyetleri altına aldıklarını merkezlerden olduğunu önermişlerdir (Gorny, 1995: 77).

4. 4. 6. Kaman Kalehöyük:

4. 4. 6. 1. Konum:

Ankara'nın 100 km güneydoğusunda yer alan merkez, Kırşehir'in Kaman ilçesinin 3 km doğusundadır. Höyük 280 m çapında dairesel bir yapı da ve 16 m yüksekliğe sahip, trapezoid görünümdedir (Omura, 2013: 290).

4. 4. 6. 2. Araştırma Tarihçesi:

1985 yılında ön kazı çalışması gerçekleştirilen höyük Japon Ortadoğu Kültür Merkezi'nin desteği ile yapılmış, 1986 yılından günümüze kadar halen devam eden kazılar Prof. Dr. S. Omura'nın başkanlığında, kuzey ve güney terasları ile şehir duvarı olmak üzere üç alanda sürdürülmektedir (Omura, 2013: 290).

4. 4. 6. 3. Stratigrafi:

I-a ve I-a	Osmanlı Dönemi, Selçuklu Dönemi ve Bizans
I-II	M.Ö. 12. yy-4. yy arası iskân olmayan dönem
II- a/b/c/d	Demir Çağı
III	Orta Tunç Çağı/Geç Tunç Çağı (III-a Hitit İmparatorluk, III-b Eski Hitit Dönemi, III-c Assur Ticaret Kolonileri Çağı
IV	Erken Tunç Çağı (Geçiş evreleri)

(Omura, 2013.290-291)

4. 4. 6. 4. Mimari Buluntular:

Hitit Dönemi'ne tarihlenen III-a tabakasındaki kalıntılar çok iyi şekilde korunmamış olsa da III-b ve III-c yapılarına ait kalıntılar araştırmacıların merkez hakkında bilgi edinmesi için yeterli olmuştur (lev 21, c). Hitit dönemini temsil eden temel mimari öğe, 15 m çaplı, 5 m yüksekliğine sahip yuvarlak yapıdır, 1 No'lu yuvarlak yapı olarak adlandırılmıştır. Bu büyük yapının batısında yapılan araştırmalarda 4 tane daha yuvarlak yapı tespit edilmiştir.

1 No'lu yapının duvarları tabana doğru eğimli inşa edilmiş olup, duvarları orta ve büyük

boyutlu taşlarla örülmüştür. Yıkıntı taşlardan duvarın beyaz sıvalı ve 5 m kadar yüksekliğe sahip olduğunu anlaşılmıştır. Yangın ile tahrip olan yapı terk edilmiş fakat terk edildikten sonra içine bullalar atılmıştır. Bazıları M.Ö. 14. yy'a tarihlenen bullaların bir kısmı hiyeroglif yazılıdır (Omura, 2013: 293).

2 No'lu yapı zemine çukur kazılarak oluşturulmuştur (lev. 21, d). Yapı, 10 m çapında ve 3 m yüksekliğe sahiptir. Zeminde boyutları 0,3-0,5 ve 0,5-0,7 cm aralığında değişen 6 adet direk deliği bulunmuştur. Direk deliklerinin yanı sıra zeminde hatıl kalıntısının olması, çukurun üst kısmının hatıllarla örülü olduğunu düşündürtmüştür. Zemindeki hatıl kalıntılarının arasında bullalar bulunmuş, aynı zamanda kömürleşmiş buğday izi tespit edilmiştir (Omura, 2013: 293).

3 No'lu yuvarlak yapı; 2 No'lu yapının güneyinde yer alan bir yapı ile kesişmiş halde tespit edilmiş; 7,5 m çaplı ve 1 m derinliğinde bir çukurdur. Bu çukurunda zemininde yanmış buğday izleri tespit edilmiştir (Omura, 2013: 293).

5 No'lu yapı; 3 No'lu yapının güneyinde yer alan bu yuvarlak yapı tam olarak açığa çıkarılamamış olsa da, çapının 15 m olduğu anlaşılmıştır (Omura, 2013: 294).

Yuvarlak biçimli bu yapılarda görülen buğday kalıntıları bu yapıların silo olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. M.Ö. 15. yy'a tarihlenen bu tahıl depoları olasılıkla Hititlerin kıtlık yaşadıkları dönemde kullanılmış olup, herhangi bir kıtlık durumuna karşı önlem olarak inşa edilmiştir (Omura, 2013: 294).

4. 4. 6. 5. Küçük Buluntular:

Yuvarlak yapıların içerisinde bulunan bullaların üzerlerinde yer alan tasvirler sayesinde yapılar M.Ö. 15-14 yy'lara tarihlenmiştir. Söz konusu yapıların içerisinde Hitit seramik parçaları da bulunmuştur (lev. 22, a) (Omura, 2013: 294).

4. 4. 6. 6. Değerlendirme:

Henüz elde edilen buluntular dâhilinde Hititler için bir nevi depo olarak kullanıldığı anlaşılan merkezin siyasi rolü henüz kesin olarak açığa çıkarılamamıştır (Omura, 2013: 294).

4. 4. 7. Büklükale:

4. 4. 7. 1. Konum:

Kızılırmak'ın batı kıyısında bulunan merkez, Kırıkkale'nin Karakeçili ilçesinde, Bala-Kırşehir yolu üzerinde, Köprüköy'ün karşısında Kızılırmak'ın daraldığı kısımda[32] yer almaktadır. Aynı zamanda Ankara'nın 100 km güneydoğusunda ve Kaman Kalehöyük'ün 50 km batısındadır. Yaklaşık 30 m yükseklikteki kayalık tepede 300x200 m alana yayılmış olan merkezin aşağı şehir kısmı ise 500x650 m genişliğe sahiptir (Matsumura, 2013: 274).

4. 4. 7. 2. Araştırma Tarihçesi:

Merkez Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü'nün Kaman Kalehöyük'ün araştırmalarının hedefledikleri sonuç için yetersiz olduklarını fark etmesi ile yapılan yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilmiştir (Omura, 1993: 368). 1991-2006 yılları arasında özellikle seramik buluntuları açısından incelenmiştir. 2008 yılında ön incelemesi yapılan höyükte, 2009 yılında sistemli kazılar Yrd. Doç. Dr. K. Matsumura başkanlığında başlamıştır. Merkezde ikisi kayalık tepede, biri aşağı şehirde olacak şekilde üç farklı alanda çalışılmıştır (Matsumura, 2013: 275).

---

32 Bu kısımda Selçuklu Dönemi'ne ait Çeşnigir Köprüsü'nün kalıntıları ile Roma Dönemi köprüsüne ait kalıntılar tespit edilmiştir (Matsumura, 2013: 274).

4. 4. 7. 3. Stratigrafi:

I	Osmanlı Dönemi
II	Geç Demir Çağı
III	Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağı
IV	Erken Tunç Çağı

(Matsumura, 2013: 275).

4. 4. 7. 4. Mimari Buluntular:

Kayalık tepede yapılan araştırmalarda yüzeyde taş döşem tespit edilmiştir. Burada yapılan kazılar ile kiklopik duvar açığa çıkarılmıştır (lev. 22, b). Duvarın bulunduğu tabakanın altında yangından kaynaklı kül tabakası bulunmuştur. Duvar etrafında yapılan (W3 kısmında) kazılarda duvar ile bağlantılı büyük bir teras yapısı bulunmuş ve bu yapının yangınla sonlandığı anlaşılmıştır. Yangın tabakasında yapılan araştırmalarda yapı ile alakalı üç oda tespit edilmiştir. Odaların duvarlarının kerpiç kaplı olduğu yapılan araştırmalarda anlaşılmıştır (Matsumura, 2013: 276-278).

Aşağı şehrin kuzeybatısında yapılan jeomanyetik çalışmalarda iki sıra olarak paralel uzanan ve savunma duvarı olduğu düşünülen bir yapı tespit edilmiştir (lev. 22, c). Bu yapının Hitit döneminde kullanılan kazamat tekniği ile yapıldığı anlaşılmıştır. Bu duvarın kuzeybatı kısmında bir kapının varlığı çalışmalarla anlaşılmış ve potern olduğu düşünülen bir yapı da tespit edilmiştir. Bu hali ile Boğazköy'deki savunma sistemine benzeyen savunma duvarı Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenmiştir (Matsumura, 2011: 414, Matsumura 2013: 278) .

4. 4. 7. 5. Küçük Buluntular:

Merkezde yapılan kazı çalışmalarında açığa çıkarılan yangın tabakasının bulunduğu

odanın zemininde, cam şişe ve camdan yapılmış kolye süsleri tespit edilmiştir. Lüks eşyanın yanı sıra, kiklopik duvarın yanında bir adet tablet ele geçirilmiş ve bu sayede merkezde arşivinde bulunduğu düşünülmüştür. Tablet üzerinde; "*bu topraklar"* ve "*senin ülken"* gibi tabirlerin bulunması tabletin, bir diplomasi mektubu olduğunu düşündürtmüştür. Tabletten örnek alınarak yapılan C14 tarihlemesinden M.Ö. 14. yy'da yapıldığı öğrenilmiştir (Matsumura, 2013: 278)

4. 4. 7. 6. Değerlendirme:

Merkezde yan yana bulunan kiklopik duvar ile tabletin ayrı ayrı tarih vermesi ve henüz yapılan çalışmalarda merkezin işlevi hakkında kesin bilgi edinilebilecek buluntular olmaması sebebiyle, merkezin Hitit Dönemi'ndeki niteliği henüz tespit edilememiştir Matsumura, 2013: 278).

4. 4. 8. Konya-Karahöyük:

4. 4. 8. 1. Konum:

Höyük, Konya ili, Meram ilçesi, Karahüyük mahallesinde tespit edilmiştir. Tepe noktasnının çapı 700 m olan merkezin dolgu kısmı ile birlikte 1 km'nin üzerinde bir çapa sahip olduğu araştırmacılar tarafından önerilmiştir.

4. 4. 8. 2. Araştırma Tarihçesi:

1953 yılında Prof. Dr. S. Alp başkanlığında yapılan kazı çalışmaları uzun yıllar devam etmiştir. 1967-1970 yılları arasında çalışmalara ara verilmiş, 1966 yılına kadar yürütülen kazılar höyüğün anlaşılmasına ve tabakalarının tespitine yönelik olmuştur. Kazıya 1982 yılında son verilmiştir.

4. 4. 8. 3. Stratigrafi:

I.	Hitit Dönemi
II. III. IV.	Orta Tunç Çağ-Assur Ticaret Kolonileri Çağı
IV.	Erken Tunç Çağı III-Orta Tunç Çağı'na geçiş
V.	Erken Tunç Çağı III
V.	Erken Tunç Çağı II
VI.	Erken Tunç Çağı I.-Geç Kalkolitik Çağ (?)

(Jakar, 2011: 62-84, Schachner, 2017: 31)

4. 4. 8. 4. Mimari Buluntular:

Höyüğün güney kısmındaki tarlaların altında şehir suru tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar ile sandık duvar sistemi ile oluşturulmuş sur yapısı açığa çıkarılmıştır (lev. 22, d). Hafir tarafından (S. Alp, 2002) döneminin en önemli sur yapılarından sayılan bu koruma duvarı; ikiz bir duvar yapısı ile arka kısmı desteklenen, sandık duvar sistemi ile oluşturulmuştur. Sur yapısı, dış kısmında aralıklarla kule ve kuleler arası çıkıntılarla desteklenmiştir. Bir kule ve bir de kapı yapısının tespit edildiği merkezde belirli aralıklarla birden çok kapı yapısının olduğu düşünülmektedir. Güçlü taş temeller üzerine oturtulan sur yapısı kerpiç duvar ile yükseltilmiştir. Kapılardan uzanan yolların şehrin merkezine ulaşmaktadır. Yollar başta dar iken sonradan genişletilerek bir arabanın rahatça geçebileceği hale getirilmiştir (Alp, 1957; 661).

Düzenli şehir planına sahip merkezde yolların muntazam şekilde ayırdığı evler yan yana veya sırt sırta inşa edilmiştir. Avlu merkezli bu evler çoğunlukla çift odalıyken bazılarının üç veya dört odalı olduğu da görülmüştür. Evlerde tıpkı sur gibi sağlam taş temel üzerinde yükselen kerpiç duvardan oluşurken, duvarların arası yatay hatıllar ile desteklenmiştir. Az sayıda da olsa bazı yapılarda dikey hatıllar da görülmüştür. Çamur

harç ile yapıştırılan taş ve kerpiç bloklar, yine çamur ile sıvanıp, bazı yapılarda kireçle de renklendirilmiştir. Anadolu kültüründe olduğu gibi çatıların düz dam şeklinde yapıldığını düşünen S. Alp az sayıda pencere boşluklarına rastladıklarını da belirtmiştir. Evlerin bir odasında depo için kullanılan küpler tespit edilmiştir. Neredeyse her evde duvar kenarında sekiler görülmüş, çok sayıda ocak açığa çıkarılmıştır. Hafir sokaklarda çok sayıda rastlanılan çöp çukurlarının, tuvalet olarak da kullanıldığını önermektedir (Alp, 2002: 45-47).

4. 4. 8. 5. Küçük Buluntular:

Konutlardan; gaga ağızlı testiler, hayvan biçimli içki kapları, tek veya çift kulplu yonca ağızlı vazolar (kantaroslar), halka gövdeli libasyon kapları, matara biçimli vazolar ile zarif kaplar ele geçmiştir. Seramik buluntuların yanı sıra; ağırşaklar, dokuma tezgâhı ağırlıkları, mühür ve mühür baskıları ile çoğunluğu bronz olan; bıçaklar, oraklar, keskiler ve baltalar bulunmuştur. Ayrıca, depo kaplarının içerisinde kömürleşmiş badem kabukları ile üzüm ve vişne çekirdekleri de tespit edilmiştir (Alp, 2002: 47-48).

4. 4. 8. 6. Değerlendirme:

Eski Hitit Dönemi'nde iskân gören merkez stratejik öneme sahip olarak görülen ve siyasi sebeplerle iskân edilen merkezlerden biridir. Fakat Alp'e göre merkez gösterişli bir sura sahip olması nedeniyle Hititler için stratejik bir nokta olmaktan ziyade daha önemli bir konumda olmalıydı. Arık'a göre ise merkez M.Ö. 3. bin ve M.Ö. 2. bin başlarında önemli bir konumda olmalıydı.

4. 4. 9. Yassıhöyük:

4. 4. 9. 1. Konum:

Hitit çekirdek bölgesinde bulunan höyük, Boğazköy'ün 20 km güneydoğusunda, Alacahöyük'ün aşağı yukarı 20 km güneyinde ve yazılı belgelerden Ankuwa olduğu tespit edilen Alişar Höyük'ün de güneydoğusundadır (De Martino, Fales ve Ponchia, 2008: 191).

4. 4. 9. 2. Araştırma Tarihçesi:

Höyük etrafında ilk olarak 2001-2002 yılları arasında K. Strobel ve C. Gerber tarafından yüzey araştırması yapılmış, 2005-2007 yılları arasında İtalyan ekip yeniden yüzey araştırmalarına başlamıştır. Jeomanyetik araştırmalar ile toprak altı buluntular da tespit edilmiştir (De Martino, Fales ve Ponchia, 2008: 189).

4. 4. 9. 3. Stratigrafi:

Yapılan jeomanyetik araştırmalarda merkezin kuzeybatı kısmında yoğunlukla Hitit yerleşimi tespit edilirken, güneydoğu kısmında yoğun bir Frig buluntu grubu ile karşılaşılmıştır (De Martino, Fales ve Ponchia, 2008: 191).

4. 4. 9. 4. Mimari Buluntular:

Toprak altındaki Hitit Dönemi'ne tarihlenen mimari kalıntılar, jeomanyetik çalışmalar ile kuzeybatıda tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalardan; kapı ile desteklenmiş bir şehir suru ve tam tarihi tespit edilemeyen fakat Hititlere ait olduğu düşünülen bir kamu binası da tespit edilmiştir(De Martino, Fales ve Ponchia, 2008: 191).

4. 4. 9. 5. Küçük Buluntular:

Merkez yüzeyinde dinî bayramların listesini veren tablet[33] bulunmuştur (De Martino, Fales ve Ponchia, 2008: 192).

4. 4. 9. 6. Değerlendirme:

Eski ismi Haranašša olan merkez muhtemelen Hitit hinterlandında ikincil; daha kırsal bir konumda olan merkez, Boğazköy'e bir haftalık yürüme mesafesinde yer almaktadır. Merkezde ele geçen dinî seremoni anlatımı içeren tabletten ötürü hafirler merkezin daha çok kültürel amaca hizmet ettiğini düşünmektedir (De Martino, Fales ve Ponchia, 2008: 190,192).

4. 4. 10. Kınık Höyük:

4. 4. 10. 1. Konum:

Kapadokya'nın güneyinde yer alan merkez, Melendiz Dağı'na yürüme mesafesinde ve Konya Ovası'nın doğu sınırındadır. Bor Ovası'nda bulunan höyük Kapadokya Dağları'nın yamacında ve Altunhisar ilçesinin 10 km uzağındadır. Kilikya Boğazları aracılığıyla Anadolu ile Levant koridorunun ortasında bulunan yerleşim, aynı zamanda Toroslardan Levant koridoruna ulaşımı sağlaması sebebiyle Geç dönemlerde Kilikya kapısının yer aldığı konuma ulaşan güzergâh üzerindedir (D'Alfonso ve Highcock, 2015: 98-99, Castellano ve D'alfonso, 2017: 8).

33 Detaylı bilgi için: De Martino, S. (2007), "Das Fragment von Yassı Höyük'', *YH 2005/1, IM 57,* 606-607.

4. 4. 10. 2. Araştırma Tarihçesi:

Kapadokya bölgesinde çoğunlukla çeşitli jeolojik çalışmalar yapılsa da arkeolojik çalışmaların sayısı onlara kıyasla az sayıdadır. Tyana Kemerhisar'da devam eden çalışmalar bu eksikliği adeta vurgular nitelikte olmuş ve bölgenin arkeolojik önemini ortaya çıkar, söz konusu merkezin 30 km uzağında tespit edilen Kınık Höyük, bölgenin arkeolojik önemini gözler önüne sermiştir. 2006-2009 yılları arasında Pavia Üniversitesi öncülüğünde yüzey araştırmalarına başlamıştır. 800 km^2'lik alana yayılan araştırmada 40 merkez tespit edilmiş; tespit edilen merkezlerden en büyüğü olan Kınık Höyük de 2011 yılı itibari ile; Pavia Üniversitesi, ISAW Enstitüsü, Erzurum Atatürk Üniversitesi (arkeolojik) ve Niğde Üniversitesi (Jeolojik) iş birliği ile kazı çalışmaları başlamıştır (D'Alfonso ve Işıklı, 2012: 15, D'Alfonso ve Highcock 2015: 99, Castello ve D'Alfonso, 2017: 8).

4. 4. 10. 3. Stratigrafi:

Höyükte hem öncesinde yapılan yüzey araştırmaları hem de yürütülen kazı çalışmaları sonucunda şu tabakalar tespit edilmiştir:

Helenistik Dönem
Geç Demir Çağı
Orta Demir Çağı
Erken Demir Çağı
Geç Tunç Çağı
Orta Tunç Çağı
Erken Tunç Çağı

(Castello ve D'Alfonso, 2017: 8, D'Alfonso ve Highcock, 2015: 99)

4. 4. 10. 4. Mimari Buluntu:

Höyüğün sitadel kısmındaki A Alanı olarak adlandırılan bölümde, sur ve sur ile bağlantılı geç döneme ait duvar kalıntıları üzerinde çalışmalar yapılmıştır (lev. 23, a). Yapılan araştırmalar dâhilinde surun farklı evrelerde yapıldığı tespit edilmiştir. Geç döneme ait duvarlar ile tahrip edilmiş olan sur duvarında, temizleme çalışmaları yapılmış ve bu çalışmalar esnasında elde edilen temiz inşa malzemeleri (dolgu, hatıl, ahşap parçalar gibi) C14 tarihleme metodu ile incelenmiştir. İncelenen ahşap parçalardan biri M.Ö. 15-14. yüzyıllara tarihlenmiştir. Temizlik işlemi esnasında çok sayıda tarihlendirici malzeme ele geçmiş, malzeme değerlendirildiğinde söz konusu yapı Geç Tunç Çağı ve Erken Orta Demir Çağı'na tarihlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında hafirler sur duvarının birden çok evrede kullanıldığını önermiş ve Hitit tekniği ile yapılan duvarın kimler tarafından kullanıldığını henüz bilmediklerini belirtmişlerdir (D'Alfonso, Highcock vd, 2015: 494-495). A alanında sonraki kazı sezonlarında da 300 m^2 alanı kapladığı düşünülen savunma duvarındaki çalışmalar devam etmiştir (lev. 23, b). Yoğun onarım gördüğü kesinleşen bu duvar höyüğün tarihini Helenistik Dönem'den Geç Tunç Çağı'na kesin olarak çekmeyi başarmıştır (D'Alfonso ve Capardoni, 2017: 103).

C alanında yapılan çalışmalarda Geç Döneme tarihlenen sur duvarının çok yakınına inşa edilmiş silo yapıları bulunmuştur. 2,5 m derinliğe ve 5 m çapa sahip büyük boyutlu siloların üst seviyelerinden alınan örneklerde C14 tarihlemesi yapılmıştır. İnceleme sonucunda malzeme M.Ö. 1213-916 yılları arasına tarihlenmiştir. Siloların dibinde saman izleri tespit edilmiş, ancak içlerinde depolanan malzemelerin ne olduğu tespit edilememiştir. Siloların inşa tekniği ile sura olan konumları hafirlerce Hititlere ait izler olarak yorumlanmıştır (Castello ve D'Alfonso, 2017: 11).

4. 4. 10. 5. Değerlendirme:

Araştırmacılar Kınık Höyük'te görülen inşa tekniklerinin Hitit mimarisi ile aynı olduğunu söylemişlerdir. Merkezde Hititlere ait başka iz olmamasına rağmen bulunduğu konum gereği Hititler için özellikle İmparatorluk döneminde mühim bir merkez olduğu hafirlerce önerilmiştir. Merkezde bulunan mimari kalıntıların tarihinin Hititlere kadar inmesi fakat geç dönemlerde yoğun olarak tamir işlemleri ile yeniden inşa edilmiş gibi görülmelerinin sebebi ise; başkente uzak merkezlerin başkent yıkıldıktan sonra önem kazanması ile açıklamışlardır. Merkezin bu teoriyi destekler nitelikte olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Höyüğün yer aldığı konum Geç Hitit Dönemi'nde Hitit krali ailesinden kalanların yerleştiği bölgeye oldukça yakındır dolayısıyla bu, başkent yıkıldıktan sonra uzak merkezlerin önemli hale gelme teorisini de açıklar nitelikte bir örnek oluşturmaktadır (Castello ve D'Alfonso, 2017: 11).

4. 5. DİNÎ VE OLASI SİYASİ MERKEZLER:

Hem siyasi hem de dinî yönleri ile ön plana çıkan, hem siyasi hem de dinî anlamlar içeren ve yakınlarında höyük tespit edilen kaya anıtları bu başlık altında incelenmiştir.

4. 5. 1. Eflatunpınar:

4. 5. 1. 1. Konum:

Konya ili, Beyşehir ilçesi, Sadıkhacı beldesinde yer alan havuz yapısı; kaya anıtlarından farklı bir düşünceyle Beyşehir Gölü'ne akan Eflatunpınar deresinin güçlü kaynağına yapılmıştır. Havuz yapısında Hitit yontu sanatının örnekleri de görülmektedir. Anıt olarak literatüre geçen yapı, günümüzde hala yeraltı suyunun yüzeye çıktığı bir yatakta bulunmaktadır (Emre, 2002: 449, Karauğuz, 2005: 111-112).

4. 5. 1. 2. Araştırma Tarihçesi:

1837 yılında W. J. Hamilton'un ziyareti ile bilim dünyasının dikkatini çeken anıt doğal kayalık alana yapılmamış, tamamıyla insan eliyle oluşturulan kayalardan yapılmıştır. Konya Arkeoloji Müzesi tarafından 1996 yılında başlatılan kazılarla, anıtın hemen önünde ortaya çıkarılan havuz ile anıtın birbiri ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. 1996-2002 yılları aralığında Konya Arkeoloji Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü ortaklığında (S. Özenir ve M. Beckmann) çalışmalar yapılmıştır[34]. İlk keşfinin ardından birçok bilim insanın ilgi odağı olmuştur (Kınal, 1956: 57, Özenir, 2001: 35) .

4. 5. 1. 3. Anıt:

Anıt havuzun kuzey kenarında yer almaktadır. 30x34 m genişliğindeki havuz, muhtemelen bahar bayramlarında tapınım alanı olarak kullanılmıştır (lev. 23, c). Yapı iri ve düzgün kesimli andezit bloklardan inşa edilmiş, havuzun dörtkenarında da belirli aralıklarla yuvarlak başlıklı bir tanrıça figürü işlenmiştir. Bu figürlerin pınar tanrıçaları olduğu düşünülmektedir. Ayrı ayrı anlamlı figürlerden oluşan, havuzun kuzey duvarında yer alan anıtta, en üstte büyük bir kanatlı güneş kursu altında toplanmış figürlerin odağını, tahta oturan bir tanrı ve tanrıça çifti oluşturmaktadır. Anıt toplamda 19 adet farklı farklı işlenerek bir bütünlük oluşturan bloklarla yapılmıştır. İşlediği konu açısından Šarkışla Baltası'nı anımsatan anıt, diğer kaya yontularından ayrılmaktadır. Anıtın tam ortasında yer alan ana sahne olduğu düşünülen kısımda; tanrı ve tanrıça çifti tahtlarında otururken tasvir edilmişlerdir (lev. 24, a). Hitit panteonuna uygun olarak tanrıça solda geniş yuvarlak başlığı ile tanrı ise sağ tarafta sade bir tahtta başındaki sivri serpuşu ile betimlenmiştir. Tanrı ve tanrıça çiftinin ortalarında ve iki yanlarında boğa

34 Araştırmalar esnasında havuzun 400 m güneybatısında bir höyük tespit edilmiştir. Araştırmacılar höyük ile anıtın bağlantılı olduğunu tespit etmiştir. Höyükte; Geç Kalkolitik, Erken Tunç, Orta Tunç ve Geç Tunç Çağ'ları olduğu belirlenmiş; Demir Çağı'na ait kalıntılar da tespit edilmiştir (Harmanşah, 2015: 68).

veya aslan başlı karışık figürler[35] (demonlar) yer almaktadır. Bu figürler tanrı tanrıça çiftine göre daha küçük tasvir edilmişlerdir. Tanrı ve tanrıçanın başlarının tam üzerinde iki adet küçük kanatlı güneş kursu motifi yer almaktadır. Bu karışık varlıkların kolları yüceltme pozisyonunda (yukarı kalkık) yapılmış olup; üst sahneyi yani kanatlı güneş kurslarını taşıyormuş gibi gösterilmiştir. Ana sahnenin hemen altında en alt sırayı 5 (beş) adet dağ tanrısı oluşturmaktadır. Sıranın sağ ve sol başında bulunan iki figür, Hitit sanatından bilinen özellikleri ile sivri başlıklı, sakallı, iri badem gözlü, iri kulaklı, kolları dik olarak göğüs hizasında bağlanmış, ayakta duran, etekleri pul pul işlenerek dağ sıraları görüntüsü oluşturulmuş ve bu şekilde sembolize edilmiş dağ tanrılarıdır. 1.85 m yüksekliğinde olan bu beşli figürler sırasından ortada bulunan üçlü, eteklerindeki dağ sıraları arasında yer alan deliklerle baştaki iki dağ tanrısından ayrılmaktadır. Bunların eteklerinde delikler yer almaktadır. Bu delikler sebebiyle anıtın büyük bir çeşme olduğu ihtimali de araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Kutsal havuzun kuzey duvarının doğu kısmı ile doğu duvarı dışından geçen yatay su kaynağından gelen sular, havuz duvarının bu kısmına paralel yapılan su kanalları ile akıtılarak, anıtın arkasına kadar getirilmiştir[36]. Anıtın en üst kısmını oluşturan registerde ise sahneyi boydan boya kaplayan büyük bir güneş kursu yer almaktadır[37] (Bittel, 1953:2-4, Erkanal, 1980:289, Özenir, 2001: 35-36, Erbil ve Mouton, 2012: 67-70).

Havuzun güney duvarıyla bağlantılı olarak bir platform daha bulunmaktadır (lev. 24, b). 6x8,50 m uzunluğundaki platformun anıta bakan, havuz içine yönelik cephesinde, platform ile bağlantılı olarak önünde altar bulunan tanrı ve tanrıça (?) çifti yer almaktadır. Tanrı betimi yerinde korunamamıştır. Tanrıça arkalıksız bir tahtta oturmakta, elleri dizler üzerine konmuş şekilde tasvir edilmiştir. Başında örtülü, güneş tacı ile

35 Erkanal'a göre arslan adamın giysileri belirgindir. Bellerinde bir kemer ve bir bacağı açıkta bırakılmış uzun eteğinin içinde kısa etekleri ya da pantolonları seçilebilmektedir. Boğa-adam figüründe ise kuyruğu yürürken gösterilen bacaklarının arasında betimlenmiştir (Erkanal, 1980: 289)

36 Suyun akış şekli ve mimarı yapı hakkında detay için, Özenir, 2001: 36.

37 Mellaart bu anıtın üzerinde Fasıllar Anıtı ile merkezin yakınlarındaki atölyede üretilmiş bir Hepat heykelinin olması gerektiğini söylemiştir. Hatta düşüncesinde ileri giderek bu anıtın iki leopar figürü üzerinde yer alan bir taburede otururken tasvir edileceğini belirtmiş ama bu eserin ya hiç yapılmadığını ya da Eflatunpınar'a getirilmesinin düşünülmediğini önermiştir (Mellaart, 1965: 115).

betimlenmiştir. Bu tanrı ve tanrıça çifti tasvirleri hakkında kimi araştırmacılar Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçası olduğunu hatta Tešup ile Hepat'ı tasvir ettiğini savunurken, kimi araştırmacılar bu figürlerin bölgesel tanrılar olduklarını önermektedir. Havuzun doğu duvarının ortasında, kuzeye, sağa doğru yürür durumda, profilden verilmiş bir tanrı çifti kabartması yer almaktadır. Omuzdan itibaren üst kısmı tahrip ile yok olmuş olan kabartmalardan öndeki figür bir ayağını açıkta bırakan uzun bir elbise giymiştir. Kısa etekli, arkada yer alan figür sol eliyle belindeki hançeri (?) tutmakta, sağ elini ise bel hizasında öndeki figürün arkasına uzatmıştır. Her iki figürde ucu yukarı doğru kıvrık Hitit ayakkabıları giymektedir. Havuzun batı duvarı ise düzgün taşlardan oluşturulmuş ve üzerlerinde baş kısımları havuzun içerisine dönük boğa protomları yer almaktadır (Erkanal, 1980: 289, Darga, 1992: 169,186, Özenir, 2001: 37, Emre, 2002: 449, Erbil ve Mouton, 2012: 67-70, Harmanşah, 2015: 69-74).

4. 5. 1. 4. Değerlendirme:

Hititler için dinsel önemi büyük olan Eflatunpınar anıtı muhtemelen dinî ritüeller ile bahar bayramlarının gerçekleştirildiği kutsal bir havuz yapısı olmalıdır. Aynı zamanda merkez yakınında tespit edilen höyüğün, yüzeyden toplanan malzemeler sebebiyle siyasi nitelikte olma ihtimali düşünülmektedir. Bu durum anıtın yer aldığı konumun hem siyasi hem de dinî amaca hizmet eden bir mevki olduğu fikrinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Glatz ve Plourde, 2011: 55, Erbil ve Mouton, 2012: 70). Söz konusu kutsal yapı yakınında yer alan höyük sebebiyle bu çalışmada diğer anıtlardan ayrı bir konumda incelenmiştir.

4. 5. 2. Yalburt:

4. 22. 1. Konum:

Yalburt anıtı, Konya ilinin, Ilgın ilçesinin 23 km kuzeybatısındaki Yalburt olarak bilinen

çayırlık bir alanda yer almaktadır. Hititlerin coğrafyası değerlendirildiğinde Yalburt Havuzunun bulunduğu yayla; batı ile bağlantılı sefer yollarının merkezinde ve Aşağı ülke ile Yukarı ülke sınırının ortasında yer almaktadır. Yani havuzun konumu askerî yolların hemen üzerindedir (Karauğuz, 2005: 121, Harmanşah, 2015: 66, Harmanşah, 2017: 44).

4. 5. 2. 2. Araştırma Tarihçesi:

Yer altı suyu kullanılarak sulama kanalı yapılması için başlatılan çalışmalar esnasında; buldozer ile tepenin yamacı düzenlenirken, 1970 yılında tesadüfen bulunan anıt, 1970-1975 yılları arasında Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü R. Temizer tarafından araştırılmıştır (Karauğuz, 2005: 121).

4. 5. 2. 3. Anıt:

Hitit kutsal havuzu olan anıt üzerinde hiyeroglif yazıları bulunan 20 düzgün kesilmiş kireç taşı bloktan oluşturulmuştur (lev. 24, c). 12.70x8.30 m boyutlarında dikdörtgen şekilli bir havuz yapısıdır. Kazılarda, Roma Dönemi'nde havuzun daha küçük boyutlara getirilerek yeniden kullanıldığı anlaşılmıştır. İçe bakan yüzeyleri hiyeroglif yazıt ile oluşturulmuş bloklar, havuzun 3 kenarını (güney, batı ve kuzey) oluşturmaktadır; doğu kenarında Hitit Dönemi'nde bir yazıt olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Yazıtın ilk bloğunda IV. Tuthaliya'nın adı, kanatlı güneş kursu ile birlikte net bir şekilde görülmektedir. Havuzun blokları sonraki dönemlerde devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Blokların şu anki restore edilmiş hali tamamen doğru olmayıp bir miktar bloğun eksik olduğu anlaşılmıştır. M. Poetto ve D. Hawkins'in incelemelerine göre 1., 16. ve 10. bloklar çok büyük ihtimalle yazıtın ilk üç bloğu olmalıdır, ancak kalan bloklar için kesin bir şey söylenememektedir. Okunduğu kısmı ile yazıt; "*Kahraman Büyük Kral Muršili'nin (torunu), Kahraman Büyük Kral Hattušili'nin oğlu, kahraman Büyük Kral Majeste Tabarna ''Hükümdar" Tuthaliya..... (şöyle der): .....] Vurdu. Ben,*

güneş (?), Labarna ....-tusa kentine geri geldim. Ve beni Fırtına Tanrısı [.. . .....] yoktu. ve sınırlara geldiğim zaman, ...[.... a... Patara dağına verdim (teslim ettim), b....-tırdım, c ve taştan bir anıt (?) yaptım. Ve babalarımdan ve büyük babalarımdan, Hatti'nin büyük krallarından hiçbiri bu ülkelere koşmadı (gitmedi). Fakat efendim Fırtına Tanrısı beni sevdiği için bu ülkeleri [yendim?] .... (dağlar) .... Kuwalatarna [ülkesinde], kadınlar (ve) çocuklar [önümde] diz çöktüler. çok sayıda sivil halkı, sığır ve koyunları aldım ve [götürdüm?] ve [..... ve Nipira ülkesine vurdum.... a ve onu imha ettim, b Güneş (?), Nipira, Kuwakuwaluwanta (?) ülkelerini (ve) .....[..... ... (Fırtına Tanrısı, efendim, önümde koştu ve .... [.... a ....] Luka ülkelerini imha ettim. b Wiyanawanda ülkesinde (ben) Büyük Kral .... yaptım, ve Luka (ülkeleri)....] lutfu ile, Ben. Kahraman .... (fiil) .... Büyük Kral Efendim Fırtına Tanrısı önümde koşunca, Fırtına Tanrısı efendi(m), ön(üm)de koştu, Ve ben Güneş (?), Atpa kentini/ülkesini fethettim... ... a ..... b bunları (?) .... o/onlar fethetti, ... ve (ben) Pinali'ye vurdum. Ve ben Güneş (?) Pinali karşısında "güçlü kaldım". Fırtına Tanrısı, efendi(m), önümde koştu. ve ben Güneş (?) fethettim, ve (ben) Pinali'yi imha (ettim), ve (ben) Awarna'ya geldim, a ve benim (?), Güneşin (?), 4, 100 eşek (idiler), b ya da [... ....] (çekip) aldım, ben tahta oturdum, ve (ben) Büyük Kral ...., (ben) Talawa kentine aşağıya geldim, ve Talawa kenti bana [..... ...] kadınlar (ve) çocuklar [önümde (?)] diz çöktüler (?), çok sayıda sivil halkı (?), sığırları (ve) koyunları [alıp götürdüm?] a Ben Büyük Kral Šuppiluliuma'nın ?] torunun çocuğu b Fırtına Tanrısının lutfu ile a bütün ülkeleri fethettim, b ..... Geyik Tanrısı [.... .....]... ülkesini imha ettim, ve .... -sa ülkesini, Kuwalatarna ülkesini [imha ettim?] okunmaktadır.Yazıt, IV. Tuthaliya'nın savaşlarından ve başarılarından, kısacası icraatlarından bahsetmektedir (Hawkins 1995, 66-85, Alp, 2002:161-169, Karasu, Poetto ve Savaş, 2000: 99-104, Karauğuz, 2005: 121-127, Harmanşah, 2011: 9).

4. 5. 2. 4. Değerlendirme:

Anıtın IV. Tuthaliya'nın kendini ve icraatlarını meşrulaştırma çabalarının sonucunda

yaptırdığı yapıtlardan biri olduğu araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Aynı zamanda Harmanşah bölgede yaptığı son araştırmalar dâhilinde anıtın burada yapılma sebebinin askerî yollar üzerinde yer alması yüzünden olduğunu ve propaganda amaçlı yapılmış olabileceğini de önermiştir (Harmanşah, 2017: 46-47). Bu sebeple de siyasi ve dinî amaçla kullanılan güzergâhlarda yer almış olmalıdır.

4. 5. 3. Gavurkale:

4. 5. 3. 1. Konum:

Ankara'nın yaklaşık olarak 60 km güneybatısında, Ankara-Haymana arasında, Haymana'ya daha yakın bir konumda, Dereköy'ün yaklaşık 2 km kuzeybatısında yer alan anıta ulaşmak için patika bir yolun kullanılması gerekmektedir. Kabartma Babayakup Deresi kenarındaki tepeye yaklaşık 60 m yükseklikte işlenmiştir. Anıtın yer aldığı alan 70x90 m genişliğine sahiptir (Emre, 2002: 489, Lumsden, 2002: 111, Özcan, 2014: 373).

4. 5. 3. 2. Araştırma Tarihçesi:

Merkez, 1861 yılında, Fransız araştırmacılar G. Perrot ve E. Guillaume'nın araştırma gezileri sırasında keşfedilerek bilim dünyasına tanıtılmıştır. 1930-1931 yıllarında H. H. von der Osten tarafından ilk kazı çalışmaları yapılmıştır. 1993-1994 ve 1998 yıllarında ise Bilkent Üniversitesi'ni temsilen S. Lumsden burada yüzey araştırması ve topografya çalışmaları gerçekleştirmiştir (Özcan, 2014: 374).

4. 5. 3. 3. Anıt:

Gâvurkale adı verilen tepenin zirvesinde güney yönünde, en yüksek yerinde yaklaşık 16 m'ye ulaşan doğal bir ana kayaya kabartma yapılmıştır. Anıt üzerinde yer alan tasvirler;

ana kayanın güney kesiminde oturan tanrı/tanrıça figürü ile yürüyen 2 erkek figürdür (lev. 24, d,e). Tasvirler morfolojik olarak değerlendirildiğinde Bittel tarafından M.Ö. 14-13. yy'a Akurgal tarafından M.Ö. 13. yy'da tarihlendirilmiştir. Tepenin kuzey cephesinde bir de oda bulunmuştur (lev. 25, a) (Emre, 2002: 490, Özcan, 2014: 374).

Tasvirler; sahnenin en solunda yer alan oturan figür toprak seviyesinden 2,35 m yükseklikte işlenmiş ve 2,40 m boyutundadır (lev. 24, e). Tasvir ana kaya yüzeyine kabaca işlendiği için araştırmacılar tarafından detay işçiliği yapılmadan bırakıldığı düşünülmektedir. Figürlerin vücutları cepheden baş ve ayakları ise profilden tasvir edilmiştir. Oturan tasvirin tanrıça figürü olduğu yönünde araştırmacılar hem fikir olmuştur. Tasvirin kabaca işlenen detaylarından görülebilen iri badem gözleri diğer figürlerden farklı olarak profilden işlenmiştir. Tanrıça figürü başında kısa, boynuzsuz bir başlıkla tasvir edilmiştir. Figürün iki ayağı da işlenmiş; yalnızca sol ayakkabısının ucu yukarı doğru kıvrıktır. Tanrıçanın başlığının arkasından bel hizasına kadar uzanan saçı, bel hizasında yukarı doğru kıvrılmaktadır. Oturan tanrıça figürünün elbisesi ayak bileklerine kadar uzanmaktadır (Osten, 1937: 5-8). Oturağın arka kesimindeki çizgi, bacakları ile tabure arasındaki hattan daha uzundur. Buradan tasvirin taburesinin kısa arkalıklı, dörtgen biçimli bir taht olduğu anlaşılmaktadır. Kısa arkalıklı taht ile figürün ayaklarının altında ise dörtgen biçimli taban işlenmiştir. Oturan tanrıçanın eli ileri doğru uzanmış biçimde tasvir edilmiştir. Sol elinde iyilik, sağlık, sıhhat sembolü "Δ" bulunmaktadır. Sağ elinde ise bir GAL kabı bulunmaktadır. Bu figürün karşısında ise ona doğru yürür vaziyette iki figür daha tasvir edilmiştir (lev. 24, d). Yürüyen figürlerden sağdaki figür 3,56 m, soldaki ise 3,67 m yüksekliğinde işlenmiştir. Her iki figüründe baş ve ayakları profilden vücutları ise cepheden işleniş ve Hitit sanatındaki fizyonomiye uygun olarak tasvir edilmişlerdir. Bu iki figürün kimlikleri hakkında araştırmacıların farklı fikirleri bulunmaktadır. Söz konusu figürlerin savaşçı oldukları, baba oğul tanrı oldukları, kral (Šuppiluliuma) ve oğlu (II. Muršili) olduğu, iki kral olduğu, tanrı ve tanrısallaşan kral olduğu düşünülmektedir. Bu iki figür; sağ adımları önde, hareketli biçimde tasvir edilmiştir. Sağ elleri ise başparmak dışarıda, açık olarak

yüz hizasına gelecek şekilde, selamlama pozisyonunda, sol elleri ise bel seviyesinde, sıkılmış bir yumruk şeklinde işlenmiştir. Başparmakları tanrıçayı işaret edecek şekilde açıktır. Diz hizasında etek giyen figürlerin bellerinde kemeri anımsatan bir şerit bulunmakta, bu kemer kısmından aşağı doğru da bir şerit uzanmaktadır. Bu şeridin yırtmacı yansıttığı araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Figürlerin gövdesi ise çıplaktır. Soldaki figürün başlığının ön ve arka kısmında 3 sıra boynuz, sağdaki figürde ise başlığın ön tarafında 3, arkasında ise tek boynuz mevcuttur. Her iki figürde ucu yukarı doğru kıvrık ayakkabı giymektedir. Her iki figüründe ense kısmından saçları çıkmaktadır. Soldaki figür belindeki hilal kabzalı kılıç ile savaşçı formunda tasvir edilmiştir. Sağdaki figürde ise sağ dirseğinin altında kılıç kabzasına işaret edebilecek hilal biçimli belli belirsiz kabartı dışında kılıca dair herhangi bir iz bulunmamıştır. Ayrıca sağdaki figür, soldakinden farklı biçimde, sakallı, iri burunlu ve kulakları abartılı biçimde büyük olarak işlenmiştir (Lumsden, 2002: 114-115, Özcan, 2014: 374-376, 381-384).

Figürlerin işlendiği kayanın batı yönünde 6x4 m'lik bir kısım da düzeltilmiştir. Araştırmacılar bu kısmı yeni bir kabartma yapılacağı veya bir heykel yerleştirileceği şeklinde yorumlamıştır. Fakat bir diğer ve çoğunlukla kabul edilen fikir ise; Gavurkale anıtı olarak adlandırılan kabartmaların farklı şekillerde tasvir edilmesi sebebiyle farklı zamanlarda yapıldığı, bu düzeltilen alana da yeni bir kabartma daha yapılacağı dolayısıyla anıtın tamamlanmamış olduğu yönündedir (Özcan, 2014: 388-389)

Tepede yer alan oda yapısı bazalt bloklarla kiklopien şekilde örülmüş, duvar yapısı güney kısımda bulunmuştur. 35x37 m ölçülerindeki yapının giriş kısmı kuzeyde yer almaktadır. Kapı 1,75 m yükseklikte tonozlu biçimde olup, 3x4,65 m genişliğindeki bir odaya açılmaktadır. Fakat bu yapıdan başka buranın bir yerleşim olduğunu destekleyen bir kanıta rastlanılmamıştır (Lumsden, 2002: 116, Özcan, 2014: 389-390).

4. 5. 3. 4. Değerlendirme:

Anıt hem tepede bulunan buluntular hem de tasvirler sebebiyle ENA4 hequr yapısı olarak yorumlanmış, ayrıca yerleşim olduğuna dair hiç bir iz bulunmaması sebebiyle de izole olmuş bir dinî alan olduğu düşünülmüştür (Lumsden, 2002: 116). Anıt dinî yönü sebebiyle ritüellerinde uğranılan bir merkez olarak düşünülmüştür

4. 6. KAYA ANITLARI:

Hititlerin yontu sanatının örnekleri olan kaya anıtları bu başlık altında incelenmiştir.

4. 6. 1. Köylütolu:

4. 6. 1. 1. Konum:

Köylütolu Barajı Ilgın'ın 14 km doğusunda ve Köylütolu köyünün 3,9 km kuzeybatısında halk arasında Büyük Büvet denen mevkide yer almaktadır (Emre, 1993: 8).

4. 6. 1. 2. Araştırma Tarihçesi:

Anıt ilk olarak 1884 yılında M. Sokolowski tarafından Ilgın-Kadınhanı karayolu üzerinde Köylütolu köyü yakınındaki bir düzlükte fark edilmiş, ardından M. Sokolowski tarafından yayınlanmıştır. Çeşitli bilim adamlarının ilgi odağı olan anıtın yazıtı, E. Masson ve F. C. Woudhuizen tarafından incelemiştir. Anıt bu gün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndedir (Emre, 1993:8).

4. 6. 1. 3. Anıt:

Kireç taşından yapılmış anıt; 1,80 m uzunluğunda, 90 cm yüksekliğinde ve 1 m genişliğindedir (lev. 25, b). Hiyeroglif ile yazılan anıtın ön yüzünde yer alan üç satırın büyük kısmı tahrip olmuştur. Alt iki satır üst satırdan daha kalındır. Bazı araştırmacıların anıt üzerindeki yazıtın bir başka yazıta ait bir kısım olduğunu düşünmektedir. Yazıtın konusunun Titarma şehrine yapılacak olan sefer olduğu düşünülmektedir. Bu seferin Šaušga-Ru-(ua)-ti isimli merkezin koruyucu beyi/prensi tarafından yapılacağı metinden anlaşılmıştır (Karauğuz, 2005: 142, Harmanşah, 2011: 17, Yakar, 2014: 504).

4. 6. 1. 4. Değerlendirme:

Anıtın tarihlemesi konusunda çeşitli teoriler olması sebebiyle dönemsel olarak net bir çıkarım yapılamamaktadır. Anıt konusu gereği siyasi amaca hizmet etmiş olmalıdır (Karauğuz, 2005: 143).

4. 6. 2. Fasıllar Kaya Anıtı:

4. 6. 2. 1. Konum:

Konya ilinin 91 km güneybatısında yer alan Fasıllar köyünün 15 km güneydoğusunda bulunan anıt, günümüzde bir tepenin kuzey sırtında kuzeydoğu-güneybatı yönünde sırt üstü yatar vaziyettedir (Erbil, 2014: 227).

4. 6. 2. 2. Araştırma Tarihçesi:

İlk olarak köylüler tarafından bulunan anıt Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından incelenmiş; sergileme konusunda kararsız kalınarak kaldırılma çalışmaları

esnasında asıl yerinden oynatılmış (?) fakat sonra bulunduğu yerde bırakılarak müzede bir kopyası sergilenmeye başlamıştır. Anıt birçok araştırmacının ilgi odağı olmuştur (Erbil, 2014: 227).

4. 6. 2. 3. Anıt:

Boyu 8,30 m, genişliği tepe kısmında 1,40 m taban kısmında 2,90 m olup 70 ton ağırlığındadır (lev. 25, c). Kalınlığı tepesinde 0,75 m tabanında 2,60 m olan anıtta yer alan tasvir ise 1,10 m yükseklikten başlamaktadır. Bu 1,10 m'lik boşluk muhtemelen bir yere oturtulacağı için bırakılmıştır. Anıt trahite oyulmuş olup yüksek kabartma tekniği ile işlenmiştir. Diğer anıtlardan farklı olarak yekpare bir taş bloğa işlenmiştir. Kaya bloğuna yüksek kabartma tekniği ile; sakalsız genç bir tanrı ileri doğru hamle yaparmış gibi tasvir edilmiştir. Kompozisyonun en altında dağ tanrısı tasviri genç tanrıyı taşır biçimde işlenmiştir. Eteği konik biçimli olmasına rağmen pul pul işlenen dağ sıraları bulunmamaktadır. Göğsüne kadar uzanan sakalla tasvir edilen dağ tanrısının elleri ise dua pozisyonunda olup, göğüs hizasında kavuşturulmuştur. Ağız kısmında bir oyuk bulunan dağ tanrısının su kültü ile bağlantılı olabileceği düşünülse de oyuğun derinliği henüz tam olarak ölçülememiştir. Dağ tanrısının iki yanında aslan tasvirleri yer alırken tam ortada büyük bir şekilde tanrı tasviri yer almaktadır. Aslanların arasında yer alan tanrının bir eli ve bir ayağı ileri doğru hamle yapar şekilde işlenmiştir. Diz hizasındaki kısa eteği ile tasvir edilen figürün üst gövdesi çıplaktır. Yüz fizyonomisi tipik Hititli olan tanrı sakalsız işlenmiştir. Başındaki sivri başlığında 4 adet boynuz yer almaktadır. Darga bu tasviri Yazılıkaya'da yer alan Şarumma'nın leoparı tasviri ile ilişkilendirerek Šarumma olarak önermiştir (Darga, 1992: 193-194, Schachner, 2013: 561-562, Erbil, 2014: 227-228, Özcan, 2014: 385-386).

4. 6. 2. 3. 1. Sfenks:

Fasıllar anıtının kuzeybatısında yer alan tepede yaklaşık olarak 2 m yüksekliğe sahip ve

tamamlanmadığı düşünülen, yoğun tahribata uğramış bir sfenks bulunmuştur (Erbil, 2014: 229).

4. 6. 2. 4. Değerlendirme:

Anıtın yapım amacı hala tartışma konusudur. Kimi araştırmacılar anıtı, Eflatunpınar havuzu ile ilişkilendirip havuzun üzerine konmak için yapılmasına rağmen bir sebeple vazgeçildiğini savunurken[38] bazı araştırmacılar da anıtın antik dönemlerde at yarış alanı olarak kullanılan, şu an ki konumda olduğunu ve buraya Romalılar tarafından yerleştirildiği fikrini savunmaktadır. Her halükarda anıtın kültsel bir işlevi olduğu düşünülmektedir. Anıtın Hitit Dönemi'ndeki yeri henüz kesin olarak tespit edilememiştir.

4. 6. 3. İmamkulu Kaya Anıtı:

4. 6. 3. 1. Konum:

Anıt Bey Dağı'nın batısında, Zamantı Suyu'nun aşındırdığı kayalık üzerinde yer almaktadır. Kayseri ili, Tomarza ilçesi, Şimşek Kaya mevkiindeki İmamkulu köyünden ismini almıştır. Kiepert'in haritasında yer alan eski yollardan bilindiği üzere yol, İmamkulu'nun yakın kuzeyinden Zamantı suyunu takip ederek Köseler'in birkaç km doğusundan Develi–Fıraktin yönünden devam eden yolla birleşmektedir. Ayrıca anıt Taşçı anıtının 13,5 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Kınal, 1987: 194, Emre, 2002: 488).

4. 6. 3. 2. Araştırma Tarihçesi:

İlk olarak 1934 yılında M. K. Karamete tarafından bir araştırma gezisi sırasında

38 Detay için: Mellart, 1962: 111-117 (anıt Eflatun Pınar üzerine oturtulmuştur)

saptanmıştır. Sonrasında birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir (Kohlmeyer, 1983: 80-86).

4. 6. 3. 3. Anıt:

Kayanın aşınabilir bir yapıya sahip olması ve sert iklim şartları sebebiyle anıt yoğun tahrip olmuştur (lev. 25, d). Oval şekil verilmiş yekpare kaya kütlesi 3,30x2,40 (3,6x2) m'dir. Figürler ise yerden 1,20 m yukarıda işlenmiştir. Kaya üzerine işlenen tasvirler "Megiddo" fildişi plakçığı, "Şarkışla baltası" ve "Eflatunpınar Anıtı" ile benzer bir kompozisyona sahiptir (Darga, 1992: 181). En altta; 3 adet kuş adam/aslan adam/karışık varlık tasviri yer alır. Bu tasvir sırası kompozisyon şemasındaki en küçük işlenmiş figürlerdir. Elleri havaya doğru kalkık olup üst sırada yer alan figürleri taşır/yüceltir pozisyonda işlenmişlerdir. Hitit tasvir sanatına uygun olarak bu figürlerde ayaklar ve baş cepheden, gövde ise profilden işlenmiştir. Figürler sağ tarafa yürür şekilde işlenmişlerdir. Ayaklarında ucu kıvrık ayakkabı olup tıpkı diğer tasvirlerde olduğu gibi bellerinde de kemer vardır ama silahsız tasvir edilmişlerdir. Bir üst sırada ise dağ tanrıları yer almaktadır, aşağıdaki figürlere kıyasla dağ tanrıları iki kat daha büyük işlenmiştir. Yine sağa doğru yürür gibi tasvir edilen 3 dağ tanrısı figürü bel hizasından öne doğru eğilmiş biçimde ve elleri dua pozisyonunda tasvir edilmiştir. Ayakları görülmeyen dağ tanrılarının uzun etekleri tepeleri andırmak adına konik biçimde yapılsa da Hitit sanatında yer alan dağ tanrılarından farklı olarak etekleri taş bloklar gibi işlenmemiştir. Aynı zamanda bir diğer farkta her zaman sakallı olarak tasvir edilen dağ tanrılarının bu anıtta sakalsız olarak işlenmesidir. Sivri bir başlık takan figürler üzerlerinde bir üst sahneyi taşırlar. En üst sırada; göğün fırtına tanrısı Teşup, kutsal boğaları Hurri ve Şerri'nin çektiği araba üzerinde tasvir edilmiştir. Bu tasvir 13.yy'da kaya anıtları için alışılmamış olsa da ilerleyen dönemlerde özellikle Geç Hitit Devri'nde sıkça karşılaşılan bir kompozisyon haline gelmiştir[39]. Ayrıca Boğazköy'den ele geçen gri seramik parçalarının birinde de aynı tasvir görülmüş olup; aynı kapta yer alan ve

39 Geç Hitit Dönemi'ndeki benzer eserler hakkında detaylı bilgi (Alkım, B. (1976). *Yesemek*, Ankara

tasvirin paralelinde bulunan pon pon başlıklı çift sfenks tasviri ile tıpkı İmamkulu anıtının diğer anıtlardan farklı olduğu gibi bu kapta diğer seramik örneklerinden farklı bir biçimde görülmüştür. Tasvirde; en solda diğer figürlerden büyük olarak işlenmiş Teşup tasviri yer almaktadır. Bir ayağı ile alt sıradaki dağ tanrısına basarken öbür ayağı arabasındadır. Sol eli ile arabanın dizginlerini tutar ve sağ eli havada bir topuz taşımaktadır. Diğer tanrı tasvirlerinde olduğu gibi ucu kıvrık ayakkabı ile işlenen Teşup diz hizasında bir etek giymiştir. Eteğinin kemerine yerleştirilmiş bir kılıç bulunmaktadır. Gövdesinin üst kısmı çıplaktır. Yüz fizyonomisi yine tipik Hititlidir. Sakallı ve uzun saçlı tasvir edilen figürün başında yer alan uzun sivri başlıkta 8 adet boynuz bulunmaktadır. En solda yer alan hiyeroglif yazısından "ku-(wa)–lanamuwa" okunmaktadır. Muhtemelen vasal kral/prens olan tasvir; ayakta ve sağa doğru yürür gibi resmedilmiştir (Darga, 1992: 180). Ucu kıvrık ayakkabı giyen tasvir kısa eteklidir, belindeki kemere kılıç sıkıştırılmıştır. Sol eli ileri doğru uzanmış ve uzanan elinde bir mızrak tutmaktadır, sağ eli ise bel hizasında kıvrık ve omzuna takılı olan yayı tutmaktadır. Başında tek boynuzlu yuvarlak bir başlık bulunan figür Hanyeri/Gezbeli anıtında işlenen figür ile aynıdır. Sahnenin en sağında ise en ilginç figür bulunmaktadır; hayat ağacını andıran 8 kanatlı bir kartal üzerinde çıplak tanrıça tasviri yer alır. Kartal 8 kanatlı ve çift başlıdır. Üzerinde yer alan tanrıça ise; fırtına tanrısının tam karşısına işlenmiştir. Bacakları bitişik bir biçimde ayakta durur. Elleri iki yana açık ve havaya doğru kalkık olup ellerinde birer yıldız tutmaktadır. Ellerinden aşağı doğru dalgalı inen çizgiler kimi araştırmacılara göre akan su olarak yorumlanırken bazı araştırmacılar da bu çizgilerin kuyruklu yıldızın kuyrukları olduğunu önermiştir. Omuzlarından iki kanat çıkan tanrıça figürünün başlığı dikkat çekicidir. Güneşi andırır şekilde tasvir edilen başlık tüm başı kaplayarak beline kadar uzanmaktadır. Kral ve tanrılar dünyası tasvirde vurgulanmıştır. Sağda yer alan kral tasvirinin hiyeroglifi farklı şekillerde yorumlansa da kesin ve net olan "kral oğlu/prens" yazısıdır. Olasılıkla tanrının üzerine bastığı solda yer alan iki dağ tanrısı "Namni ve Hazzi" olmalıdır. Üçlü dağ tanrısının ise bölgenin dağlarını temsil ettiği düşünülmektedir. İşleniş açısından bakıldığında dağ tanrıları Hurrili özellikler taşıdığı araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. M. Darga'ya göre

çıplak tanrıça çift başlı kartala bastığı için Hepat'ın kızlarından biri olmalıdır. Çünkü Yazılıkaya'da yer alan tanrıların karşılaşma sahnesinde Hepat'ın arkasında yer alan kızları çift başlı kartala basmaktadır (Kohlmeyer, 1983: 83, Darga, 1992: 180-181, Elkovan, 1997: 64-68, Harmanşah, 2014: 158).

4. 6. 3. 4. Değerlendirme:

Anıtta işlenen ve diğer anıtlardan farklı bir kompozisyona sahip olan tasvirleri Darga, tanrılar dünyası ile fani dünyanın resmedilmesi olarak yorumlamıştır. Bu yorum yine yazıtlardan bilinen kralların tanrılarla birlikte yemesi ve içmesi eylemini akla getirmektedir. Belki de bu yazıtın anıtta vücut bulmuş hali olarak kralın tanrılarla olan etkileşimi anlatılmak istenmiş, dolayısıyla anıtı görenlere siyasi ve dinî bir mesaj iletilmek istenmiştir. Söz konusu anıt "Kilikya Geçidi" olarak isimlendirilen konuma yakın olması sebebiyle Hitit güzergâhının belirlenmesinde bu çalışma için önemli bir konumda olmuştur.

4. 6. 4. Hanyeri/Gezbeli Kaya Anıtı:

4. 6. 4. 1. Konum:

Anıt, Erciyes Dağı'nın güneydoğusunda, Adana ili, Tufanbeyli ilçesi, Hanyeri köyünün 800 m kuzeyinde, Gezbeli mevkiinde yer almaktadır. İmamkulu anıtı ile arasında 8 km bulunan anıt Bey Dağı ve Alalıdağ'ın ortasında yer alan geçitte bulunmaktadır (Kohlmeyer, 1983: 86).

4. 6. 4. 2. Araştırma Tarihçesi:

İlk olarak, Adana Müze müdürü A. R. Yalgın tarafından duyurulmuş ardından çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Kohlmeyer, 1983: 86, Güterbock, 1947: 48).

4. 6. 4. 3. Anıt:

Yol kenarındaki kayalıklara işlenmiş anıtın kompozisyonu "T" şeklinde işlenmiştir (lev. 25, e). Boyutları; genişliği 3.40 m, uzunluğu 2.10 m'dir. Bu anıtta da muhtemelen düzeltme yapılmıştır. Anıtın sağ tarafında bir figür olmamasına rağmen görülebilen lejanttan; "*Kral Tarhunta-mı*" yazısı okunabilmektedir (Darga, 1992: 182). Anıt muhtemelen yerel kral/prens için yapılmıştır. Anıtın merkezinde büyük boyutlu bir kral tasviri yer almaktadır. Figür sağa doğru yürürmüş gibi tasvir edilmiştir. Ucu kıvrık Hitit ayakkabısı giyen, kısa eteğiyle tasvir edilen vasal kral/prens figürü belinde Hitit kılıcı, öne doğru uzattığı sağ elinde uzun bir mızrak ve bel hizasındaki kıvrılmış sol elinde de omzuna geçirdiği yayı tutarken tasvir edilmiştir. Yüz fizyonomisi tipik Hititlidir. Başında takke biçimli, ucu yuvarlak, tek boynuzlu bir başlık vardır. Hiyeroglif yazısından bu şahsın "*Kral Karaš-muwa*" olduğu anlaşılmıştır (Darga, 1992: 187, Hawkins, 2000: 39). Anıtın sağ tarafında daha küçük işlenmiş bir tasvir daha yer almaktadır. En sağ tarafta ise sunak üzerinde bir boğa tasviri görülmektedir. Boğanın arka toynakları sunağa basarken ön toynakları da dağ tanrısının sağ omzuna basmaktadır. Dağ tanrısı dağ eteklerini andıran kat kat etekleri ile tasvir edilmişken, Hitit ikonografisinden farklı olarak sakalsızdır. Dağ tanrısının üzerinde yer alan hiyeroglif yazısından "*Kral Dağ Šarumma*" okunmaktadır. Bundan yola çıkılarak dağın bölgenin dağını simgelediği ve boğanında Šarumma'nın boğası olduğu anlaşılmıştır (Güterbock, 1947: 57-58, Darga, 1992: 182-183, Elkovan, 1992: 54-55).

4. 6. 4. 4. Değerlendirme:

Anıtta yer alan vasal kral/prens tasviri siyasi güç gösterisi amaçlı olup burada ben varım demek için olabildiği gibi aynı zamanda kralı tanrısallaştırmak için dağ eteklerinde de yer almış olabilir. Harmanşah kaya anıtlarını incelediği makalesinde kralın ne kadar kral tanrıların ne kadar tanrı olduğunun tartışmalı olduğuna değinmiştir (Harmanşah, 2012: 569). Anıt aynı zamanda "Kilikya Geçidi" olarak adlandırılan konumda yer aldığı için Hitit Dönemi'nde kullanılan güzergâhların belirlenmesinde önem arz etmiştir.

4. 6. 5. Fıraktin Anıtı:

4. 6. 5. 1. Konum:

Kayseri'nin güneydoğusundaki Fıraktin mevkiinde yer alan kayalıklara[40] Hititler kabartmayı işlemiştir. Anıt Zamantı Suyu vadisinin doğusunda yer almaktadır (Özgüç, 1955: 295, Burney, 2004: 90).

4. 6. 5. 2. Araştırma Tarihçesi:

Rölyeften ilk olarak 1880 yılında A. Sayce bahsetmiş, ardından birçok araştırmacı anıt hakkında çalışmalar yapmıştır (Savaş, 2001: 99).

40 Anıtın 1,5 km kuzeybatısında Fraktin höyük keşfedilmiştir. 1947-1954 yılları arasında Tahsin ve Nimet Özgüç tarafından araştırılan höyükte Geç Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma Dönemi'ne ait katmanlara rastlanmıştır. Geç Tunç Çağı'nın ileriki evrelerine ait bir katmanda yanmış bir binaya ve seramik ile metal buluntulara rastlanmış olup araştırmacılar tarafından Hititlere tarihlenmiştir (Özgüç, 1955: 295, Harmanşah, 2015: 104).

4. 6. 5. 3. Anıt:

30x28 m genişliğindeki trahite işlenen anıtta sahnenin eni 3,25 m, yüksekliği ise 1,30 m'dir (lev. 26, a). Kaya kütlesinin cephesine frizi andırarak işlenen anıtın üzerinde farklı boyutlarda delikler yer almaktadır (Özgüç, 1955: 295, Darga, 1992: 177, Savaş, 2001: 99). Dikkatlice bakıldığında anıtın sol yüzünde bazı kabartmalar ve hiyeroglif yazıtları seçilmektedir. Bu da akla anıtın düzeltilerek tekrar kullanıldığı ihtimalini getirmektedir. Ana konunun işlendiği sahne ikiye ayrılmıştır ve sağ tarafta tanrıçaya sıvı sunumu yapan kraliçe işlenmişken sol tarafta tanrıya sıvı sunumu yapan kral tasvir edilmiştir. Tasvirler üzerinde yer alan hiyeroglif yazılarından tasvir edilen tanrı figürünün "Göğün Fırtına Tanrısı" tanrıçanın ise "Hebat/Hepat" olduğu ve kral kraliçe çiftinin ise III. Hattušili ile onun güçlü karısı Puduhepa olduğu anlaşılmıştır (Darga, 1992: 175, Emre, 2002: 489). Ayrıca anıtın en sonunda yer alan hiyeroglif yazısında da "*Ka-zu-(wa)-na*" Kizzuvatna yazısı okunmuştur. Sağdaki sahnede; kraliçe Puduhepa'nın Hepat'a yaptığı sıvı libasyonu tasvir edilmiştir. Figürler ilginç bir şekilde detayları verilmeden ana hatları ile çizilmiştir. En solda tahtına oturur pozisyonda Hepat tasvir edilmiş ve tanrıçanın hemen önünde bir sunak tasviri yer almaktadır. Sunak "T" şeklinde olup sağ ucunda ne olduğu belli olmayan bir küçük figür yer almaktadır. Kimi kaynaklarda bu figür koruyucu karışık varlık, dağ tanrısı veya daha küçük işlenmiş bir tanrı tasviri olarak yorumlanmıştır. Sunağın sağ tarafında ayakta ve tanrıça ile aynı boyutta tasvir edilmiş olan Puduhepa tasviri yer almaktadır. Elindeki gaga ağızlı testi ile tanrıçaya sunum yapmaktadır. Bileklerine kadar uzanan uzun elbisesi, polos tipli başlığı ve beline kadar uzanan şalı ile tipik bir Hititli kadın tasviridir. Bu sahnede asıl dikkati çeken ise Puduhepa'ya ait olduğu düşünülen Hitit hiyeroglifli yazısıdır. Yazıda; *Kizzuvatna'nın kızı, Büyük kraliçe, tanrı tarafından sevilen/tanrı olmuş olan* yazmaktadır (Savaş, 2001: 101). Bu yazıt kraliçenin gücünü ve kudretini vurgulamaktadır. Soldaki sahnede; III. Hattušili'nin göğün fırtına tanrısı Teşup'a yaptığı sıvı libasyon sahnesi tasvir edilmiştir. Bu sahnede yer alan figürlerin tüm detayları işlenmiş fakat kral hem tanrıdan hem de eşinden daha kısa tasvir edilmiştir. En sağda Teşup ayakta durur, diz hizasında yer alan

kısa eteğinin hemen altında diz detayları belirgin işlenmiştir. Ayaklarında ucu kıvrık ayakkabı bulunur. Belinde Hititlerin adaleti simgeleyen gümüş kılıcı yer almaktadır, sol eli ileri doğru uzanmış ve üçgen (iyilik, sağlık) işareti tutarken bel hizasında kıvrık sağ elinde ise litus tutmaktadır. Üst gövdesi çıplak tasvir edilen figürün sakalları da yoktur. Tipik Hitit sanatı izleri taşıyan suratında elmacık kemikler belirgin, badem gözler ve büyük bir burun da ön plandadır. Başında sivri ve tek boynuzlu bir başlık yer almaktadır. Tanrının hemen önünde "T'' şekilli sunak bulunur; sunak yatay çizgiler ile süslenmiş olup yazılı belgelerden bilinen Hititlerin kendilerine özgü hasır sunağıdır. Kral tıpkı tanrı gibi işlenmiştir fakat kıyafeti ile tanrıyı andırsa da sol eli kıvrık ve bel hizasında, sağ elinde ise gaga ağızlı testi tutmakta ve tanrıya sıvı adağını sunmaktadır (Kınal, 1987: 195). Kaya anıtı üzerinde yer alan bu sahne Alacahöyük giriş kapısından tanıdıktır (Darga, 1992: 134). Aynı sahne ileriki dönemde Geç Hitit sanatında da sevilerek işlenecek bir kompozisyon olmuştur. Anıt muhtemelen III. Hattušili'nin ölümünden sonra oğlu IV. Tuthaliya tarafından babasını tanrısallaştırmak için yaptırılmış, Puduhepa'nın hiyeroglif yazıtından da anlaşılacağı üzere kral ve kraliçe anıttaki tasvirleri ile tanrısallaştırılmıştır (Kohlmeyer,1983: 74, Darga, 1992: 179). Anıtın yazılı belgelerde geçen taş ev için uygun bir profil verdiğini birçok araştırmacı düşünmektedir hatta taş ev olarak bilinen ENA4 Hequr yapılarının yazıtlarda değişik adlarla anıldıklarını belirtmektedirler. Bunun yanı sıra anıt üzerinde yer alan deliklerden ve dikdörtgen bir platformu andırması sebebiyle anıt bir açık hava tapınım alanı olarak da düşünülmektedir (Ussishkin, 1975: 100, Kınal, 1987: 195, Darga, 1992: 177-178, Elkovan, 1997: 48, Savaş, 2001: 101, Burney, 2004: 90, Harmanşah, 2014: 517).

4. 6. 5. 4. Değerlendirme:

Anıt hem morfolojik olarak hem de üzerindeki betimler ile yorumlandığında, *ENA4* Hequr yapısı olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Yine de IV. Tuthaliya'nın bu anıtı anne babası için yaptırmış olması, kendi köklerini göstererek kendini meşrulaştırma çabasının da bir parçası olarak yorumlanmıştır. Anıt aynı zamanda "Kilikya Geçidi"

olarak adlandırılan konumda yer aldığı için Hitit Dönemi'nde kullanılan güzergâhların belirlenmesinde önem arz etmiştir.

4. 6. 6. Hatıp Kaya Anıtı:

4. 6. 6. 1. Konum:

Konya şehir merkezine 17 km uzaklıktaki Karahöyük'e 5 km uzaklıkta, Hatip köyünde tepelik kısımda tespit edilmitşir. Anıtın bulunduğu kayalıkta yeraltı suyu yüzeye çıkarak akmaktadır (Schirmer, 2002: 485, Karauğuz, 2005: 129).

4. 6. 6. 2. Araştırma Tarihçesi:

Anıt ilk olarak 1996 yılında Selçuk Üniversitesi Eskiçağ Tarihi bölümü öğretim görevlisi Prof. Dr. H. Bahar ve ekibi tarafından tespit edilip bilim dünyasına tanıtılmıştır. 1998 yılında Dinçol'ler tarafından anıtın yazıtı ve kabartması incelenmiştir. Ardından birçok araştırmacı tarafından çeşitli yöntemler ile araştırılmıştır (Dinçol ve Dinçol, 2005: 5).

4. 6. 6. 3. Anıt:

Hem figür hem de yazıt içeren anıt, 5 m yüksekliğinde 2 m genişliğinde bir alanı kapsamaktadır (lev. 26, b). Sağa doğru adım atar şeklinde tasvir edilmiş figür muhtemelen kral veya tanrıdır. Dinçol'ler başlıkta yer alan boynuzlardan ötürü figürün tanrı olduğunu önermiştir. Fakat tanrısallaştırılmış bir kral olma ihtimali de bulunmaktadır. Figür öne doğru uzanan sol elinde dik olarak bir mızrak tutmaktadır (Karauğuz, 2005: 129-130). Başındaki uzun, konik başlık, omzundaki yay, kemerine takılı kısa kılıcı ve kıvrık uçlu ayakkabılarıyla diğer Hitit anıtlarındaki "savaşçı" diye adlandırılan tasvirler ile benzerlik göstermektedir. Tasvir boynuzlu başlığa sahip olduğu

için kralın kendini tanrısallaştırmış olması ve dolayısıyla "büyük kral'' olarak isimlendirmesi muhtemeldir. Figürün 1 m arkasında yazıt yer almaktadır. Araştırmacılar bu yazıtı "*Büyük Kral, Kahraman, Muwatalli'nin oğlu, Büyük Kral, Kahraman Kurunta*'' olarak okumuşlardır. Bu yazıt ile Kurunta'nın Hitit kralları listesindeki yeri kesinleşmiş olsa da bazı araştırmacılar Kurunta'nın yalnızca Aşağı Ülkeyi yöneten bir kral olduğunu önermektedir (Bahar, 1996: 2-6, Dinçol, 1996, 159-162, Dinçol ve Dinçol, 1996, 8-9, Harmanşah, 2015: 37).

4. 6. 6. 4. Değerlendirme:

Anıtın Konya'nın güneybatısında yer alması, üzerinde yer alan kral tasviri ve hiyeroglif yazılı yazıtı sebebiyle sınır taşı olarak yorumlanmıştır. Tasvir edildiği düşünülen kral Kurunta'nın siyasi rolünün bu yorum üzerindeki etkisi büyüktür. Anıt "Aşağı Ülke" ve "Yukarı Ülke" sınırında yer alması sebebiyle siyasi açıdan değerlendirilen yollar üzerindeki bir konum olmalıdır.

4. 6. 7. Taşçı:

4. 6. 7. 1. Konum:

Kayseri ilinin 60 km güneydoğusunda, Develi ilçesinde, Yenice Irmağı'nın Zamantı vadisinde Taşçı olarak bilinen yerin yakınında anıt bulunmuştur (Kohlmeyer, 1983:74).

4. 6. 7. 2. Araştırma Tarihçesi:

Hans Rott tarafından 1906 yılında bulunan anıt bilim dünyasına bu sayede girmiştir. Daha sonra Taşçı B olarak adlandırılan ikinci bir kabartma S. Alp, E. Akurgal ve W. J. McCallien tarafından yapılan bir araştırma gezisi sırasında fark edilmiştir (Kohlmeyer, 1983:74-78).

4. 6. 7. 3. Anıt:

Anıt diğer kaya yontularından farklı olarak çizgi tekniği ile yapılmıştır. Taşçı A veya I isimli anıt yaklaşık olarak bilinen anıt 33 m uzunluğa sahiptir (lev. 26, c). Sağ doğru dönük işlenen üç figür ve hem onların arkalarında hem de etraflarında bulunan hiyeroglif yazıttan oluşmaktadır. Üçlü figür grubundan soldaki bir kadın tasviri olmakla birlikte diğer iki figür yüksek olasılıkla erkektir. Yazıtın okunabilen kısmında; "*Manazi, ordu kâtibi Lupaki'nin kızı, saray muhafızı Zida'nın oğlu(?), Kahraman Büyük Kral Hattusili'nin hizmetkârı*''yazılıdır. Kabartmanın bulunduğu kayanın üst kısmında delikler tespit edilmiştir. Taşçı B olarak bilinen anıt ise dinî kıyafet giymiş bir figürdür. Elleri dua jesti pozisyonundadır. Sol eli üzerinde "Δ" işareti yer alsa da asıl yazıtı yoğun tahrip olduğu için okunamamıştır (Kohlmeyer, 1983:79, Darga, 1992: 177, Hawkins, 2005: 292-293).

Taşçı B veya II isimli anıt diğer anıtın 17 km güneyindedir. Dua jestinde küçük bir figürün tasvir edildiği anıt da tıpkı Taşçı A/I gibi çizgi tekniği ile oluşturulmuştur (Güterbock, 1974: 421).

4. 6. 7. 4. Değerlendirme:

Anıtın konumu ve üzerinde yer alan delikler sebebiyle kült törenlerinin yapıldığı bir yer olduğu düşünülmektedir.

4. 6. 8. Malkaya:

4. 6. 8. 1. Konum:

Kırşehir'in yaklaşık 14 km kuzeybatısında, Sevdiğin ve Yağmurlukale köylerinin arasındaki yer alan Emirburnu tepesinin yamacında bulunmuştur.

4. 6. 8. 2. Araştırma Tarihçesi:

Yüzey araştırmaları esnasında tespit edilen anıtta ilk çalışmayı Bossert yapmıştır.

4. 6. 8. 3. Anıt:

Kayanın dört yüzünde dağınık halde hiyeroglif yazısı bulunmuştur (lev. 26, d). Yoğun tahrip olmuş yazıtın kuzey ve güney bölümleri diğer kısımlara kıyasla daha iyi korunmuştur. Yazıtta; "*prens ..-ziti, Ura-Tarhunda'nın oğlu ve prenses ..-parinaya*" yazılıdır (Hawkins ve Weeden, 2008: 241-245).

4. 6. 9. Savcılı:

4. 6. 9. 1. Konum:

Kırşehir'in batısında, Kızılırmak'ın kenarındaki Savcılı köyünün yakınında bir tepede iki boğa anıtı bulunmuştur.

4. 6. 9. 2. Araştırma Tarihçesi:

Anıt 1953 yılında Hirfanlı Barajı yapımı aşamasında bulunup; 2008 yılında Japon Anadolu Arkeolojisi Enstitüsü müzesine taşınmıştır.

4. 6. 9. 3. Anıt:

Altar olarak kullanıldığı düşünülen anıt çift boğa şeklinde yapılmıştır (lev. 26, e). Küvet şeklinde oyulan anıtın önünde yer alan boğaların ağzında birer kanal bulunarak bu küvet kısım ile bağlantısı sağlanmıştır. 2,5 m eninde, 2 m boyunda ve 1,2 m yüksekliğinde olan heykel granitten yapılmış ve 30 ton ağırlığındadır. Halk arasında öküz taş olarak

bilinen anıt muhtemelen, Fırtına Tanrısı'nın boğaları olan Hurri ve Şerri olmalıdır (Sevinç, 1999: 33-39).

4. 6. 10. Altınyayla:

4. 6. 10. 1. Konum:

Sivas iline bağlı Altınyayla ilçesinde ele geçmiştir.

4. 6. 10. 2. Araştırma Tarihçesi:

Yüzey araştırmaları ile tespit edilen anıt birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir.

4. 6. 10. 3. Anıt:

1,86 m yükseklikte ve 0,86 m genişliğindeki anıtta iki figür tasvir edilmiştir (lev. 26, f). Soldaki figürde; sembolik dağların üzerine basan bir geyik üzerinde erkek bir figür işlenmiştir. Figürün Kurunta olduğu bazı araştırmacılar tarafından düşünülmektedir. Sağ omzunda bir yay taşıyan figürün öne doğru uzanmış sol elindeki geyik boynuzu şekli Luvi hiyerogliflerinde tanrının ismini temsil etmektedir. Figür tipik Hitit fizyonomisinde iri badem gözlü, çıkık elmacık kemikli olup, belinde kemeri ile diz hizasında kısa etekli ve boynuzlu başlık ile tasvir edilmiştir. Başlığının sivriliği tahribat sebebiyle görülememektedir. Sağ taraftaki figür ise; iki demon tarafından taşınmaktadır. Tanrı olduğu düşünülen figüre sıvı adağını gerçekleştiren bu kişinin bir Hitit kralı olduğu düşünülmesine rağmen bunu kanıtlayan bir yazıt bulunamamıştır (Müller-Karpe, 2003: 313, 315).

5. HİTİT METİNLERİNDEN TESPİT EDİLEN MERKEZLERİN YER ALDIĞI GÜZERGÂHLAR:

DNA çalışmaları üzerinden göç yollarını inceleyen araştırmacılar, insanların bölgesel (coğrafi) şartlardaki kötüleşmeler ve doğa olaylarına bağlı olarak göç esnasında rota oluşturduklarını görmüş ve bu sonuç dâhilinde göç dönemleri ile rotalarının belirlenebildiğini, antik insanların herhangi bir savaş olmadığı takdirde doğa olayları doğrultusunda yolculuk ettiklerini önermişlerdir. Doğa olayları yolculukların sebebinde etkili olduğu kadar güzergâh konusunda da etkili olmuştur (Ökse, 2007: 35, Dağtaş, 2016: 22-25). Doğa olayları, yolculukların sebebinde etkili olduğu kadar güzergâh seçimi içinde etkili olmuştur. Antik insanlar dağ veya nehirlerin sebep olduğu patika yollarının insanlarla hayvanların yürümesi için veya taşımacılık için daha elverişli olduğunu görmüş ve bu doğrultuda rotaları takip etmişlerdir. Günümüzün geniş otoban yollarından önce aynı yollar kullanılmıştır. Asfalt yollar ile ulaşım daha konforlu hale dönüşse bile yoğun olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşan halk, keçi yolu veya pazar yolu gibi isimler ile aynı patika yolları kullanmaya devam etmektedir (Ökse, 2007: 35, Dağtaş, 2016: 25).

Gerek daha verimli topraklara gitme çabası, gerekse basit şekilde ticaret (değiş-tokuş) yapmak için yolları aktif olarak kullanan insanoğlu, aynı zamanda bu yolculuklar esnasında genetik olarak birbirleriyle de karışmışlardır. M.Ö. 3. binde çeşitli göç yolları ile Anadolu'ya gelen toplulukların kendi kültürlerini ve dillerini de getirdikleri anlaşılmıştır. Palaca, Luvice ve Neşaca konuşan bu kavimler barış içerisinde Anadolu'ya yerleşmiş[41]; savaşmadan kültürel etkileşime başlamışlardır. Bu dönem içerisinde Anadolu'nun patika yolları muhtemelen yalnızca basit ticaret için kullanılmış; kültürel alışveriş ve kaynaşma sağlanmıştır. Fakat bu dönemlerde gerek teknolojik açıdan gerekse maddi açıdan döşeme yol oluşturulması zahmetli bir süreç olduğundan

41 Palaca konuşanlar Karadeniz'in güneyine, Luvice konuşanlar Orta-Batı ve Güney Anadolu'ya, Neşaca konuşan halk ise Kuzey-Orta Anadolu'dan güneydoğu ve Anti Toros Dağları'na kadar yayılan bir alana yerleşmişlerdir (Bryce, 2016: 62).

kullanılan yolların tespiti oldukça zordur. Bilinen büyük ve küçük çaplı merkezleri birbirlerine bağlayan ağ incelendiğinde, yolların yönü belirlenebilmiştir. Çoğunlukla patika yollar, doğal geçitler, akarsu ve göllerin oluşturduğu ovalar ile dağlar arasında uzanan yollar ulaşım için tercih edilmiş, merkezleri birbirlerine bağlayan kısa mesafeler olmaları sebebiyle de Erken Tunç Çağı içerisinde yol ağının anlaşılmasını sağlamışlardır (Massa, 2016: 80-81). Sonrasında aynı bölgede, Orta Tunç Çağı'nda, Mezopotamya'nın kuzeyinden Anadolu topraklarına gelen girişimci tüccarların çekirdek bölgesi olan Orta Anadolu'da ticaret kolonisi ağı[42] kurulmuştur. Ticaretin kalbini Kültepe (Kayseri) oluştururken Anadolu'dan Mezopotamya'ya ulaşan yol boyunca karum ve wabartumlardan oluşan küçük ticari şehircikler de kurmuşlardır. Anadolu'nun yerel planına aykırı olan bu şehirleşme yapısı, ticari üstünlüğe sahip olduğu için Anadolu içerisindeki şehirleşme yapısının değişmesine sebep olmuştur. Yapılan araştırmalar Kalkolitik ve Erken Tunç Çağlarında merkezler arası mesafenin 1,5 km'den 10 km'ye kadar ulaşan bir uzunlukta olduğunu, Orta Tunç Çağı'nda bu mesafenin 10-15 km olduğunu Geç Tunç Çağı'nda ise 15-35 km aralıklardaki mesafelerde merkezlerin seçildiğini göstermiştir. Yürüme mesafesi ile bir insanın 5 km'lik yolu 1 saatte yürüdüğü, bir günde ise 40 km yol alabileceği anlaşılmış, herhangi bir hayvan yardımı ile mesafenin iki katına çıkabileceği önerilmiştir (Ökse, 2007: 37-38, Harmanşah, 2015: 31, Bryce, 2016: 62, Dağtaş, 2016: 24-25, Massa, 2016, Tablo 3.20).

Hitit yol güzergâhı denildiğinde bulgular ışığında belirgin bir yol ağı zihinlerde belirmese de, araştırmalar sonucunda bu yol güzergâhının Roma yolları[43] ile çakıştığı görülmüş ve bu bağlamda çalışmalar yapılmıştır. Ulaşım şebekesini bulmak için, geçmişten günümüze kadar yapılan tüm yüzey araştırmaları ve literatür taramalarından Anlaşıldığı üzere, Hititlerin kullandıkları yolların patika yollar olduğu görülmüştür.

42 Barjamovic koloni ağının hem Anadolu içerisinde hem de Anadolu'dan Mezopotamya'ya ulaşan güzergâhlarını detayları olarak incelemiş yazılı belgeler ile de teorisini desteklemiştir (Barjamovic, 2011: 87-211 ve 241-408).

43 Roma yollarının Osmanlı Dönemi'nde yapılan yollarla, onlarında modern yollar ile çakıştığı bir çok araştırmacı tarafından kabul edişmiştir. Keza French yaptığı detaylı çalışmada bu teoriyi araştırmacılara bir çok kanıt ile önermiştir ve bu öneri çoğunluk tarafından kabul edilmiştir (French, 1981-1: 15).

Aynı zamanda bu patika yollardan Hitit kaya anıtlarının da görülebiliyor olması bir diğer belirleyici özellik olmuştur (Glatz ve Plourde, 2011: 59, Mazzoni ve d'Pecchioli: 2015: 36).

Yalnızca Hitit Dönemi özelinde değil antik dönemler boyunca da tercih edilen yollar[44], dönem haritaları ve yazılı belgelerinden geçen güzergâhlar ile modern yollar karşılaştırıldığında, çok fazla bir değişiklik olmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak araştırmacılar kendi kişisel deneyimleri ile yolları gezmiş yöre halkları ile konuşarak patika yolların tespitini yapmış, teknolojinin ilerlemesi ile de GIS (Geographic Informational System/ Coğrafi Bilgi Sistemleri), D.E.M. (Digital Evelation Model) gibi programlar sayesinde geçmiş ve günümüz topografik haritaları karşılaştırılarak güzergâh tespit çalışmaları yapılmıştır. Arkeologların, tarihçilerin, coğrafya araştırmacılarının ve etnologların yaptıkları hem deneysel hem de elektronik ortama girilen verilerin çeşitli programlarla değerlendirildiği bu çalışmalarla, dönemler değişse bile kullanılan yolların stabil kaldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Anadolu coğrafyasında dönemler arası devamlılığın oluşu yolların belirlenmesinde de ve evrensel olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur (Gürsoy, 1974: 24, Barjamovic, 2011: 66, 69, Massa, 2016: 81).

T. Ökse Orta Anadolu'yu temel alarak hazırladığı ve Yukarı Kızılırmak havzasında yürüttüğü yüzey araştırmaları sayesinde Orta Anadolu'yu Doğu Anadolu'ya bağlayan 4 ana yol güzergâhı[45] tespit etmiştir;

1. Orta Anadolu'nun kuzeyinden gelerek Kızılırmak'a ulaşan patika yol, Çekerek,

44 Yollar hakkında detaylı bilgi için bknz: Tabula Imperii Byzantini, Orta Anadolu ağı için TIB band 2.
45 Ökse araştırması dahilinde Kalkolitik, Erken Tunç ve Orta Tunç Çağları boyunca bu yolların ticaret için kullanıldığını önermiştir. Dönemlerin sosyo-politik yapısı ile güzergâhlardan topladığı seramikleri değerlendirerek bu çıkarımı yapan araştırmacı Geç Tunç Çağı'nda Hititlerin ise bu yolları hem ticaret için kullandığını hem de yolların özellikle dağlar arasında olduğunu ve güçlendirilmiş savunmaya sahip merkezlere ulaştığını belirterek aynı zamanda askerî yol olarak da kullanıldığını önermiştir (Ökse, 2007: 39-42).

Yıldız ve Yıldızeli ovaları ile devam etmekteymiş. Doğal yol izlendiğinde Kızılırmak kıyısına gelindiğinde, at sırtında ırmağın geçilebildiği görülmüş,

2. Orta Anadolu'nun güneyinden geçen bir diğer yol ise; Gemerek ve Şarkışla ovalarından geçerek Sivas'a ulaşmaktadır. Sivas üzerinden Kızılırmak vadisini izleyerek Doğu Anadolu'ya ulaşır,
3. Bir diğer yol ise bir önceki ile benzer bir rota izleyerek; Kızılırmak vadisinden başlayıp Şarkışla ovası üzerinden Altınyayla'ya (Kayalıpınar) ulaşan yoldur. Kulmaç Dağları'ndaki geçitlerden geçen yol Balıklıtohma vadisini izleyerek Malatya Ovası'na ulaşırmış,
4. Sivas ve Malatya arasındaki bir diğer yol ise; Taşlıdere Vadisi'ni izleyerek Ulaş, Kangal ve Alacahan'dan geçmektedir[46] (Ökse, 2007: 35).

Tespit edilen güzergâhlardan en net sonuç verenler ise Klasik dönemlere ait olanlardır. Bunun sebebi yazılı metinlerin daha iyi korunmuş olması ve bu sayede hem merkez isimlerinin hem de rotanın tespit edilerek yolların tespitinin kolaylığıdır. Buna ek olarak gerek döşeme yolların yaygınlaşması gerekse yakın tarihte aynı güzergâhın ahiler[47] tarafından kullanılarak yol boyunca kervansaraylar inşa edilmesi hem arkeolojik verilerle hem de yazılı metinlerle çakışan tespitlerin yapılmasını sağlamıştır. Örneğin; Herodot, Ephesos (Efes) üzerinden Cilicia (Kilikya) geçidi ile Susaya giden büyük bir yoldan bahsetmiş ve bu yolu *Kral Yolu* olarak adlandırmıştır (Ramsay, 18900: 26, 27). Hitit yolları olarak bildiğimiz; Šuppililiuma ve Muršili gibi kralların sefer güzergâhlarından anladığımız yollar ile karşılaştırılınca bu güzergâhların çakıştığı görülmüştür.

Hitit çekirdek bölgesinin kuzeyinde yer alan merkezlerin (Nerik, Hakm/piš, Hartana,

46 Modern yollarda bu güzergâhların paralelinden geçmektedir (Ökse, 2007: 36-37).

47 Kervan yollarını araştıran araştırmacılarda Assur Ticaret Kolonileri Çağı'ndan itibaren aynı yolların kullanıldığını sadece bu yolların dönemler içerisinde isimlerinin değiştiğini önermektedir (Günel, 2010: 134). Günel bu makalesinde kervan yollarının güzergâhlarını kervan saraylar, köprüler ve gezginlerin kullandıkları yolları derleyerek verilerini sunmuştur.

Haualkina, Kammama, Karahna, Malimaliia Dağı, Takkuupš/ta, Tiliura ve Urešta) bulunduğu şebekenin; dinî bayramlar ile ritüel törenlerinde kullanılan ve askerî metinlerde geçen sefer güzergâhlarında (Kaškalara yönelik) yer aldığı ele geçen metinlerden anlaşılmıştır (Hazenbos, 2003: 194). Dolayısıyla aynı güzergâhı da verse yolların işlevinin dönemsel bazda değiştiği görülmüştür.

D. Winfield (1977) Orta Anadolu'dan dört ana yöne uzanan dört temel yol olduğunu önermiştir. Bunlar:

1. Güney yolu; Batı kısımdan Orta Anadolu'yu geçerek güneye inişi sağlayan yoldur. Eğridir ve Beyşehir göllerini takip eden yol (Fasıllar, Eflatunpınar) Konya (Yalburt, Konya-Karahöyük, Hatıp) üzerinden Toroslara ulaşır. Toroslardan sonra Kilikya geçidine (Gezbeli) varan yol buradan da Adana'ya ulaşımı sağlamaktadır. Adana'dan Mezopotamya'ya girişi sağlayan bu güzergâh ya Suriye (Ugarit) ve Mısır'a ya da Mezopotamya ve Susa içlerine ulaşımın ilk basamağıdır.
2. Yaylalar ve doğal geçitler aracılığıyla Horosan üzerinden batıya ulaşan bir diğer yol ise; Doğu Anadolu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu şeklinde basitleştirilebilir. Büyük Tuz Gölü'nden başlayan yol, gölün geçilebilirliğinin uzun sürmesi sebebiyle yukarıdaki güney yolunun tersinden başlar. Malatya'dan Konya'ya ulaştıktan sonra bir o kadar daha mesafe gidilerek Efes veya İzmir'e buradan da kıyı şeridi ile deniz yoluna ulaşmaktadır. Yolun daha doğusuna bakıldığında, Elazığ ve Muş'a ulaşan yol sayesinde aynı zamanda, Susa ve Mezopotamya'ya ulaşımın da sağlandığı görülmüştür.
3. Kuzeybatıdan güneydoğuya ulaşan bir başka yol ise Roma yollarından bilinmektedir. İzmit'ten başlayıp Eskişehir üzerinden Konya'ya oradan da Kilikya geçidi üzerinden Mezopotamya ve Susa'ya ulaşmaktadır. Bu güzergâhın alternatifi; Bolu'ya tırmanarak Ankara'ya oradan Tyana'ya son olarak da Kilikya geçidine varmaktadır. Yolun batısı ise; Avrupa içlerine ulaşımı sağlayan en kolay

ve en az masraflı güzergâhtır. Kullanılan bu yolun Roma Dönemi'nde Kral yolu olarak adlandırıldığı görülmüştür.

4. Kuzey yolu olarak adlandırılan yol ise Avrupa'ya ulaşmak için kullanılmıştır. Yol İstanbul Boğazı'ndan Tebriz'e kadar ulaşımı sağlamaktadır. Güzergâh, Ankara (Yassıhöyük, Gavurkale, Külhöyük), Çorum (İnandıktepe, Hüseyindede, Fatmaören, Alacahöyük, Eskiyapar, Boğazköy), Sivas (Şapinuva, Maşat höyük, Kayalıpınar, Sarissa), Erzincan ve Erzurum'a ulaşmaktadır. Bu yolun Roma Dönemi'nde Haç Yolu ismiyle hem ibadet için hem de Haçlı Seferleri esnasında kullanıldığı anlaşılmıştır (Ramsay, 1890: 27, Winfield, 1977: 151-152, French, 1981: 16).

5. 1. SİYASİ GÜZERGÂHLAR:

Stratejik öneme sahip yollar ve bu yollarla bağlantılı merkezler ile önemli konumlarda yer alan yerleşimlere ulaşımı sağlayan güzergâhlar devamlılık göstermiş dolayısıyla siyasi olarak, askerî ve ticari amaçlara hizmet için kullanılmıştır.

Çoğunlukla doğal patikaların izlendiği antik dönemlerde özellikle çay, akarsu ve nehirlerin kenarından devam eden yolların tercih edildiği yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilmiştir. Bu tespit yapılırken yakın dönem verileri ön planda olmuştur. Özellikle Bizans ve Osmanlı kaynakları bu konuda araştırmacılara ışık tutmuştur. Günümüzde, yakın tarihte ve antik dönemlerde kullanılan yolların kesiştiği ve benzer niteliklerde oluşu hem yazılı kaynaklarla hem de tespit edilen veriler sayesinde anlaşılmıştır[48]. Örneğin; Bolvadin'in 3 km güneybatısında yer alan Üç höyük isimli mevki, Akarçay'ın stratejik bir konumunda bulunup Kayseri (Kültepe), Ankara (Yassıhöyük, Gavurkale Külhöyük) ve Eskişehir'e (Beyköy) ulaşımını sağlayan patika

48 David Frech "Roman Roads and Milestones of Asia Minor'' isimli kitabında; yollar üzerine yaptığı çalışmaları detaylı olarak sunmuş ve araştırması sonucunda antik dönemlerden yakın tarihe hatta günümüze değin yolların paralellik gösterdiğini kanıtlarla göstermiş; Roma yollarını ve kullanılan güzergâhı detaylı olarak paylaşmıştır (French, 1981).

yolun üzerindedir. Üzerinde çokça dinlenme noktası tespit edilen bu güzergâhın sık sık savaşlarda kullanıldığı, hatta Bolvadin/Üç Höyük'ün savaş döneminde dinlenme ve/veya kuşatma öncesi konuşlanılan bir merkez olduğu yazılı metinler sayesinde anlaşılmıştır. M.Ö. 301'de Ipsus Savaşı öncesi birlikler burada dinlenmiş, II. Muršili Arzawa seferi esnasında havalar soğuduğunda bu mevkiyi kışla olarak kullanmıştır, 695'te Arap ve Bizans orduları, 1116'da ise Selçuklu ve Bizans orduları da aynı konumda karşı karşıya gelmiş, 1605'te ise Osmanlı Celali isyanını burada bastırmıştır (Garstang ve Gurney, 1959: 86, Barjamovic, 2009: 13). Bu duruma bir diğer örnek ise, modern ismi ile Köprüköy (Büklükale) olarak bilinen mevkiinin karşısında kalan ve Kızılırmak kavsi içerisinde kalan Kapalıkaya'dır. Çorum ve Kırşehir arasında bir konumda yer alan Kapalıkaya'nın yakınlarında Selçuklu Dönemi'ne ait bir köprü, antik dönemlere ait 3 m genişliğinde döşeme bir yol ve duvar tespit edilmiştir. Aynı zamanda buradan Kızılırmak'ın yürüyerek geçilebildiği görülmüştür. Klasik dönemlerde doğu ve batı arasında kalan ana yolun bu mevkiden geçtiği kayıtlardan tespit edilmiştir. Söz konusu yol, Selçuklu Dönemi'nde ve günümüzde de kullanılmaya devam etmiştir. Buradan Kızılırmak'ın geçilebiliyor oluşu, yolların buradan geçmesinin de en büyük nedeni olmalıdır. Bu kolaylık doğu-batı arasındaki mesafeyi kısaltmış ve mühimmatın (ticari veya askerî) taşınmasını kolaylaştırmıştır (Barjamovic, 2009: 18-20).

Yukarıda bahsedildiği üzere daha geç zamanlarda karşımıza çıkan güzergâhlar, Hitit Dönemi ulaşım ağı içinde tercih edilmiş olmalıdır. Hattušili, Muršili ve Šuppililiuma gibi kralların yapmış olduğu bu seferde güzergâhları detaylı veren bu krallar sayesinde, Hititlerin kullandıkları askerî yollar tespit edilebilmiştir[49]. Çoğunlukla Kızılırmak'ın oluşturduğu patika yolu ve Sakarya Nehri ile Anadolu dağlarının arasında kalan yolları kullanan kralların, kendilerine hem kolay hem de korunaklı bir yol sağladıkları ortaya çıkmıştır (Garstang, 1943: 40-41). Šuppiluliuma'nın net bir şekilde tasvir ettiği düşman toplulukları adeta Hititlerin etrafını sarmıştır. Bölge, güneybatıda göl ve dağlar arasında

49 J. Mellaart'ın bıraktığı çizimler üzerinden araştırma yapıldığında Batı Anadolu'ya ulaşan yol ve Batı Anadolu'nun Hitit Dönemi içerisindeki yapısı daha net anlaşılmıştır. Bknz: Zangger ve Woudhuizm, 2018.

Arzawa'ya konumlanan Psidia, güneydoğuda Zamantı suyu ile Toros ve Anti Toros dağları tarafından doğal şekilde korunan Kizzuvatna (Kilikya geçidi bu krallığın kontrolünde), kuzeydoğuda Azzi ve Hayasa, kuzeyde daimi düşman Kaška ve kuzeybatıda keşfedilmemiş (?) bir alan ile çevrilidir. Kıyı şeridinden içlere kadar ulaşan yollar sayesinde yalnızca karadan düşmanlara karşı değil aynı zamanda deniz aşırı ülkelerden gelen düşmanlar ile korsanlara karşı da Hititler merkezlerini korunmuş olmalıdırlar. Dolayısıyla özellikle başkente ulaşımı sağlayan yollar askerî amaca hizmet etmiş olmalıydı (Garstang, 1943: 35).

Hititler öncesi dönemlerde çoğunlukla barışın hakim olduğu Anadolu topraklarında ulaşım ağı ticaret için kullanılırken, beylikler arası anlaşmazlıkların çıkması ile bu yollara askerî anlamlar yüklenmiştir. Hititlerin daimi düşmanı olan ve kuzey sınırında yer alan Kaškalara karşı başkentin kuzeyinde adeta uyarı niteliğinde inşa ettikleri mimari yapılar ile anıtlar, yolların işlevindeki değişimin kanıtıdır (Matthews ve Glatz, 2009: 55). Kuzeyden Boğazköy'e direkt ulaşan bir yol henüz keşfedilememiş olmasına rağmen, Samsun'dan başlayarak Yozgat üzerinden Kilikya geçidine oradan da Suriye'ye ulaşan yol, Boğazköy'e ulaşımı da sağlamaktadır. Ayrıca Hititler, başkentin haricinde, Hititlerin doğal miras olarak kabul ettikleri ve metinlerde *Aşağı Ülke* olarak geçen bölgeyi de korumaları gerekliydi. Doğal ulaşım yollarına açık söz konusu bölge, Konya'nın doğu kısmı (bu kısım Kızılırmak vasıtası ile Tyana'ya ulaşır) ile güneyinde Toroslara kadar ulaşan bölge, Fırat'ın batısında yer alan Sivas ve civarı olarak tanımlanmıştır. Bu merkezlerin doğal güzergâhlara sahip olmasının temel sebebi Kızılırmak ile Fırat'tır. Özellikle kıyıya ve deniz ulaşımına bağlantıyı korumak için krallar bu merkezleri hâkimiyet alanları dâhilinde tutmak istemişlerdir. Šuppililiuma, güneydoğu (Suriye) seferlerine (siyasi, askerî veya ticari amaç ile) çıkarken Sivas üzerinden geçen yolu sık sık kullanmıştır (Barjamovic, 1943: 37-39).

Batı yolu ise çoğunlukla Muršili'nin bıraktığı metinler sayesinde tespit edilmiştir. Özellikle Karkamış'taki kardeşini yanına alarak çıktığı Arzawa seferini anlatırken,

güneydoğu'dan batıya ulaşan güzergâhı tarif etmiştir. Güney yolunu izleyerek Karkamış'tan Konya'ya ulaşan krallar, Büyük Menderes nehrinin oluşturduğu yol sayesinde Arzawa'ya ulaşmıştır[50]. Metinlerden tespit edilen ve yüzey araştırmaları ile onaylanan, Hitit başkentinden batıya giden bu yol "*krali yol"* olarak isimlendirilmiştir. Kızılırmak'ı geçerek Gavurkalesi'ne (Ankara) ulaşan yol Sakarya nehrinin oluşturduğu patika yolla devam ederken modern yol ile çakışmaktadır. Kesişen bu yol Sivri-Hisar (Afyon)'a ulaşır. Pessinus'un klasik haritasından[51] da takip edilebilen söz konusu güzergâh, Hititlerin "*Seheriya"* ismini verdikleri nehir ile devam ederek "*Lawasa*" isimli dağa ulaşır. Batıya doğru gidildiğinde, metinlerden "*Sallapa*" olarak okunan merkeze ulaştıkları tespit edilmiştir. Friglerin metinlerinden ise aynı yolun Sakarya ve Menderes nehirleri arasından devam ederek "*Ceramon Agora*" şehrine ulaştığı okunmuştur. Buradan çatallanan yolun kuzeyinden devam edildiğinde Sardis'e, Syplos ve Karabel anıtlarına ulaşıldığı tespit edilmiştir. Çatalın diğer yönü ise Menderes vadisi boyunca devam ederek Milet'e oradan da denizsel güzergâha ulaşmaktadır. Muršili'nin metinlerinden bilinen Miletos (Waliwanda/Ialanda/Milawatas) hem askerî savunma amaçlı hem de batı ile deniz aşırı ticaret yapmak için kullanılmıştır. Bu yolun asıl stratejik önemi, Afyon üzerinden hem batıya hem de güneye ulaşımı sağlamasıdır (Garstang, 1943: 39-46).

Šuppiluliuma'nın icraat kayıtlarında anlatılan doğu yolu, Hattuša'dan Yozgat'a (Büyük Nefese/Taurum antik kenti) ulaşmaktadır. Yozgat üzerinden Sivas (Yeni Han)'a ulaşan yol, Roma Dönemi'nde Pontus sınırına ulaşmak için kullanılan yoldur. Sivas'tan çıkan yol, Kızılırmak'ın oluşturduğu doğal yolda çatallanmaktadır. Yolun güneye inen kısmı takip edildiğinde, Kızılırmak ve Fırat'ın oluşturduğu havza ile Kangal'a, oradan da doğuya devam yol önce Divrik'e sonrasında da Erzincan'a ulaştığı tespit edilmiştir. Bu

50 Mira ülkesinin sınırında yer alan Suratkaya anıtı söz konusu güzergâhta yer alan ve yolun tespitinde yardımcı olan anıttır. Detaylı bilgi için bknz: Peschlow-Bindokat: 2002.

51 Heredot ve Strabon'un tarif ettiği güzergâhı inceleyerek antik yolları tespit etmeye çalışan Ramsay; araştırdığı dönemde Hititler için verilen dönem ve coğrafya (kuzey Suriye) farklı olsa bile Gavurkalesi ve Gezbeli anıtlarının mil/sınır taşı olarak belirtmiş ve aynı güzergâhta önerdiği antik yollar için bu anıtların belirleyici unsurlar olduklarını söylemiştir (Ramsay, 1890: 27 ayrıca güzergâhın detaylı tarifi için s:262).

antik yol günümüzde modern yol olarak kullanıma devam etmiştir. Fırat'ın doğusuna ulaşımı sağlayan bu güzergâh, Hititlerin Išuwa sınırına (metinlerinden Šuppiluliuma'nın Išuwa/Pahhuwa'ya gelerek burada anlaşma yaptığı okunmuştur) ulaşımını sağlamıştır. Pahhuwa'dan 48,2 km güneye gidildiğinde, Kemah (Kemakh/Erzincan)'a ulaşılmaktadır. Fırat'ın kuzeyine ulaşımı sağlayan bu yol, Malatya'ya oldukça yakındır. Bu kısmın güneye geçişi sağlayan Azzi-Hayasa'ya varan güney yolu olduğu düşünülmektedir (Garstang, 1943: 47-50).

Sivas'tan dallanan yolun kuzeydoğuya giden kısmı takip edildiğinde ise; Kızılırmak'ın oluşturduğu patika yol Zara'ya (Sivas) ulaşmaktadır. Bu yolun kuzeydoğusu Koyul Hisar (Sivas)'a, oradan yine Kızılırmak üzerinden Niksar (Tokat)'a ulaşmaktadır. Söz konusu yolun, Roma Dönemi'nden beri kestirme yol olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yol ile kuzeyde Giresun (Kerasund) ve Ordu'ya da ulaşım sağlanmaktadır. Kuzeye ulaşımı sağlayan güzergâh, Karadeniz kıyıları ile denizsel güzergâha ulaşmaktadır. Bu yol Muršili'nin kuzey seferlerini yazdırdığı metinlerden öğrenilmiştir (Garstang, 1943: 47-52). Söz konusu yol, Hititler ile Kaškaların muharebeleri esnasında sıkça kullanılmıştır. Bu sayede Hititler kadar Kaškalar da iç içe olmuş, onlar da aynı güzergâhı iç kesimlere ulaşmak için kullanmıştır. Tersten bakıldığında Kaškaların kullandığı rota; Kaška sınırına yakın olduğu düşünülen Taggasta (Tozlu Boru)'dan başlayarak muhtemelen Taggasta merkezinin doğusunda yer alan Ishubitta (Amasya) ile devam ederek, Çorum-Alaca-Boğazköy istikametine ulaşmaktadır. Muršili'nin metinlerinden bilinen isimleri ile söz konusu güzergâh, Hissashapa, Pishurus ve Ishubitta takip edilerek Marista'ya, oradan da Hissashapa/Katapa'ya ulaşarak son bulmaktadır. İsmi geçen merkezler birbirine yakın olmalıydı, dönem şartları düşünüldüğünde sefer esnasından iletişimin kopmaması mesafeye bağlıdır (Garstang, 1943: 54-55).

Šuppiluliuma'nın doğu seferleri için yaptığı kayıtlardan bilinen ulaşım ağı kırık iki metinden öğrenilmiştir. Bu metinler tamamlandığında oluşan güzergâhlar ise:

1. Ishatara-Hattena-Durmitta-(…)-Hurna_Mt. Tihsina-(…)- Marassantia-Mt. Illuria & Sappiduwa-Tummana-Mt. Kassu-R. Dahara & Papinuwa-"geri dönüş"-Ga[ssiya]-Harrana-Wassugani & Gargamiş

2. Hanhana-Hattena-Durmitta-Pala-Tummana-Gassiya-Suppa-Seha Nehri Ülkesi

şeklindedir[52]. Muhtemelen bu güzergâhlar Kızılırmak'ı takip ederek Maraş, Samsat veya Fırat üzerinden Karkamış'a ulaşmak için kullanılmıştır. Bu yol aynı zamanda Kilikya geçidi üzerinden, iç kesimlere ulaşımı da sağlamaktadır (Garstang, 1943: 57).

Çıkış noktası Boğazköy[53] olduğundan Hititlerin kullandıkları yol güzergâhları aslında birbirlerine merkezde bağlı olmalıdır. Dolayısıyla; Hattušili, Šuppililiuma ve Muršili gibi yaptıkları seferleri detaylı anlatan krallar sayesinde askerî güzergâhların tespiti kolaylaşmıştır. Šuppililiuma güney yolunu kullandıktan sonra Durmitta üzerinden Kızılırmak'ın oluşturduğu patika yol sayesinde kuzeye ulaşabilmiştir. Aynı yol ile sık sık Samuha (Kayalıpınar)'ya giden kral merkez üzerinden Fırat'ın oluşturduğu doğal patika yol sayesinde Kalasma, Isuwa, Tegarama, Hayasa, Karkamış ve Comana'ya da ulaşabilmiştir. Tüm bu bilgilerin yanı sıra, metinlerde geçen merkezlerin hepsinin günümüz merkez isimleri ile eşlenememesi güzergâhlardaki eksikliklerin sebebidir. Elde edilen bilgiler doğrultusunda, askerî amaçlı kullanılan yollar hakkındaki kesin bilgimiz; Hititlerin coğrafi avantajlarını (Zamantı suyu, Toroslar, Kızılırmak, Sakarya Nehri, Büyük ve Küçük Menderes nehirleri ve onların oluşturduğu ovalar ile diğer nehir ve göllerin oluşturdukları ovalar) hem doğal korunaklı yolları seçerek kendilerini savunma amacı ile hem de mühimmatlarını daha rahat taşımak için kullandıklarıdır. Bu güzergâhları tercih etmelerindeki en büyük etken coğrafi avantajlar olmalıdır (Garstang, 1943: 58-60).

52 Ishupitta, Marista, Hissashapa, Katapa, Hanhana, Darahna, Hattena, Durmitta, Pala, Tummana, Gassiya, Sappa ve Hulaya Nehri ülkeleri Kaška bölgesinde yer alan merkezlerdir (Bryce, 2005: 232).
53 Ramsay Boğazköy'ün hangi dönemde önemli olduğunu söyleyemesede merkezin Kilikya geçidinden Sinop'a uzanan yol üzerinde yer aldığını belirtmiştir (Ramsay, 1890: 33).

Metinlerde tarif edilen güzergâhlar ve araştırmalarda tespit edilen buluntular haricinde, bazı araştırmacılar coğrafi şekillerin değişiminden yola çıkarak, alternatif güzergâhlar önermişlerdir. Bu doğrultuda teori üretenler, dağ eteklerinin su ve yiyecek sağlamadaki yararını öne sürerek, yolların dağ eteklerinden gittiğini önermiş, Hitit döneminden günümüze kadar yer şekillerinde çok fazla değişiklik olmadığını belirterek, önerdikleri ulaşım ağını tahkim etmişlerdir. Önerdikleri güzergâh, Orta Anadolu'da; Eskişehir-Ankara-Yozgat-Kayseri-Niğde-Karaman-Konya-Afyon olacak şekilde, Doğu yönünde; Sivas üzerinden Erzurum'a oradan da Kafkasya ve İran (Susa)'ya, Güneydoğuya doğru; Malatya ve Diyarbakır üzerinden Mezopotamya'ya ulaşan ana yol ile Murat-Karasu-Van Gölü sıralaması ile yan yol, Kuzeye geçişi ise; Samsun'a doğru Yeşilırmak'ın bulunduğu konumda yer alan kuzey dağlarının oluşturduğu doğal geçitlerin kullanılarak kuzey kıyı şeridine ulaşıldığı şeklindedir. Alternatif bir diğer ulaşım ağı ise; Ankara'dan, İstanbul (kuzeybatı) ve Zonguldak (kuzey)'a, batıya; Afyon kapılarından geçerek, Marmara (İstanbul ve Bursa) ve Ege (İzmir, Aydın ve Denizli) Bölgelerine, oradan da güneye ulaşarak Gülek Boğazı'ndan Çukurova'ya ve oradan devam ederek Kuzey Suriye'ye ulaşan diğer yoldur (Gürsoy, 1974: 28-29). Orta Anadolu'dan Kuzey Suriye'ye ulaşan önemli yollardan bir diğeri de, Sivas-Malatya yoludur. Kuzey Suriye'ye ulaşan bu güzergâh ile güneyden (Ura Limanı'ndan) Boğazköy'e ulaşan yolların ticaret için kullanıldığı, Hititlerin hem kara hem de deniz ticaretinde hâkimiyetlerini kabul ettirdikleri, krallıklar sayesinde her iki ticari ağdan da yararlandıkları metinlerden elde edilen bilgiler arasındadır (Alparslan, 2004: 57). Buna alternatif olan yollar[54] ise;

1. Kaneš'ten (Kayseri) başlayıp Orta Toroslar'ın sağladığı doğal geçitler ile Gülek Boğazı ve Kilikya geçidine, oradan da Kilikya ovasına ulaşan yol.
2. Karaman'ın güney yaylasından, güneye yönelerek Akdeniz kıyı şeridi ile Silifke'ye, oradan da kıyı boyunca devam ederek Mersin, Tarsus ve Adana'ya

54 Alkım bu yolların Toroslar ile Anti-Torosların kesişiminde bulunan geçitlerin kuzey Suriye'ye dolayısıyla Mezopotamya ve Susa'ya ulaşan geçitler olduğunu önermektedir (Alkım, 1954: 89-92).

kadar ulaşan yoldur (Alkım, 1954: 89-92).

Aynı yolların Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde de ticaret ağını oluşturan yollar olarak kullanıldığı önerilmiştir (Gökçek, 2004: 153). Söz konusu ulaşım ağları, gerek coğrafi şartlar düşünüldüğünde gerekse metinlerden verilen güzergâhlar incelendiğinde, birbiri ile çakıştıkları görülür. Dolayısıyla Hititlerin kullandıkları yol, tıpkı sonraki dönemlerde Frigler, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar'ın kullandıkları yollar gibi stratejik öneme sahip olmaları sebebi ile siyasi amaca hizmet etmiş yollar olarak yorumlanabilir.

5. 2. DİNÎ GÜZERGÂHLAR:

Hitit arşivlerinden ele geçen dinî içerikli metinler ile tespit edilen yollar, bazı dinî bayramları kutlamak amacı ile kullanılan, kral ve alayının geçtiği *haç yolu*, *tören yolu* veya *dinî yol* isimleri ile literatürde yer almıştır. Bu güzergâhlar, törenlerin gerekliliklerini yerine getirmek için kullanılmaktadır. Özellikle AN.TAH.ŠUM ve Nuntarriyašha bayramları ile net bir şekilde verilen bu güzergâhlar, kralların tanrılarından istekleri olduğunda veya kurban vermeleri gerektiğinde tören alayı eşliğinde kullandıkları yollardır (Haas, 2002: 441, Forlanini, 2008: 145). Tanrılar kralları, krallar dinî görevlileri bu doğrultuda uyarmıştır;

"*Şehir yakınlarında olan su kaynağı için kurban ayini varsa o zaman onu uygula ve su kaynağını düzenli olarak ziyaret et! Ama su kaynağı için henüz kurban ayini yoksa asıl onu o zaman daha sık ziyaret et. Su kaynağını kutlamamazlık etme. Kurban ayini olan dağlar ve nehirler için, düzenli olarak kurbanlar sunulsun (CTH 261)*"

IV. Tuthaliya'nın bu doğrultudaki emri bu duruma en güzel örnektir (Maner, 2016: 9). Hititlerin dinî bayramlarında ve/veya kurban vermek için kullandıkları yollar, 20-25 km mesafedeki bir şehirden diğerine ulaşımı sağlayan güzergâhta olması ve tapınım alanlarının en fazla bir günlük yürüme mesafesinde yer alması gerektiği metinlerden

anlaşılmıştır (Sir Gavaz, 2014: 62).

Hititler için yönetimde olduğu kadar günlük işlerde de ön planda olan din, özellikle yıl dönümlerinde (bu Hititler için bahar dönümleri olarak kabul edilen tarım yılının dönüm noktaları kabul edilirdi) en önemli konu haline gelmekteydi. Yıl dönümlerinin daha ağır başlı ve kutsal etkinliklerle dolu bayram ritüellerinden oluştuğu ele geçen metinler sayesinde anlaşılmıştır. Söz konusu metinlerden yerel bayramlar ve festivaller hariç 165 adet bayramın daha Hitit dinin de yer aldığı anlaşılmıştır. Her bir bayram için kral ve kraliçe ayrı hazırlanır, her birinde uygulanması gereken ritüeller de çeşitlidir. Bazı bayramlar başkent içerisinde gerçekleşirken bazıları kral ve maiyetinin hatta tanrısal varlıkların sembollerinin de yolculuk etmesine neden olmaktaydı. Bazen bir kaç saatte tamamlanan bayramlar, kimi zaman günlerce devam etmektedir. Kutlamalarda kralın zaruri olarak bulunması gerektiğinden, kimi zaman askerî seferler bile iptal edilerek, kral tören alayının başında özenle hazırlanmış olarak yerini almalıydı. Bayramların çokluğuna rağmen kiminin kısa aralıklarla, kiminin yılda bir, kiminin ise 9-10 yıl sürede bir tekrarlanması bu ritüelleri bir nevi kolaylaştırmaktaydı. Bayramların özenle yapılması tanrıları hoşnut ederken, törende yaşanabilecek en ufak bir aksaklık bile tanrıların gazabını almaya yetmekteydi. Çoğunlukla baş tanrılara adanan önemli bayramların yanı sıra birden çok tanrıya aynı anda tapınılabilen festivaller de Hitit dininde bulunmaktadır. Hititler için önemli bir yere sahip olan bahar bayramları; AN.TAH.ŠUM bitkisinin çiçek vermesi ve depolarda yer alan kapların açılması ile, sonbahar bayramları, depolama kaplarının doldurulmasıyla, kış bayramı ise, tarlaların işlenmesinin ve seferlerin bittiği soğuk havalarda kutlanmalıydı. Bağ bayramı, yağmur bayramı, gök gürültüsü bayramları, toprak sürme bayramı, süt bayramı, orak bayramı, üzüm kesme bayramı, yıkanma bayramı, dağlara çıkma bayramı, tahıl ambarı bayramı gibi çeşitli bayramların Hititlerin kült ritüellerindeki mevcudiyetinin temel nedeni tanrıları memnun ederek, toprağın verimini arttırmak, yağmurun bolluğunu sağlamak, hasadı zenginleştirmek, hem beslenen hem de avlanan hayvanların bereketlenmesi sağlamaktır. II. Muršili, baharı temsil eden tanrı olduğu düşünülen Telepinu'nun

tapınağına geri dönmesi için şu şekilde yalvarmıştır;

"*Ve senin için tanrım, kudretli kudretli tapınaklar sadece Hatti Ülkesi'nde inşa ediliyor; başka ülkede yoklar. Sadece Hatti Ülkesi'nde sana arınmış ve kutsal bayramlar ve törenler yapılıyor. (Bunlar) başka hiçbir ülkede yok. Sadece Hatti Ülkesi'nde senin için gümüş ve altınla süslü azametli tapınaklar var; başka hiçbir ülkede bunlar yok. Sadece Hatti Ülkesi'nde gümüş (ve) altından ritonlar ve kadehlerin var. sadece Hatti Ülkesi'nde senin için bayramlar kutlanır; Ayın bayramı, yıl boyunca bayramlar, kış, bahar ve sonbahar bayramları, kurban bayramları ve yakarma bayramları!*".

Sırf bu serzenişten bile Hititler için bayramların tanrıları hoşnut etmedeki önemi anlaşılabilmektedir (Finet, 1997: 87-88, Beckman, 2002: 137, Bryce, 2002: 204-205, Hazenbos, 2003: 167-168, Scwemer, 2013: 434-435).

Söz konusu ritüellerin katı kuralları da bulunmaktaydı. Örneğin; yerel bayramlar kasaba veya bölge otoritesinin önderliğinde düzenlenebilirken, kral tüm bayramlara lider olarak katılmak zorundaydı. Yani bayramlar, halkın istediği şekilde kutlayabildikleri olaylar olmalarından ziyade, bir yönetici önderliğinde yapılan, tıpkı tapınak kuralları olduğu gibi belirli şartların yerine getirilmesi gereken ritüellerdir. Bu doğrultuda kral, bazı bayramlarda başkentte veya bayramın düzenlendiği şehirde kalmayıp bayramın gerekliliği olarak belli sürelerde, belli kentlere gidip oradaki tanrılara da tapınım yapmalıydı. Kimi kutlamalar ise başkentte veya dinî nitelikli bir merkezde, bir binadan öbürüne giderek[55]; kimileri ise bir mezar odasından öbürüne giderek tanrılara sunum yapılıp, üç veya altı gün içerisinde tamamlanmaktaydı. Kral tanrıları memnun edip bayram törenlerini kurallara uygun olarak gerçekleştirmezse, ülkesine sefalet geleceğine inanmış, bu durum Hitit toplumu tarafından da benimsenmiştir. Krallar kadar tapınak ve kült görevlileri bu konuda hassas davranmak zorundadır. Keza I.Hattušili'nin vasiyetnamesinde geçen; "*(Tanrılar) konusunda saygılı davran! Ekmeklerini, sunu*

55 bknz: KUB. 44. 16+IBoT 3.69

şarabını, etlerini ve yer sofrasını (onlar için) hazırla; onları geciktirme ve sakın geri kalma! Eğer ertelersen bu kötülükle sonuçlanır.'' sözü ve Hitit krallarının bazı sıkıntılar ile devraldıkları tahtlarına çıkar çıkmaz dinî icraatlarda bulunmaları, tanrıları hoşnut etme konusunda bayramların ve kült törenlerinin önemini kanıtlar niteliktedir (Haas, 1994: 216). Hattuša'da bulunan en geniş metin grubunun bayram metinleri olması ve bu metinlerin orijinallerinden kopyalanarak bayramlarda kralın ziyaret ettiği merkezlerde de bulunması, bu konuda krallığın ne kadar titiz davrandığını göstermektedir. Bu metinler her şeyden önce, töreni gerçekleştirecek kişiler için birer kılavuz niteliğindedir ve hatasız yapılması gereken bu faaliyetler için adeta birer anahtar konumdadır. Yalnızca tabletlerle sınırlı kalmayıp tasvirli sanat eserlerinde de (kült kaplarında, kaya kabartmalarında) ritüeller hakkında bilgi verilmiştir. Tüm bu bayramların temeli ise; tanrıya sunulan yiyecek veya sıvı adaklardan oluşmaktadır. Adakların tanrılara sunulması ise müzik, danslar, oyunlar, atletik yarışmalar (koşular, at yarışları, ağır taş fırlatma gibi) ve akrobatik gösteriler eşliğinde yapılmaktadır (Haas, 1994: 643, Haas, 2002: 441). Kralın önderliğinde yürüyen görevlilere, tanrıların siluetlerinin de eşlik ettiği hem tasvirli eserlerden hem de metinlerden anlaşılmıştır. Tanrının silueti olarak adlandırılan heykeller günlük hayatta tapınağın en kutsal yerinde bulunurken yalnızca bu törenler esnasında halkında görebileceği açık alanda tören alayı ile taşınıp halka, hem tanrılarını hem de kral-kraliçe çiftini görme imkânı sunulurdu. Bunların yanı sıra kralın topladığı "seçkinler'' grubu da bu tür ritüellerin olmazsa olmazı olup; eğer kralın yabancı fakat yüksek rütbeli bir misafiri varsa o da "büyük toplantı''lara katılmalıymış. Tüm bu ritüellerin temel mantığı kralın misafiri olan tanrıyı en iyi şekilde ağırlaması olarak yorumlanabilmektedir. Özellikle Hatti çekirdek bölgesinde yoğunlaşan bu bayram gezileri, tanrılara karşı bir sorumluluk olmasından ziyade krallığın varlığını ve gücünü ispatlamak, devletin üstünlüğünü kabul ettirmekle de alakalı olmalıdır[56] (McMahon, 1991: 78, Bryce, 2002: 205-206, Schwemer, 2013: 436-437, Sir Gavaz, 2014: 63).

56 Özellikle IV. Tuthaliya ile yoğun biçimde görülmeye başlayan dinî faaliyetler içerisinde festivallere verilen önemde artmış, daha çok sayıda metin ele geçmiştir. Tuthaliya dönemi bayramları hakkında detaylı bilgi için bknz: Hazenbos, 2003:11-51)

Hitit dininin gerekliliği olan törenler içerisinde, en çok dikkati çeken kutlamaları bayramlar oluşturmaktadır. Bayram kutlamalarında kullanılan ulaşım ağı, metinlerden öğrenilen şehir isimleri takip edilerek kısmen de olsa anlaşılabilmiştir. Bu nedenle aşağıda yer alan alt başlıklarda söz konusu bayramlar detaylı olarak incelenmiştir.

5. 2. 1. İlkbahar Bayramlarında Kullanılan Güzergâh:

İlkbahar bayramlarından biri olan AN.TAH.ŠUM şenliği ve "çiğdem şenliği'' veya "purulli şenliği'' olarak da literatürde yer almaktadır. Farklı isimlerle anılsa da yeniden doğumu simgeleyen bu bayramların ritüel kurallarının aynı olduğu, ele geçen metinler sayesinde anlaşılmıştır (Haas, 1994: 772, Finet, 1997: 89).

Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Hatti ülkesi tanrıları için yapılan AN.TAH.ŠUM., Hitit metinlerinde geçen dört önemli bayramdan biridir. Neredeyse tamamı ele geçen tek bayram metni olma özeliğine de sahiptir. 38 gün süren şenlik Hattušaš'ta başlayıp, Hitit ülkesinin dolaşılmasıyla devam etmektedir. Şenlik boyunca Hitit krallarının hangi gün hangi merkeze gideceği ve gittikleri merkezlerde neler yapacakları talimatlar ile belirtilmiştir. Bayram boyunca izlenen rota ise; *Hattuša-Tahurpa-Tippuwa Dağı yolu-Hattuša; Hattuša-Arinna-Matilla-Arinna-Hattuša-Tapala Dağı-Hattuša; Hattuša-Piškurunuwa Dağı-Haitta-Piškurunuwa Dağı-Huranašša-Zipalanda-Ankuwa* şeklinde olan üç ana güzergâhtan oluşmuştur (Bryce, 2002: 211, Sir Gavaz, 2014: 57).

Ele geçen ve çeviri çalışması yapılan metin ise;

(1) ..... AN.TAH.ŠUM Bayramı .....

[1. gün] eğer kral kış boyunca Hattuša'da kaldıysa, o halde, kral Hattuša'dan yola çıkar, kral ve kraliçe Hattuša'dan Tahurpa'ya gider; kral arabasını Tahurpa'ya sürer

(7) Fakat eğer kral kışı başka herhangi bir yerde geçirdiyse, herhangi bir şehirde, o halde, ilkbahar olduğunda kral o şehirden yola çıkar ve Tahurpa'ya gider. Fakat asla Katapa'ya kadar gitmez: Katapa'da tanrılar için tören (ve festival) yok.

(13) Fakat eğer o krala lütfederse kral yine de Katapa'ya gidebilir; fakat ne o orada herhangi bir tanrıya kutlama yapacak, ne de büyük bir toplantı adını verecek. Sonraki gün kral ve kraliçe Tahurpa'ya girer; kral Tahurpa'ya kadar arabayı sürer. *Halentu* evinde büyük toplantı (gerçekleşir).

[2. gün] (19) Sonraki gün kral ve kraliçe Hattuša'ya girer. Korumalar ve sarayın maiyeti Tippuwa'ya çıkmada yarışır. Sonrasında kral ve kraliçe *tarnu* evinde yıkanırlar. Kral Hattuša'ya kadar (ışık)ta arabayı sürer. *Halentu*da büyük toplantı (gerçekleşir).

[3. gün] (24) Sonraki gün kırpıcılar Arinna'dan gelirler. *Halentu* (töreni) (büyük törenler). Büyük toplantı.

[4. gün] (26) (sonraki gün kır)pıcı Tawiniya'ya gider. [...] ay bayramı için yıkanır.

[5. gün] (28) Sonraki gün (kırpıcı) Tawiniya'dan (geri) döner; o gece boyunca Hiyasna'da kalır, (sonra) (çatı(?)ya kadar) çıkar. *Abubitu* ..... [.... Fırtına Tanrısı'nın (?)] kızı Zippalanda.

[6. gün] (32) Sonraki gün saraydan ..... bayramı ilan edilir. Kırpıcılar Nisaba (?) tapınağına varır.; Nisaba (?) tapınağında ..... kutsal yağ ile yağlanan (rahipler) ekmeği teslim eder, ve onlar Kasaya'dan bir kuzu getirirler.

(36) *Hallentu*da büyük toplantı. Onlar her gün *abubitu* sarayında Fırtına Tanrısı Zippalanda'nın sağ tarafındaki depolama kaplarını açarlar.

[6.-8. günler] (40) onlar üç gündür bayram performanslarını sergilerler. sekiz öküz ve x koyun [....dan] *abubitu* sarayına getirilir, ve [.....] ölüm evinden [o] gün toprak getirilir.

(44) [..... kral ve kraliçe (?)] Güneş Tanrı(ça)sı'nın tapınağına doğru giderler .....

(ii 1) [...] Arinna'ya gider. [.... da] büyük toplantı. Fakat (kral) uyumak için Arinna'ya giderken, kraliçe Hattuša'daki Kraliçe'nin Sarayına (geri) döner.

[9. gün] (5) Sonraki gün kral Arinna'da AN.TAH.ŠUM bitkisini alırken, kraliçe Hattuša'da Kraliçenin Sarayında AN.TAH.ŠUM bitkisini alır. Büyük toplantı Kraliçe'nin Sarayında olur.

[10. gün] (8) Sonraki gün kral Arinna'dan Hattuša'ya (geri) döner. Onuncu gün büyük toplantı *hallentu*da olur.

[11. gün] (11) sonraki gün sarayın amiri [''yıl''] saray maiyeti Ölüm Evine taşır, ve kral onu takip eder. O gider ve yarış atlarını yollarına koyar.

[12. gün] (14) Sonraki gün kral Ziparwa tapınağının içine gider: bayram. Onlar Hatti'nin Fırtına Tanrısının tahıl depolama kaplarını o gün açarlar. Güneş Tanrı(ça)sının tapınağında onlar *hadauri* bayramı performansını sergilerler. [...] [on] koyun keserler.

(19) Ve onlar eti alır ve onu pişirirler ve onu önce tanrıya koyarlar. Tüm koyunlar onlar saraya geri getirilir,

(22) fakat bir koyun tapınakta bırakılır. Şarkıcı ve koruma gibi Fırtına Tanrısının tapınağında (fincanları) yerleştirirler, benzer şekilde (onları) (Güneş Tanrı(ça)sı'nın tapınağı)da yükseltirler; böylece o tanrı tarafından belirlenir.

[13. gün] (25) sonraki gün kral tekrar Ziparwa tapınağının içine gider. Onun bayramı (gerçekleştirilir).

[14. gün] (27) sonraki gün kral (kutlamaları (?)) Yeryüzünün Güneş Tanrıçası, rahip akşamüzeri *tarnu* evin (için)de büyü yaparken [gider] ..... Fırtına Tanrısının ..... leri şimşir ağaçlarındaki stele.

[15. gün] (30) Sonraki gün kral *tarnu* evinin şimşir ağaçlarına (gider); onlar Fırtına Tanrısının steli önünde öküz ve koyun keserler.

[16. gün] (32) Sonraki gün kral ve kraliçe Fırtına Tanrısının tapınağının içine giderler. Büyük toplantı. Fakat Zababa tapınağıda bayram(lar(?)) performansı [....]. Onlar on koyun kesip onu önce tanrıya koyarlar. Onlar tüm koyunlar saraya geri götürürler, fakat bir koyunu tapınakta bırakırlar. Onlar saraydan yiyecek ve içeceği prense yollarlar. O bir fincan tuta [ve o belirlenir (?) ken .....] şarkı söylemeye devam edilir ..... (iii 1) ... ve X tanrı Y şehri ve Samuha'nın Fırtına Tanrısı na onlar sunarlar.

[18. gün] (4) sonraki gün kral Saf Tapınağında Fırtına tanrısı *pihašašši* kutlamalarını yaparken, kraliçe Arinna'nın Güneş Tanrıçasının kutlamalarını *halentu*da yapar.

[19. gün] (7) Sonraki gün et (sunulan) gündür. Kral şimşir ağaçları ve yarış atlarının yoluna koyulduğu yere gider. Daha sonra (bazıları), korumaların amiri veya saray maiyetinin amiri olur, Fırtına Tanrısı *pihašašši* ve Arinna'nın Güneş Tanrıçasından önce fincanlar kurarlar,

[20. gün] (12) Sonraki gün kutsal yıkanma (gerçekleşir). Onlar *kulumuršiya* performansını sunarlar. [Inara (?)] tapınağında onlar *hadauri* bayramı performansını sunarlar. Onlar on koyun kesip onu önce tanrıya koyarlar. <Onlar tüm koyunları saraya geri götürürler,> fakat bir koyunu tapınakta bırakırlar. Şarkıcılar ve korumalar gibi

Fırtına Tanrısının Tapınağında (fincanları) kurarlar, benzer yolla onlar (onları) Inara tapınağında kurarlar.

[21. gün] (19) Sonraki gün Halabın Fırtına Tanrısının tapınağında ve [...] tapınağında Katahha, Nergal, Hasameli ve [X] için *hadauru* bayramı performansını sergilerler. Onlar on koyunu (her bir) tapınağa sunarlar.

[22. gün] (23) sonraki gün kral ve kraliçe Askasipa tapınağı içine giderlerken, büyü rahipleri Hattarina İştarı için ağıt yakarlar. Yirmi ikinci gün.

[23. gün] (26) [Sonraki gün] kral ve kraliçe [.....] Hattarina İştarı için ağıt yakarlar.

[24. gün] (29) Sonraki gün kral ve kraliçe X tapınağı içine giderler ve kutsal yıkamayı gerçekleştirirlerken, büyü rahibi yeniden Hattarina İştarı'na ağıt yakar. Onlar aynı zamanda tanrının arındırıcı elidir. Akşamüzeri onlar *kulumuršiya* performansını sunarlar.

[25. gün] (34) Sonraki gün [....] Hattarina İştaı için.

[26. gün] (35) Sonraki gün Hattarina'nın İştarı için et (sunum) günüdür.

[27. gün] (37) sonraki gün büyü rahipleri Ninatanni tanrıçalarına sunumlarını yaparlarken, kral Karmahili de kutlama yapar.

[28. gün] (40) Sonraki gün Tapala'ya çıkarak kutlama yapar.

[29. gün] (41) Sonraki gün kral ve kraliçe Ea tapınağı içine giderler.

[30. gün] (42) Sonraki gün kral ve kraliçe Ana Tanrıçanın Tapınağının içine giderler ve Fırtına Tanrısı Hurnassa'nın için ağıt yakarlar.

[31. gün] (44) Sonraki gün kral ve kraliçe *arkiu* evinde Ana Tanrıça için kutlama yaparlar ve Hursanassa'nın Fırtına Tanrısı için ağıt yakarlar.

(46) [...] šatammunun evinde [...]

(iv 1) ... (ökü)z ve koyun sunar.

[32. (?) gün] (3) Sonraki gün, sabah, (insanlar) aperatif için [pişirme(?)] evi derler. Sonra kral ve kraliçe Inara tapınağı içine giderler. Ve yolu belirlerler: onlar Piskurunuwa'ya çıkmayı dâhil ederler.

[33.(?) gün] (7) Sonraki gün kral geceyi Haitta'da geçirirken, onlar [....] dağlara taşırlar.

[34. (?) gün] (9) Sonraki gün kral ve kraliçe dağ (tepesine) tırmanırlar. Bu bayram (burada gerçekleşir). Uyumak için, yine de, o [Hurranassa] gider.

[35. (?) gün] Sonraki gün kral ve kraliçe Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve [....] Hurranassa] kutlama yaparlarken, sarayın amiri [(bazı hayvanlar)] görevli Zippalanda'ya sürer; rahip mevcudiyetinde bulunanları yer.

[36.(?) gün] (16) Sonraki gün; Zippalanda'da [.....(?)].

[37. gün] (17) Sonraki gün Ankuwa'da. *Halentu*da büyük toplantı.

[38. (?) gün] (19) Sonraki gün kral Yağmur Bayramı performansını sergiler (Yağmur'un Fırtına Tanrısı için [...] bayramı performansı).

(20) (bir tablet) ilki (?) AN.TAH.ŠUM bitkisi bayramının nasıl performansı olduğu (hakkında). Tam bir ay ve sekiz (?) (beş) gün AN.TAH.ŠUM bayramına adanır.

Tamamen.

(24) Hatırlamak için: Zithariya inin olan AN.TAH.ŠUM bayramında sadece onun tapınağına gidilir, (bu) onun (Hattuša'daki) kendi tapınağı. Anlatım tanımlaması çok uzun (bu (böylelikle) tanrı tarafından tanımlanan çok uzun anlatım) (Hoffner, 1997, 91-97).

Hatti kökenli bu festivalin, Hatti dilindeki anlamı "toprak"tır. Kral ve kraliçenin baş katılımcı olduğu bu törende, Telepinu ve eşi Inar(a) için kutlamalar yapılırdı. Yapılan kutlamaların Hitit festivallerinde de aynı şekilde olduğu ele geçen metinlerden anlaşılmıştır. Festivalde başkent Hattušaš'tan çıkan tören alayı Arinna dâhil olmak üzere birçok Hitit şehrine uğrayarak, Nerik'e kadar ilerlemektedir. Bir aydan fazla süren bu seremoniyi bazı araştırmacılar 35, bazıları ise 38 gün olarak kabul etmiştir. Doğa güçlerinin yenilenmesini, yeniden doğuşu kutlayan alay bu yenilenme sürecinin kralın akıbeti ile doğrudan bağlantılı olduğuna inanmaktaydı (Bryce, 2002: 211-213).

Purulliyaš metinlerde bir diğer şekliyle yılbaşı bayramı olarak da bilinmektedir. İlkbahar mevsimi yeniden doğuşu simgelediği için yılbaşı ile eşitlenebilen söz konusu bayram, kimi araştırmacılar tarafından Nerik'te kutlanan yılbaşı bayramı ile eşitlerken diğer grup İlluyanka efsanesi ile eşitlemiştir (Sir Gavaz, 2011: 66-67, Sir Gavaz, 2014: 57).

KUB II- KUB III (II. Muršili'nin yıllığından):

(38) İlkbahar olduğu zaman

(39) büyük [bayram] (olan) purulliyaš- bayramını

(40) Hatti şehrinin Fırtına Tanrısı ve Zippalanda şehrinin Fırtına Tanrısı için

(41) kutladım. hešti-evinde ise tanrıça Lelvani için

(42) büyük bayram (olan) purulliyaš- bayramını kutlamadım.

(43) Hattuša şehrine, yukarıya geldim.

(44) Tanrıça Lelvani için hešti- evinde

(45) büyük bayram (olan) purulliyaš- bayramını kutladım.

(46) Ve bundan sonra hešti- evinde büyük bir bayram

(47) organize ettim.

Metinler çoğunlukla eksikte olsa purulliyaš bayramının Nerik, Tawiniya ve Zippalanda da kutlanıldığı ve kutlamaya kral ile kraliçenin birlikte katıldığı öğrenilmiştir (Sir Gavaz, 2011: 67). Bayram ile ilgili diğer metinlerde;

KUB XI 32 IV:

(1) Ve rahip tanrı (Teteshapi'nin heykelini) kaldırır

(2) ve onu çadırdan

(3) dışarı çıkarır.

(4) tanrının kız kardeşi de (çadırdan) çıkar

(5) ve arabaya

(6) biner (oturur)

(7) (arabanın) önünde ise tanrının asa adamı

(8) koşar.

(9) ve (tanrının kız kardeşi) ormanın içinde ağaçtan bir kulübeye (?) yönelir.

(10-12) ve ardından Zintuhi kızları yürür.

(13) ‘talaya, talayata’

(14) şarkı söylerler.

(15) (araba) orman içine girince

(16) çadırı oraya kurarlar.

(17) ve sonra tanrının kız kardeşi

(18) arabadan

(19) iner.

(20) rahip tanrının heykelini

(21) çadırın içine götürür.

(22) tanrının kız kardeşi

(23) (çadıra) girerler.

Bo 4962 Öy.

(1-2) Kral Nerik'te purilliyaš- bayramını kutlarsa

KBo XXXIII 103 IV:

(14) 1. tablet kral sürekli olarak (kutlanan)

(15) bayram için Zippalanda Kenti'ne geldiğinde

(16) genç bayanlar bu şarkıyı söylerler.

(17) ve kral purilliyaš- bayramını

(18) kutladığı zaman, birinci günde onlar (adı geçen bayanlar)

(19) bu şarkıyı söylerler.

Bo 5045 Ay. V:

(5-6) O Zippalanda şehri Fırtına Tanrısı'na ve Daha Dağı'na kurban sunar. Lir ile şarkı söyler

(7) Palvatalla görevlisi alkışlar

(8) kita adamı bağırır

(9) purilliyaš- bayramını

(10) kutlarlar.

Söz konusu bayramlar, görüldüğü üzere son derece detaylı olarak Hitit kaynaklarında anlatılmıştır. Bu yazılı metinlerden tespit edildiğine göre ilkbahar bayramları;

Hattuša-Tahurpa-Tippuwa-Matilla-Arinna-Tapala Dağı- Piškurunuwa Dağı-Haitta-Haranašša-Zipalanda-Ankuwa-Tauriša

merkezlerinin oluşturduğu güzergâhta gerçekleşmektedir (tablo 2) (Sir Gavaz, 2014: 61).

5. 2. 3. Sonbahar Bayramlarında Kullanılan Güzergâh:

KI.LAM bayramı ve kesin olmamak ile birlikte "nuntarriyašhaš şenliği" veya "hız şenliği" olarak da bilinen sonbaharda kutlanan bayramlar Hitit dini ile ilgili metinlerden öğrenilmiştir.

Tıpkı AN.TAH.ŠUM festivalinde olduğu gibi nuntarriyašhaš şenliği de haftalarca sürüp, başkentte başlayan bayram diğer merkezlerin ziyareti ile devam etmektedir. Metinde: " *Kral nuntariyašhaš bayramı için Arinna'dan Hattuša'ya gelirken ve ilk gün (sırasıyla) Fırtına Tanrısı tapınağı, halentuwa ve tanrılara ait bütün mabetleri dolaşırken*" ifadesi geçmektedir. Fakat KI.LAM bayramının üç gün sürdüğü, başkent ve çevresindeki merkezlerle sınırlı kaldığı da yine metinlerden tespit edilmiştir. Kraliyet saray kapısında başlayan tören, çevre merkezlerin tapınakları ve depo odalarının ziyaretiyle devam eder, kutlama şehir hazinesinin kapısından geçilmesi ve bir dizi merkezin daha ziyareti ile sonlanmaktadır. Bu dinî merkezler Nerik şehrine giden yol güzergâhında bulunan merkezler olup, yolda merasim yapılır, yolda yapılan merasimin yanı sıra başkentte yer alan önemli tanrıların tapınakları da merasim dâhilinde tek tek gezilirdi. KI.LAM

bayramının rotasının; *Hattuša-Arinna-Hattuša-Zippalanda* olduğu düşünülmektedir (Bryce, 2002: 212-213, Sir Gavaz, 2014: 52-53-60).

KBo X 23 Öy. III

(7-8) kral katapuzna binasında bulunduğu sürece

(9) (ve) bütün hayvanlar

(10) ve ev sahipleri (kurban sahibi, ziyafeti veren kimse)

(11) kral'ın önünde geçit yaptıkları sürece, (hokkabazlar dans ederler)

KUB XX 76 Öy. IV

(10) Büyük Arinna Bayramı'nın onuncu tableti

(11) tamamlanmadı. Majestem

(12) üçüncü günde KI.LAM bayramını seyredince:

(13) tahta tablete uygun olarak düzenlenmiştir.

KI.LAM bayramına ait KUB LVIII 27 no'lu metnin Vs. I 3. satırında ve Vs. II 5. satırlarında Zippalanda'dan bahsedilmiştir.

KUB LVII 27 VI
(7) (Sabah olduğu zaman) yukarıda Fırtına Tanrısı'nın tapınağında
KBo X 26 Öy. I

(36) 3 Arinna şehri temiz rahibi

(37) ve onların sakileri

(38) Zippalanda şehri rahibi

(39) Tazelli rahibi

(40) ve onların sakileri

(41) onların başlarını tuttular

(42) kralın önünde yerlerini alırlar.

KBo XXVII 42 Öy. I

(15) Muhafız kıtası askerlerinin başı gümüş mızrağı

(16) Zippalanda şehrinin temiz rahibine

(17) getirir.

KBo XX 3 Ay. III

(x+1) kral Zippalanda şehrinden geldiğinde

KBo X 31 Öy. II

(8) Ankuwa şehri vekilharcı

KBo XXV 12 Rs. III

(30) Ankuwa şehri kurt adamları

ABoT 5+ Ay.III

(3) Tawiniya şehri aşçıları

KBo X 31 Ay. IV

(15) Matilla Şehri şarap sunucusu (saki

KUB LVIII 48 Ay.

(7) Tišaruliya şehri adamlarının başı kralın (karşısında başını
hareket ettirir)

KI.LAM bayramı hakkında bilgilerin geçtiği metinlerdir.

Nuntarriyašhašın, sonbaharda kutlanan ve 40 gün süren bir bayram olduğu metinlerden anlaşılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda bayram süresince izlenen rotanın; güneşin doğudan batıya doğru izlediği rota ile aynı olduğu önerilmiştir. Ele geçen bayram metninden okunduğu kadarıyla: "*Beyaz renkli tören elbisesi giyen, kulaklarına gümüş küpelerini takan ve siyah renkli Hatti ayakkabılarını giyen kral, şafak söktüğünde bayramı Katapa şehrinde başlatır."* Bayramın ilk iki günü Katapa şehrinde törensel faaliyetleri gerçekleştiren kral 3. günde: "*Kral seferden gel[ip] tanrılar için nuntarriyašhaš festivalini kutladığı zaman Katapa'da 1. gün büyük oturum yapılır. Ertesi gün Tanrı Zithariya Büyü[k babanın] evine gider. Ve prens (onun) peşinden gider. Ve bayram (kutlanır). Sarayda 'temiz' yıkanma (ayini) (yapılır). Ertesi gün kral kudretli*

Fırtına Tanrısı için (kutlamalar) yapar. Buna ilaveten: Tanrı Zithariya, Hakkura kentine gider. Daha sonra o Tatašuna kentine de gider. Fakat ertesi gün kral Tahurpa kentine giriş yapar. O Hišurla kentine vardığı zaman, halk ırmağın önünde toplanır. Ve kral Tahurpa'ya giriş yapar. Ve halantuwa evinde ''büyük oturum" (yapılır). 4. gün: *Bir sonraki gün kral Arinna'ya gider ve nuntarriyašhaš festivalini kutlar. Nuntarriyašhaš festivali onuruna, o šeppit ve taze baldan yapılmış dannašhamur işini yere koyar. Ve o taze şarap libasyon eder. Kraliçe ise Tahurpa'ya geri döner. Ve o Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Mezulla için kutlama düzenler. O taze olanı yere koyar ve taze olan yemek için (ayrılır). Ertesi gün kral [Hattu]ša'ya gider.*'' şeklindedir. Metinlere göre bayramın birinci turunda rota: *Katapa-Hakkura-Tatašuna-Hišurla-Tahurpa-Arinna-Tatišga-Hattuša* iken ikinci turunda rota daha farklı olup; *Hattuša-Harranašša-Zippalanda-Katapa-Tahurpa-Tippuua-Nirhanta-Hattuša-Tawiniya* şeklindedir (Haas, 1994: 653, Sir Gavaz, 2014: 55-56).

Nuntarriyašhaš bayramından bahsedilen metinler ise:

KBo XVI 15 + KBo XIV.20 Öy. I

(6) [ve sonbaharda nuntarriyašhaš bayramını]

(7) yaptım. [Ve Hatti şehri (ülkesi) içinde veba (salgını) vardı.

(8) ve pek çok insan öldü. (O zaman ben) veba[dan kaçtım ve]

(9) (ben) (kr)al Harziuana kentine [gittim. Bu nedenle düşman ülkelere] (gitmedim).

A: KUB IX 16 I; B: KBo III 25 + C: KUB X 48 I +D: 34/t Öy. I

(1) Kral seferden gel[ip] tanrılar için

(2) nuntarriyašhaš festivalini kutladığı zaman

(3) Katapa'da 1. gün büyük toplantı toplanır.

(4) Ertesi gün Tanrı Zithariya Büyü[k babanın] evine gider.

(5) Ve prens (onun) peşinden gider.

(6) Ve bayramı (kutlanır). Sarayda ise

(7) 'Temiz' yıkanma (ayini) (yapılır)

(8) Ertesi gün kral kudretli Fırtına Tanrısı için (kutlama) yapar.

(9) Buna ilaveten: Tanrı Zithariya

(10) Hakkura kentine gider. Daha sonra o

(11) Tatašuna kentine de gider.

(12) Fakat ertesi gün kral Tahurpa'ya giriş yapar.

(13) O Hišurla kentine vardığı zaman,

(14) halk ırmağın önünde toplanır. Ve kral

(15) Tahurpa'ya giriş yapar. Ve halentuwa evinde

(16) "büyük toplantı" (toplanır). 4. gün

(17) Bir sonraki gün kral Arinna'ya gider ve

(18) nuntarriyašhaš festivalini kutlar. Ve

(19) nuntarriyašhaš festivali onuruna, o šeppit ve taze baldan yapılmış dannaš hamur işini

(20) yere koyar. Ve o taze şarap libasyon eder.

(21) Kraliçe ise Tahurpa'ya geri döner. Ve o

(22) Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Mezulla için kutlama düzenler.

(23) ve o taze olanı yere koyar ve taze olan yemek için azat edilir.

(24) Ertesi gün kral [Hattu]ša'ya gider. Ve kraliçe [...]

(25) Tatišga'da yıkanma (gerçekleştirilir). Ve o bulur

(26) [ ] tarnu- yapısında [

(27) onlar havanda döverler. [onlar] krala verirler.

(28) içmesi için [

(29) [Ve on]lar Hattuša'ya gelirler. Ve kral

(30) bütün tapınakları selamlar. Ve

(31) [ ] ekmeğini o Fırtına Tanrısının tapınağında kırar.

(32) O tapınaklar ile Fırtına Tanrısı'nın tapınağının [etrafında] çepeçevre döner.

(33) [Ve] daha sonra [halentuwa] evinde büyük toplantı [toplanır).

(34) (Bütün) Hattuša otu[rur. O tekrar Fırtına Tanrısı'nın tapınağına [gider].

(35) açık havada "Büyük toplantı" için çağrıda bulunulur.

(36) [Fakat ertesi gün] kr[al] Nerik[in Fırtına Tanrısı'nın tapınağına gider.

(37) [ve Nerik'in Fırtına Tanrısı [onu]runa festival [kutlanır]

(38) [Sonraki gün] "gözcü" [saray asizadesi]

(39) [Ziparw]a [tapınağına] gider. Kral i[se Hannu'nun tapınağına gider]

(40) [ ] ve [onun festivali, "Büyük oturum" için çağrıda bulunur.

(41) Kral ise Fırtına Tanrısı'nın tapınağı[na] [bir prensi ya da muhafızı] gönderir.

(42) Ve [o h]ata[uri festivalini [kutlar

KUB 59 2 (+?) IBoT II 8

(5) Fakat ertesi gün kral Hattuša'ya gelir

(6) Ve halentuwa evinde büyük toplantı toplanır.

(7) Fakat NIN.DINGIR (Tanrının kız kardeşi) rahibesi Katahha tapınağına gider.

(8) Ve o örekeyi (iplik yapılmasında kullanılan materyal) ile birlikte sarar.

(9) Koruyucu Tan[rı]nın tapınağında [h]atauri festivali kutlanır.

(10) Fakat yöneticinin evinde kutlanır.

(11) Geri dönüş festivali. 9. gün

Rs III

(1) Fakat ertesi gün kral hešta evine gider.

(2) Büyük toplantı (toplantı). Fakat koruyucu tanrının tapınağında [

(3) fakat KU[Šk]ur-ša evinin içinde bir festival

(4) ilk gün Zithariya için bir festival kutlanır.

(5) Kralın gönder[diği] adam

(6) Fakat ertesi gün, koruyucu tanrının tapınağında erkek bir keçi kesilir. [

(7) Onun festivali. NIN.DINGIR (tanrının kız kardeşi) rahibesi de koruyucu tanrının tapınağına gel[ir].

(8) Onlar tahdumar nesnesini getirirler. Zipa[rwa] tapınağında

(9) [ise] tuhkanti Büyük Festivali kutlar.

(10) Sağ ve sol tarafın ŠUKUR mızrağının halkı da ŠUKUR mızrağının koruyucu tanrısına tapınırlar.

(11) Sarayın koyun (ve) sığırları [

(12) Onların evlerinin (yaptığı) [kurban hazırlığı]. 11. gün.

IBoT IV 72
Vs II

(1) Ertesi gün kral Hattuša'dan iner

(2) (ve) Zippala[nda] kapısından [Har]anašši'ye (gider).

(3) ve Harranašši'de [festivalini] kutlar.

(4-5) Fakat NIN.DINGIR rahibesi araba savaşçılarının evinde dans etmek için [ ]'den gelir.

(6) ve o bir daire çizer. Yemek ve içmek için

(7-8) üç büyük ev, yani Ninašša'nın Büyük evi, T[uwanuwa'nın evi ve Hupišna'nın büyük evi onun hizmetindedir. 12. gün.

(9) Fakat ertesi gün kral

(10) Zippalanda'ya gider ve onun festivali (kutlanır). 13.gün.

(11) Ertesi gün ise kral Katapa'ya gider

(12) ve kral Nerik Fırtına Tanrısı için damızlık bir boğa keser.

(13) O šepitt'ten yapılmış bir ekmek kırar.

(14) Büyük toplantı (toplanır). 14. gün.

(15) Bir sonraki gün kral Tahurpa'ya varır.

(16) Büyük toplantı (toplanır). 15. gün.

(17) Ertesi gün kral Tippuwa üzerinden Hattuša'ya ulaşır.

(18-19) Nirhanta'da nehrin önünde "Fırtına Tanrısı adamlarının" (odun) yığınları yığılır.

(20) Ve Hattuša'da Büyük topla[ntı] (toplanır).

(21) (Bütün) Hattuša oturur. Fakat yöneticinin evinde

(22) yöneticinin tanrıları için Nerik yolunun festivali kutlanır.

(23) Neri[k] gezisinin 16. günü

KUB 55 5 + IBoT 4 70

(8) Fakat bir sonraki gün Halap'ın Fırtına Tanrısının tapınağında

(9) 'Barbarlar' tahtı kutlarlar. Evlerinden sağlayacakları kurban malzemesi olarak bir

sığırı (onlar verirler), ama koyunları kent kapısında(?) yakalarlar(?). 17.gün.

(10) Onlar ise koyun için kapıyı tutarlar.

(11-12) Bir sonraki gün ise seyisin evinde(dirler?). Büyük (toplantı) dışarıda (toplanır).Ama kraliçe haznedarların evindeki holde orman bayramını kutlar.

(13) Haznedar ve büyücü kadınların başı ise

(14) ganzu(wa)yı yakmak için Arinna'ya doğru yola çıkarlar.

(15) Kraliçenin baş haznedarı ise

(16) kraliçeyi mühür evinde kendi evinde(n verdiği malzemeyle)
kutlar. 18. gün.

(17) Fakat bir sonraki gün mutfakta. Dışarıda büyük (bir toplantı)

(18) Fakat kral ve walhiyala halkı deponun [kra]içesini kutlarlar.

(19-20) Onlar [so]l tarafın yöneticisinin sarayındaki kurban objelerini verirler. 19. gün

(21) [Fa]kat [ertesi gün] o Tawiniya'ya gider.

(22) [Ve] meşale festivaline kadar sonlandırılır.

(23) kutlar [ ] Tawiniya festivali

(24) [Daha ön]ce ayrılır. 20. gün

KUB XXV 12 Ay. IV

(9) Beşinci tablet: Eğer kral

(10) sonbaharda [s]eferden (sonra)

(11) Arinna [ş]ehrinden

(12) nuntarriyašhaš bayramı için

(13) Hattuša [ş]ehrine gelirse

(14) Fırtına tanrısının tapınağında

(15) [bo]ğalar kesildiği zaman

(16) bütün tapınakları

(17) dolaşır.

(18) [So]nra halentuwa'da

(19) [büy]ük toplantı yapılır.

(20) [so]nra tekrar Fırtına Tanrısı'nın tapınağına

(21) [gel]ir. Bitmedi.

Nuntarriyašhaš bayramı ile ilgili metinlerdir. Yukarıda da incelendiği gibi metinlerde,

gidilmesi gereken yol ile hem yolculuk esnasında hem de varılan merkezde yapılması gereken faaliyetler detaylı şekilde anlatılmıştır. Metinlerden tespit edildiğine göre nuntarriyašhaš bayramının güzergahı şu şekildedir;

Katapa-Hakkura-Tatašuna-Hišurla-Tahurpa-Arinna-Tatišga-Hattuša-Haranaša-Zippalanda-Tippuwa-Nirhanta/Tawinaya (tablo 2) (Sir Gavaz, 2014:61).

5. 2. 3. Diğer Bayramlarda Kullanılan Güzergahlar:

Metinlerden EZEN *hewaš* olarak bilinen yağmur bayramının, birden çok şehirde kutlandığına dair veriler bulunmuştur. Çoğunlukla Ankuwa'da kutlanılan bayram, kralın önderliğinde gerçekleşmektedir; "*Kral, Ankuwa'ya ilkbaharda yağmur bayramı için giderse*" diyagramının geçtiği metin ile bu bayram hakkındaki ilk bilgi edinilmiştir. Törende kullanıldığı tahmin edilen rota ise; *Ankuwa-Hattuša-Nerik-Karahna-Šanantiya*'dan oluşmaktadır (tablo 2) (Sir Gavaz, 2014 :60-61).

EZEN *tethešnaš* olarak kaydedilen bayram ise "gök gürüldemesi bayramı" olarak bilinmektedir. Bazı metinlerde "Yıl Bayramı" ile birlikte anıldığı fark edilmiştir; "*[Majeste] bu yılda Hatti şehrinde kışı geçirir. Başlıca bayramlar olan yıl bayramını (ve) gök gürleme bayramını Hatti şehrinde kutlar.*". Oluşturulan tahmini tören rotası ise; *Hattuša-Piškurunuwa Dağı-Katapa-Hakmiš* isimli konumlarla oluşturulmuştur. EZEN MU-ti olarak bilinen yıl bayramının rotasının ise; *Hattuša-Katapa-Ankuwa* olduğu düşünülmektedir (tablo 2) (Sir Gavaz, 2014: 60-61).

6. KAYA ANITLARININ OLUŞTURDUĞU SİYASİ VE DİNÎ AMAÇLI AĞ:

Erken dönemlerde sınır anlayışı modern çağlara kıyasla daha farklıydı. Günümüzde sınırlar çizilirken esas alınan yer şekilleri iken erken dönemlerde sınırlarda, yer şekilleri kadar kültürel farklılıklarda etkili olmuştur. Son çalışmalar ışığında araştırmacılar, sınırlar için kültürel etkileşimin önemini daha sık dile getirmeye başlamıştır. Yine bu çalışmalardan yola çıkan araştırmacılar sınır olgusunu iki başlığa ayırmıştır; fiziki (yer şekilleri çevresinde oluşan) ve politik sınırlar. Özellikle erken dönemlerde coğrafi oluşumların, doğal savunma amacı ile kullanıldığını düşünen ve politik sınırların ön planda olduğunu kabul eden araştırmacılar, bu doğrultuda kaya anıtlarını lokalizasyonlarına göre yeniden değerlendirmişlerdir. Fakat yapılan tüm araştırmalara rağmen anıtların işlevi hakkında henüz kesin bir yargı ortaya çıkmamıştır[57]. Haklarında kesin olarak bilinen ve araştırmacıların ortak teorisi ise; anıtların M.Ö. 1350-1200 arasında yaygınlaştığıdır (Garstang, 1947: 58, Stokkle, 2005: 171, Glatz ve Plourde, 2011, 61, Harmanşah, 2015: 6).

Anadolu'da olduğu kadar İran, Yukarı Mezopotamya ve Suriye-Filistin bölgelerinde de kaya anıtlarının yer aldığı konumlar seyahat edenlerin gittikleri merkeze varmadan önce ilk gördükleri şeylerdi (Glatz ve Plourde, 2011: 34-36, Harmanşah, 2015: 83). Hitit Dönemi içinde şu ana kadar tespit edilen kaya anıtları yeniden değerlendirildiğinde; merkezlere gelmeden önce karşılaşılan ilk şeyin kralların tanrısallaştırılmış siluetleri olduğu görülmüştür. Anıtlarda tasvir edilenlerin; büyük krallar, prensler, vasal krallar (bulundukları mevkiiye göre yerel özellikler eklenmiştir) veya kraliçeler oluşu, anıtların propaganda ve kendilerini legalleştirme amacı ile inşa edildiklerini düşündürtmüştür. Glatz ve Plourde (2011) yazdıkları makale de Mayaların yonttukları anıtları politik güç gösterisi olarak kullandıkları gerçeğini Hititlerle karşılaştırarak teorilerini desteklemiş

57 Yıllarca yapılan çalışmalarda araştırmacılar anıtların politik, dinî, propaganda veya sınır taşı olabileceği yönünde önerilerde bulunmuştur. Bu kısımda bahsedeceğim ise konum gereği siyasi amacına yönelik yaklaşımdır. Anıtlar hakkındaki yaklaşımlar hakkında detaylı bilgi için Glatz ve Plourde , 2011.

ve anıtların bir nevi sınır ve güç gösterisi amacı ile politik olarak inşa edildiklerini önermişlerdir (Marcus, 1974:83, Glatz ve Plourde, 2011:36-37). Yani anıtların merkezden (başkentten) uzak yerlerde ve bölgesel sınırlar da bulunması kralların yönetim konusunda daha geniş alanda daha güçlü olmasını da sağlayarak politik çıkar oluşturmuştur. Gerek kendi siluetlerinin bu anıtlarda yer alması, gerekse kralların dönemsel olarak bu bölgeleri ziyaret etmeleri gibi tüm bu propagandasal hareketler, hakimiyeti güçlü kılmak ve daha geniş alanlarda bile iletişim halinde olma çabasından ötürü yapılmış olmalıydı (Smith, 2003: 110). Bunun yanı sıra anıtların dinî amaca hizmet ettiği bu sebeple de kutsal alanlara (dağlar, yeraltı kaynakları, şifalı bölgeler) yapıldığı düşünülmüş, bu kutsal alanların yükseklere konumlanmış olması aynı zamanda anıtların uzaktan görülebilirliğini de kolaylaştırmıştır. 2005 yılında Stokkel'in GIS (Geographical Information System) ve ona ek olarak AutoCAD 14 ile D.E.M (Digital Elevation Model) programlarını kullanarak Kayseri ve çevresindeki anıtlar üzerinde yaptığı çalışma bu fikri desteklemiştir (Stokkel, 2005). Hitit yollarının tamamı saptanamamış olsa da araştırmacının yaptığı çalışmada tüm patika yollar[58] baz alınmış ve bu yollardan hangisi kullanılırsa kullanılsın mutlaka Gezbeli/Hanyeri Anıtı görülebilir konumdaymış[59]. Yol güzergâhları boyunca anıtların görülebilirliğinin teorik olarak doğrulanması, Hititlerin hâkim oldukları bölgelerde, yolcuların bu anıtları görebiliyor olması onlarda politik baskı ve sürekli gözaltında olma hissi yaratma amacı ile sınırlara yapıldıkları fikrini desteklemiştir. Fıraktin, İmamkulu, Taşçı ve Hanyeri anıtlarını değerlendiren Harmanşah (2015) bu anıtların bulundukları konum gereği Kizzuvatna ve Hititler arasındaki sınırda yer aldıklarını ve bir şekilde bu sınırı oluşturduklarını önermiştir (Glatz ve Plourde, 2011: 35-39, 58-59, Harmanşah, 2015: 90, 103, Schachner, 2017: 38).

58 Her dönemde sürekli kullanılan yolların oluşturduğu patikada deformasyon sebebiyle toprak yapısının değiştiği ve çıkan otların bile farklılaştığı görülmüştür. Bu tahribatın oluşturduğu patika takip edilince mutlaka bir kaya anıtına rastlanılması da anıtların güzergâhı belirtme özelliğini desteklemektedir (Massa, 2016: 82).

59 Yaptığı araştırma sonucunda İmamkulu ve Gezbeli/Hanyeri anıtlarının, Taşçı ve Fıraktin anıtlarına göre daha kolay görülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır (Stokkel, 2005: 177).

Anıtlar genellikle dinî anlamlar[60] yüklenerek incelenmiş olsa da; kutsal dağlara, yeraltı sularına ve şifalı alanlara yakın yerlere lokalize edildikleri kadar aynı zamanda Hititlerin stratejik merkezlerinin sınırlarında da yer almaktadır. Tıpkı Yakındoğu örneklerinde olduğu gibi Hitit kaya anıtlarının da birden çok amaca hizmet ettiği veya bir sembolün birden çok manada kullanılmış olma ihtimali de araştırmalar yapılırken unutulmamalıdır. Keza yalnızca Yalburt kutsal havuzu ve Eflatun Pınar kutsal havuzu (anıtı) değerlendirilse bile; Yukarı Ülke'nin güney sınırında yer alan bu iki havuz ve havuzların politik amacı göz önünde bulundurulduğunda, kaya yontularının da tıpkı siyasi gelişimde olduğu gibi hem dinî hem de politik işlevde olduğu önerilebilir (Stokkel, 2005: 175-176). Anıtlar bulundukları yüksek konum gereği, hem bulundukları güzergâhtan gelen gruplara gözdağı vermiş, hem de bazı ritüeller esnasında kralların şehre yakın anıtları ziyaret etmek zorunda olmaları sebebiyle de sınırlar içerisinde kalan halka veya sınırın öbür tarafındaki düşmanlara Hitit krallarının hakimiyetlerini göstermiştir. Bu anıtlar hakimiyet gücünü gösterdiği kadar böyle bir eserin yapılmasının maliyeti düşünüldüğünde aynı zamanda maddi gücü ve doğaya hakimiyetlerini de kanıtlıyor olmalıdır. Anıtlarda bilhassa Luvice'nin kullanılması anlaşılırlığı kolaylaştırarak, anıtları gören kişilerin "Büyük Kral" ile karşılaşmalarına ve kralın her şeyi gördüğüne inanmalarını sağlamış, dolayısıyla bürokratik amaca hizmet eden bir faktör olmuştur. Aynı zamanda yolların askerî güzergâh olarak da kullanılmış olması anıtların gelen düşmanlara korku, savaşa giden birliklere de cesaret aşılamak gibi bir psikolojik amaca hizmet ettiklerini de araştırmacılara düşündürtmüştür (Glatz ve Plourde, 2011: 58-60). Hem su kaynaklarıyla kutsal kabul edildiği düşünülen yükseltilerde anıtların yer alması, hem de önemli geçiş noktalarında ya da sınır olduğu düşünülen yerlerde kaya kabartmalarının bulunması, anıtların dinî işlevi kadar aynı zamanda birer sınır işareti olduklarını da[61] göstermektedir. Hititlerin din ve siyaseti iç

60 Anıtlar üzerindeki tasvirler incelendiğinde ortak noktalarının dinî seramoniler ve tanrısallaştırılmış yöneticiler olması bu yönde çıkarım yapılmasına sebep olmuştur (Stokkel, 2005: 175-176).

61 Maner yaptığı araştırmalar sonucunda İvriz kaya anıtının yer aldığı hem su kaynağının hem de Bolkar Dağları'nın bulunduğu patikadan başlayıp Mersin Çamlıyayla üzerinden Akdeniz'e inen bir yol güzergâhı olduğunu tespit etmiştir (Maner, 2016: 9-10). Anıtın hem su kaynağı yanında yer alması hem de tahmin edilen güzergâhta kilit noktasında olması anıtların çoklu işlevine kanıt niteliğindedir.

içe yürütmeleri bir nevi anıtlar aracılığı ile bir kez daha örneklenmiştir (Glatz ve Plourde, 2011: 35-37, Harmanşah, 2015: 6, 80-81, 90-93, Maner, 2016: 9).

7. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yüksek Lisans tezi olarak yapılmış olan bu çalışmada, Orta Anadolu içinde yer alan merkezler içerdikleri mimari yapılar, buluntular ve Hitit çivi yazılı belgeler üzerinden çalışılmış ve yazılı belgeler açısından da değerlendirilerek "Siyasi" ve/veya "dini" merkezler olmak üzere incelenmiştir.

İktidar merkezleri içinde yer alan saray yapıları Hitit yazılı metinlerinde; "É.GAL" büyük ev ya da saray olarak geçmektedir. Kralın kalıcı olarak ikamet ettiği ve kral tarafından atanan, yönetici konumdaki kişilerin yaşadığı Hitit şehrinde yer alan söz konusu yapı, yerleşimin siyasi karakterini yansıtan en önemli öğedir. İdarî yapılardan sonra Hititler için en önemli oluşum dinî yapılardır. Boğazköy'de 30'un üzerinde tapınak yer alırken bir diğer başkent olduğu düşünülen Kuşaklı'da da saray yapılarından çok dinî yapılar ve alanlar yerleşimde önemli konumda yer almışlardır (Mielke, 2011: 161-167).

Tez kapsamında yapılan incelemelerle, Hititlerin yerleşim alanlarının genellikle önceki dönemde iskan edilmiş merkezler üzerine kurulu olduğu görülmüştür. Ayrıca yerleşimlerin konumları belirlenirken belirli bir planlama yapıldığı da açıktır. Çalışmamızda yerleşimlerin dağılımlarını ve yol güzergahlarının merkezlerle olan bağlantılarını anlamak üzere haritalar oluşturulmuştur. Buna göre MTA'dan temin edilen "Türkiye Jeoloji Haritası" sayesinde, söz konusu Hitit merkezleri harita üzerine yerleştirildiğinde, merkezlerin kırıntılı kayaçların bulunduğu bölgelerde yer aldığı tespit edilmiştir (harita 1). Bunun yanı sıra kaya yontu sanatına ait eserlerin özellikle yoğun miktarda andezit ve çoğunlukla da bazaltın yer aldığı mevkilerde görüldüğü anlaşılmış, kaya anıtlarıyla bağlantılı yerleşimlerin ise kaya ocaklarının yakınında kuruldukları tespit edilmiştir (harita 1). Aynı harita sayesinde söz konusu merkezlerin su kaynaklarına oldukça yakın konumlandığı, başkent nitelikli merkezlerin kurulacağı yerlerde ise daha yoğun su kaynaklarına (yer altı ve yer üstü) sahip alanların tercih

edildiği anlaşılmıştır (harita 2). Ayrıca, hem başkent nitelikli yerleşimlerin hem de dinî amaca hizmet ettiği düşünülen merkezlerin günümüzde pasif halde olan fay hatlarına yakın alanlarda kurulmuş olduğu da harita üzerinde görülmektedir (harita 1) Ancak söz konusu fay hatlarının Hitit Dönemi boyunca faaliyetleri tam olarak bilinmemekle birlikte[62], fay hatlarının aktif olduğu alanlarda Hititlerin merkez kurmayı tercih etmelerinin nedeni olarak bölgede yer alan su, belki de sıcak su kaynaklarının tercih edilmesi öne sürülebilir. Aynı zamanda bu merkezlerin yeraltı ve yer üstü su kaynaklarına yakın oluşu, ekonominin temelini oluşturan tarım ve hayvancılık için verimli[63] topraklarla çevrili alanlar ile dini uygulamalarda suyun önemi açısından da bir tercih sebebi oluşturmuş olabilir.

Çalışmada merkezlerin dağılımını ve birbirleriyle olan iletişimlerini anlamak adına oluşturulan merkez dağılım haritası (harita 3) incelendiğinde, "Hitit Çekirdek Bölgesi" olarak adlandırılan ve Orta Anadolu'nun kuzey kısmını kaplayan alanda, başkent niteliğinde ve siyasi özelliği ön planda olan merkezlerin yoğunlukta olduğu görülmüştür. Başkent baz alınarak diğer merkezlerin başkente olan uzaklıkları hesaplandığında ise, yüksüz bir insanın en kısa mesafeye (Alacahöyük) 0,72 günde, en uzak mesafeye (Eflatunpınar) ise 10,95 günde varabileceği görülmüştür (tablo 3).

Başkent dışında saray olabilecek yapıların bulunduğu merkezlerin başkentle olan mesafelerine bakıldığında (tablo 3)[64]yaklaşık olarak günün 4/3'ü kadar bir zamanda, diğer bir deyişle, 0,72 günde, ulaşılan ve en yakın mesafede yer alan merkez olarak yine Alacahöyük görülür. Maşat Höyük'e (Tapigga) ulaşım 3,04 günde olurken metinlerde "yazlık saray" olarak geçen yapının bulunduğu Kuşaklı'ya (Sarissa) ise ağırlıksız olarak bir insanın 6,5 günde ulaştığı hesaplanmıştır. (tablo 3). İncelenen merkezler bölgesel

62 Kuşaklı C Binası 60 no'lu odada fay izleri tespit edilmiştir. A. Müller-Karpe kazı çalışmaları esnasında bu alanı fotoğraflamıştır (Müller-Karpe, 2002: 446, şek. 5)

63 IV. Bölümde değinilen merkezlerdeki ortak nokta, büyük depolama kaplarının varlığı ve kaplardaki kömürleşmiş malzemelerin tarım ürünleri olmasıdır. Bu durum söz konusu fikri desteklemiştir.

64 Yürüyerek kat edilen mesafelerin hesaplanması ile ilgili olarak, bu çalışmada bknz: I. 3. Çalışma Yöntemi ve Terminoloji s. 5

bazda değerlendirildiğinde, Orta Anadolu'nun kuzeyinde kalan merkezlerden siyasi olanların kendi içlerinde yaklaşık olarak 1.5 günlük mesafeler dâhilinde konumlandıkları görülürken aynı durum dini merkezler açısından da geçerlidir. Bu tespit, Orta Anadolu'nun güney batısı ve doğusunda yer alan merkezler için de söz konusudur. Ele alınan mesafelerin, hızlı yürüyen bir kişi tarafından yaklaşık olarak 1 günde kat edilebileceği de hesaplamalara göre anlaşılmaktadır (tablo 4-5). Ancak bu durum, mesafenin 1,5 günü geçtiği merkezler için ara istasyonların olması gerekliliğini de göstermiştir (harita 4). Bu bağlamda Orta Anadolu'nun kuzeyinde (Omura, 1993, 1996, 2006, 2007, Sipahi ve Yıldırım, 2001) ve güney kısımlarında (Erbil, 2017) yapılan yüzey araştırmaları, ana merkezler arasında ve 1 günlük yürüme mesafesinde ara istasyonlar oluşturan Hitit yerleşimlerinin varlığını ortaya koymuştur. Aynı zamanda "Büyük kralın" başkentten uzaktaki merkezlerde yapılan törenlere katıldığı da göz önüne alındığında[65]söz konusu ara istasyonların gerekliliği daha da iyi anlaşılmaktadır.

Kaya anıtları ve anıtların yakınında yer alan höyük yerleşimleri, hem akarsular ile oluşturulan haritada hem de merkezlerin dağılım haritasında incelendiğinde (harita 2 ve harita 3), anıtların yakınlarında yer alan merkezlerden bağımsız olmadığı görülmüştür. Bu durum, tıpkı siyasi ve dini merkezlerin kendi içlerinde gösterdikleri gibi anıtların da kendi bölgelerinde birbirlerine olan mesafelerinin yaklaşık 1 ya da 1,5 günlük zaman dilimi dâhilinde konumlandırıldıklarını ortaya çıkarmıştır. Kırıkkale ve Kırşehir mevkiinde yer alan Büklükale, Kaman Kale Höyük, Malkaya ve Savcılı Anıtları ile Konya sınırları içinde yer alan Hatıp, Yalburt ve Eflatunpınar Anıtları[66] buna örnek olarak verilebilir.

Bölgesel bazda oluşturulan tahmini güzergâh planları ve günlük mesafe hesaplamaları

65 Beşinci bölüm ikinci kısmında değinilen tabletlerden anlaşıldığı üzere, kralın tören için başlangıç noktası olrak kullanabileceği alternatif merkezler de vardır.

66 Hatıp, Yalburt ve Eflatunpınar Anıtları arasında yer alan yerleşimler yüzey araştırmalarında tespit edilmiş olmakla beraber bu çalışmada sadece kazısı yapılan yerleşimler baz alınarak değerlendirmelere gidilmiştir.Yüzey araştırmalarında tespit edilen Hitit Yerleşimleri ile ilgili olarak bknz; (Harmanşah, 2017 ve Erbil, 2017)

da bu teoriyi desteklemiştir (tablo 4-5). Bu durum, kaya anıtlarının birincil olarak konumları dâhilinde, ardından konumları ile bağlantılı olarak ikonografik açıdan değerlendirilmelerinin daha somut veriler ortaya çıkaracağını göstermiştir. Herodot ve Strabon'un tarif ettiği "kral yolu" üzerinde yer alan anıtların (Herodot, 2004), W. M. Ramsay (1980), D. French (1988), C. Glatz ve A. M. Plourde (2011) ile Ö. Harmanşah (2015)'ın önerdikleri gibi, hem yolların işaretlenmesinde hem de ikonografik olarak incelendiğinde ulaşım ağını kullanan kişilere ve bölgesel güçlerin iktidar mücadelelerine işaret eden anıtlar olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Anıtların çok yakın merkezlerden görülebiliyor oluşu da bu teoriyi desteklemektedir (Marcus 1974; Stokkel 2005).

Yukarıdaki tespitler yanı sıra anıtlar birden çok amaca hizmet eden eserler olarak değerlendirilebilir. Önemli geçit noktalarında yer alan, kral veya tanrısallaştırılmış kral olarak yorumlanan tasvirlerin bulunduğu Hanyeri, Taşçı ve Fraktin anıtları gibi kral ve/veya kraliçenin ya da vasal prenslerin de yer aldığı eserler, aynı zamanda tüccarlara teminat oluşturma ve hakimiyeti altındaki toprakların sınırlarını belirlemek amacı ile de yapılmış anıtlardır. Özetle anıtların stratejik konumu değerlendirildiğinde, hem önceki (harita 5) hem de sonraki dönemlerde kullanılan yollar ile çakışan yol güzergahlarının tercih edilmesi (harita 6) yanında anıtların dinî amaçları ve siyasi nitelikli işlevlerini de göz önüne sermektedir (Glatz ve Plourde 2011).

Merkezlerin yerleştirildiği harita baz alındığında (harita 3) yerleşimlerin bulunduğu alanlarla yukarıda bahsi geçen yolların çakıştığı görülmüştür. Böylece Hititler için olası ana ulaşım ağını veren bir güzergâh haritası oluşturmak mümkün olabilmiştir (harita 7). Önceki ve sonraki döneme ait haritalar incelendiğinde, güzergâhların kilit noktalarının farklılık göstermesi sebebiyle ulaşım ağının başlangıç noktaları değişiklikler gösterse de ana yolların devamlılığının değişmediği anlaşılmaktadır (harita 7). Literatürde Kilikya Geçidi olarak yer alan, Anadolu'dan Kuzey Suriye'ye açılan kapı görevindeki yola giden mevkii de yer alan Hanyeri Anıtı ve yolu, başkent niteliğinde merkezlerin yer

aldığı günümüz Kayseri, Çorum ve Konya bölgelerindeki Kültepe, Boğazköy ve Karahöyük yerleşimlerine açılan yollarla çakışmaktadır.

Çalışmamızda siyasi, dini ve kaya anıtlarına giden yolların çakıştıkları noktalar üzerinde küçük ya da büyük merkezlerin yer alması gerektiği düşünülerek ayrı bir harita daha oluşturulmuştur (harita 4). Buna göre 1,5 günü geçen mesafeler arasında olması beklenen yerleşimler için bir belirlemeye gidilmiştir. Bu bağlamda ikiden çok güzergâhın kesiştiği alanlara küçük noktalar yerleştirilmiş, ikiden fazla yolun kesiştiği alanlara ise büyük büyük noktalar konmuştur. Böylece yukarıda bahsedilen hesaplama kriterleri üzerinden yapılacak olan değerlendirmeler de göz önüne alındığında, bu noktaların bulunduğu yerlerde kesişen yollar sayısı oranında küçük ya da büyük yerleşimlerin olabileceği üzerine bir öneri yapılmaktadır. İleride yapılacak olan arkeolojik çalışmalarla bu önerinin değerlendirilmesi mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, Hititlerin ana yerleşim bölgesi içinde yer alan, kazısı yapılmış yerleşimler ve kaya anıtları ile toplamda 35 merkez incelenerek yerleşimler arası bir yol güzergahı belirlenmeye çalışılmıştır. Haritalarda da görüldüğü üzere yerleşimler, Orta Anadolu'nun kuzeyinde ve güneyinde kendi içlerinde bir bütünlük göstermektedir. Söz konusu merkezler siyasi ya da dini rolü ne olursa olsun, kendi yakın bölgeleri içinde birbirlerine en fazla 1,5 günlük mesafelerde konumlanmışlardır. Bu durum Hitit siyasi ve dini sınırları içinde yer alan yerleşimlerin kendi yakın çevrelerinde oluşturdukları merkezlerle ortaya çıkmaktadır. Aynı durum Orta Anadolu'nun Kızılırmak kavsi dışında kalan yerleşimler için de söz konusudur. Burada yer alan yerleşim ve anıtlar, belki de lokal güçlerin siyasi otoriteye bağlılık ve birbirleri ile olan çekişmelerinin bir göstergesi olarak, kendi yakın çevrelerinde ve yine birbirlerine yaklaşık olarak 1,5 günlük mesafelerde karşımıza çıkan yerleşimlerle karakterize olmaktadır. Hitit İmparatorluk Dönemi sonlarında karşımıza çıkan siyasi oluşum, bu durumu daha da belirginleştirmiş ve Yukarı ve Aşağı Ülke olarak tanımlanan coğrafya üzerindeki yerleşimler, haritalarımızda tespit edilen yollar ve mesafelerle uyumlu bir dağılım göstermiştir. Söz

konusu alanların Geç Tunç Çağı boyunca daha kapsamlı olarak değerlendirilebilmesi için yapılacak olan yüzey araştırmalarının çalışmamızdaki tespitlere önemli katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Agostino, D. ve Orsi, V. (2015). "The Archaeological Survey; Methods and Materials". S. Mazzoni ve F. D'Pecchioli (Ed.).T*he Uşaklı Höyük Survey Project; A Final Report, Studia Asiana:10* (s. 35-345). İtalya, Firenze University Press

Akok, M. (1979). "Alacahöyük'te Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açıklığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimari Gerçekler". *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, cilt I (s. 107-114). Ankara, Türk Tarih Kurumu

Akurgal, E. (1986). "Anadolu Tarihi Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Rolü". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Anadolu Araştırmaları Dergisi* sayı: 10 (s: 21–30)

Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları.* İstanbul, Phoenix Yayınları

Akurgal, E. (2000). *Anadolu Kültür Tarihi.* Ankara, TÜBİTAK Yayınları

Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi.* Ankara, TÜBİTAK Yayınları

Alkım, B. (1974). *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar.* Ankara, Türk Tarih Kurumu

Alp, S. (1957). "Karahöyük Kazısı". *Belleten XXI/84 (s. 660-662).* Ankara, Türk Tarih Kurumu

Alp, S. (1991). *Maşat-Höyük'te Bulunan Çivi Yazılı Hitit Tabletleri.* Ankara, Türk Tarih Kurumu

Alp, S. (1995). "Bronz Tablet ve Tarhuntasa Kentinin Yeri". *1994 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, sayı: IV (s. 11-28). Ankara

Alp, S. (1999). *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans: Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap.* Ankara, Kavaklıdere Kültür Yayınları

Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu: Çivi yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Ankara, TÜBİTAK Yayınları

Alp, S. (2002). *Hitit Çağı'nda Anadolu.* Ankara, Ofset

Alparslan, M. (2004). "Hititlerde Ticaret". *Arkeoatlas*, sayı, 3 (s. 57)

Anderson, J. G. C. (1903). "A Journey of Explaoration in Pontus". *Studia Pontica I*,

Bruxelle

Archi, A. (2003). "Middle Hittite-"Middle Kingdom", H. Hoffner, (Ed.) *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner: On the occasion of his 65th birthday* (s. 1-12). Indiana, Eisenbrauns Press

Arık, R. (1950). *Les fouilles archéologiques en Turquie.* Ankara, Milli Eğitim

Arıkan, Y. (1998). "A study on Hittite Religion". *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 38, Sayı: 1.2 (s. 271-285)

Atalay, İ. (2000). *Orta Atlas.* İstanbul, İnkılap Yayınları

Ayyıldız, S. ve Süel, M. (2008). "Ortaköy-Šapinuwa Ağılönü Mevkii'nde Ele Geçen Süel (Ed.) *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, I.cilt (s. 63-79). Ankara, Anıt Matbaa

Bahar, H. (1996). "Konya-Hatip'te Bulunan Yeni bir Hitit Anıtı-Eine neues hethitischen Denkmal in Konya-Hatip". *Arkeoloji ve Sanat* 73 (s. 2-8). Temmuz-Ağustos

Balkan, K. (1973). *İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağı'na Ait Bir Bağış Belgesi/Eine Schenhungsurkunde aus der althitischen Zeit, gefunden in İnandık 1966.* Ankara, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfı Yayınları No. 1

Baltacıoğlu, H. (2002). "Arkeolojik ve Antropolojik Verilerin Işığında Alaca Höyük "Kral" Mezarları Konusunda Gözlemler". *Orta Çağ'da Anadolu (ayrı basım)* (s. 91-112). Ankara, Hacettepe Üniversitesi

Baltacıoğlu, H. (2005). *Alaca Höyük Sphenksli Kapıya Ait Tanrıçaya Tapınım Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlem.* Ankara

Baltacıoğlu, H. (2006). "Alacahöyük Sfenksli Kapı Hitit İmparatorluk Çağı Kabartmaları". *İdol Dergisi 30* (s. 24-29)

Başgelen, N. (2008). "Madam Chantre'in 1893-1894 Kapadokya Gezisi Notları ve Ernest Alacahöyük, Boğazköy ile Kültepe'de İlk Kazıları". A. Süel (Ed.) *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, I.cilt (s. 79-109). Ankara, Anıt Matbaa

Barjamovic, G. (2009). "Sites, Routes, and Geography in Central Anatolia". I. Singer

(Ed.) *Ipamati Kistamati Pari Tumatimis: Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday* (s. 10-25). Tel Aviv, Yass Publications in Archaeology

Barjamovic, G. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Assyrian Colony Period*.Copenhagen,University of Copenhagen, Museum Tusculanum Press

Beckman, G. (1999). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta GA, Scholars Press

Beckman, G. (2002). "The Religion of the Hittites", D. Hopkins (Ed.) *Across the Anatolia Plateau; Readings in the Anatolia Plateau; Readings in the Archaeology of Ancient Turkey Archaeology of Ancient Turkey* (s. 133-143). U.S. of America American Schools of Oriental Research

Bilgi, Ö. (2012). *Anadolu'da İnsan Görüntüleri*. İstanbul, Aygaz

Bittel, K. (1970). *Hattusha The Capital of The Hittites.* New York, Oxford University Press

Bittel, K. (1975). *Boğazköy Rehberi.* Ankara, Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yayınları

Bittel, K. (1975a). *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya.* Berlin, Gebr.Mann

Brandau, B. ve Schickert, H. (2003). *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*,N. Mertoğlu (çev.). Ankara, Arkadaş Kitabevi

Bryce, T. (2002). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*. Ankara, Dost Kitabevi

Bryce, T. (2005). *The Kingdom Of Hittites.* New York, Oxford University Press

Bryce, T. (2012). *The World of Neo-Hittite Kingdoms.* New York, Oxford University Press

Bryce, T. (2016). "Tunç ve Demir Çağlarında Anadolu'da Göçler". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 54 (s. 62-75)

Bittel, K. (1953). "Beitrag zu Eflatunpınar", *Bibliotheca Orientalis10* (s. 2-5). Giessen, Wilhelm Keller Printer

Bittel, K. (1983). *Hattuscha, Hauptstadt der Hethiter.* Köln, DuMont

Bittel, K. (1975). *Das Hethitische Felsheiligtum Yazılıkaya*, Berlin, Gebr. Mann

Burney, C. (2004). *Historical Dictionaryof the Hittites.* Oxford, The Scarecrow Press

Casellano, L. ve D'Alfonso, L. (2017). "Kınık Höyük'teki Yeni Bulgular Işığında Hitit Çağı'ndan Post-Hititlere Geçişte Ekonomi ve Tarımsal Üretim''. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı:154 (s. 1-12). İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Çambel, H. ve Braidwood, J. (1980). *Prehistoric Research in Southeastern Anatolia*. İstanbul, İstanbul University

Çetin, N. (2003). "2001 Yılı Külhöyük Çalışmaları" *Müze Kurtarma Kazıları Semineri 13*(s. 85-92). Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Çınaroğlu, A. ve Çelik, D. (2009). "Alacahöyük Kazılarında Yüzüncü Yıl", *Aktüel Arkeoloji,* 11 (s. 62-71)

Çınaroğlu, A. ve Çelik, D. (2010). *Atatürk ve Alacahöyük.* Ankara, Ofset

Çınaroğlu, A. ve Çelik, D. (2012). "2010 yılı Alacahöyük Kazısı'', H. Dönmez ve Ö. Ötgün (Ed.) *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3.cilt (s. 283-302). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Çınaroğlu, A. ve Çelik, D. (2013). "Alacahöyük'', M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu.* İstanbul, Ofset

Çınaroğlu, A. ve Çelik, D. (2016). *2015 yılı Alacahöyük Kazısı Kapanış Raporu*, Ankara Türk Tarih Kurumu

D', Alfonso L. ve Capardoni, M. (2015). "Operation A'', S. Steadman, ve G. McMahon (Ed.) *The Archaeology* McMahon (Ed.) *Recent Discoveries (2011-2014).* vol. 1 (s. 98-128). Cambridge, Cambidge Scholar Publishing

D'Alfonso, L. ve Highcock , N. (2015). "Introduction''. S. Steadman, ve G. McMahon (Ed.) *The Archaeology of Anatolia Recent Discoveries (2011-2014).* vol. 1 (s. 98-128) Cambridge, Cambridge Scholar Publishing

D'Alfonso, L. Highcock, N. vd. (2015). "Archaeological Excavations at Kınık Höyük, 2013'', H. Dönmez (Ed.) *XXXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, vol. 2 (s. 489-516).

Ankara, Kültür Bakanlığı Basımevi

D'Alfonso, L. ve Işıklı M. (2012) "Kınık Höyük, Kapadokya'da Bir Yeni Kazı''. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı 139 (s. 15-26)

Dağtaş, N. (2016). "Antik DNA ve İnsan Göçleri'', *Aktüel Arkeoloji* 54 (s.22-25)

Darga, M. (1985). *Hitit Mimarlığı.* İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*. İstanbul, Anadolu Sanat Yayınları

De Martino, S. (2006). *Hititler.* Ankara, Dost Kitabevi

De Martino, S. (2007). "Das Fragment von Yassı Höyük''. *YH 2005/1, Istanbuler MitteilungenMitteilungen 57* (s. 606-607)

De Martino, S. Fales F. ve S. Ponchia, (2008). "Archaeological Investigatins at Yassı-Höyük (Yozgat). The Site Of Yassı-Höyük within The Overall Picture of Hittite Overall Geography''. A. Süel (Ed.) *VII. Ulusararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, I.cilt (s.189-199). Ankara, Anıt Matbaa

De Martino, S. F. (2013). "Din ve Mitoloji'', M. Alparslan (Ed.) *Hititler; Bir Anadolu İmparatorluğu.* İstanbul, Ofset

Demirdelen, H. (2002). "2000 Yılı Külhöyük Kazısı", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri12* (s. 113-118). Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Dilşad Dağtaş, N. (2016). "Antik DNA ve İnsan Göçleri''. *Aktüel Arkeoloji*, sayı 54: (s.22-25). İstanbul, Ofset

Dinçol, A. (1982). "Hititler", *Anadolu Ansiklopedisi*, cilt: 1 (s.17-120). Ankara, Görsel Yayınevi

Dinçol, A. (1998). "The Rock Monument of the Great King Kurunta and its Hieroglyphic Inscription'', S. Alp ve A. Süel (Ed.) *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (s. 159-166*).* Ankara, Anıt Matbaa

Dinçol, A. (2004). "Son Tunç Çağı Hititler". *Arkeoatlas*, sayı: 3(s.20-61)

Dinçol, A. ve Dinçol, B. (1996). "Hatip Anıtı'ndaki Hiyeroglif Yazıt''. *Arkeoloji ve Sanat 73* (s. 8-9)

Dinçol, A. ve Dinçol, B. (2005). "Anadolu'da Bulunan İlk Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı". Çiviyazılı Tunç Tablet ve Yeni Bir Hitit Kralının Ortaya Çıkışı". *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 18/1, (s. 1-13). İstanbul, İstanbul Üniversitesi

Dinçol, A. ve Dinçol, B. (2008). "Neue hieroglyphische Dokumente aus Alaca Höyük". *Colloquim Anatolicum VII* (s.167-175)

Doğan Alparslan, M. (2009). "Hitit Dini ve Tanrıları", M. Alparslan (Ed.) *Hititolojiye Giriş* (s. 119-127). İstanbul, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Duru, R. (1999). "The Neolithic of the Lake District".. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Ed.) *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilizationé*, (s. 165–91). İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Ediz, İ. (1994). "Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 Yılı Eskiyapar Kurtarma Kazısı", *IV. Kurtarma Kazıları Semineri (s. 109-117)*. Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Ehringhaus, H. (2005). *Götter, Herrscher, Inschriften, Die Felsreliefs der Hethitischen Grossreichszeitin der Türke*i. Berlin, Gebundene Ausgabe

Elkovan, T. (1997). *Kayseri'de Hitit Kaya Anıtları.* Kayseri, Erciyes Üniversitesi Matbaası

Emre, K. (1966). "Acemhöyük Seramiği", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı:10 (s. 53-98)

Emre, K. (1993). "The Hittite Dam of Karakuyu". M. Mori ve M. Ohno (Ed.) *Essays on Anatolian Archaeology* (s. 1-42). Germany, Otto Harrassowitz Verla

Emre, K. (2002). "Kaya Kabartmaları, Steller Ortostatlar", W. Jacob (Ed.) *Hititler ve Hitit İmparatorluğu* (s. 486-492). Deutschland

Erbil, Y. (2008). "Boğazköy Südburg 2 no.lu oda ve Düşündürdükleri". A. Erkanal Öktü, S. Günel vd. (Ed.) *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Araştırmalar.* Ankara, Hacettepe Üniversitesi

Erbil, Y. (2014). "Fasıllar Anıtı ve Çevresi Yüzey Araştırması". N. Çınardalı-Karaaslan,

A. Aykurt vd. (Ed.) *Armağan Erkanal'a Armağan; Anadolu Kültürlerine Bir Bakış* (s. 227-234). Ankara, Hacettepe Üniversitesi

Erbil, Y. (2017). "Preliminary Report of The Fasıllar Survey". A. Mouton (Ed.) *Hittitology Today: Studies on Hittite and Neo-Hittite Anatolia in Honor of Laroche'sEmmanuel Laroche's 100 100th* Birthday. İstanbul, Zero Prodüksiyon ltd

Erbil, Y. ve Mouton, A. (2012). "Water in Ancient Anatolian Religions: An Archaeological and Philological Inquiry on the Hittite Evidence'', *Journal of Near Eastern Studies*, Vol: 71, No: 1 (s. 53-74). Chicago, Chicago University Press

Erkanal, H. (1980). "Eflatunpınar Anıtı", *Bedrettin Cömert'e Armağan* (s. 287-301). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Beşeri Bilimler Dergisi Özel Sayı

Erkut, S. (1992). "Hitit Çağı'nda Önemli Kült Kenti Yeri''. E. Akurgal, H. Otten vd. (Ed.) *Sedat Alp'e Armağan, Hittite and Other Anatolian and Eastern Studies in Honour of Eastern Studies in Honour of Sedat Alp* (s. 159-165). Ankara, Türk Tarih Kurumu

Finet, A. (1997). "Some of Respectives on Hitti Hittite Festivals''. H. Hoffner ve I. L. Diamond (Ed.) *Respectives on Hittite Civilization Selected Writings of Hans Gustav Güterbock, The Oriental Institute of the University of Chicago Assyriological of Chicago Assyriological Studies No:26* (s. 87-90). Chicago, Illinois

Fontanille, K.(2005). *Hititler*.Ankara, Dost Kitabevi

Forlanini, M. (2008). "The Central Provinces of Hatti: An Updating". K. Strobel (Ed.) *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millennium B.C.* (s. 145-188). Firenze, LoGisma

Forlanini, M. (2010). ''An Attempt At Reconstructing The Branches of the Royal Family of the Early Kingdom Period''. Y. A. Cohen ve J. Miller (Ed.) *Pax*

Hethitica: Studies Hethitica: Studies on the Hittites and their Neighbours in Honour of Itamar Singer (s. 115-135). Wiesbaden, Harrassowitz Verlag

French, D. (1988). *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, Fas; 1-2, İngiltere, BAR International Series

French, D. (1998). *Canhasan Sites 1. Canhasan I: Stratigraphy and Structures*. London, British Institute of Archaeology at Ankara

Genz, H. ve Mielke, D. (2011). "Research at the Hittites; A Short Overview", D. P. Mielke (Ed.)*Insight into Hittite History and Archaeology* (s. 1-31). Leuvon, Peeters Colloquia Antiqua

Glatz, C. ve Plourde, A. M. (2011). "Landscape Monuments and Political Competition in Late Bronze Age Anatolia: An Investigation of Costly Signaling Theory *Bulletin of American Schools of Oriental Research Bulletin of* No:361 (s. 33-66). United State, The American Schools of Oriental Research

Gorny, R. L. (1995). "Hittite Imperial and Anti-Imperial Resistance As Viewed from Alişar Hüyük'', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research,* No: 299/300: 65-89, United State, The American Schools of Oriental Research

Gorny, R. L. (2002). "Anatolian Archaeology: An Overview''. D. Hopkins (Ed.) *Across the Anatolian Plateau; Readings in the Archaeology of Ancient Turkey* (s. 1-4). U.S.A., American Schools of Oriental Research

Gorny, R. L. (2002). "Environment, Archaeology and History in Hittite Anatolia'', D. Hopkins (Ed.) *Across the Anatolian Plateau; Readings in the Archaeology of Turkey* (s. 43-58). U.S.A. American Schools of Oriental Research

Gorny, R. L. (2004). "Project Reports; Alişar Regional Project", *The Oriental Institute 2003-2004 Annual Report* (s 13-24).Chicag, Chicago University Press

Goedegebuure, P. (2011) "Deeds (?) Suppiluliuma II The Südburg inscription reconsidered'', *ICH 8.* Warsaw

Gökçek, G. (2004). "Assur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kervan Güzergahları ve Taşımacılık''. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1: (s. 151-164)

Günel, G. (2010). "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaraylar–Köprüler''. *Kebikeç* 29 (s. 134-146). Ankara, Kebikeç yayınları

Güneri, S. (2008). "Kayseri'de Hitit İmparatorluk Çağı'na Ait Yeni Arkeolojik Keşifler'', A. Süel (Ed.) *VII. Uluslararsı Hititoloji Kongresi Bildirileri*, cilt I (s. 347-389). Çorum, Çorum Valiliği

Güterbock, H. G. (1947). "Eski ve Yeni Eti Abideleri". *Türk Tarih Kurumu Yayınları VII* (s. 48-58). Ankara, Türk Tarih Kurumu

Haas, V. (1982). *Hethitische Berggötter Und Hurritische Steindämonen, Riten, Kulte und Mythen, Eine Einführung in die altkleinasiatischen religiösen Vorstellungen*. Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern

Haas, V. (1994). *Geschichte der hethitischen Religion*. New York, Leiden

Haas, V. (2002). "Hitit Dini". W. Jacob (Ed.) *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk* (s. 438-442). Bonn, Kunstund Ausstellungshalleder Bundesrepublik Deutschland

Harmanşah, Ö. (2011). *Yalburt Yaylası Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi*

Harmanşah, Ö. (2014)."Event, Place , Performance: Rock Reliefs and Spring Monuments in Anatolia''.Ö. Harmanşah (Ed.) *An Offprint From of Rocks and Water Towards an Archeology of Palace* (s. 141-168)

Harmanşah, Ö. (2015). *Place, Memory and Healing: An Archaeology of Anatolian Rock Monuments.* New York, Routledge

Harmanşah, Ö. (2017). "Borders are Rough-hewn: Monuments, Local Landscapes and the Politics of Place in a Hittite Borderland''. E. Baysal, ve L. Karakatsanis (Ed.) *Bodered Places Bounded Times Cross-Disciplinary Perspectives On Turkey*, BIAA Monograph 51 (s. 37-52). Ankara, BIAA

Hawkins, J. D. (1995). *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (Südburg): With an Archaeological Introduction by Peter Neve.*

Germany, Harrassowitz Verlag

Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Inscriptions of the Iron Age*. Chicago, Chicago University Press

Hawkins, J. D. (2005). "Excursus 7. Interpretation of the rock inscription TAŞÇI" *BoHa XIX, (s.* 292-293)

Hawkins, J. D. ve Weeden, M. (2008). "The Hieroglyphic Rock Inscription of Malkaya: A New Look". *17. Arkeolojik Araştırma Sonuçları (s.* 241-250). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Hawkins, D. (2013). "Hitit Hiyeroglifleri ve Luvice". M. Alparslan (Ed.) *Hitiler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. v96-117). İstanbul, Yapı Kredi Yayınlar

Hazenbos, J. (2003). *The Organization of the Anatolian Local Cults During the Thirteenh Century B.C.*. Brill, STYX. Netherlands

Herodot, (2004). *Herodot Tarihi* M. Müntekim (çev.). Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Hoffner, H. (1997). "An Outline of the Hittite AN.TA.ŠUM Festival", H. Hoffner ve L. Diamond (Ed.) *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock, The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies No:26* (s. 91-98). Chicago, Illinois

Hoffner, H. A. (2009). *Letters Form the Hittite Kingdom.* Atlanta

Hogarth, D. G. (1924). *Kings of the Hittites.* London, Oxford University Press Houwink ten Cate, H. J. (1969). "Hittite Royal Prayers". *Numen*, vol: 12, Fasc 2, (s. 81-98)

Huot, J. L. (1982). *Les Ceramiques Monochromes Lisses en Anatolie a Epoque du Bronze Ancien Librairie Orientaliste Paul Geuthner.* Paris, Geuthner

Karasu, C. Poetto M. ve Savaş, S. Ö. (2000). "New Fragments Pertaining to the Hieroglyphic Inscription of Yalburt". *Archivum Anatolicum* 4, (s. 99-112)

Kalaycı, İ. S. Öğütçü ve G. Karauğuz, (2016). "3D Model of Yalburt Monument" *World Multidisciplinary Earth Sciences Symposium* (s. 1- 15). IOP Publishing

Karauğuz, G. (2005). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. binde Orta Anadolunun Güney Kesimi.* Konya, Çizgi Kitabevi

Kınal, F. (1956). "Konya Gezisi Raporu". *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIV/3-4, (s. 55-66)

Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu Tarihi.* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Klengel, H. (2011). "History of Hittites". D. P. Mielke (Ed.) *Insight into Hittite History and Archaeology.* Leuvon, Peeters Colloquia Antiqua, (s. 31-47)

Kohlmeyer, K. (1983). "Felsbilderder hethitischen Grossreichszeit", *Acta Praehistorica et Archaeologica,*15 (s. 7-153). Berlin, Wissenschaftsverlag Volker Spiess

Koşay, H. Z. ve Akok, M. (1966). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alacahöyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor.* Ankara, Türk Tarih Kurumu

Kulakoğlu, F. (2008). "A Hittite God Form Kültepe" *Old Assyrian Archive Studies*, vol. 4 (s. 13-18). Postbus, Nederland Instituut

Kulakoğlu, F. (2011). "Kültepe-Kaneš: A Second Millennium B. C. E. Trading Center on the Centrelon the Centrel Plateau". S. Steadman ve G. MacMahon (Ed.) *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia* (s. 1012-1030). New York, Oxford University Press

Kulakoğlu, F. (2014). "Kanesh After The Assyrian Colony Period: Current Research at Kültepe and The Question of The End of The Early Bronze Age Settlement". L. Atıcı, F. Kulakoğlu vd. (Ed.) *Current Research at Kültepe-Kanesh* (s. 85-94). Boston, Lockwood Press

Lanaro, A. Trameri A. ve D'Alfonso, L. (2015). "Evidenze di pratiche cultualia Kınık Höyük e dintorni". *Arkeoloji ve Sanat*, 148 (s. 63-74)

Lorenz, J. ve Schrakamps, I. (2011). “Hittite Military and Warfare”, D. P. Mielke (Ed.) *Insight into Hittite History Insight into Hittite History and Archaeology and Archaeology*(s. 125-153). Leuvon, Colloquia Antiqua

Lumsden, S. (2002). “Gavurkalesi: Investigations at a Hittite Sacred Place’’. H. Hoffner ve H. Güterbock (Ed.) *Recent Developments in Hittite Archaeology and History* (s. 111-127). Eisenbrauns, Indiana

Macqueen, J. (1959). “Mythology and Hittite Monarchy’’. *Anatolian Studies*, vol; 9 (s. 171-188)

Macqueen, J. (1999). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu.* E. Davutoğlu (çev.). Ankara, Arkadaş Kitabevi

Maner, Ç. (2016). “İvriz Su Kült Merkezi ve Çevresinde Yeni Araştırmalar’’. *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 54 (s. 8-10)

Marcus, J. (1974). “The Iconography of Power Among the Classic Maya”, Taylor & Francis (Ed.) *World Archaeology*, vol: 6 (s. 83-94). Oxfordshire, Taylor & Francis ltd.

Massa, M. (2016). *Networks Before Empires: Culturel Transfers in West and Central Anatolia During The Earlly Bronze Age* (basım aşamasında)

Masson, E. (1980). “Les inscriptions hiéroglyphiques louvites de Köylütolu et de Beyköy’’. *Kadmos* 19, 2 (s. 106-122)

Matsumura, K. (2011) “Büklükale Kazısı 2009’’. N. Toy ve H. Dönmez (Ed.) *XXXII. Kazı Sonuçları Toplantısı* cilt: 4 (s. 421-426). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Matsumura, K. (2013) “Büklükale’’. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 274-279). İstanbul, Ofset

Matthews, R. (2011). “A History of the Preclassical Archaeology of Anatolia’’. S. Steadman ve G. McMahon (Ed.) *The Oxford Handbooks of Ancient Anatolia* (s. 34-55). USA, Oxford University Press

Matthews, M. ve C. Glatz, (2009). “The historical geography of north-central Anatolia in the Hittite period: texts and archaeology in ”. in the Hittite period: texts and

archaeology in concert". *Anatolian Studies*, 59 (s. 51-72)

Mazzoni, S. ve G. Torri, vd (2016). "Archaeological and Philological Researches at Uşaklı Höyük''. K. Özköse (Ed.) *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, cilt I (s. 42-54). Yozgat, Bozok Üniversitesi Yayınlar

McMahon, G. (1989). "The History of Hittites". *Biblical Archaeologist (s.* 62-78). The American Schools of Oriental Research

McMahon, G. (1991). "The Hittite State Cult of the Tutelary Deities''. T. Holland (Ed.) *The Oriental Institue of the University of Chicago Assyriology Studies*, no:25. Chicago, İllinois

Mc Mahon, G. (2002). "The History of the Hittites''. D. Hopkins (Ed.) *Across the Anatolian Plateau; Readings in the Archaeology Anatolian Plateau* (s. 59-75). U.S.A. American Schools of Oriental Research

Mellart, J. (1962). "The Late Bronze Age Monuments of Eflatun Pınar ve Fasıllar near Beyşehir''. *Anatolia Studies*, 12 (s. 111-117)

Mellink, M. (1970). " Archaeology in Asia Minor''. *AJA 74 (s.* 157-178)

Mellink, M. (1972). "Observations on the Sculptures of Alaca Hüyük". *Anadolu XIV.* Ankara, Türk Tarih Kurumu

Mellink, M. (1972)b, "Archaeology in Asia Minor" (iç.) *American Journal of ArchaeoArchaeology 76/2* (s. 165-188). Baltimore

Mellink, M. (1975) "Archaeology in Asia Minor" *American Archaeology Journal of Archaeology 79/3* (s. 201-222).

Memiş, E. (2003). *Eskiçağ Türkiye Tarihi.* Konya, Çizgi Kitabevi

Memiş, E. (2005). "Dinlerin Buluştuğu Nokta: Anadolu''. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt; 7, sayı:2 (s. 63-75)

Mermerci, D. (1993) "Oyaca Kasabası Külhöyük 1992 Kurtarma Kazısı''. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı* (s. 3-12). Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Mielke, D. P. (2011). "Hittite Citie: Looking for a Consept''. D. P. Mielke (Ed.) *Insights into Hittite History and Archaeology* (s. 153-194). Leuven, Colloquia antiqua 2

Mielke, D. P. (2011)b. “Key Sites of the Hittite Empire”, S. Steadman ve G. McMahon (Ed.) *Oxford Handbook of Ancient Anatolia* (s. 1031-1054). New York, Oxford University Press

Mielke, D. P. (2013). “Maşat Höyük ve İnandıktepe’’. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 208-217). İstanbul, Ofset

Mielke, D. P. (2013)b. “Şehirler ve Yerleşim Düzeni’’. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 136-147).İstanbul, Ofset

Murat, L. (2016). *Anadolu’da Kaškalar.* Ankara, Hel Yayınları

Müller-Karpe, A. (1999) “Untersuchangen in Kuşaklı 1998’’, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 131 (s.* 57-113). Berlin, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft*

Müler-Karpe, A. (2002). “Kuşaklı-Sarissa: A Hittite Town in the “Upper Land’’. H. Hoffner ve H. Güterbock (Ed.) *Recent Developments in Hittite Archaeology and History* (s. 145-157). Eisenbrauns, Indiana

Müller-Karpe, A. (2003). “Die Stele von Altınyayla’’, H. Hauptmann ve N. Başgelen (Ed.) *Studies to Studies presented to Ufuk Esin (s*.313-319). İstabul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Müller-Karpe, A. (2004). “Untersuchungen in Kuşaklı 2003’’. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu* (s. 136-172).

Müller-Karpe, V. (2014) “Kuşaklı’da Bulunmuş Olan Üç Silindir Mühür Baskısı Üzerine Değerlendirmeler’’, N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykurt vd (Ed.) *Armağan Erkanal’a Armağan; Anadolu Kültürlerine Bir Bakış* (s. 309- 318). Ankara, Hacettepe Üniversitesi

Müller-Karpe, V. ve Müller-Karpe, A. (2013). “Kayalıpınar’’. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 282-287). İstanbul, Ofset

Müler-Karpe, A. ve Müller-Karpe, V. (2013). “Kuşaklı-Sarissa’’, M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 220-225). İstanbul, Ofset

Müller-Karpe, A. Müller-Karpe, V. ve Kryszat, G. (2014). “Untersuchungen in Kayalıpınar 2013 und 2014”. *Mitteilungen der Deutschen Orient- Gesellschaft*

146 (s. 11-41) Berlin

Naumann, R. (1999). *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu

Neve, P. (1978). "Zur Entwicklung des hethitischen in Boğazköy-Hattušaunter besonderer Berücksichtigung der in der Alstadt/Unterstadt e unter besonderer Berücksichtigung der in der Alstadt/ erzielten Grabungsergebnisse". *Diskussionen zur Diskussionen archologischen Bauforschung 3* (s.47-61). Berlin

Neve, P. (2000). *Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuša.* 22 Mart 2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde verilen konferans metni.

Omura, S. (1993). "1991 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları". X. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 365-386). Ankara, Türk Tarih Kurumu

Omura, S. (1999). "1998 yılı İç Anadolu Araştırması" (iç.) *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s.25-31). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Omura, S. (2006). *Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia* (offprint)

Omura, S. (2007). *Preliminary Report of the General Survey in Central Anatolia* (offprint)

Omura, S. (2013). "Kaman Kalehöyük'teki M.Ö. II. Bin Yıl Yuvarlak Siloları". M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 290-295). İstanbul, Ofset

Osten, H. H. (1937). *Gavurkale Kılavuzu*. İstanbul, Devlet Basımevi

Orthmann, W. (1962). "Beobachtungen an dem Höyük in Eskiyapar". *Ist Mitt 12:* 1-10

Ökse, T. (1999). "Sivas İli 1998 Yüzey Araştırması". *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 11-25), Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Ökse, T. (2007). "Ancient Mountain Routes Connecting Euphrates Region". to the Upper Euphrates Region". *Anatolian Studies, Vol. 57, Transanatolia: Bridging the Gap between East and West in the Archaeology of Ancient Anatolia* (s. 35-45). Ankara, British Institute

Özcan, A. (2014). "Gavurkale Hitit Kaya Kabartmaları". *Belleten*, cilt LXXVIII, sayı: 282 (s. 373-422). Ankara, Türk Tarih Kurumu

Özenir, S. (2001). "Eflatunpınar Kutsal Anıt-Havuz (1996-2000)". *2000 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları* (s. 35-38). Ankara, Anadolu Mdeniyetleri Müzesi

Özgüç, T. (1955). "Fırakdin Eseleri". *Belleten*, XIX/75 (s. 295-300). Ankara Türk Tarih Kurumu

Özgüç, T. (1958). "Bitik Vazosu''. *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi* XVII:1-2 (s. 1-18)

Özgüç, T. (1963). "Yeni Araştırmalar Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi''. *Anadolu VII* (s. 23-42)

Özgüç, N. (1966). "Acemhöyük Kazıları'' *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı:10 (s. 1-28)

Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar.* Ankara, Türk Tarih Kurumu

Özgüç, T. (1988). *İnandıktepe; Eski Hitit Çağı'nda Önemli Bir Kült Merkezi.* Ankara, Türk Tarih Kurumu

Özgüç, T. (2005). *Kültepe Kaniš/Neša.* İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Özsait, M. (1999). "1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzey Araştırmaları''. *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 73-89). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Özsait, M. ve Özsait, N. (2008). "M.Ö. II. Binde Akkşehir Yerleşmeleri''. A. Süel (Ed.) *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, II. Cilt (s. 593-613). Ankara, Anıt Matbaa

Öztan, A. (2003). "2001 yılı Acemhöyük Kazıları''. K. Olşen, H. Dönmez vd. *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I.cilt (s. 39-49) Ankara Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Öztan, A. (2011). "Alacahöyük'', O. Bingöl, ve A. Öztan (Ed.) *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Dergisi, Dil ve Tarih-Coğrafya*

Fakültesi 75. Yıl Armağanı DTCF Arkeoloji Bölümü Tarihçesi ve Kazıları (1936-2011), Anadolu-Anatolia Armağan Serisi Ek III, 2 (s. 67-71).

Peker, H. (2013). "Hitit Devleti'nin Uluslararası İlişkileri ve Politik Enstrümanları: Savaş ve Diplomasi''. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 64-78). İstanbul, Ofset

Peschlow-Bindokat, A. "Die Hethiter im Latmos, Eine Hethitischluwische Hieroglyphen-Inschrift am Suratkaya (Beşparmak/Westtürkei). *Antike Welt* 33.2 (s. 211-215)

Quedegebuulre, P. (2011). *The Deeds (?) of Suppiluliuma II-The Südburg inscription reconsidered*

Ramsay, W. M. (1890). "The Historical Geography of Asia Minor". *Supplementary Papers*, Vol IV, London, Albamarle street

Salvini, R. Salvi M. C. vd. (2015). "First Result From Topographic and Geological Mapping in the Area of Uşaklı Höyük''. Mazzoni, S. ve F. D'Pecchioli (Ed.) T*he Uşaklı Höyük Survey Project; A Final Report, Studia Asiana:10* (s. s:19-29). İtalya, Firenze University Press

Savaş, Ö. (2001). "Tahtlar ve Asalar: Hitit Tanrılarının ve Krallarının Gücü". F. Pecchioli (Ed.) *Anatolia Antica: Studi In Memoria Di Fiorella Imparati*, no: XI (s. 705-733). Firenze, LoGsima

Sayce, A. (1890). *The Hittites.* London, Universtity of Toronto

Schachner, A. (2006). "Aufwelchen Fundementen ? Überlegungen zum Stand Erforschung der hethitischen Architektur''. *BYZAS 4* (s. 149-165). İstanbul, Ege Yayınları

Schachner, A. (2010). "M.Ö. 16. yüzyıl: Hitit Bir Dönüm Noktası", A. Süel (Ed.) *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri* (s. 661-692). Ankara, Anıt Matbaa

Schachner, A. (2011). *Hattuscha. Auf der Suche nach dem sagenhaftem Großreich der Hethiter.* München

Schachner, A. (2012). "Orta Anadolu'da Coğrafya ve Ekonomi: Hititlerin Bıçak

Sırtındaki İmparatorluğu". A. Akkaya ve M. Alparslan (Ed.) *Colloquium Colloquium Anatolicum XI* (s. 25-54).İstanbul, MAS matbaa

Schachner, A. (2014). "Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2013'' *Archäologischer Anzeiger,* 1 (s. 93-168)

Schachner, A. (2015). "Boğazköy-Hattuša: Rückblick und Perspektiven", Ü. Yalçın (Ed.) *Anatolien-Brücke der Kulturen* (s. 217-230). Bochum, Bonn

Schachner, A. (2017). "The Historical Development of the Urban Geography of Hattuša, the Capital City and Beyond", M. Alparslan (Ed.) *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East* (s. 29-51). İstanbul, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Schirmer, W. (1982). *Hitit Mimarlığı*. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Schoop, U. D. (2011). "Çamlıbel Tarlası ve Kuzey Orta Anadolu'da Geç Kalkolitik Dönemi''. Ö. İpek (Ed.) *I. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu* (s. 137-160). Çorum, Çorum Valiliği

Schwemeer, D. (2013). "Tanrılar Kültü, Büyü Ritüelleri ve Ölülerin Bakımı''. M. Alparslan (Ed.) *Hititler; Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 432-450). İstanbul, Ofset

Seeher, J. (2002) *Hattusha Guide: A Day in the Hittite Capital.* İstanbul, Ege Yayınları

Seeher, J. (2006). "Chronology in Hattuša: New Approaches to an Old Problem", P. D. Mielke, J. Seeher vd (Ed.) *BYZAS 4* (s.197- 216). İstanbul, Ege Yayınları

Seeher, J. (2010). "Wie viele Türmebraucht eine Stadt? Überlengen zum Aufwand der *Aktuelle* Hethitischen Befestigungsanlangen in der späten Bronzezeit''. J. Lorentzen (Ed.) *BYZAS 10* (s. 27-44). İstanbul, Ege Yayınları

Seeher, J. (2011). *Taşa Yontulu Tanrılar*. S. Bulgurlu Gün (çev.). İstanbul, Ege Yayınları

Seeher, J. (2011b). "The Plateau: The Hittites", S. Steadman ve G. McMahon (Ed.) *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia* (s. 376-392). New York, Oxford University Press

Seeher, J. (2013). "Hitit Mimarlığı". M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 314-335). İstanbul, Ofset

Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya: Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*. İstanbul, İletişim Yayınları.

Sevinç, M. G. (1999). "Kırşehir Kızılırmak Yayı İçinde Üç Hitit Anıtı". *Arkeoloji ve Sanat 92*, (s. 33-41)

Singer, I. (2002). *Hittite Prayers.* Atlanta, Georgia

Sipahi, T. (1994). "Çorum Müzesi Müdürlüğü 1992 yılı Eskiyapar Kazısı". *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (s. 109-117). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Sipahi, T. (2005). "Hüseyindede'den Hitit Tasvir Sanatı İçin Yeni Bir Sahne". A. Süel (Ed.) *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (s.* 661-675). Çorum, Çorum Valiliği

Sipahi, T. (2006). "2004 yılı Fatmaören Kazısı". H. Dönmez ve C. Keskin (Ed.) *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. cilt (s. 445-456). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Sipahi, T. (2006)b, "Yörüklü/Hüseyindede Çevresinde Yeni Çalışmalar". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı* (s. 313-338). Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Sipahi, T. (2008). "Çorum'un Batısında Hititlere Ait Yeni Yerleşimler". A. Süel (Ed.) *VII. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, cilt:2 (s. 725-736). Ankara

Sipahi, T. (2010)a. "Eskiyapar Kazıları". Ö. İpek (Ed.) *1. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu* (s. 79-82). Çorum, Çorum Valiliği

Sipahi, T. (2010)b. "Erken Hitit Çağı'nda Hüseyindede ve Çevresi" *XV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* 1. cilt (s. 87-96). Ankara, Türk Tarih Kurumu

Sipahi, T. (2010)c. "2008 Yılı Boyalı Höyük Kazısı". H. Dönmez ve C. Keskin (Ed.) *31. Kazı Sonuçları Toplantısı,* 4.cilt (s. 287-300). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Sipahi, T. (2012) a. "2011 Yılı Eskiyapar Kazısı'', Ö. İpek (Ed.) *2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu* (s. 45-62). Çorum, Çorum Valiliği

Sipahi, T. (2012) b. "Hitit Çağı'nda Eskiyapar'', Ö. İpek (Ed.) *3. Çorum Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu* (s. 5-17). Çorum, Çorum Valiliği

Sipahi, T. (2013) a, "Eskiyapar''. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 240-249). İstanbul, Ofset

Sipahi, T. (2013) b, "Boyalı Höyük ve Çevresi''. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 252-261). İstanbul, Ofset

Sipahi, T. (2014). "2013 Çalışmaları Işığında Eskiyapar Kazıları'', Ö. İpek (Ed.) *4. Çorum Kazı ve Araştırmaları* (s. 45-58). Çorum, Çorum Valiliği

Sipahi, T. Yıldırım T. ve Ediz, İ. (1999). "1998 Yılı Yörüklü / Hüseyindede Kazısı". K. Olşen, Bayram vd. (Ed.) *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, cilt I (s. 349-358). Ankara, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları,

Sipahi, T. ve T. Yıldırım, (2001). "1999 yılı Çorum Bölgesi Yüzey Araştırması''. K. Olşen, F. Bayram vd. (Ed.) *18. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. cilt (s. 101-112). Ankara,Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Sipahi, T. ve Ediz, İ. (2007). "2005 Yılı Boyalı Höyük Kazısı''. B. Koral ve H. Dönmez (Ed.) *28. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2. cilt (s. 481-492). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Sir Gavaz, Ö. (2011) *Hitit Kralları'nın Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimeler.* (Yayımlanmış) Doktora Tezi, Ankara

Sir Gavaz, Ö. (2014). "Hititlerin Bin Tanrılı Yolculuğu: Hac''. *Aktüel Arkeoloji*, 41, (s. 50-63)

Sir Gavaz, Ö. ve Süel, M. (2008). "Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve Süel (Ed.) *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, II.cilt (s. 737-757). Çorum, Çorum Valiliği

Smith, A. T. (2003). *The political Landscape: Constellations of Authority in Early Complex Polities*. Berkeley, University of California Press

Stokkel, P. J. A. (2005). "A New Perspective On Hittite Rock Reliefs''. *Anatolica*,

XXXI, Türkiye, Netherlands Institute

Süel, A. (2002). "Ortaköy-Šapinuwa''. H. Hoffner ve H. Güterbock (Ed.) *Recent Developments in Hitite Archaeology and History* (s. 157-163). Eisenbrauns, Indiana

Süel, A. (2005). "Ortaköy/Şapinuva Ören Yerinde 2003 Yılı Çalışmaları''. K. Olşen, H. Dönmez vd. (Ed.) *XXVI, Kazı Sonuçları Toplantısı II* (s. 243-250). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Süel, M. (2008). "Šapinuwa Hitit Kenti; Ağılönü Kutsal Alanı'', Ö. İpek (Ed.) *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, II.cilt* (s. 829-845). Çorum, Çorum Valiliği

Süel, M. (2010). "Ortaköy-Šapinuwa Ağılönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları'' *Arkeoloji ve Sanat yayınları* sayı: 134 (s. 31-52). Mayıs-Ağustos

Süel, M. ve Kıymat, K. (2008). "Ortaköy-Šapinuwa Kazısı'nda Ele Geçen Kol Biçimli Ritüel Kapları''. A. Süel (Ed.) *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, II.cilt (s. 457-478). Çorum, Çorum Valiliği

Süel, A. ve Süel, M. (2013) "Šapinuwa: Hitit Devleti'nin Başka Bir Başkenti''. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 178-193). İstanbul, Ofset

Şahin, S. ve R. Tekoğlu, (2003). "A Hieroglyphic Stele from Afyon Archaeological Museum'', *Athenaeum*, 91. 2, (s. 540-545)

Tanju, E. (2004). *Çorum Bölgesi Fotoğraflarla Hitit Tarih ve Kültürü.* Çorum, Çorum İl Özel Daire Müdürlüğü

Taracha, P. (2008). "Studying Hittie Religion: Selected Issues'', A. Süel (Ed.) *VII. Uluslararası Hittitoloji Kongresi Bildirileri*, cilt II (s. 857-868). Çorum, Çorum Valiliği

Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş.* İstanbul, İletişim Yayınları

Temizsoy, İ. (1995). "1993 Yılı Külhöyük Kazıları''. İ. Eroğlu, N. Ülgen vd. (Ed.) *5. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (s. 417-438). Ankara, Kültür Varlıkları ve

Müzeler Genel Müdürlüğü

Temizsoy, İ. Kaya, V. - vd. (2000). "1998 Külhöyük Kazısı". K. Olşen, F. Bayram vd. (Ed.) *10. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (s. 25-34). Ankara

Texier, C. (1997). *Bithynia.* Ankara, Formasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri

Todd, I. (1998). "Central Anatolian Survey". R. Matthews (Ed.) *In Ancient Anatolia. Fify Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*, (s. 17–26). London, British Institute of Archaeology at Ankara

Ussishkin, D. (1975). "Cup-Marks" and Hittite Stone Monuments, *Anatolian Studies,* Vol.:25, (s. 85-103)

Ünal, A. (1981). "Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında". *Belleten,* cilt: XLV/2, sayı:180 (s. 433-455)

Ünal, A. (1993). "Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler". *1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları* (s. 11-32). Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu*; Kitap:I-II. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Van den Hout, T. (1997). "The Proclamation of Telepinu and The Apology of Hattušili". W. W. Hallo ve K. Lawson Younger (Ed.) *The Context of Scripture, Canonical Compositions from the Biblical World* , vol. 1 (s. 194-204). Leiden, Boston

Van den Hout, T. (2013). ''Hitit Krallığı ve İmparatorluğunun Kısa Tarihi''. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 22-48). İstanbul, Ofset,

Van Loon, M. N. (1985). "Anatolia in the Second Millenium B.C.", I. Kleivan ve B. Sonne (Ed.) I*conography of Religion XV*, 12. Leiden, Netherlands

Veenhof, K. R. ve Eidem J. (2008). *The Old Assyrian Period*, OBO 160/5. Fribourg, Göttingen

Wilhelm, G. (1997). " A. Kuşaklı-Sarissa". *Keilschrifttexte aus Gebäude 1,*1. Rahden, Leidorf

Wilhelm, G. (2009). "Demographic Data from Hittite Land Donation Tablets''. F. Pecchioli Daddi Pecchioli Daddi, G. Torri ve C. Corti (Ed.) *Central-North Anatolia in the Hittite Period. New Perspectives in Light of Recent Researc* (s. 223-233). Roma, Studia Asania

Yakar, J. (1985). *The Later Prehistory Of Anatolia. The Late Chalcolithic And Early Bronze Age I.* Oxford, Oxford Press

Yakar, J. (2011). "Anatolian Chronology and Terminology", S. Steadman ve G. MacMahon (Ed.) *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia* (s. 56-93). New York, Oxford University Press

Yakar, J. (2014). "The Archaeology and Political Geography of the Lower Land in the Century of the Hittite Empire''. N. Çınardalı-Karaaslan, A. Aykırt vd. (Ed.) *Armağan Erkanal'a Armağan; Anadolu Kültürlerine Bir Bakış* (s. 501-510). Ankara, Hacettepe Üniversitesi

Yıldırım, T. (2000). "Yörüklü/Hüseyindede; Eine neue hithitische Siedlung im Südwesten von Çorum''. *Ist Mitt 50* (s. 43-60)

Yıldırım, T. (2001) "Hüseyindede Kabartmalı Vazosunda Betimlenen Dans Eden Bir Hititli" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 41* (s. 1-7)

Yıldırım, T. (2005). "Hüseyindede; a Settlement in Northern Central Anatolia with New Contributions to Old Hittite Art''. *Studia Asiana 5 (s.* 235-246)

Yıldırım, T. (2005). "Eski Hitit Çağı'na Ait Yeni Bir Kült Vazosu". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yıllığı* (s. 339-370). Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Yıldırım, T. (2008). "Hüseyindede Vazosu". *Aktüel Arkeoloji* (s. 56-65)

Yıldırım, T.. (2010). "Resuloğlu Kazısı ve Anadolu Arkeolojisine Katkıları". Ö. İpek (Ed.) *I.Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu* (s. *11-28)*. Çorum, Çorum Valiliği

Yıldırım, T. (2013). "Hüseyindede''. M. Alparslan (Ed.) *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu* (s. 228-237). İstanbul, Ofset

Yıldırım, T. ve Sipahi, T. (1999). "1997 yılı Çorum Bölgesi Yüzey Araştırmaları" F. Bayram ve A. Özme (Ed.) *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s. 433-450). Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Yıldırım, T. ve Sipahi, T. (2001). "Yörüklü/Hüseyindede Kazısı 1999: Mimari ve Küçük Buluntular". *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 yıllığı* (s. 314-341). Ankara, Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Yıldırım, T. ve Sipahi, T. (2004). "Hüseyindede". *Arkeoatlas 3*, (s. 53)

Yiğit, T. (1996). "Hitit Kraliyet Ailesi Üyelerini Siyasal Etkinliği Üzerine". *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt; 18, Sayı; 29 (s. 234-245)

Yiğit, T. (2003). "Hitit Krallığında Veliahtın Belirlenmesi Üzerine". *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 22, sayı: 34, (s. 141-147)

Zangger, E. ve Woudhuizen F. (2018). "Rediscovered Luwian Hieroglyphic Inscriptions From Western Asia Minor", *TALANTA 50* (s. 9-56) (provisional version)

Tablo 1

Klengel'e göre (2011)	Bryce (2002)	Van den Hout (2013)	McMahon, G., 1989
	Labarna (...-1650)	I. Hattušili (1650-1620)	Pithana (18. yy)
	I.Hattušili (1650-1620 torun?)	I. Muršili (1620-1595)	Anitta (18. yy Pithana'nın oğlu)
	I. Muršili (1620-1590 torun,evlatlık oğul)	I. Hantili (1595-?)	Labarna (1680-1650 Bilinen ilk Hitit kralı)
Eski Hitit Dönemi	I. Hantili (1590-1560 kayınbirader)	I.Zidanta (?-?)	I. Hattušili (1650-1620 Labarna'nın evlatlık oğlu/katili)
	I. Zidanta ((?-? damat)	Ammuna (?-?)	I. Muršili (1620-1590 Hattušili'nin büyük oğlu/evlatlığı)
	Ammuna (1560-1525 oğul)	Huzziya (?-1500)	Hantili (1590-1560 I. Muršili'nin katili/Kayınbiraderi)
	(Ammuna'nın gelininin erkek kardeşi?)	Telepinu (1500-1425)	I. Zidanta (1560-1550 Hantili'nin damadı)
	Telepinu (1525-1500 kayınbirader)	Tahurwaili ? (1425-?)	Ammuna (1550-1530 Hantili'nin oğlu)
	~~Alluvamna (?-? Damat)~~	~~Alluvamna~~ (?-?)	I. Huzziya (!530-1525 Ammuna'nın oğlu)
	Tahurvaili (?-? Dışardan)	II. Hantili (?-?)	Telepinu (1525-1500 Ammuna'nın kayınbiraderi/ Zidanta'nın oğlu)
	II. Hantili (?-? Alluvammna'nın oğlu?)	II. Zidanta (?-1450)	Tahurwaili ? (?-?)
Orta Hitit Dönemi	II. Zidanta (1500-1400 Oğlu?)	II. Huzziya (1450-?)	Alluwamna (?-? Huzziya'nın damadı)
	II. Huzziya (?-? oğlu)	I. Muvattalli (?-?)	II. Hantili (1500-1450 Alluwamna'nın oğlu)
	I. Muvatalli (?-? oğlu)	I. Tuthaliya (1420-?)	II. Zidanta (?-?)
	I/II. Tuthaliya (?-? II. Huzziya'nın torunu?	I. Arnuwanda (?-?)	II. Huzziya (1450-?)
	Arnuwanda (1400-1360 Damat evlatlık)	II. Tuthaliya (?-?)	I. Muwattalli (?-?)
	II. Hattušili (?-? oğul)	III. (Genç) Tuthaliya (?-?)	II. Tuthaliya (1450-1420 II. Huzziya'nın oğlu)
	III. Tuthaliya (1360-1344 oğul)	I. Šuppiluliuma	I. Arnuwanda (1420-1400 II. Tuthaliya'nın damadı)
	I. Šuppiluliuma (1344-1322 oğul)	II. Arnuwanda (1320-1318)	III. Tuthaliya (1400-1380 I. Arnuwanda'nın oğlu)
	II. Arnuvanda (1322-1321 oğul)	II. Muršili (1318-1290)	Tuthaliya (1380-? III. Tuthaliya'nın oğlu)
	II. Muršili (1321-1295 kardeş)	II. Muwattali (1290-1273)	Hattuşili? (?-?)
	II. Muvatalli (1295-1272 oğul)	III. Muršili (1273-1267)	I. Šuppiluliuma (1380-1340 III. Tuthaliya veya II. Hattuşili'nin oğlu
Hitit İmparatoruk Dönemi	Urhi-Tešub (1271-1267 oğul)	III. Hattušili (1267-1240)	II. Arnuwanda (1340-1339 I. Šuppiluliuma'nınn oğlu)
	III. Hattušili (1267-1237 Amca)	IV. Tuthaliya (1240-1220)	II. Muršili (1339-1306 I. Šuppiluliuma'nın oğlu)
	IV. Tuthaliya (1237-1228 oğul)	Kurunt(iy)a ?	II. Muwattali (1306-1282 II. Muršili'nin oğlu)
	Kurunta (1228-1227 kuzen)	III. Arnuwanda (1210-?)	III. Muršili (1282-1275 II. Muwatalli'nin oğlu)
	IV. Tuthaliya (1227-1209 kuzen)	II. Šuppiluliuma (?-1200)	III. Hattušili (1275-1250 II. Muršili'nin oğlu)
	III. Arnuvanda (1209-1207 Oğul)		IV. Tuthaliya (1250-1220 III. Hattušili'nin oğlu)
	II. Šuppiluliuma (1207-? Kardeş)		Kurunta (?-? Muwatalli'nin oğlu/IV Tuthaliya'nın kuzeni)
			III. Arnuwanda (1220-1215 IV. Tuthaliya'nın oğlu)
			II. Šuppiluliuma (1215-1200 IV. Tuthaliya'nın oğlu)

Tablo 2

AN.TAH.ŠUM	**nuntarriyašhaš**	**purulli**	**KI.LAM**	**hewaš(?)**	**tethešnaš(?)**	**MU-ti (?)**
Hattuša	Katapa	Nerik	Hattuša	Ankuwa	Hattuša	Hattuša
Tahurpa	Hakkura	Hattuša	Arinna	Hattuša	Piškurunuwa Dağı	Katapa
Tippuwa	Tatašuna	Tawiniya	Zippalanda	Nerik	Katapa	Ankuwa
Matilla	Hišurla	Zippalanda		Karahna	Khakmiš	
Arinna	Tahurpa	Arinna		Šanantiya		
Tapala Dağı	Arinna					
Piškurunuwa Dağı	Tatišga					
Haitta	Hattuša					
Haranašša	Haranašša					
Zipalanda	Zippalanda					
Ankuwa	Tippuwa					
Tauriša	Nirhanta/Tawiniya					

Sir Gavaz, 2014: 61

Tablo 3

Başlangıç	Varış	Patika Yol	Yüksüz İnsan	Öküz Arabası	Eşek
Alacahöyük	Boğazköy	28656(m)	0.72 (gün)	0.60 (gün)	0.96 (gün)
Kuşaklı	Boğazköy	256499(m)	6.41 (gün)	5.34 (gün)	8.55 (gün)
Ortaköy	Boğazköy	74512(m)	1.86 (gün)	1.55 (gün)	2.48 (gün)
Uşaklı	Boğazköy	56894(m)	1.42 (gün)	1.19 (gün)	1.90 (gün)
Maşathöyük	Boğazköy	121737(m)	3.04 (gün)	2.54 (gün)	4.06 (gün)
İnandıktepe	Boğazköy	119903(m)	3.00 (gün)	2.50 (gün)	4.00 (gün)
Boyalıhöyük	Boğazköy	50459(m)	1.26 (gün)	1.05 (gün)	1.68 (gün)
Bitikhöyük	Boğazköy	216795(m)	5.42 (gün)	4.52 (gün)	7.23 (gün)
Hüseyindede	Boğazköy	54771(m)	1.37 (gün)	1.14 (gün)	1.83 (gün)
Fatmaören	Boğazköy	55410(m)	1.39 (gün)	1.15 (gün)	1.85 (gün)
Eskiyapar	Boğazköy	24475(m)	0.61 (gün)	0.51 (gün)	0.82 (gün)
Acemhöyük	Boğazköy	227871(m)	5.70 (gün)	4.75 (gün)	7.60 (gün)
Alişar	Boğazköy	92892(m)	2.32 (gün)	1.94 (gün)	3.10 (gün)
Kamankalehöyük	Boğazköy	132223(m)	3.31 (gün)	2.75 (gün)	4.41 (gün)
Büklükale	Boğazköy	152994(m)	3.82 (gün)	3.19 (gün)	5.10 (gün)
Külhöyük	Boğazköy	224861(m)	5.62 (gün)	4.68 (gün)	7.50 (gün)
Konya-Karahüyük	Boğazköy	374356(m)	9.36 (gün)	7.80 (gün)	12.48 (gün)
Kültepe	Boğazköy	186525(m)	4.66 (gün)	3.89 (gün)	6.22 (gün)
Yassıhöyük	Boğazköy	283642(m)	7.09 (gün)	5.91 (gün)	9.45 (gün)
Kayalıpınar	Boğazköy	205400(m)	5.13 (gün)	4.28 (gün)	6.85 (gün)
Eflatunpınar	Boğazköy	437842(m)	10.95 (gün)	9.12 (gün)	14.59 (gün)
Yalburt	Boğazköy	375187(m)	9.38 (gün)	7.82 (gün)	12.51 (gün)
Köylütolu	Boğazköy	362549(m)	9.06 (gün)	7.55 (gün)	12.08 (gün)
Fasıllar	Boğazköy	433601(m)	10.84 (gün)	9.03 (gün)	14.45 (gün)
İmamkulu	Boğazköy	279486(m)	6.99 (gün)	5.82 (gün)	9.32 (gün)
Hanyeri	Boğazköy	304505(m)	7.61 (gün)	6.34 (gün)	10.15(gün)
Fraktin	Boğazköy	261305(m)	6.53 (gün)	5.44 (gün)	8.71 (gün)
Hatıp	Boğazköy	380336(m)	9.51 (gün)	7.92 (gün)	12.68(gün)
Gavurkale	Boğazköy	229756(m)	5.74 (gün)	4.79 (gün)	7.66 (gün)
Taşçı	Boğazköy	272361(m)	6.81 (gün)	5.67 (gün)	9.08 (gün)
Malkaya	Boğazköy	142247(m)	3.56 (gün)	2.96 (gün)	4.74 (gün)

Başlangıç	Varış	Patika Yol	Yüksüz İnsan	Öküz Arabası	Eşek
Savcılı	Boğazköy	157983(m)	3.95 (gün)	3.29 (gün)	5.27 (gün)
Altınyayla	Boğazköy	245230(m)	6.13 (gün)	5.11 (gün)	8.17 (gün)
KınıkHöyük	Boğazköy	269431(m)	6.74 (gün)	5.61 (gün)	8.98 (gün)

Tablo 4

Başlangıç	Varış	Patika Yol	Yüksüz İnsan	Öküz Arabası	Eşek
Alacahöyük	Boğazköy	28656(m)	0.72 (gün)	0.60 (gün)	0.96 (gün)
Ortaköy	Boğazköy	74512(m)	1.86 (gün)	1.55 (gün)	2.48 (gün)
Ortaköy	Alacahöyük	60071(m)	1.50 (gün)	1.25 (gün)	2.00 (gün)
Uşaklı	Boğazköy	56894(m)	1.42 (gün)	1.19 (gün)	1.90 (gün)
Uşaklı	Alacahöyük	69380(m)	1.73 (gün)	1.45 (gün)	2.31 (gün)
Uşaklı	Ortaköy	76050(m)	1.90 (gün)	1.58 (gün)	2.54 (gün)
Boyalıhöyük	Boğazköy	50459(m)	1.26 (gün)	1.05 (gün)	1.68 (gün)
Boyalıhöyük	Alacahöyük	40761(m)	1.02 (gün)	0.85 (gün)	1.36 (gün)
Boyalıhöyük	Ortaköy	95833(m)	2.40 (gün)	2.00 (gün)	3.19 (gün)
Boyalıhöyük	Uşaklı	106824(m)	2.67 (gün)	2.23 (gün)	3.56 (gün)
Hüseyindede	Boğazköy	54771(m)	1.37 (gün)	1.14 (gün)	1.83 (gün)
Hüseyindede	Alacahöyük	57933(m)	1.45 (gün)	1.21 (gün)	1.93 (gün)
Hüseyindede	Ortaköy	112876(m)	2.82 (gün)	2.35 (gün)	3.76 (gün)
Hüseyindede	Uşaklı	111136(m)	2.78 (gün)	2.32 (gün)	3.70 (gün)
Hüseyindede	Boyalıhöyük	20831(m)	0.52 (gün)	0.43 (gün)	0.69 (gün)
Fatmaören	Boğazköy	55410(m)	1.39 (gün)	1.15 (gün)	1.85 (gün)
Fatmaören	Alacahöyük	58572(m)	1.46 (gün)	1.22 (gün)	1.95 (gün)
Fatmaören	Ortaköy	113515(m)	2.84 (gün)	2.36 (gün)	3.78 (gün)
Fatmaören	Uşaklı	111775(m)	2.79 (gün)	2.33 (gün)	3.73 (gün)
Fatmaören	Boyalıhöyük	21616(m)	0.54 (gün)	0.45 (gün)	0.72 (gün)
Fatmaören	Hüseyindede	965(m)	0.02 (gün)	0.02 (gün)	0.03 (gün)
Eskiyapar	Boğazköy	24475(m)	0.61 (gün)	0.51 (gün)	0.82 (gün)
Eskiyapar	Alacahöyük	15938(m)	0.40 (gün)	0.33 (gün)	0.53 (gün)
Eskiyapar	Ortaköy	50732(m)	1.27 (gün)	1.06 (gün)	1.69 (gün)
Eskiyapar	Uşaklı	60004(m)	1.50 (gün)	1.25 (gün)	2.00 (gün)
Eskiyapar	Boyalıhöyük	48372(m)	1.21 (gün)	1.01 (gün)	1.61 (gün)
Eskiyapar	Hüseyindede	62837(m)	1.57 (gün)	1.31 (gün)	2.09 (gün)
Eskiyapar	Fatmaören	63476(m)	1.59 (gün)	1.32 (gün)	2.12 (gün)

Tablo 5

Başlangıç	Varış	Patika Yol	Yüksüz İnsan	Öküz Arabası	Eşek
Boyalıhöyük	İnandıktepe	97116(m)	2.43 (gün)	2.02 (gün)	3.24 (gün)
Bitikhöyük	İnandıktepe	112665(m)	2.82 (gün)	2.35 (gün)	3.76 (gün)
Bitikhöyük	Boyalıhöyük	202329(m)	5.06 (gün)	4.22 (gün)	6.74 (gün)
Hüseyindede	İnandıktepe	76465(m)	1.91 (gün)	1.59 (gün)	2.55 (gün)
Hüseyindede	Boyalıhöyük	20831(m)	0.52 (gün)	0.43 (gün)	0.69 (gün)
Hüseyindede	Bitikhöyük	179986(m)	4.50 (gün)	3.75 (gün)	6.00 (gün)
Fatmaören	İnandıktepe	75499(m)	1.89 (gün)	1.57 (gün)	2.52 (gün)
Fatmaören	Boyalıhöyük	21616(m)	0.54 (gün)	0.45 (gün)	0.72 (gün)
Fatmaören	Bitikhöyük	179020(m)	4.48 (gün)	3.73 (gün)	5.97 (gün)
Fatmaören	Hüseyindede	965(m)	0.02 (gün)	0.02 (gün)	0.03 (gün)
Eskiyapar	İnandıktepe	127915(m)	3.20 (gün)	2.66 (gün)	4.26 (gün)
Eskiyapar	Boyalıhöyük	48372(m)	1.21 (gün)	1.01 (gün)	1.61 (gün)
Eskiyapar	Bitikhöyük	225343(m)	5.63 (gün)	4.69 (gün)	7.51 (gün)
Eskiyapar	Hüseyindede	62837(m)	1.57 (gün)	1.31 (gün)	2.09 (gün)
Eskiyapar	Fatmaören	63476(m)	1.59 (gün)	1.32 (gün)	2.12 (gün)

(a)

Başlangıç	Varış	Patika Yol	Yüksüz İnsan	Öküz Arabası	Eşek
Büklükale	Kamankalehöyük	42577(m)	1.06 (gün)	0.89 (gün)	1.42 (gün)
Malkaya	Kamankalehöyük	41114(m)	1.03 (gün)	0.86 (gün)	1.37 (gün)
Malkaya	Büklükale	77474(m)	1.94 (gün)	1.61 (gün)	2.58 (gün)
Savcılı	Kamankalehöyük	27340(m)	0.68 (gün)	0.57 (gün)	0.91 (gün)
Savcılı	Büklükale	58732(m)	1.47 (gün)	1.22 (gün)	1.96 (gün)
Savcılı	Malkaya	47317(m)	1.18 (gün)	0.99 (gün)	1.58 (gün)

(b)

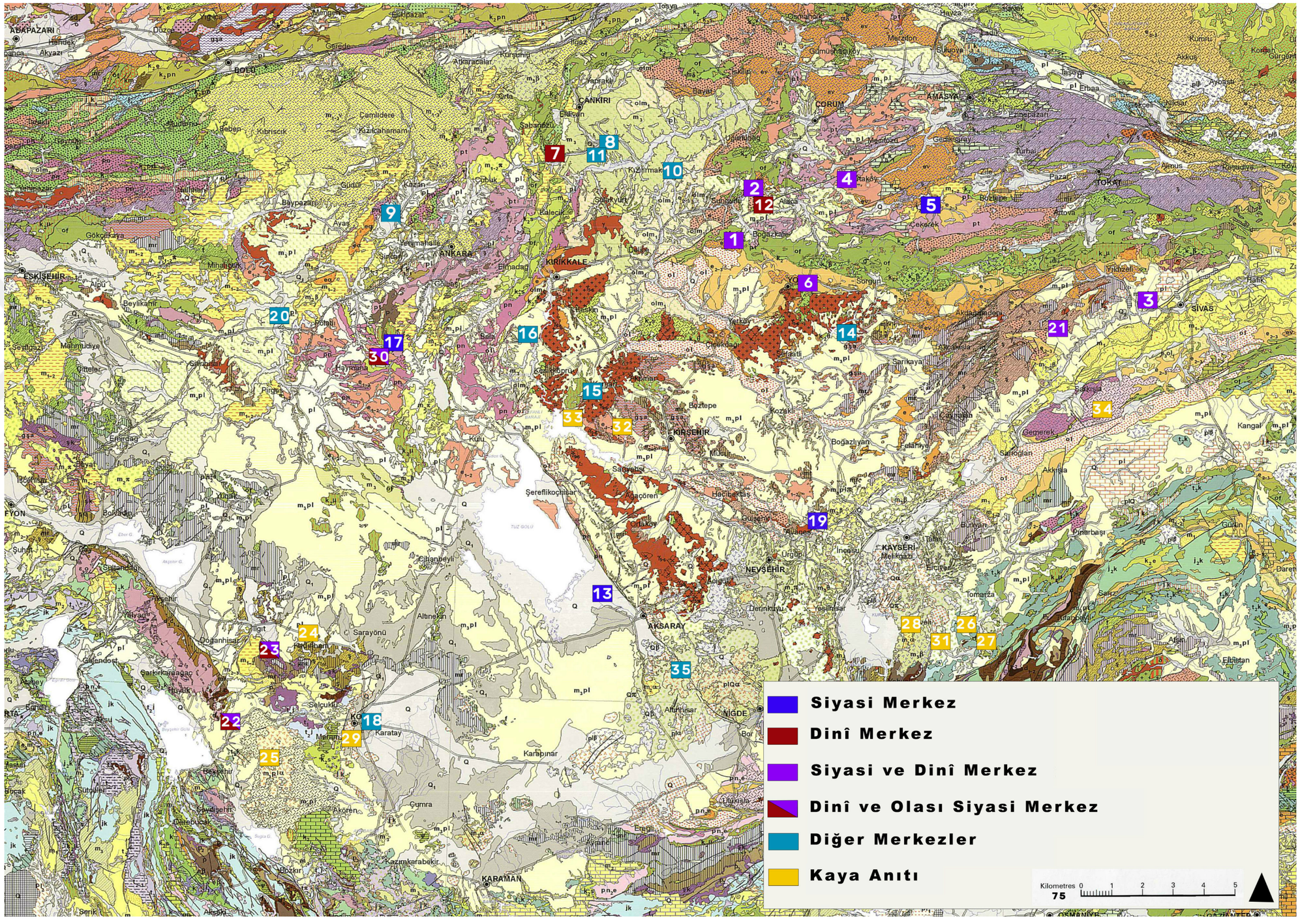
Başlangıç	Varış	Patika Yol	Yüksüz İnsan	Öküz Arabası	Eşek
Kayalıpınar	Kuşaklı	58920(m)	1.47 (gün)	1.23 (gün)	1.96 (gün)
Altınyayla	Kuşaklı	72595(m)	1.81 (gün)	1.51 (gün)	2.42 (gün)
Altınyayla	Kayalıpınar	56197(m)	1.40 (gün)	1.17 (gün)	1.87 (gün)

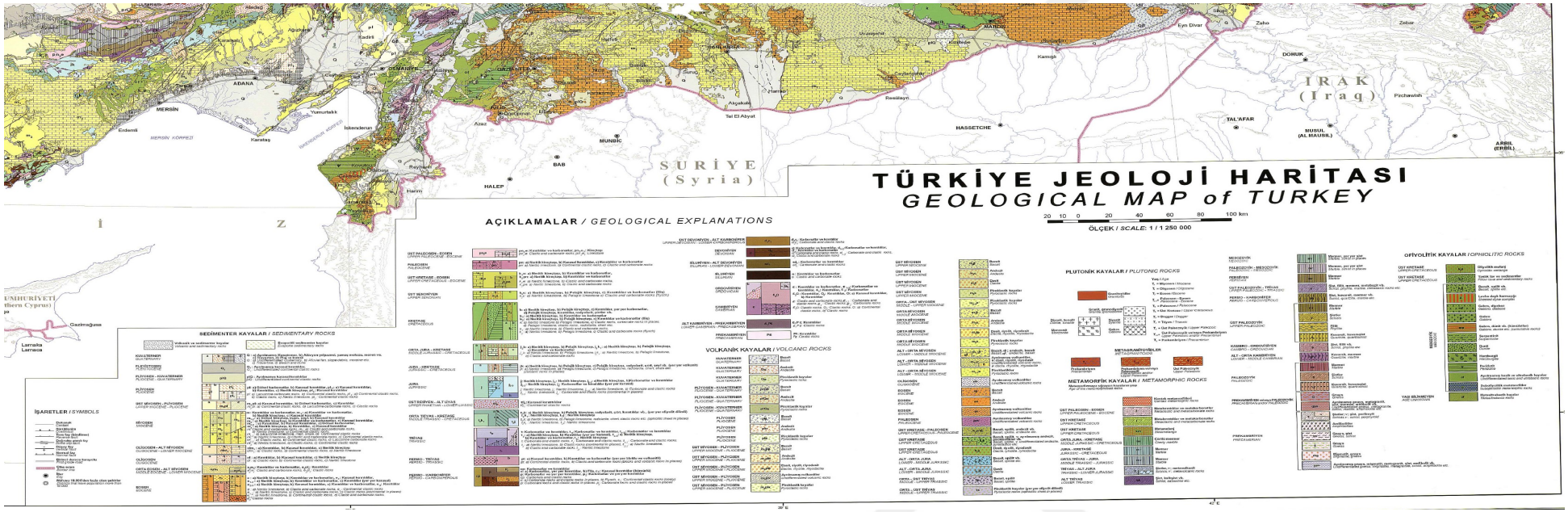
(c)

1. Boğazköy/Hattuša
2. Alaca Höyük
3. Kuşaklı/Sarissa
4. Ortaköy/Šapinuwa
5. Uşaklı Höyük
6. Maşat Höyük
7. İnandıktepe Höyüğü
8. Boyalı Höyük
9. Bitik Höyük
10. Hüseyindede Höyük
11. Fatmaören
12. Eskiyapar Höyük
13. Acem Höyük
14. Alişar Höyük
15. Kaman (Kırşehir)
16. Büklükale
17. Kül Höyük
18. Konya Karahüyük
19. Kültepe
20. Yassı Höyük
21. Kayalıpınar
22. Eflatunpınar
23. Yalburt
24. Köylütolu

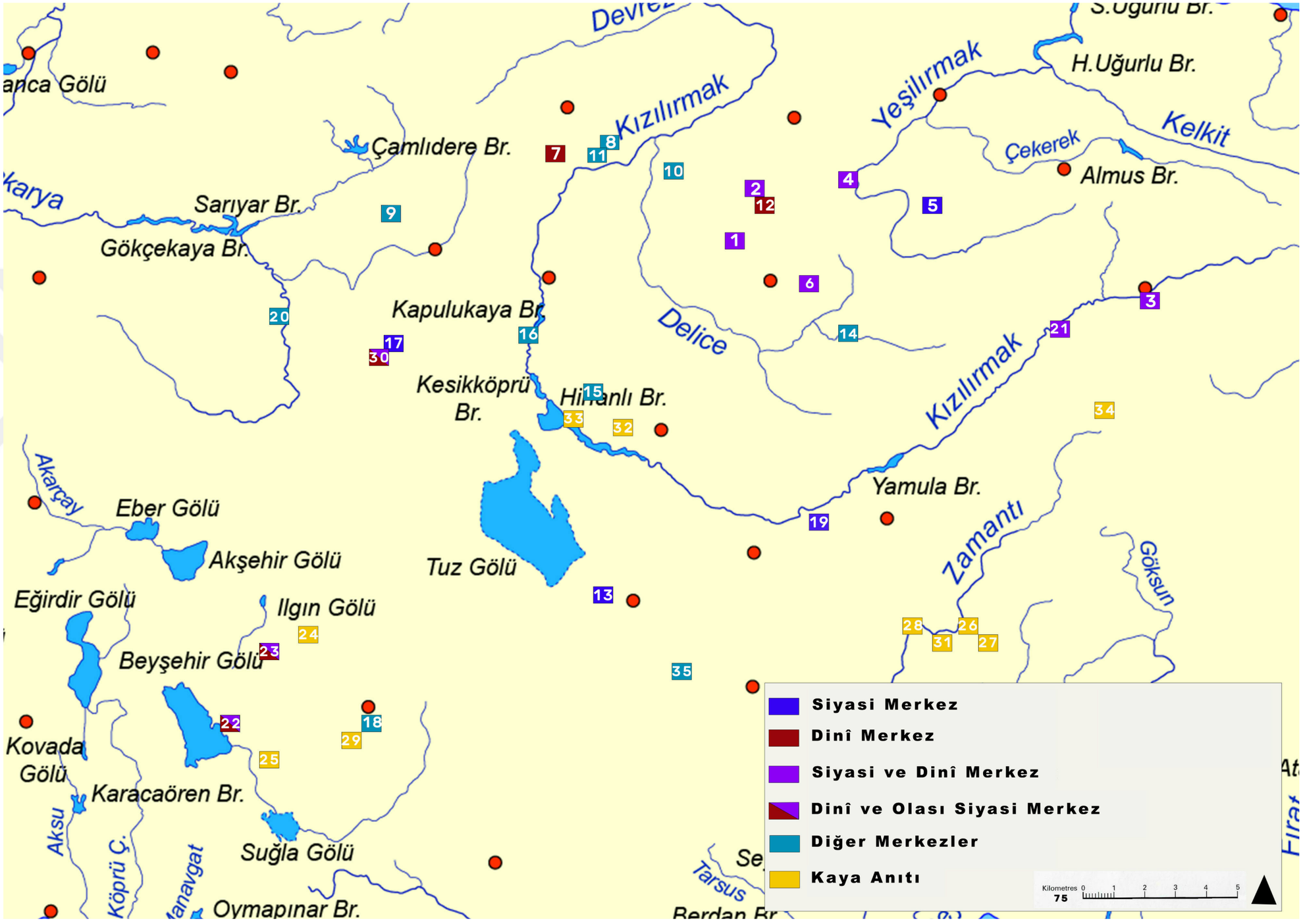
25. Fasıllar
26. İmamkulu
27. Hanyeri/Gezbeli
28. Fıraktin
29. Hatıp
30. Gavurkale
31. Taşçı
32. Malkaya
33. Savcılı
34. Altınyayla
35. Kınık Höyük

Harita 1

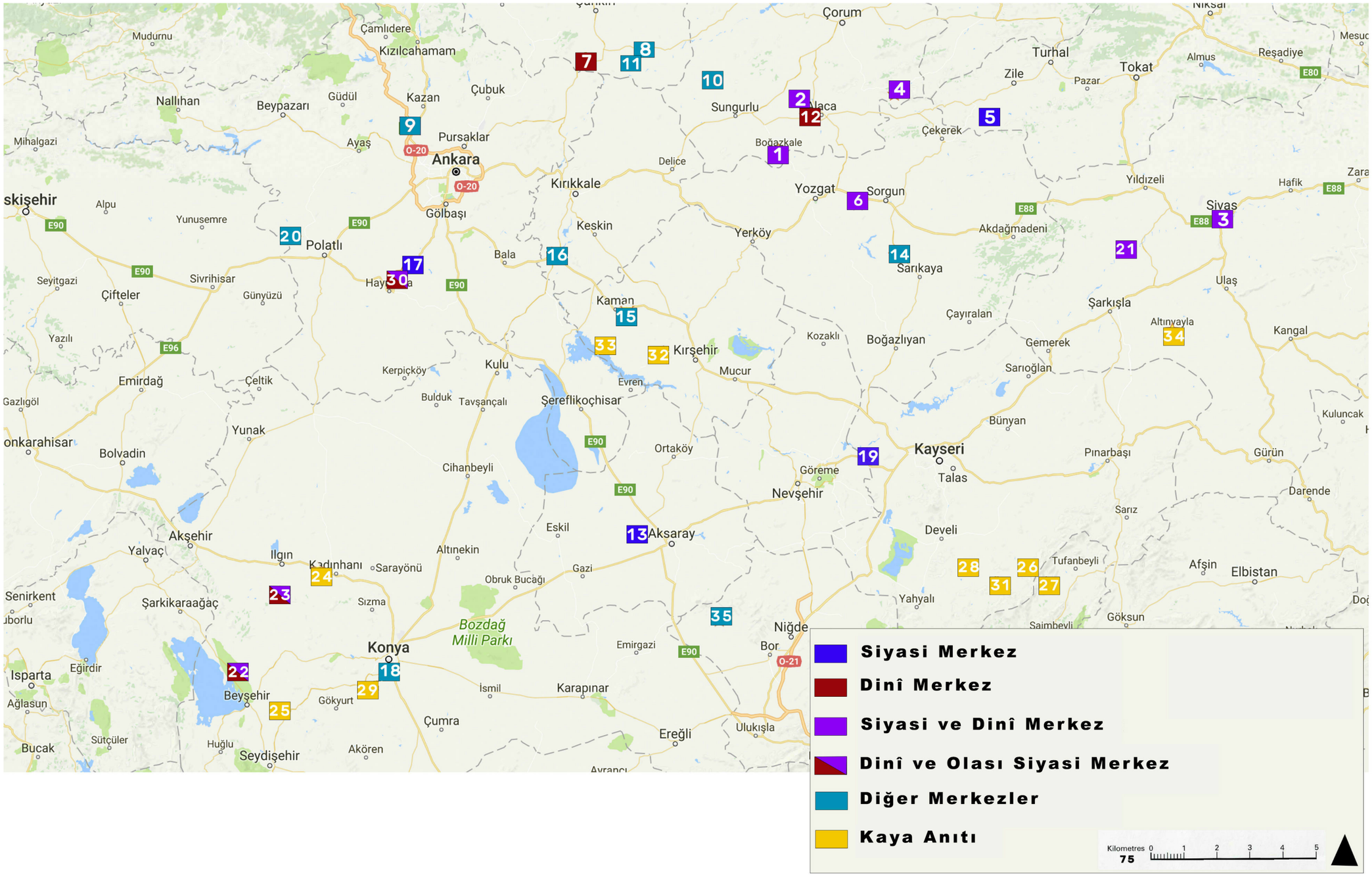

Siyasi Merkez
Dinî Merkez
Siyasi ve Dinî Merkez
Dinî ve Olası Siyasi Merkez
Diğer Merkezler
Kaya Anıtı
Kilometres 0 1 2 3 4 5
75
ABAPAZARI
BOLU
ESKİŞEHİR
ANKARA
KIRIKKALE
ÇANKIRI
ÇORUM
AMASYA
TOKAT
SİVAS
YOZGAT
KIRŞEHİR
NEVŞEHİR
AKSARAY
NİĞDE
KAYSERİ
KARAMAN
FYON
Eskipazar
Çerkeş
Kurşunlu
Çankırı
Ilgaz
Tosya
Osmancık
Havza
Merzifon
Suluova
Gümüşhacıköy
Taşova
Erbaa
Niksar
Reşadiye
Turhal
Zile
Pazar
Almus
Artova
Yıldızeli
Hafik
Akdağmadeni
Gemerek
Kangal
Gürün
Şarkışla
Yahşihan
Bayat
Çandır
Sungurlu
Alaca
Boğazkale
Osmancık
Çekerek
Sorgun
Yerköy
Akdağ
Çiçekdağ
Yerkuyu
Delice
Kalecik
Bala
Haymana
Keskinkuru
Elmadağ
Gölbaşı
Polatlı
Beypazarı
Güdül
Kazan
Çubuk
Kızılcahamam
Çamlıdere
Beben
Kıbrıscık
Mudurnu
Göynük
Gerede
Düzce
Hendek
Akyazı
Mengen
Yenimahalle
Sincan
Temelli
Çiftlikköy
Mahmudiye
Seyitgazi
Alpu
Beylikahır
Çifteler
Sivrihisar
Emirdağ
Çay
Bayat
Şuhut
Sandıklı
Dinar
Bolvadin
Çobanlar
Evciler
Çıhanbeyli
Şereflikoçhisar
Hacıbektaş
Gülşehir
Avanos
Ürgüp
Derinkuyu
Yeşilhisar
Tomarza
Develi
Yahyalı
Sarız
Pınarbaşı
Bünyan
Talas
Melikgazi
İncesu
Boğazlıyan
Çayıralan
Sarıkaya
Akdağ
Sarıoğlan
Akkışla
Çiçekdağı
Kozaklı
Boztepe
Kırşehir
Müşlüm
Sulakyurt
Kaman
Mucur
Hacıhamza
Akçaören
Çiçekdağ
Yerköy
Sorgun
Çekerek
Boğazlıyan
Alaca
Sungurlu
Osmancık
Çandır
Yahşihan
Bayat
Çankırı
Ilgaz
Çerkeş
Atkaracalar
Kurşunlu
Orta
Çandır
Yapraklı
Şabanözü
Ovacık
Çubuk
Kazan
Güdül
Beypazarı
Ayaş
Gökçekaya
Çamlıdere
Kızılcahamam
Beben
Kıbrıscık
Mudurnu
Göynük
Gerede
Düzce
Hendek
Akyazı
Mengen
Eskipazar
Çerkeş
Kurşunlu
Ilgaz
Tosya
Osmancık
Havza
Merzifon
Suluova
Gümüşhacıköy
Taşova
Erbaa
Niksar
Reşadiye
Turhal
Zile
Pazar
Almus
Artova
Yıldızeli
Hafik
Akdağmadeni
Gemerek
Kangal
Gürün
Şarkışla
Yahşihan
Bayat
Çandır
Sungurlu
Alaca
Boğazkale
Osmancık
Çekerek
Sorgun
Yerköy
Akdağ
Çiçekdağ
Yerkuyu
Delice
Kalecik
Bala
Haymana
Keskinkuru
Elmadağ
Gölbaşı
Polatlı
Beypazarı
Güdül
Kazan
Çubuk
Kızılcahamam
Çamlıdere

TÜRKİYE JEOLOJİ HARİTASI
GEOLOGICAL MAP of TURKEY
AÇIKLAMALAR / GEOLOGICAL EXPLANATIONS
ÖLÇEK / SCALE: 1 / 1 250 000
20 10 0 20 40 60 80 100 km
SEDİMENTER KAYALAR / SEDIMENTARY ROCKS
VOLKANİK KAYALAR / VOLCANIC ROCKS
PLUTONİK KAYALAR / PLUTONIC ROCKS
METAMORFİK KAYALAR / METAMORPHIC ROCKS
OFİYOLİTİK KAYALAR / OPHIOLITIC ROCKS
İŞARETLER / SYMBOLS
SURİYE
(Syria)
IRAK
(Iraq)
ADANA
MERSİN
HALEP
MARDİN
DOHUK
HASSETCHE
TAL'AFAR
MUSUL
(AL MAUSIL)
ARBIL
(ERBIL)
Lefkoşa
Lefkosa
Larnaka
Larnaca

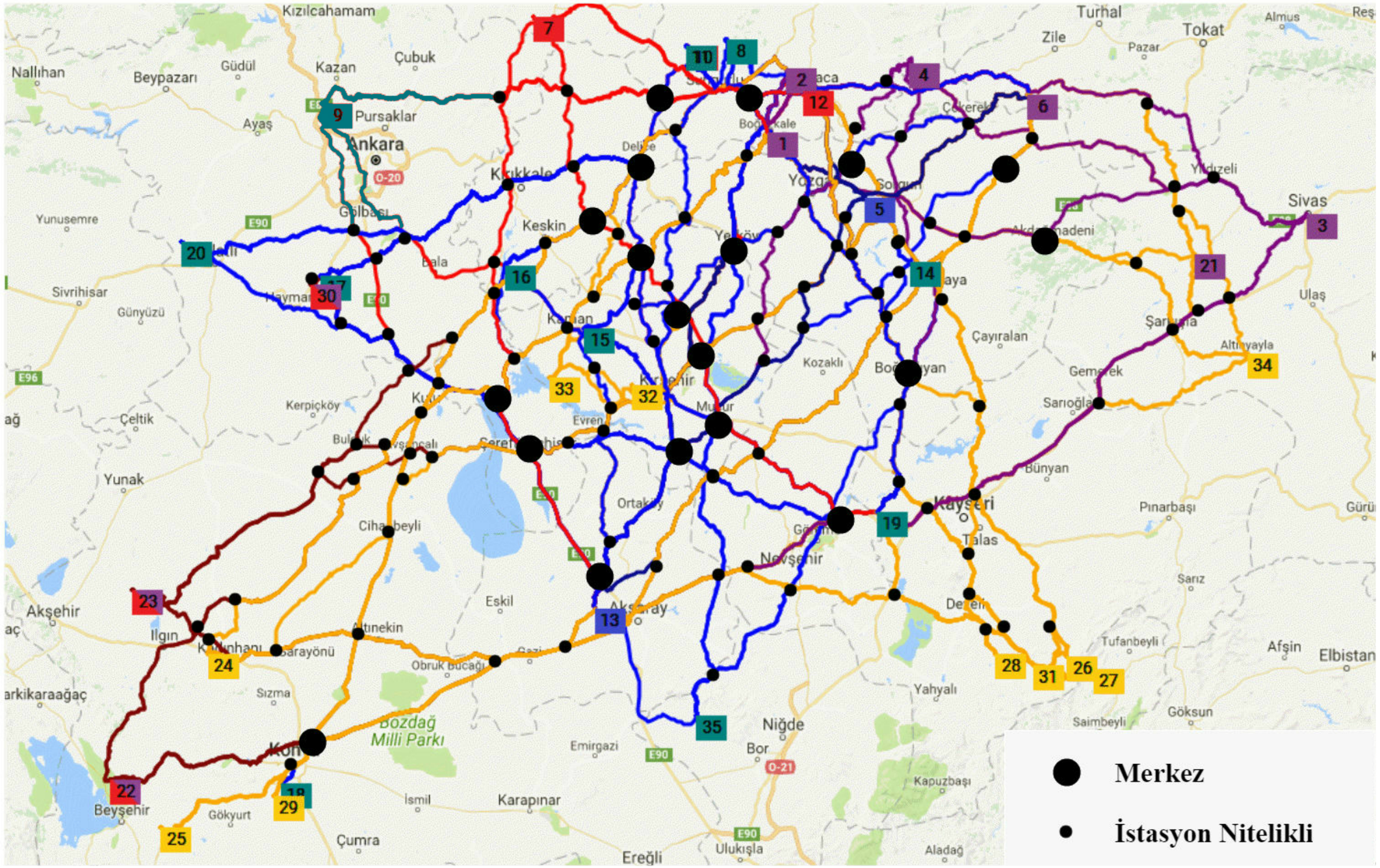
Harita 2

Devrez
S.Uğurlu Br.
H.Uğurlu Br.
Yeşilırmak
Kelkit
Çekerek
Almus Br.
Kızılırmak
Çamlıdere Br.
Sarıyar Br.
Gökçekaya Br.
Kapulukaya Br.
Delice
Kesikköprü Br.
Hirfanlı Br.
Yamula Br.
Zamantı
Göksun
Akarçay
Eber Gölü
Akşehir Gölü
Tuz Gölü
Eğirdir Gölü
Ilgın Gölü
Beyşehir Gölü
Kovada Gölü
Karacaören Br.
Suğla Gölü
Aksu
Köprü Ç.
Oymapınar Br.
Tarsus
Siyasi Merkez
Dinî Merkez
Siyasi ve Dinî Merkez
Dinî ve Olası Siyasi Merkez
Diğer Merkezler
Kaya Anıtı
Kilometres 0 1 2 3 4 5
75

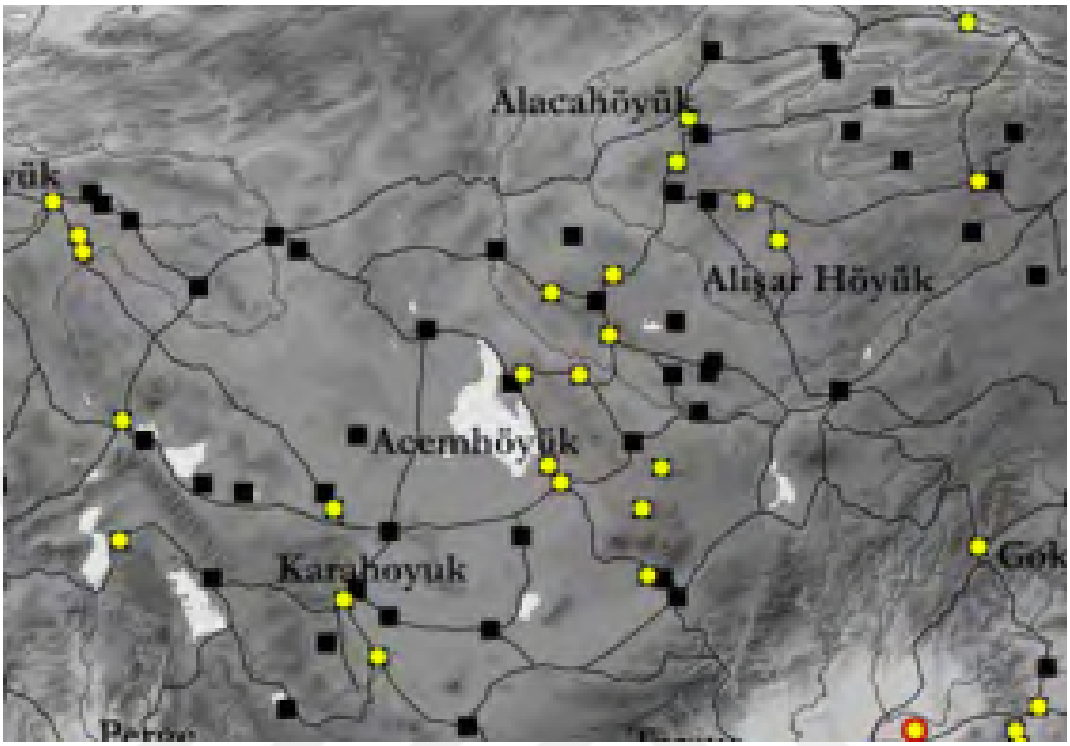
Harita 3

Çorum
Çamlıdere
Kızılcahamam
Mudurnu
Turhal
Zile
Tokat
Pazar
Almus
Reşadiye
Nallıhan
Beypazarı
Güdül
Kazan
Çubuk
Sungurlu
Alaca
Çekerek
Mihalgazi
Ayaş
Pursaklar
Ankara
Boğazkale
Delice
Kırıkkale
Yozgat
Sorgun
Yıldızeli
Hafik
Zara
Sivas
Alpu
Yunusemre
Gölbaşı
Keskin
Yerköy
Akdağmadeni
Polatlı
Bala
Sarıkaya
Seyitgazi
Sivrihisar
Çifteler
Günyüzü
Kaman
Şarkışla
Ulaş
Çayıralan
Altınyayla
Yazılı
Kozaklı
Boğazlıyan
Gemerek
Kangal
Kırşehir
Mucur
Sarıoğlan
Emirdağ
Çeltik
Kerpiçköy
Kulu
Evren
Bulduk
Tavşançalı
Şereflikoçhisar
Gazlıgöl
Yunak
Bünyan
Kuluncak
Bolvadin
Cihanbeyli
Ortaköy
Göreme
Nevşehir
Kayseri
Talas
Pınarbaşı
Gürün
Darende
Sarız
Develi
Akşehir
Yalvaç
Ilgın
Kadınhanı
Sarayönü
Altınekin
Eskil
Aksaray
Obruk Bucağı
Gazi
Tufanbeyli
Afşin
Elbistan
Senirkent
Şarkikaraağaç
Sızma
Yahyalı
Göksun
Bozdağ Milli Parkı
Niğde
Konya
Emirgazi
Bor
Isparta
Eğirdir
Beyşehir
Gökyurt
İsmil
Karapınar
Çumra
Ereğli
Ulukışla
Ağlasun
Bucak
Sütçüler
Huğlu
Seydişehir
Akören
Siyasi Merkez
Dinî Merkez
Siyasi ve Dinî Merkez
Dinî ve Olası Siyasi Merkez
Diğer Merkezler
Kaya Anıtı
Kilometres 0 1 2 3 4 5
75

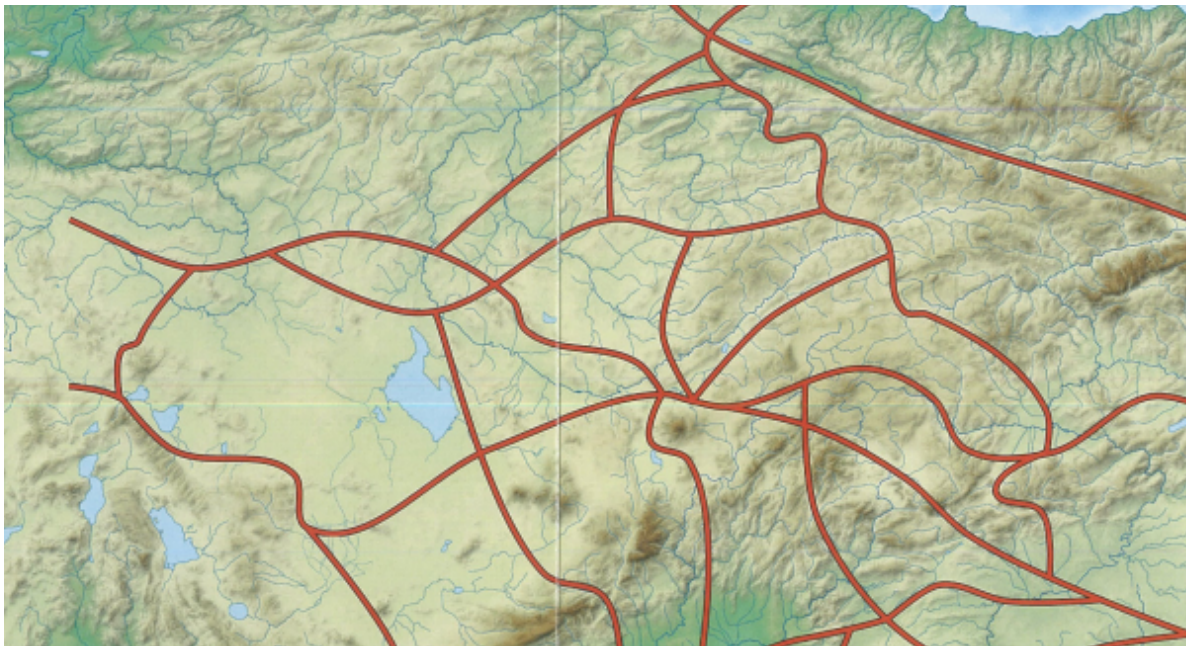
Harita 4

Harita 5

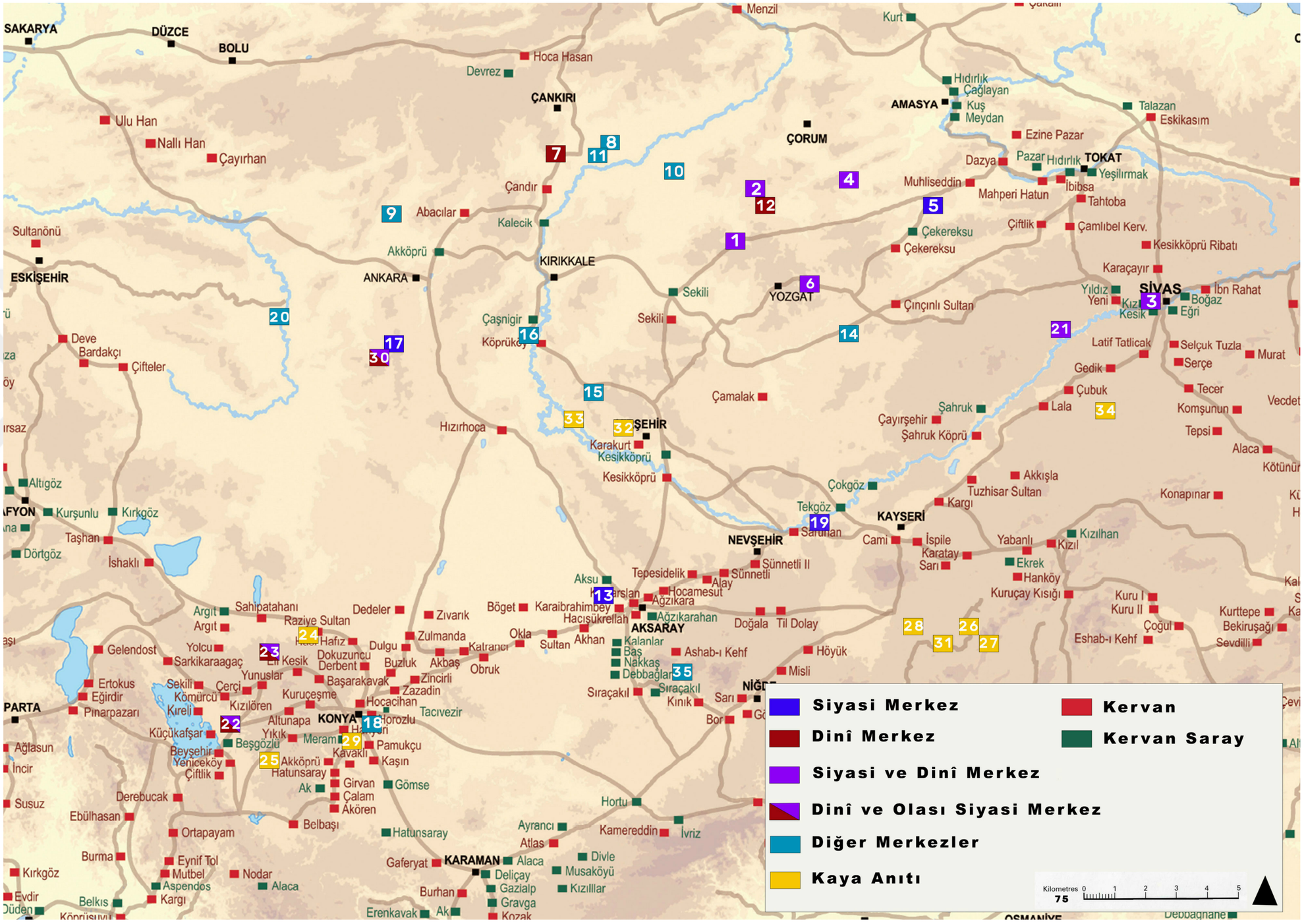

(a)

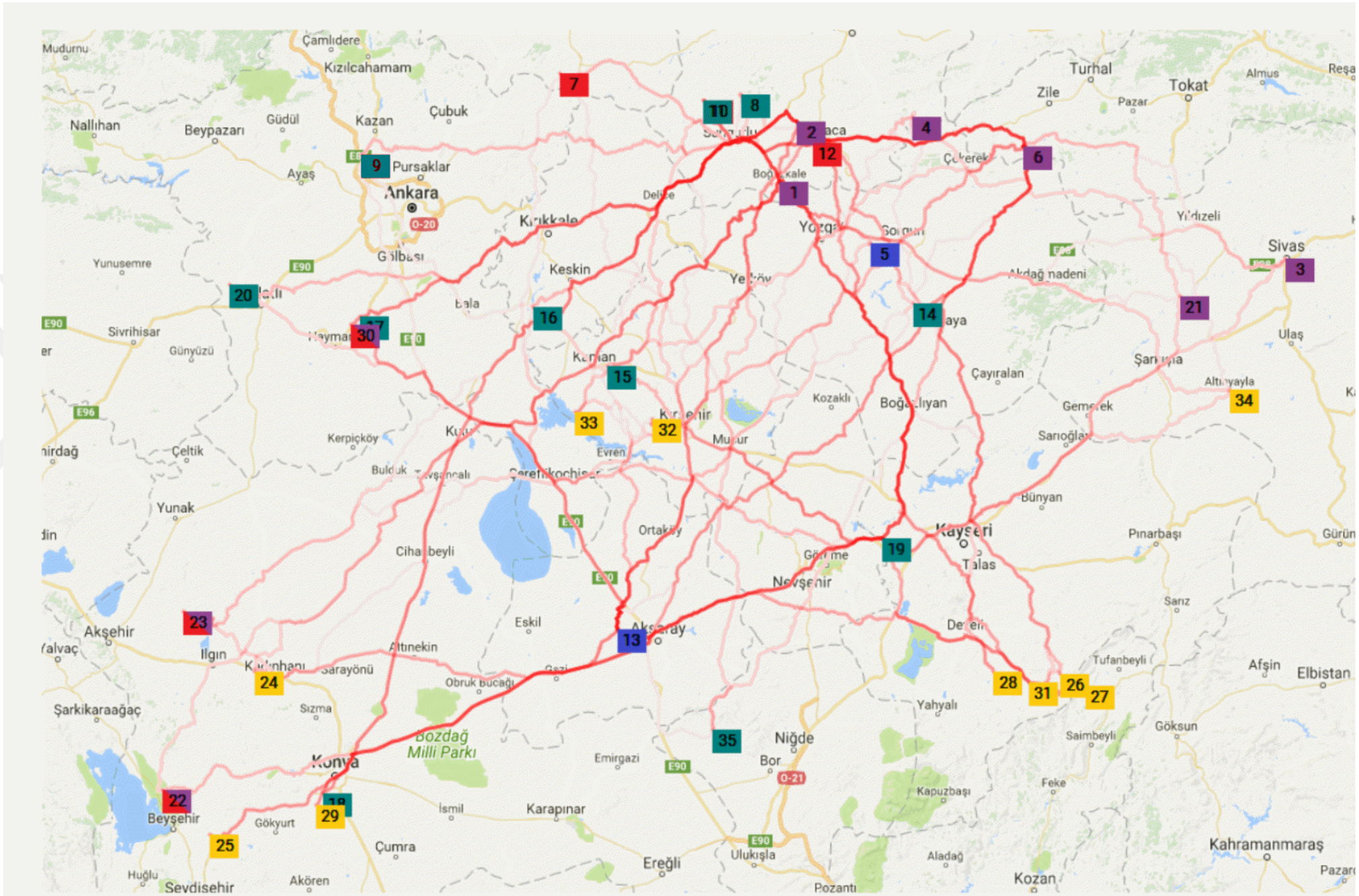

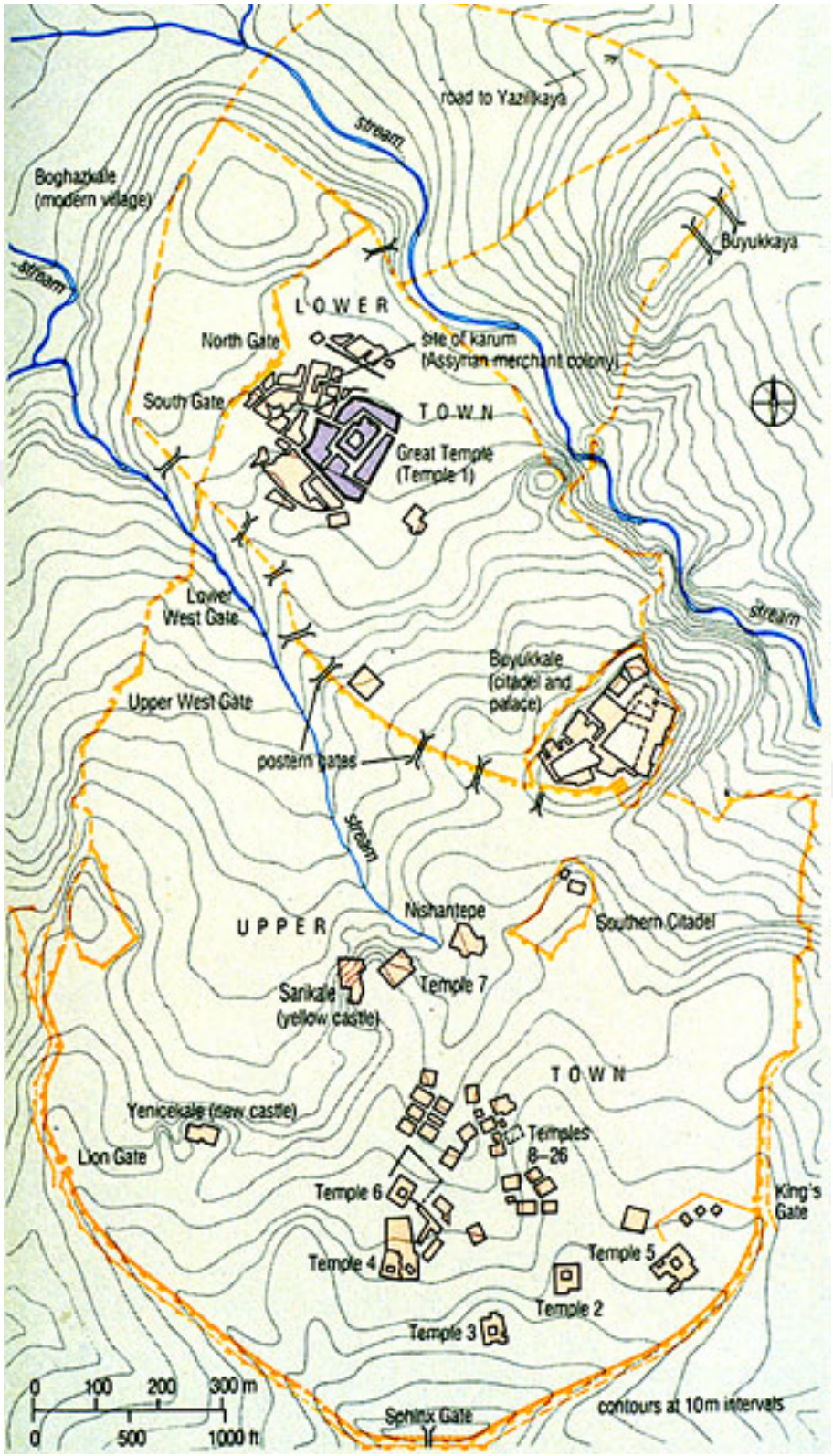
(b)

Harita 6

SAKARYA
DÜZCE
BOLU
ÇANKIRI
ÇORUM
AMASYA
TOKAT
ESKİŞEHİR
ANKARA
KIRIKKALE
YOZGAT
SİVAS
KONYA
ŞEHİR
NEVŞEHİR
KAYSERİ
AKSARAY
KARAMAN
Menzil
Kurt
Hoca Hasan
Devrez
Hıdırlık
Çağlayan
Kuş
Meydan
Talazan
Eskikasım
Ulu Han
Nallı Han
Çayırhan
Ezine Pazar
Dazya
Pazar
Hıdırlık
Yeşilırmak
Muhliseddin
İbibsa
Mahperi Hatun
Tahtoba
Çandır
Abacılar
Kalecik
Çekereksu
Çiftlik
Çamlıbel Kerv.
Sultanönü
Akköprü
Kesikköprü Ribatı
Karaçayır
Sekili
Çınçınlı Sultan
Yıldız
Yeni
Kesik
İbn Rahat
Boğaz
Eğri
Çaşnigir
Köprüköy
Latif Tatlıcak
Selçuk Tuzla
Murat
Serçe
Deve
Bardakçı
Çifteler
Gedik
Çubuk
Tecer
Çamalak
Şahruk
Lala
Komşunun
Vecdet
Çayırşehir
Şahruk Köprü
Tepsi
Hızırhoca
Karakurt
Kesikköprü
Alaca
Kötünür
Akkışla
Tuzhisar Sultan
Konapınar
Altıgöz
Kurşunlu
Kırkgöz
Taşhan
Dörtgöz
İshaklı
Çokgöz
Tekgöz
Kargı
Cami
İspile
Karatay
Sarı
Yabanlı
Kızılhan
Kızıl
Ekrek
Hanköy
Kuruçay Kısığı
Kuru I
Kuru II
Çoğul
Kurttepe
Bekiruşağı
Sevdilli
Eshab-ı Kehf
Sunnetli
Tepesidelik
Alay
Aksu
Hocamesut
Ağzıkara
Ağzıkarahan
Doğala
Til Dolay
Böget
Karaibrahimbey
Hacısükrellah
Zıvarık
Dedeler
Argıt
Sahipatahanı
Raziye Sultan
Zulmanda
Okla
Sultan
Akhan
Kalanlar
Baş
Nakkaş
Debbağlar
Ashab-ı Kehf
Höyük
Misli
Sıraçakl
Kınık
Sarı
Bor
Gelendost
Yolcu
Sarkikaraagaç
Hafız
Dulgu
Katrancı
Obruk
Akbaş
Buzluk
Dokuzuncu
Derbent
Başarakavak
Zincirli
Zazadin
Hocacihan
Tacıvezir
Horozlu
Ertokus
Eğirdir
Pınarpazarı
Sekili
Çerçi
Yunuslar
Kömürcü
Kireli
Kızılören
Kuruçeşme
Altunapa
Yıkık
Meram
Küçükafşar
Beşgözlü
Beyşehir
Yeniceköy
Çiftlik
Akköprü
Hatunsaray
Girvan
Çalam
Akören
Ak
Gömse
Kaşın
Pamukçu
Kavaklı
Derebucak
Ebülhasan
Susuz
İncir
Ağlasun
Belbaşı
Ortapayam
Hatunsaray
Hortu
Ayrancı
Atlas
Kamereddin
İvriz
Gaferyat
Alaca
Deliçay
Gazlalp
Gravga
Kozak
Divle
Musaköyü
Kızılllar
Burhan
Erenkavak
Ak
Burma
Eynif Tol
Mutbel
Aspendos
Nodar
Alaca
Kargı
Belkıs
Kırkgöz
Evdir
Düden
Kemerkaya
Debbağhane
Kervan
Kervan Saray
Siyasi Merkez
Dinî Merkez
Siyasi ve Dinî Merkez
Dinî ve Olası Siyasi Merkez
Diğer Merkezler
Kaya Anıtı
Kilometres
0 1 2 3 4 5
75

Harita 7

Çamlıdere
Kızılcahamam
Mudurnu
Nallıhan
Beypazarı
Güdül
Kazan
Çubuk
Ayaş
Pursaklar
Ankara
O-20
Gölbaşı
Yunusemre
E90
Sivrihisar
Günyüzü
E96
Çeltik
Yunak
Kırıkkale
Keskin
Bala
Delice
Yozgat
Çekerek
Turhal
Zile
Pazar
Tokat
Almus
Reşa
Yıldızeli
Sivas
Akdağ nadeni
Şarkışla
Ulaş
Çayıralan
Altıyayla
Gemerek
Sarıoğlan
Kozaklı
Boğazlıyan
Kayseri
Bünyan
Pınarbaşı
Talas
Develi
Sarız
Tufanbeyli
Afşin
Elbistan
Göksun
Saimbeyli
Yahyalı
Niğde
Bor
Kapuzbaşı
Feke
Kahramanmaraş
Kozan
Aladağ
Pozantı
Ulukışla
Ereğli
Çumra
Karapınar
İsmil
Konya
Bozdağ Milli Parkı
Emirgazi
Akşehir
Ilgın
Sarayönü
Altınekin
Eskil
Obruk bucağı
Gazi
Şarkikaraağaç
Sızma
Beyşehir
Gökyurt
Huğlu
Sevdisehir
Akören
Yeşilhisar
Kayseri
Nevşehir
Ortaköy
Cihanbeyli
Kerpiçköy
Evren
Çeşmeli
Bünyan
7
10
8
2
12
4
6
9
1
5
3
20
30
16
14
21
15
33
32
34
23
24
13
19
28
31
26
27
35
22
29
25
18

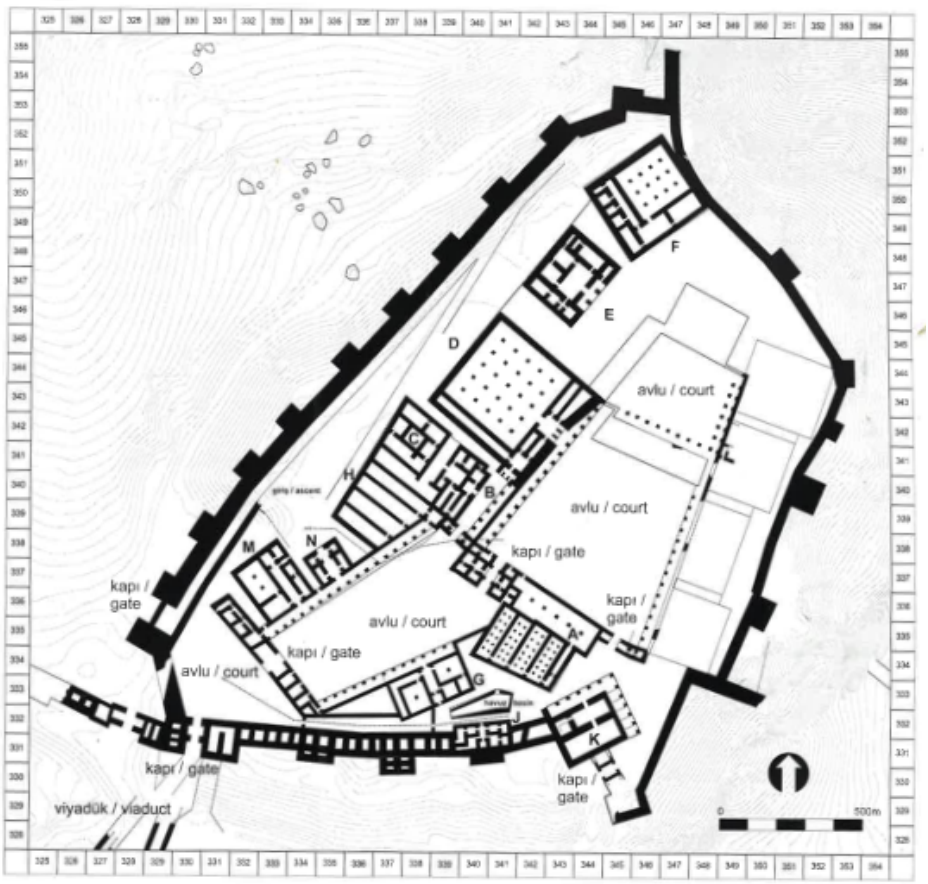

road to Yazilikaya
stream
Boghazkale
(modern village)
stream
Buyukkaya
LOWER
North Gate
site of karum
(Assyrian merchant colony)
South Gate
TOWN
Great Temple
(Temple 1)
Lower
West Gate
stream
Buyukkale
(citadel and
palace)
Upper West Gate
postern gates
stream
UPPER
Nishantepe
Southern Citadel
Sarikale
(yellow castle)
Temple 7
TOWN
Yenicekale (new castle)
Lion Gate
Temples
8–26
Temple 6
King's
Gate
Temple 4
Temple 5
Temple 2
Temple 3
0 100 200 300 m
0 500 1000 ft
Sphinx Gate
contours at 10m intervals

(a)

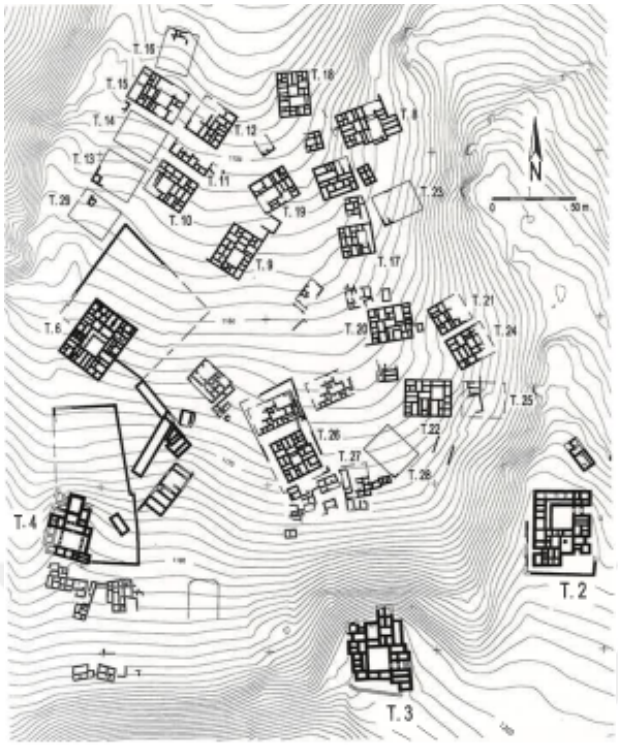
Levha 2

Karum Dönemi yerleşimi
Karum period settlement
Büyük Mab
Great Temp
Hitit konutlar
Hittite dwellings
kamu binası
public building

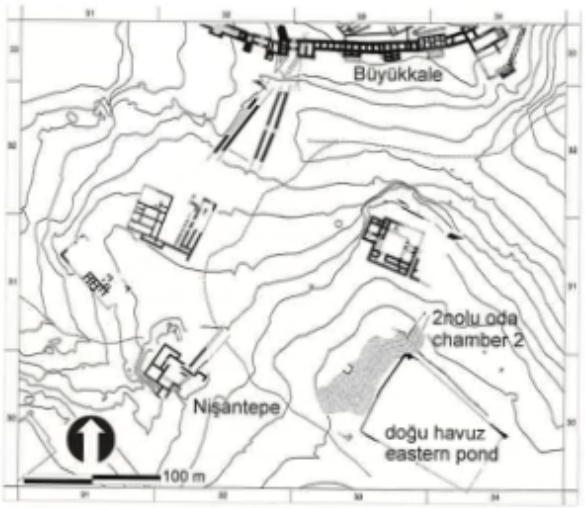
(a)

F
E
D
avlu / court
avlu / court
kapı / gate
kapı / gate
kapı / gate
avlu / court
kapı / gate
avlu / court
kapı / gate
kapı / gate
viyadük / viaduct
0
500m

(b)

T. 1
T. 2
T. 3
T. 4
T. 6
T. 8
T. 9
T. 10
T. 11
T. 12
T. 13
T. 14
T. 15
T. 16
T. 17
T. 18
T. 19
T. 20
T. 21
T. 22
T. 23
T. 24
T. 25
T. 26
T. 27
T. 28
T. 29
N
0
50 m

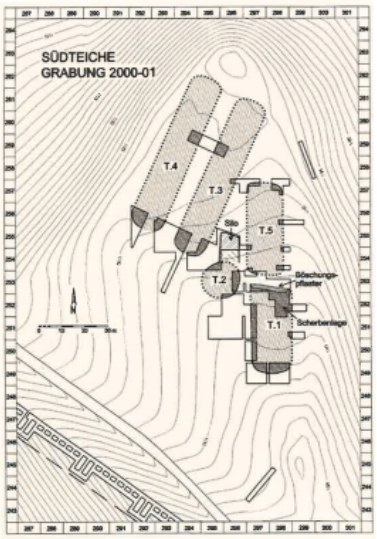
(a)

Büyükkale
2nolu oda
chamber 2
Nişantepe
doğu havuz
eastern pond
100 m

(b)

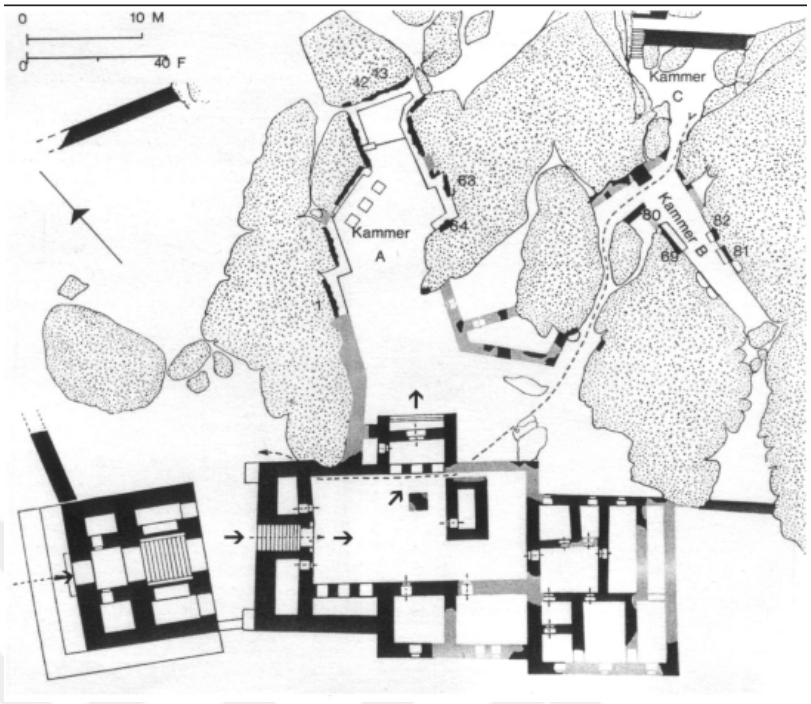

(c)

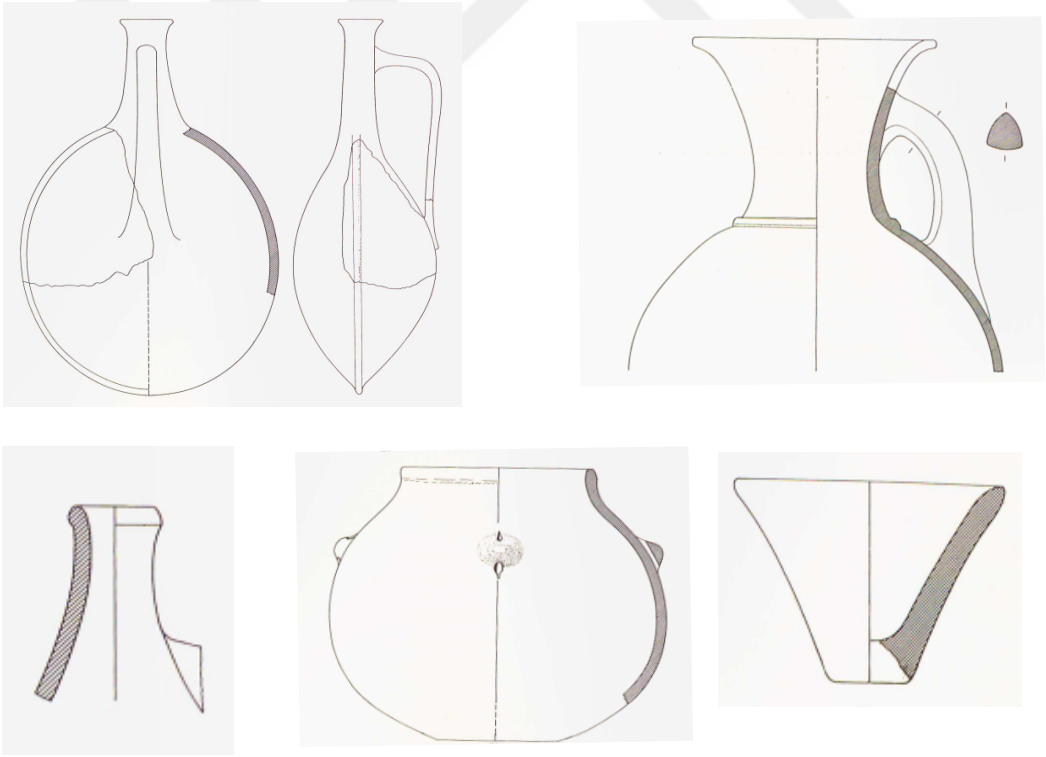

SÜDTEICHE
GRABUNG 2000-01
T.4
T.3
T.5
T.2
T.1
Böschungs-
pflaster
Scherbenlage

(d)

Levha 4

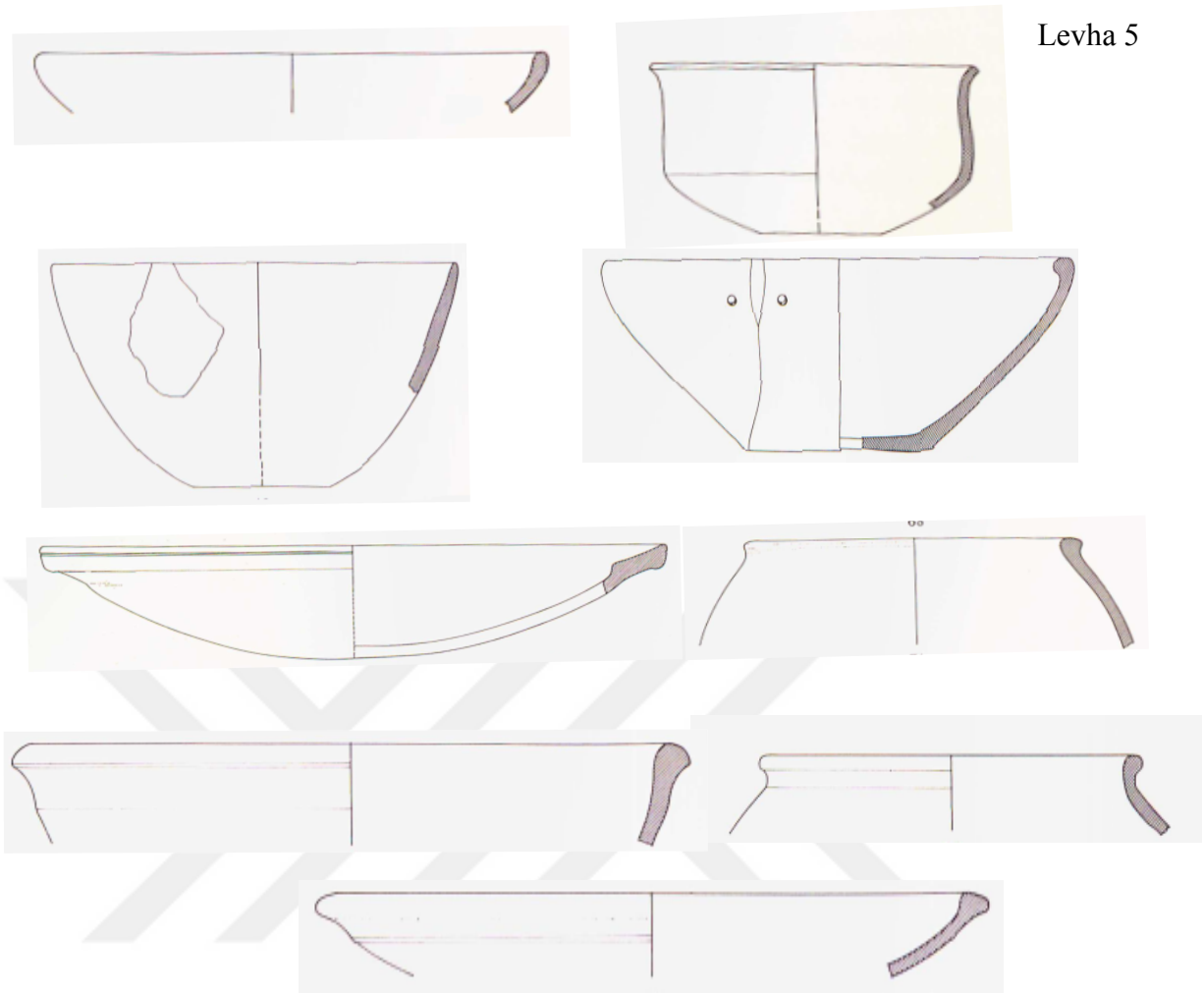

(a)

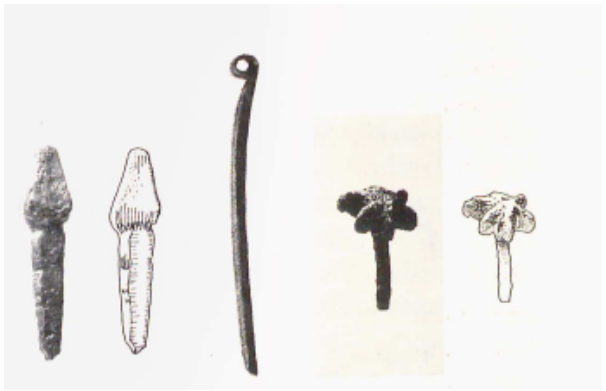

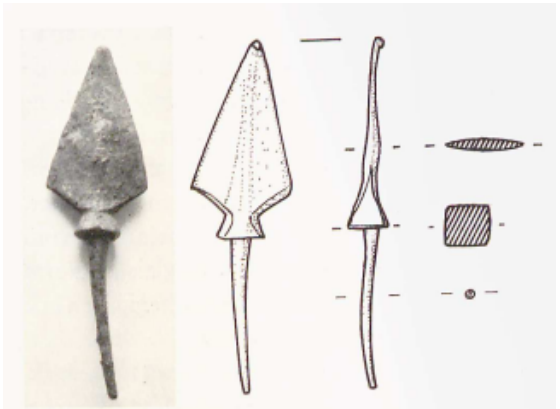
(b)

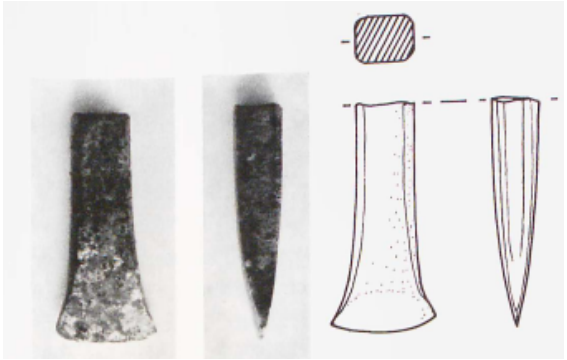
Levha 5

(a)

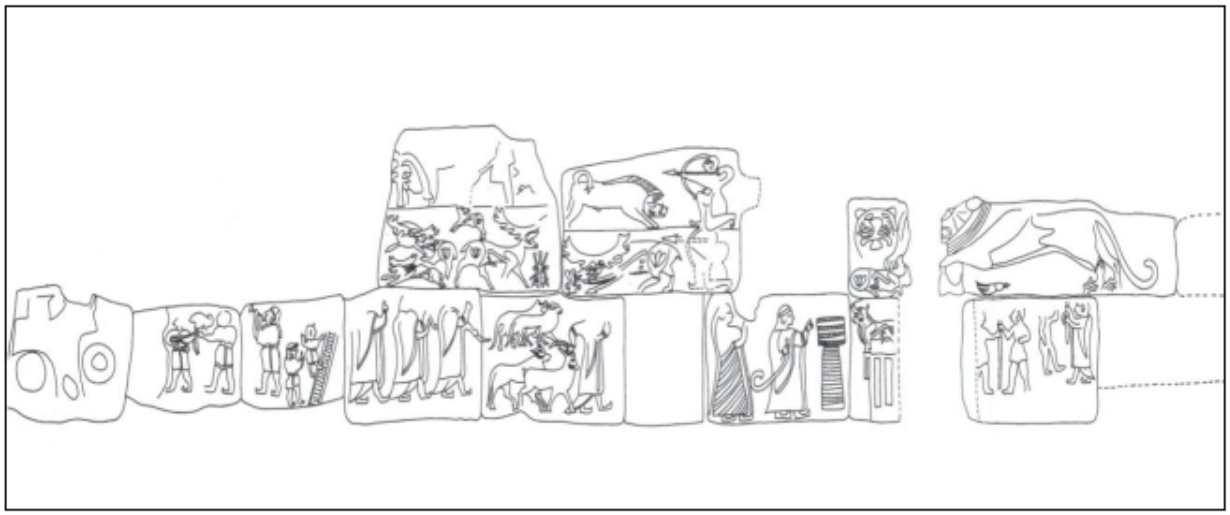
(b)

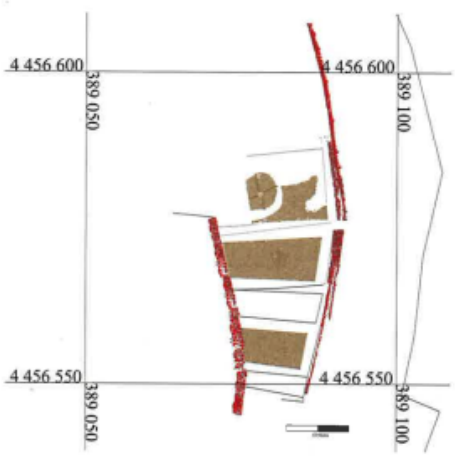
(a)

(b)

(a)

4 456 600
389 050
4 456 600
389 100
4 456 550
389 050
4 456 550
389 100

(b)

(c)

KUŞAKLI-SARISSA
KUZEY TERAS
Kuzey Batı Barajı
Kuzey Batı Kapısı
Kuzey Doğu Kapısı
Tapınak 1
Kervansaray
KUZEY AKROPOL
BATI YAMAÇ
B Binası
D Binası
E Binası
AKROPOL
A Binası
F Binası
C Binası
Güney Batı Kapısı
Güney Batı Barajı
Güney Doğu Kapısı
GÜNEY TEPE
Depo
Su Bura Hattı
0 50 100m

(a)

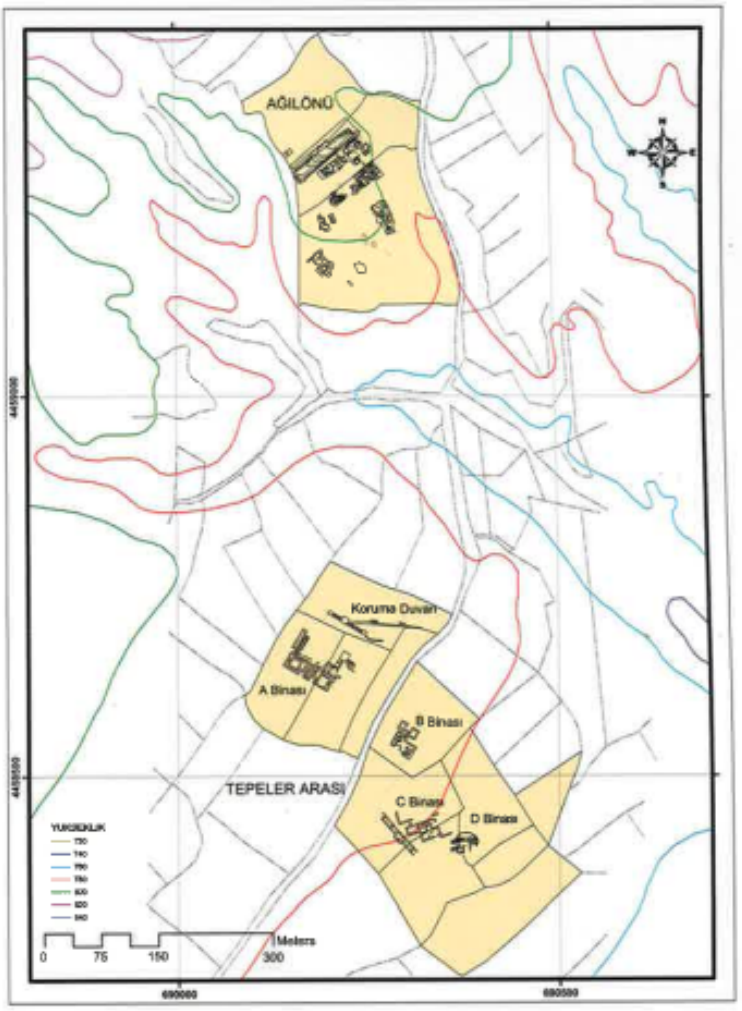

(b)

(c)

Levha 9

AĞILÖNÜ
Koruma Duvarı
A Binası
B Binası
TEPELER ARASI
C Binası
D Binası
YÜKSEKLİK
Meters
0
75
150
300
690000
690500

(a)

(b)

(c)

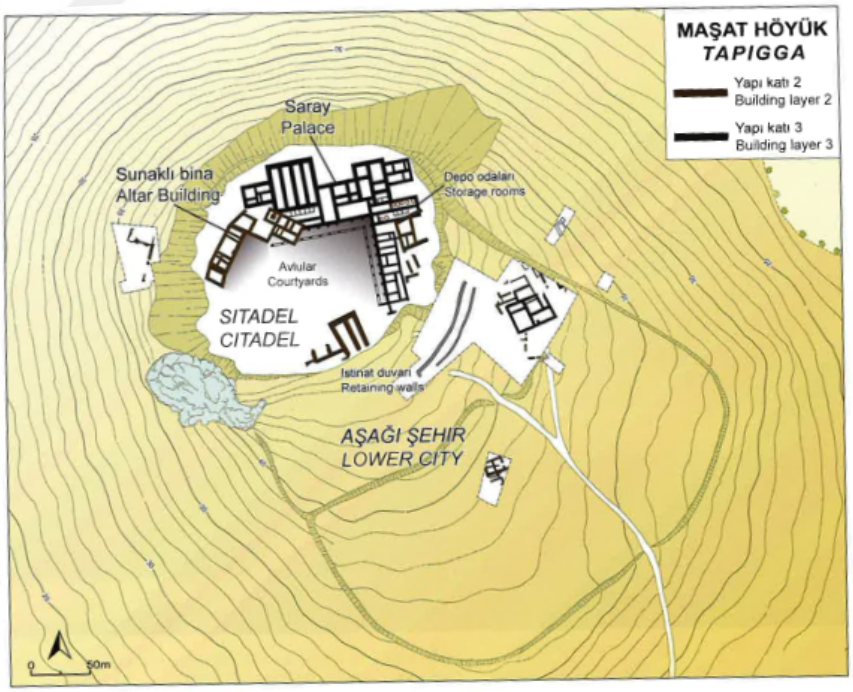
(a)

(b)

(c)

MAŞAT HÖYÜK
TAPIGGA
Yapı katı 2
Building layer 2
Yapı katı 3
Building layer 3
Saray
Palace
Sunaklı bina
Altar Building
Depo odaları
Storage rooms
Avlular
Courtyards
SITADEL
CITADEL
İstinat duvarı
Retaining walls
AŞAĞI ŞEHİR
LOWER CITY
0
50m

(d)

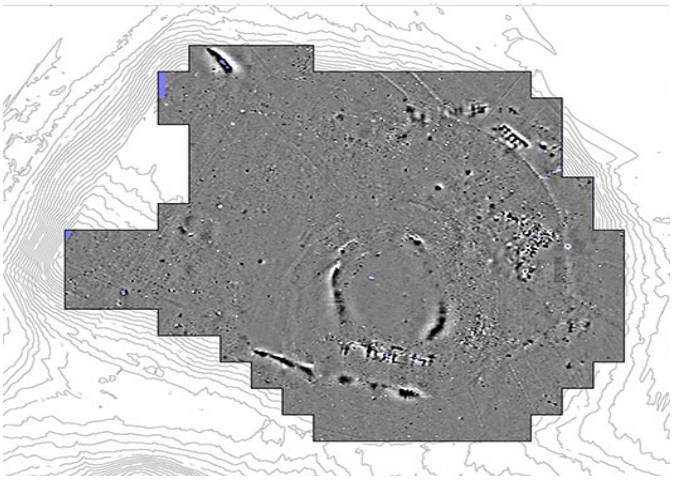
(a)

KAYALIPINAR
Schicht 1
Schicht 2a
Schicht 2b
Schicht 3
Schicht 4
Schicht 5a
Schicht 5c
Schicht 6
Gebäude B
„Haus des Tamura"
Geb. C
Gebäude D
„Haus des Tatar"
Gebäude A
20 m

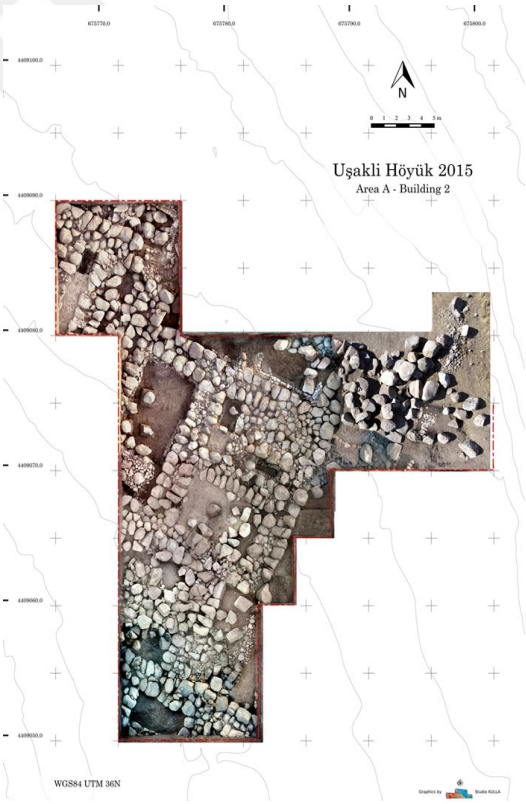
(b)

(c)

(d)

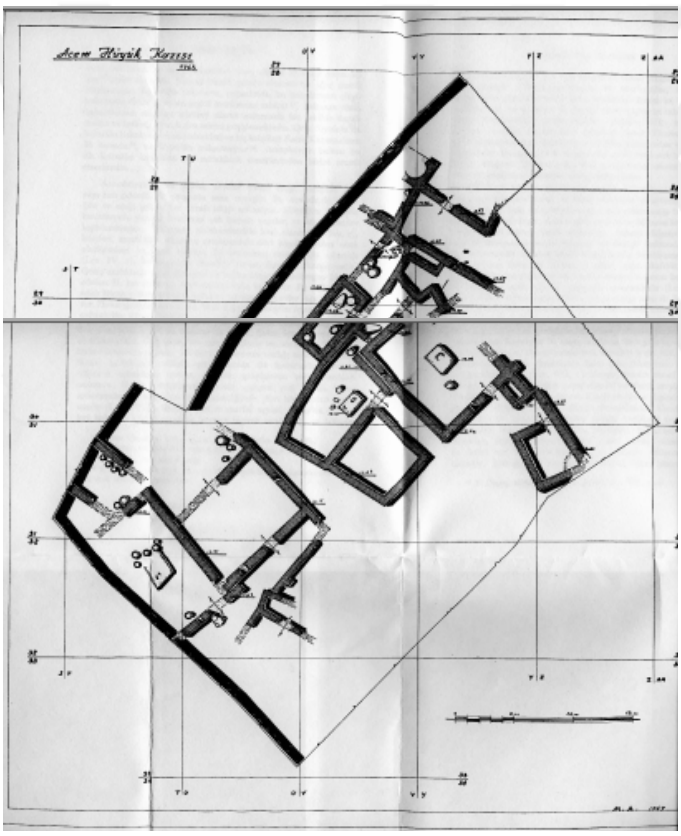

N
Uşakli Höyük 2015
Area A - Building 2
WGS84 UTM 36N

(e)

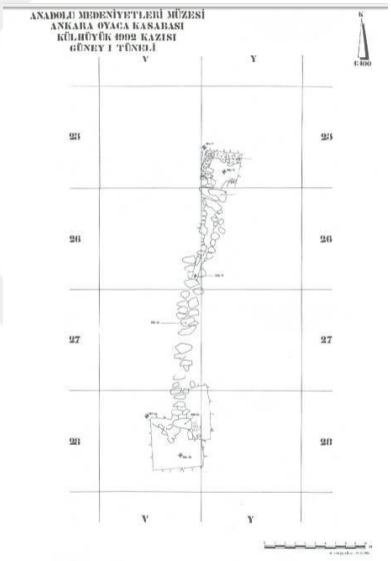

5 cm
c

(a)

Acem Höyük Kazısı

(b)

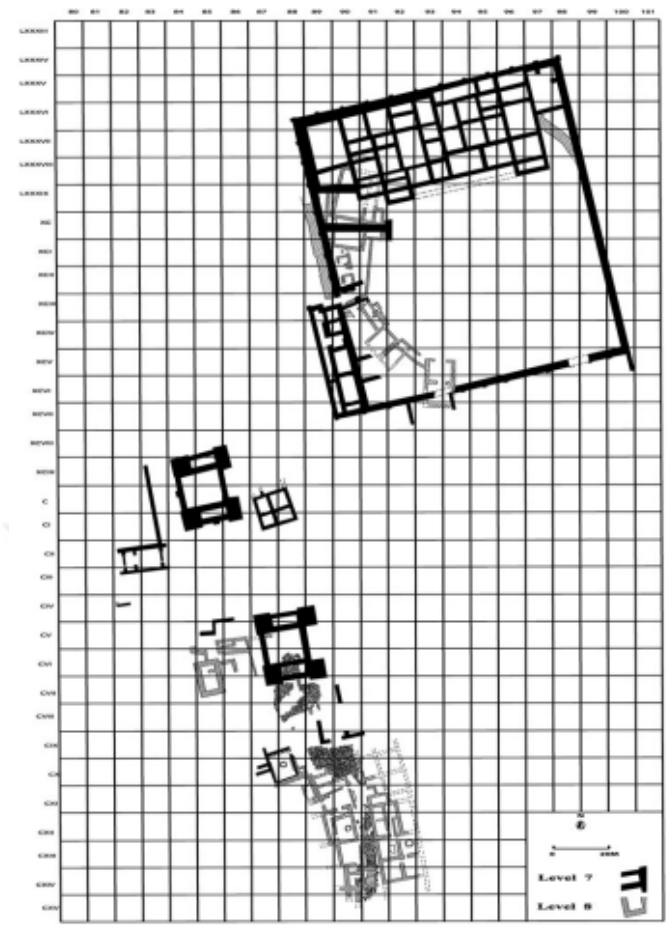

ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ
ANKARA OYACA KARAHASI
KÜLHÖYÜK 6002 KAZISI
GÜNEY I TÜNELİ

(c)

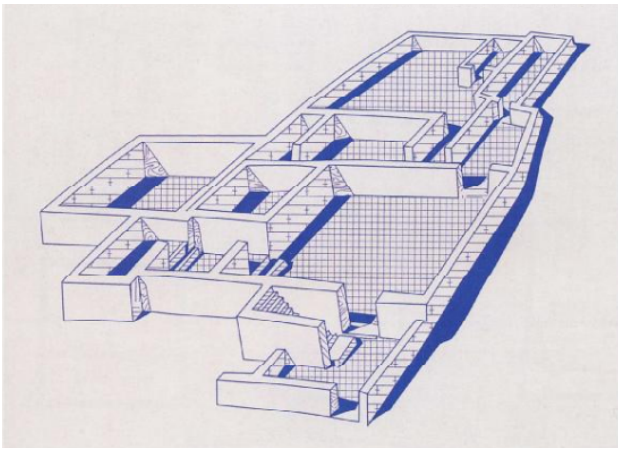

(d)

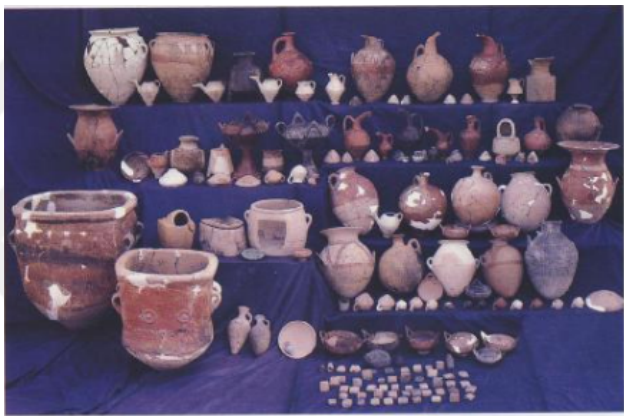
Levha 13

(a)

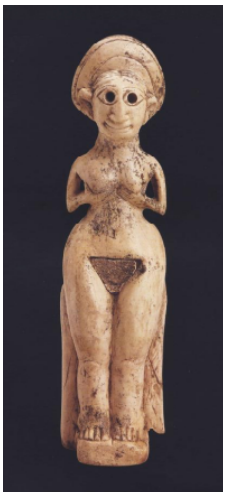
(b)

(c)

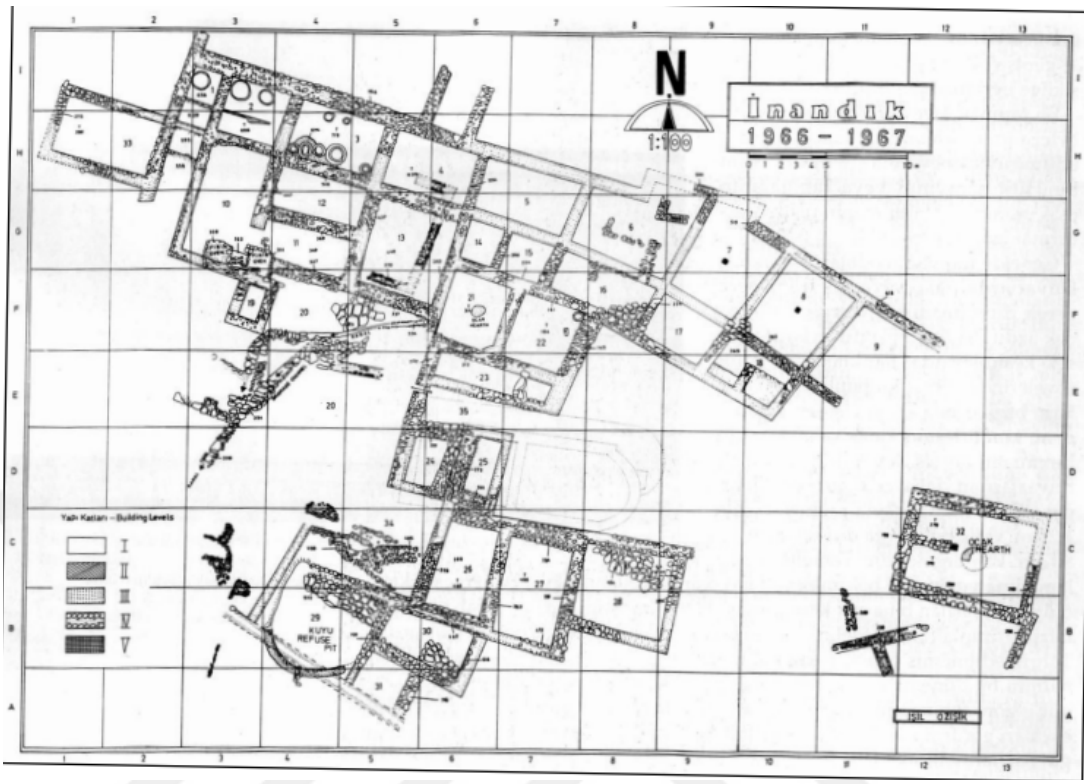
(d)

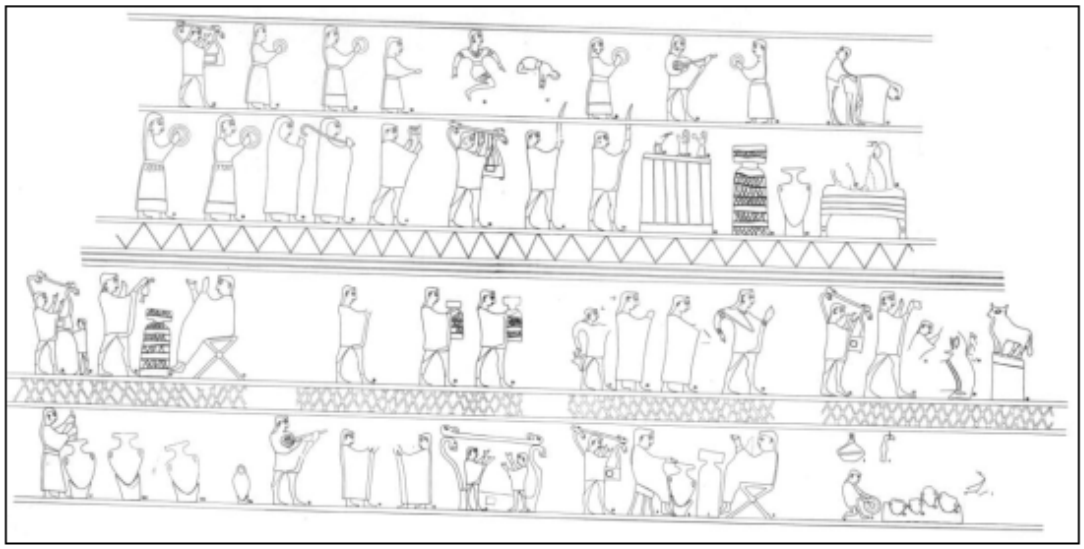
(e)

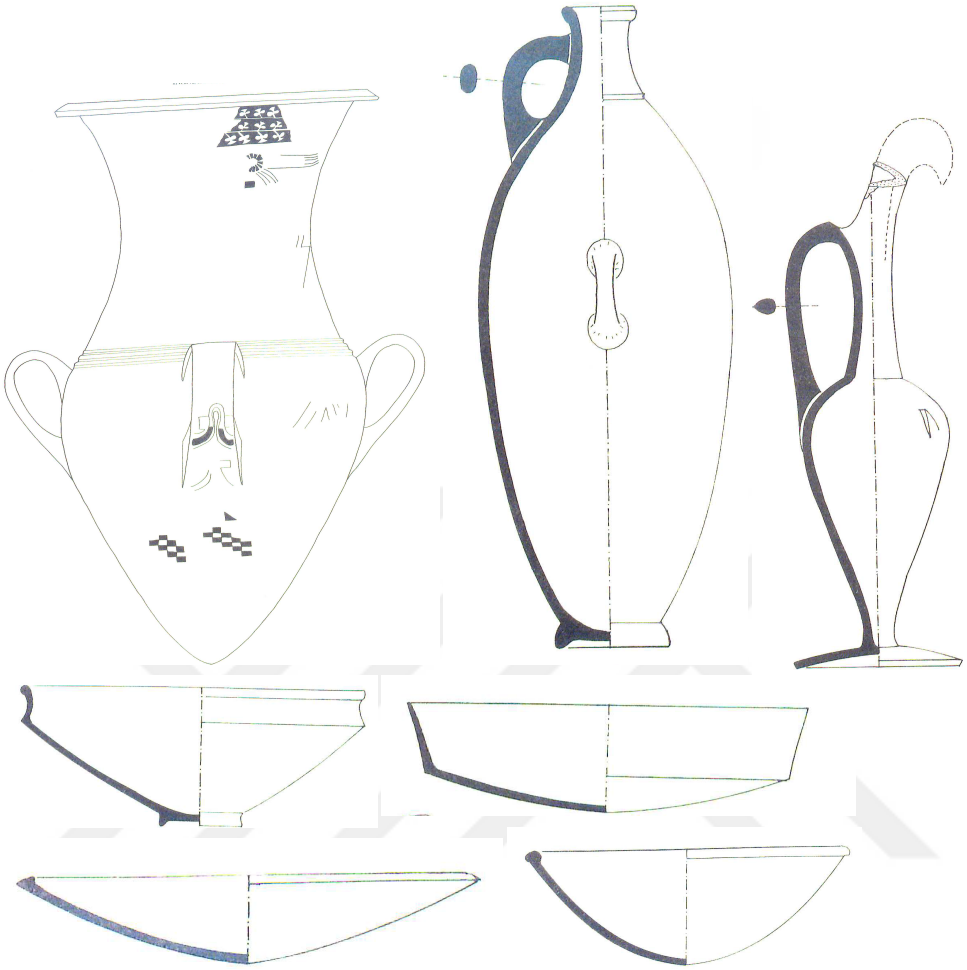
(f)

N
İnandık
1966 - 1967
1:100
Yalı Kalları – Building Levels
I
II
III
IV
V
OCAK
HEARTH
FIRIN
OVEN

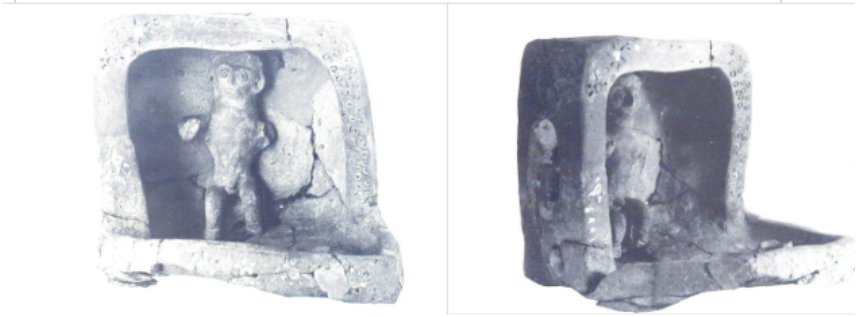
(a)

(b)

(a)

(a)

(a)

(b)

(c)

0
1
2
3
4
5
6
7
0 Modern Köy Evleri
1 Frig
2 Orta Hitit
3 Eski Hitit
4 Eski Hitit
5 Eski Hitit
6 Erken M.Ö.2. Bin
7 Eski Tunç

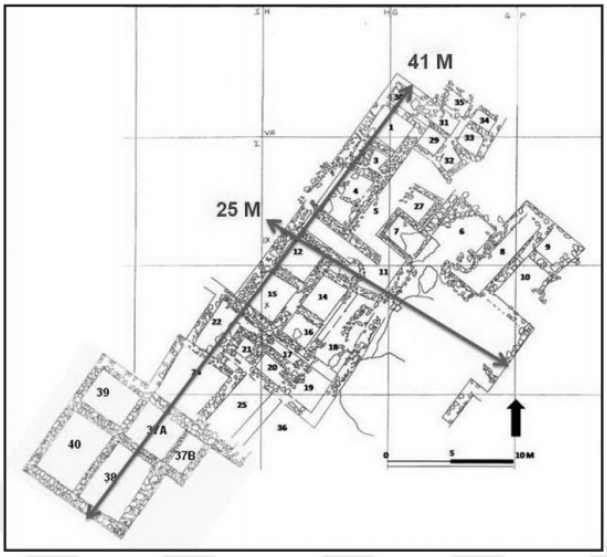
(a)

ORTA HİTİT
2
ESKİ HİTİT
3
4
5
XXXIV
XXXIII
XXXII

(b)

(c)

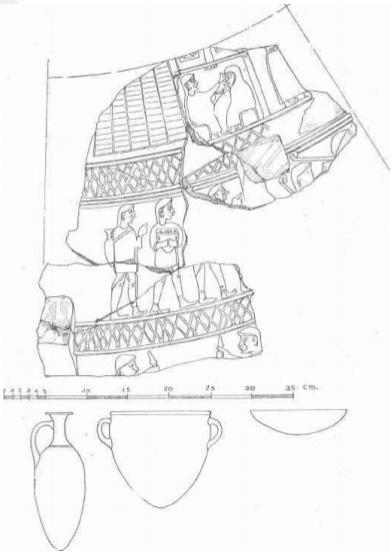
(a)

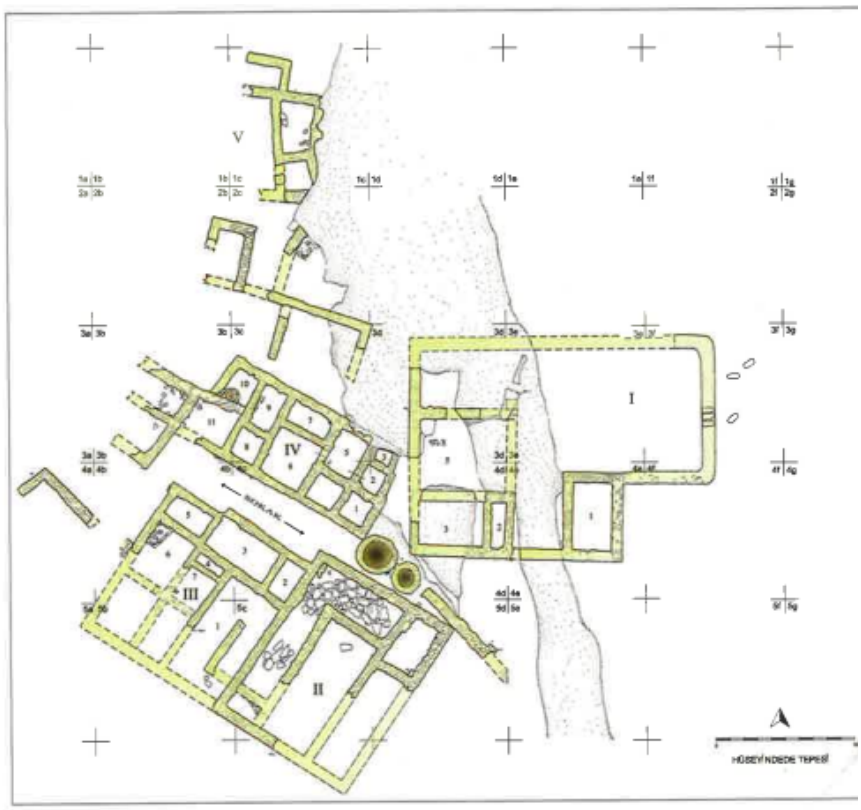
(b)

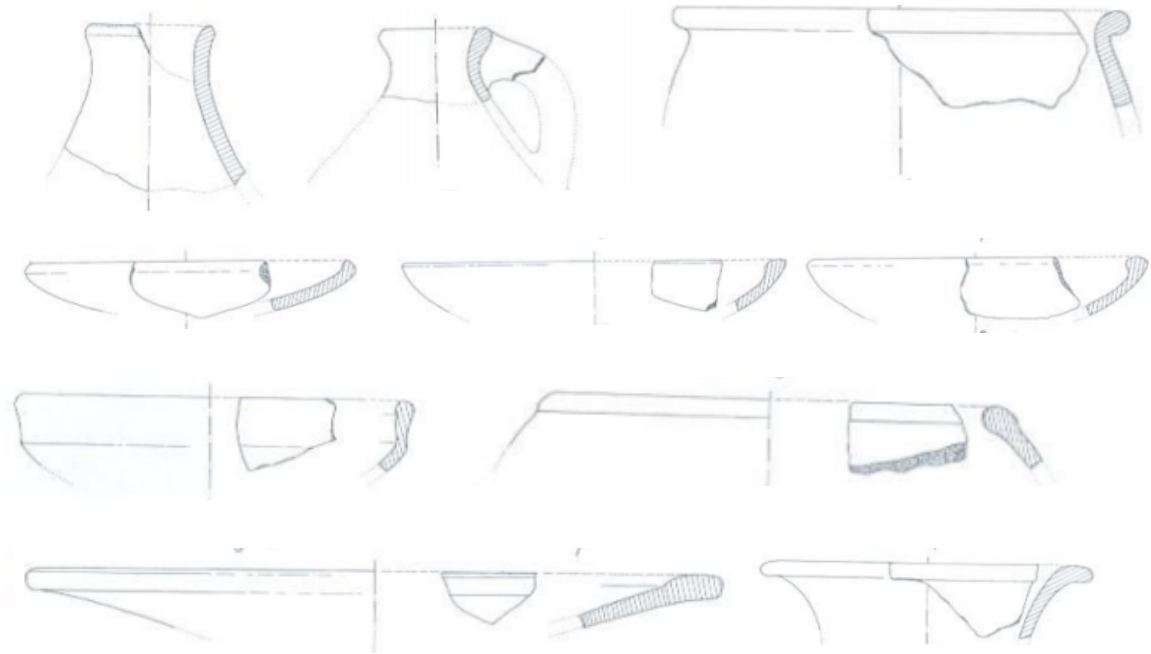
(c)

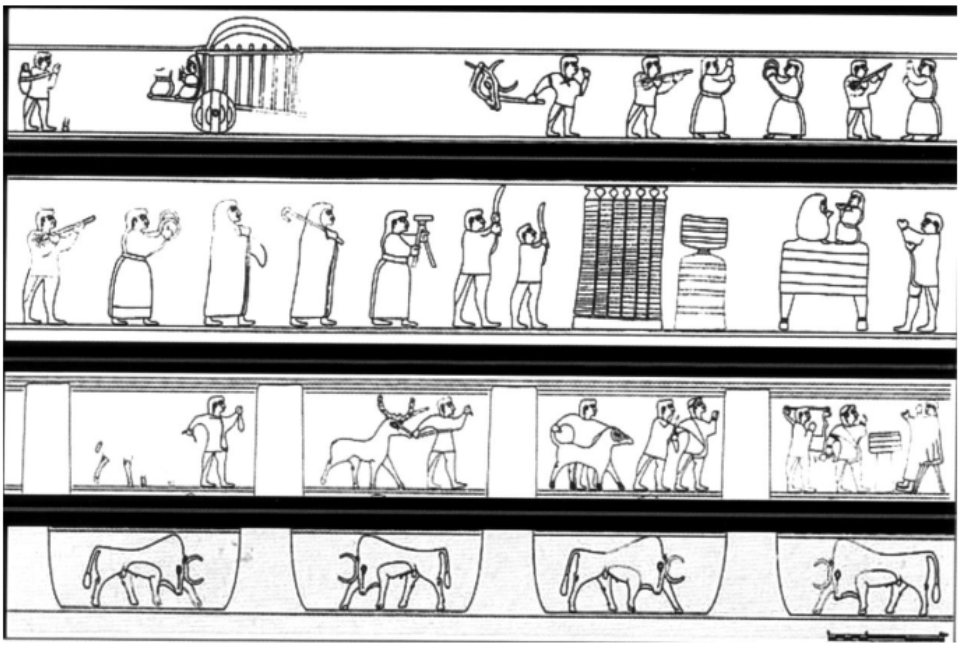
(d)

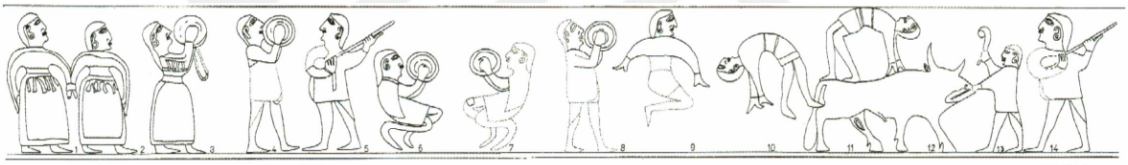
(a)

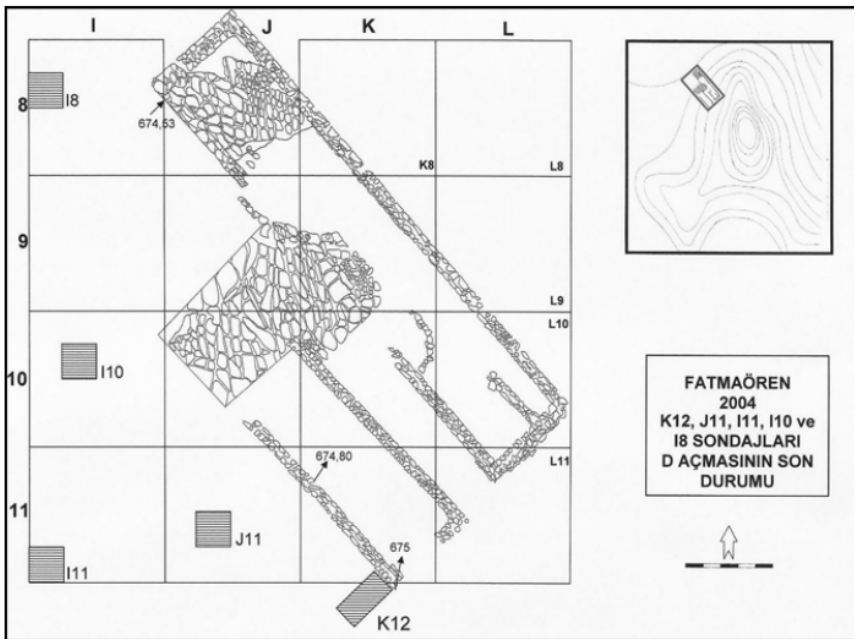
(b)

(a)

(b)

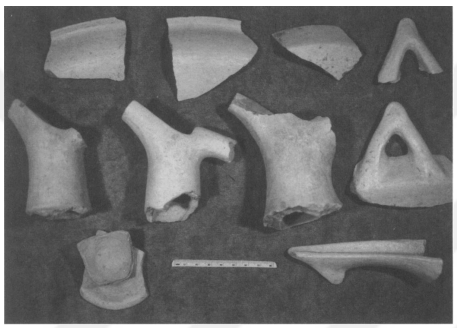

I
J
K
L
8
9
10
11
I8
I10
I11
J11
K12
K8
L8
L9
L10
L11
674.53
674.80
675
FATMAÖREN
2004
K12, J11, I11, I10 ve
I8 SONDAJLARI
D AÇMASININ SON
DURUMU

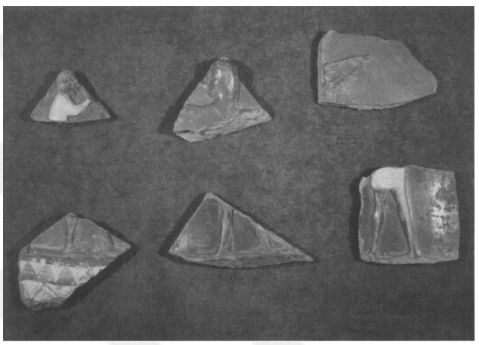
(c)

(a)

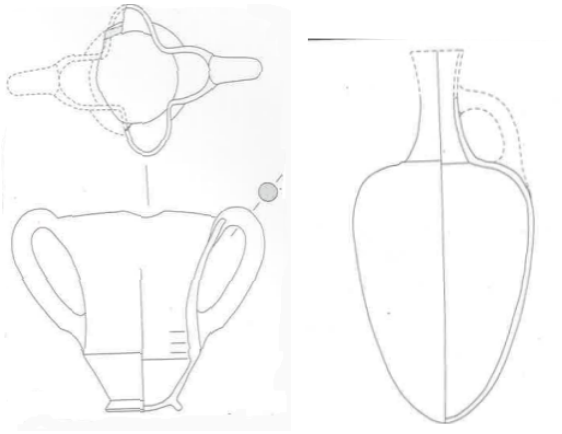
(b)

(c)

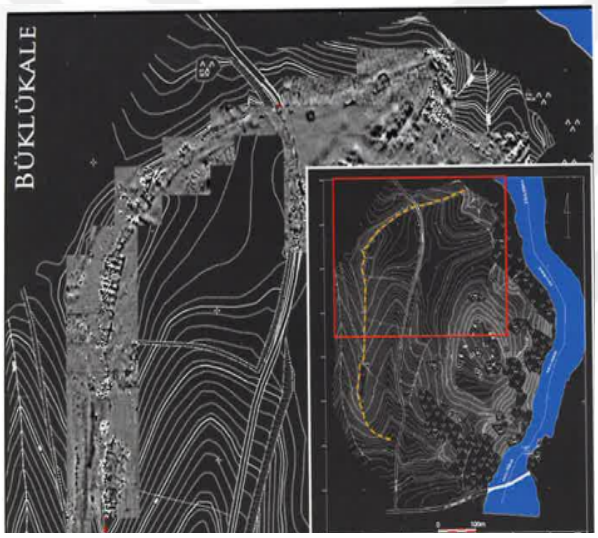
(d)

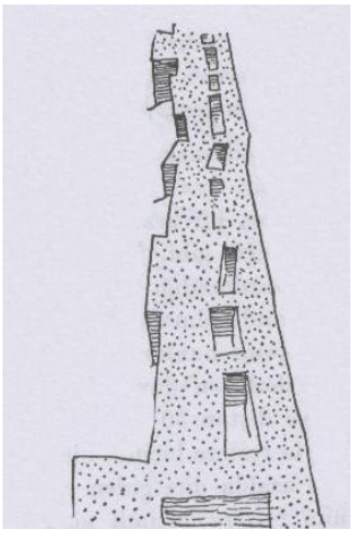
(a)

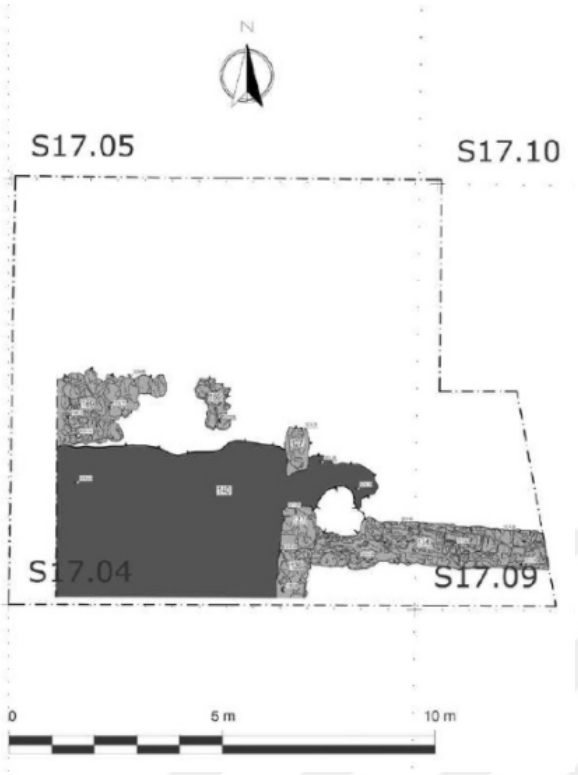
(b)

(c)

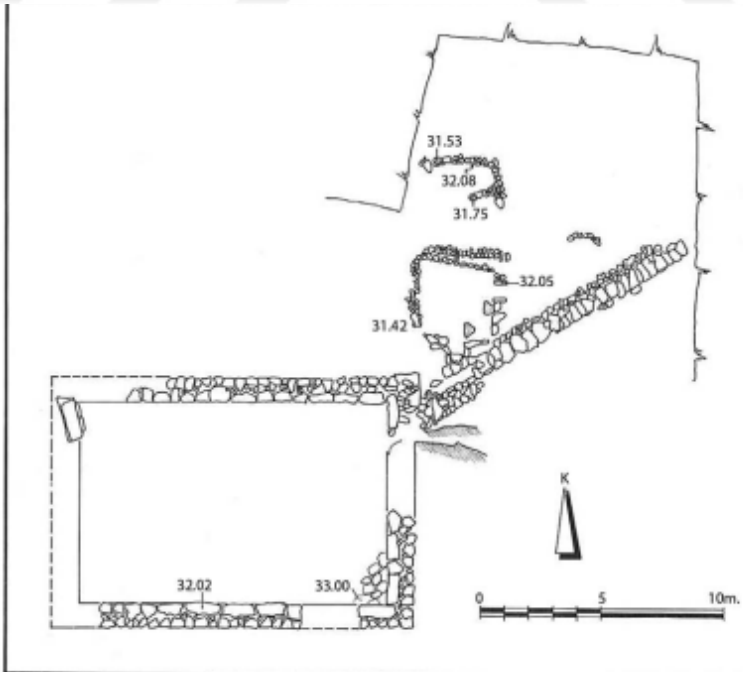
(d)

N
S17.05
S17.10
S17.04
S17.09
0
5 m
10 m

(a)

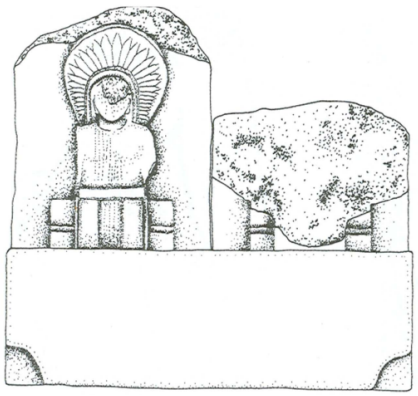
(b)

31.53
32.08
31.75
32.05
31.42
K
32.02
33.00
0
5
10m.

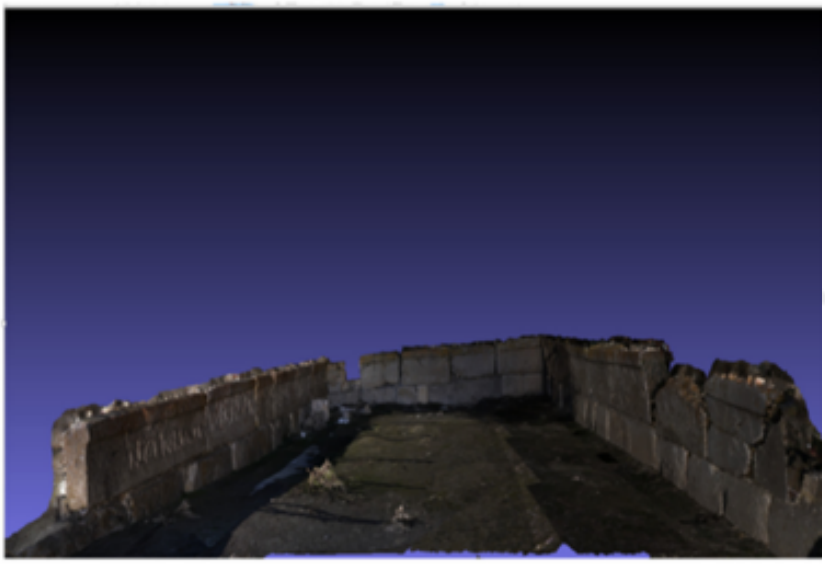
(c)

(a)

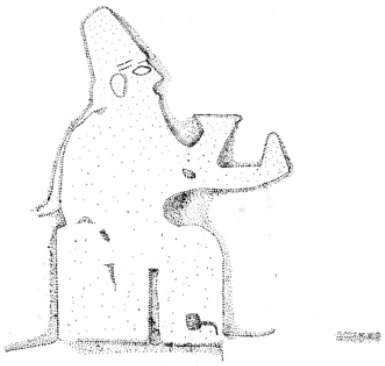
(b)

(c)

(d)

(e)

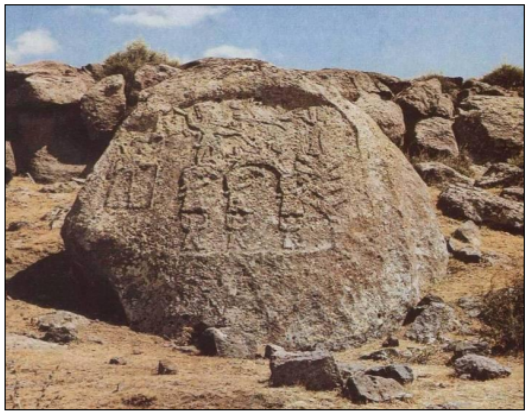
(a)

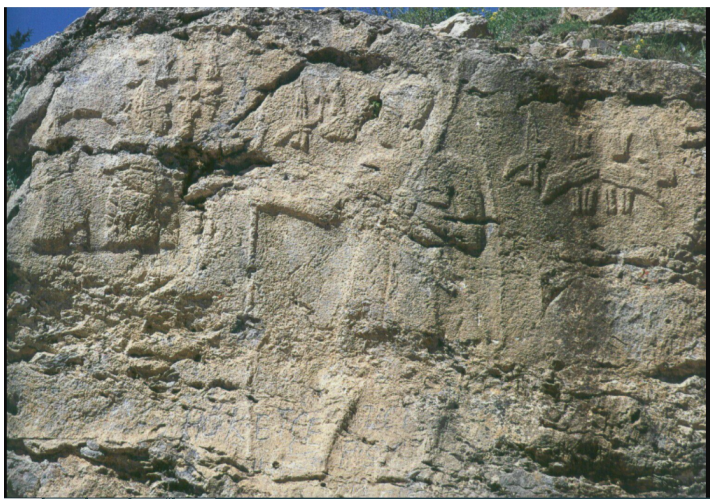
(b)

(c)

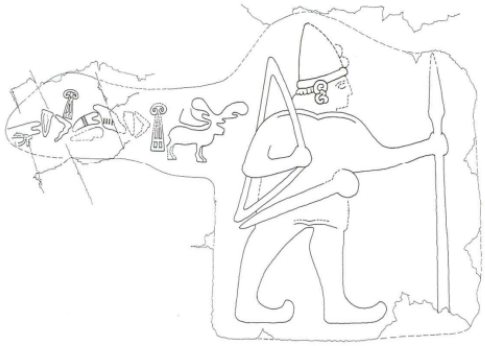
(d)

(e)

(a)

(b)

(c)

(d)

(e)

(f)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji **ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih 17/01/2018

Tez Başlığı / Konusu: Orta Anadolu'daki Hitit Yolların Siyasi ve Dini Merkezlerle Olan Bağlantısı

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 290 sayfalık kısmına ilişkin, 17/01/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

X 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
17/01/2018

Adı Soyadı: Canan Özer
Öğrenci No: N14125290
Anabilim Dalı: Arkeoloji
Programı: Arkeoloji
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Yrd. Doç. Dr.
Tuğba H. ERBİL

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TO THE DEPARTMENT OF Archaeology

Date: 17/01/2018

Thesis Title / Topic: Hittite Roads and Their Connection with Political and Religious Centers in Central Anatolia

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 17/01/2018 for the total of 290 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 9 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Decleration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Cansın ÖZER — 17/01/2018

Student No: N16125290

Department: Archaeology

Program: Archaeology

Status: ☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Asst. Prof. Dr. Tuğba H. Erbil

(Title, Name Surname, Signature)

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Arkeoloji **ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 17/01/2018

Tez Başlığı / Konusu: Orta Anadolu'daki Hitit Yollarının Siyasi ve Dini Merkezlerle Olan Bağlantısı

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
17/01/2018

Adı Soyadı: Canan ÖZER
Öğrenci No: N16125290
Anabilim Dalı: Arkeoloji
Programı: Arkeoloji
Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.
Yrd. Doç. Dr.
Tuğba H. Erbil

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0-312-2976860 **Faks:** 0-3122992147 **E-posta**: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Archaeology **TO THE DEPARTMENT PRESIDENCY**

Date: 17/01/2018

Thesis Title / Topic: Hittite Roads and Their Connection with Political and Religious Centers in Central Anatolia

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Canan ÖZER
Student No: N16125290
Department: Archaeology
Program: Archaeology
Status: ☒ Masters ☐ Ph.D. ☐ Integrated Ph.D.

17/01/2018

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved.
Asst. Prof. Dr.
Tuğba H. ERBİL

(Title, Name Surname, Signature)